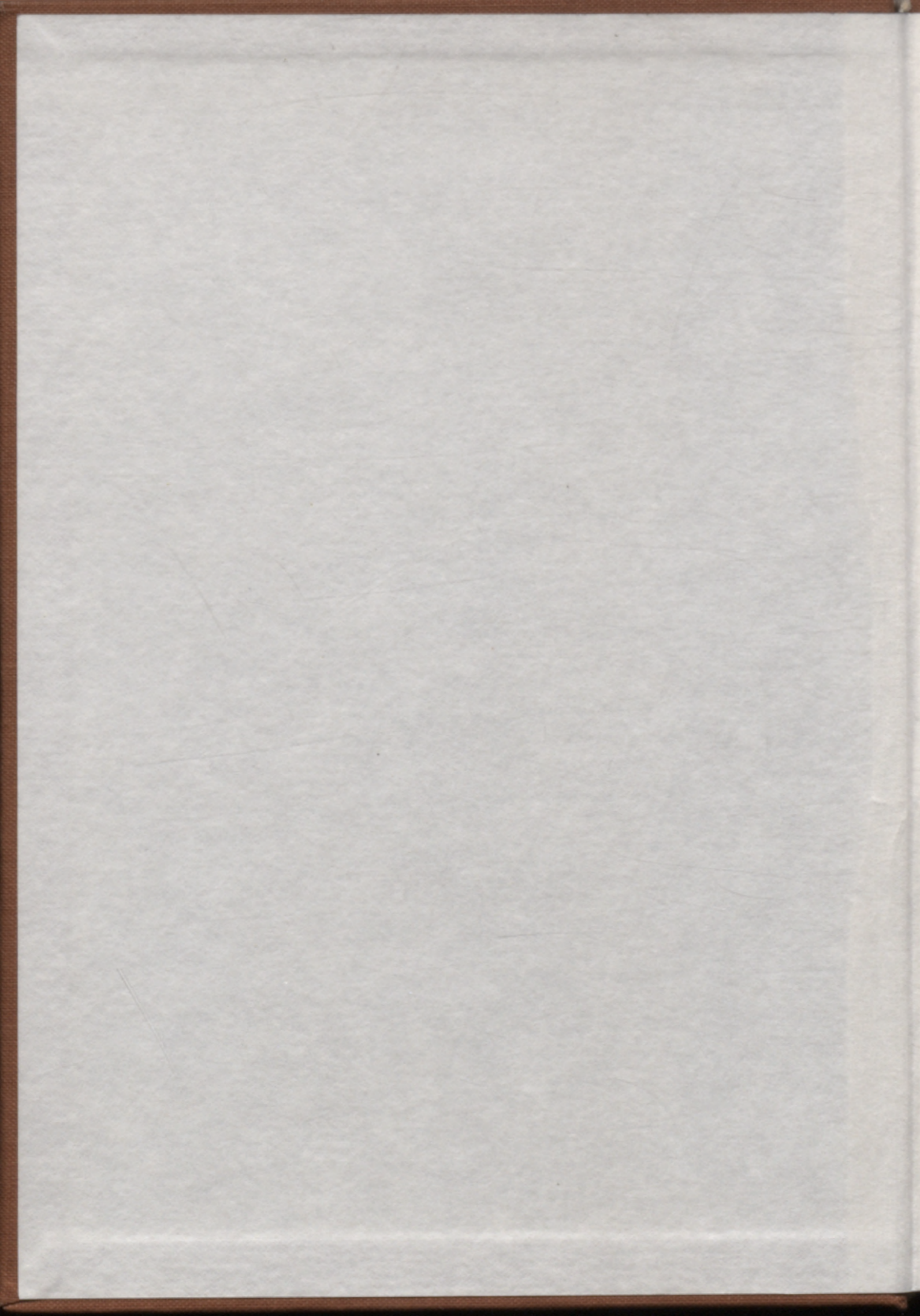
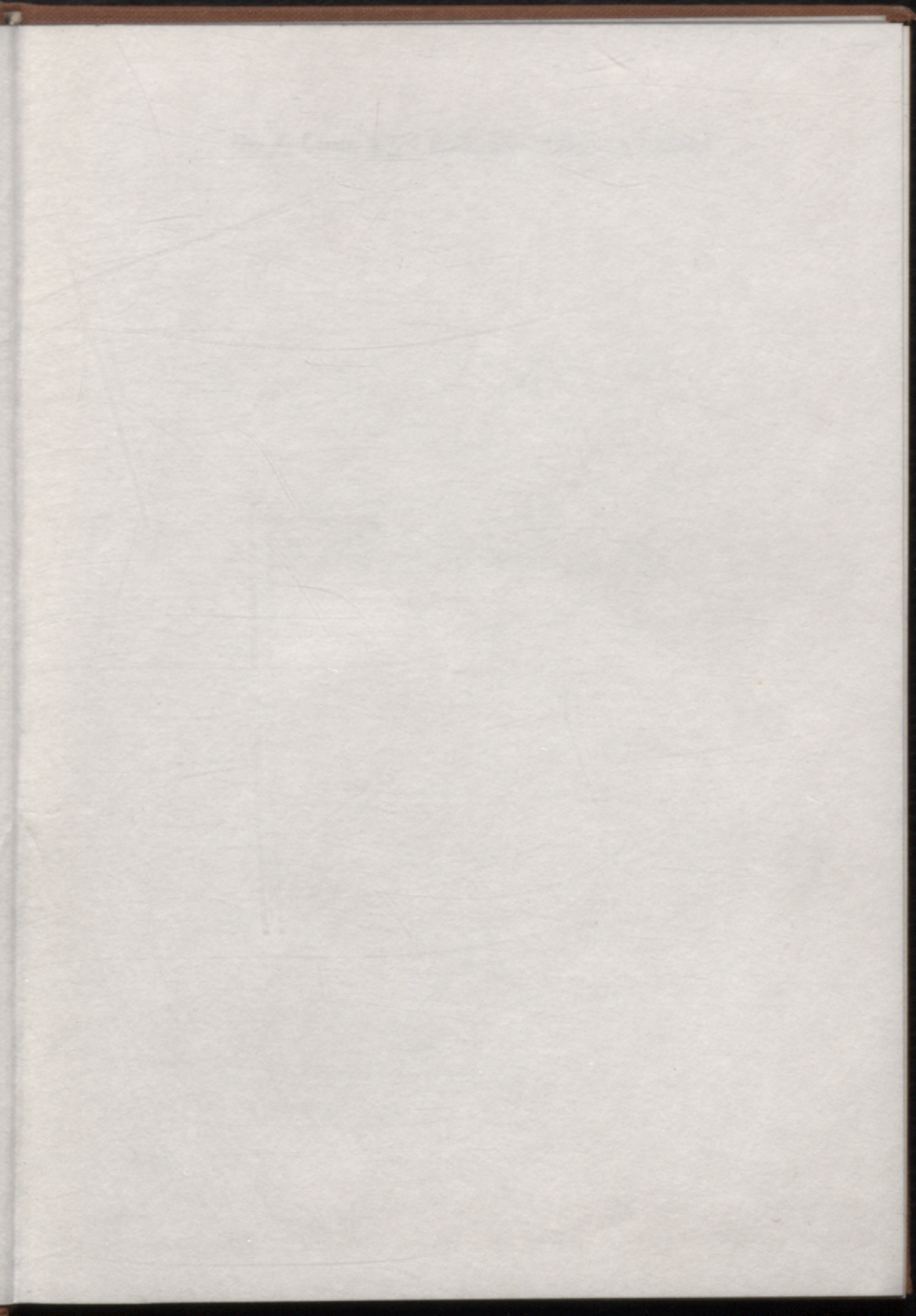
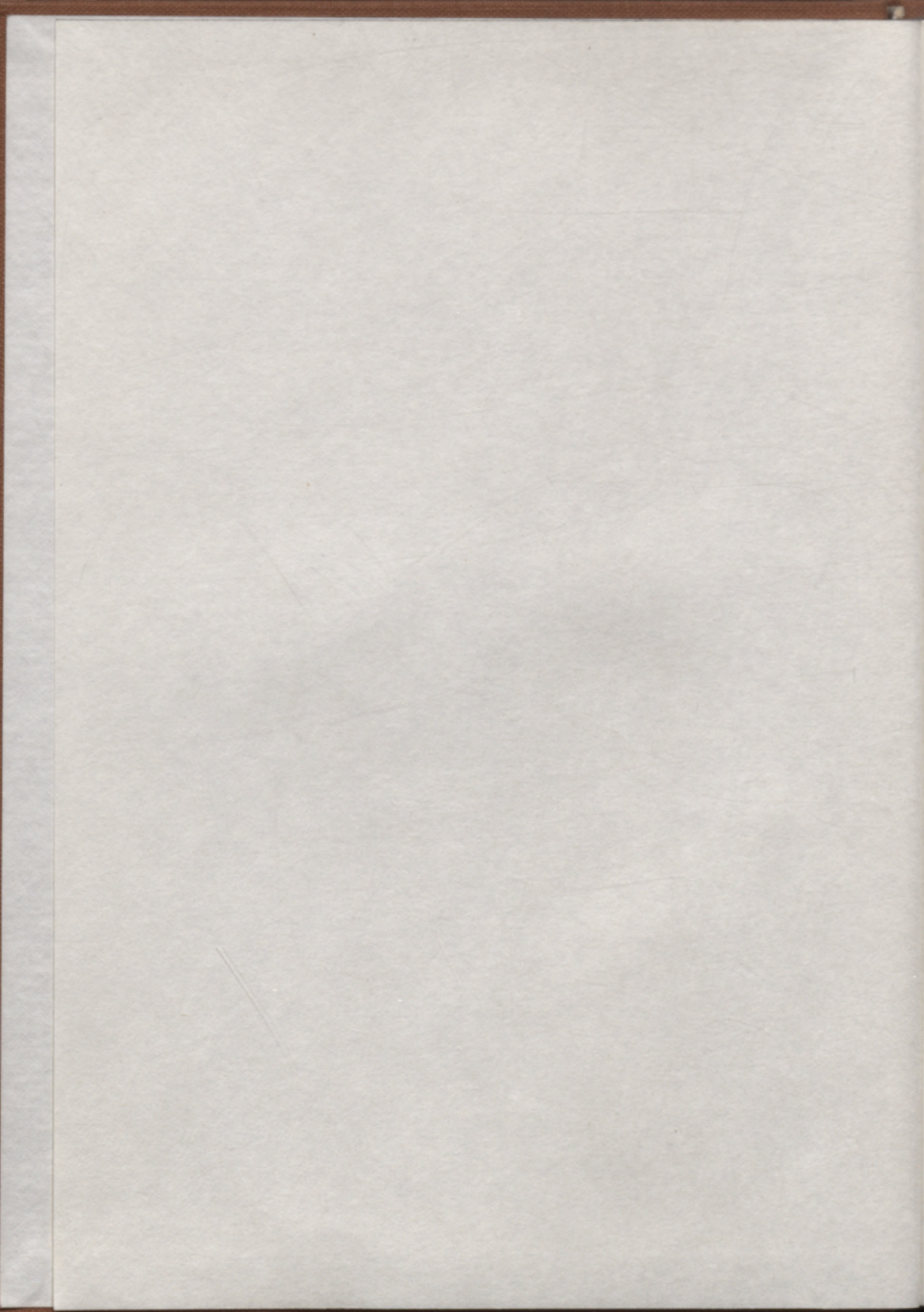

90-4
L 903

DZILĀK
DOMĀTA
DOMA

Dr. P. Cirsis, S.J. / DZILĀK DOMĀTA DOMA

L, M

Dr. P. G. B. J. J. DE VRIES DOMATA DOMA

90-4
903

dubl.

DR. PĒTERIS CIRŠIS, S.J.

DZILĀK DOMĀTA DOMA

MŪSDIENU FILOZOFIJAS
SVARĪGĀKIE VIRZIENI
UN GALVENĀS PROBLĒMAS

AUTORA IZDEVUMS

Stokholmā, 1974

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

94-12.541

03040949990

IMPRIMI POTEST

P. JOANNES SCHASCHING, S.J.

Asist. Region. Germ. et

Vic.Ger.Superioris Missionis

Romae, 1.4.1972.

IMPRIMATUR

† JOANNES TAYLOR

Episcopus Holmiae

Holmiae, die 5. juni 1974.

Andersson & Kagardt Tryckeri AB
Västerås 1974
Sweden

SATURS

Iecere

lpp.
7

I

Baisu nojautu cerība

1. Gara un dzīves elpa	12
2. Starp eksistējošo un esošo	16
3. Lielas vienības blāzmā	18
4. Vārdu vērtības pārbaude	20
5. Trauksmainā taisnība	22
6. Būtību skatītāji	23
7. Izšķirēja eksistence	25

II

Dziļāko domu arumi

1. Drošākā doma — nedroša	29
2. Trausli domu trauki	36
3. Dabas parādību mīklainība	40
4. Sasniegumu lietājamība	46
5. Pasaules notikumu jēga	50
6. Kultūrdzīves nojautas	55
7. Cilvēka būtība	60
8. Prāta pētīta reliģija	65

III

Būtnes filozofija

1. Zinātniska domāšana	69
2. Pārfiziska pieeja	76
a) Par pareizo un nepatieso	76
b) Par esošo	83
c) Par esmes pilnmēru	90
d) Par esmes saskaņu	95

IV

Istenībai tuvākā filozofija

1. Uz gara dzīves pilnību	100
a) Atziņas neziņas nevarēšana	100
b) No prātīgā līdz derīgajam	109

	lpp.
2. Sensenā nespēka zīmē	124
a) Gara pārākuma filozofija	124
b) Reālā nedrošība	126
3. Slavas dziesma gaismai	130
4. Drošība vai varbūtība?	134
5. Neticīgā ticētāja	135
6. Apgaismotā vērtība	141
7. Kas tad īsti ir?	145
8. Lielā brīnuma junda	149

V

Mazāk pazīstamu vārdu izskaidrojumi	173
Literātūra	189

29	1. Ievads
30	2. Pirmā daļa
40	3. Otrā daļa
46	4. Trešā daļa
50	5. Četrā daļa
52	6. Piektā daļa
60	7. Šestā daļa
62	8. Septītā daļa

III

68	1. Ievads
74	2. Pirmā daļa
76	3. Otrā daļa
82	4. Trešā daļa
90	5. Četrā daļa
92	6. Piektā daļa

IV

100	1. Ievads
102	2. Pirmā daļa
104	3. Otrā daļa

IECERE

Lai ģeologs urbjas zemes dziļumos, lai astronoms pacēlas debesu augstumos, lai ķīmiķis analizē vielas elementus un fiziķis pārbauda dabas spēkus, beidzot tomēr tās ir domas cilvēka galvā, kur gūtais materiāls noskaidrojas, izkārtojas, sakārtojas saskaņā ar katras atsevišķas zinātnes mērķi un metodi.

Un paša doma — tās izcelšanās, sastāvs, apjoms, mērķis, vai tas lai nebūtu nekas? Un cilvēks — domātājs? Un visums — pēc visuma cilvēks neatlaidīgi taustās — vai tam nebūtu nekādas nozīmes? Kas ir nozīmība? Kas ir jēga?

Jau domai gribas būt dziļāk domātai. Stipri aizņemts ir mūsu laikmets, bet ne tik stipri, lai tas iztriektu no galvas katru domu. Šit stunda, nāk brīdis, un jādoma vien ir. Ja viss būtu gūts, bet kāda svarīga doma paliktu nedomāta, neizdomāta, ai, kā tas traucētu! Vai laime vispār būtu iespējama, šai traucētajai paliekot cilvēka galvā?

Kamēr materiālais progress steidzas dimdināt globu, jaunākajam medikamentam ir uzdots mierināt prātu. Vairāk mašīnu, vairāk drogistu. Vai kādā citā vēstures posmā ir runāts vairāk par nerviem un nervu mierinātājiem nekā pēdējo triju paaudžu laikā? Mākslīgais nespēj atvītot dabisko.

Dabiskais ceļš uz visdziļāko mieru ir patiesības ceļš no sava sākuma līdz beigām. Un tā, gribot negribot, jāiet filozofijā, un filozofijai agrāk vai vēlāk vajag klauvēt pie debesvalstības durvīm, ja tā negrib pabeigt, dodot vēl vienu medikamentu nenomierināmam meklētājam.

Ne sīkumos iztīrāt, bet vispārīgos vilcienos aprakstīt — tāda ir šīs grāmatas iecere, aprakstīt galvenos filozofisko domu virzienus un svarīgākās problēmas apmēram pēdējo pussimts gadu laikā. Ievadot laikmeta īpašajā pieejā, būtu modināta lasītāju interese par jaunāko cilvēces centienu garīgo „mugurkaulu”, kas tomēr paliktu bez lielākas praktiskas vērtības, ja tai nepievienotos pēc grāmatas autora ieskata labākās filozofijas kopskats, labākās iespējamās atbildes uz mūsu laikā paceltajām problēmām un to izskaņa, ja tā varētu teikt, grāmatas pēdējā paragrafā — „Lielā brīnuma junda”.

Grāmata nav ieturēta stingri zinātniskā kārtībā. Izlaisti daudzi vārdi, nosaukumi, datumi, jo nav gribēts saraibināt galveno domu ar informāciju, kas vērtīga speciālistam, bet ne vispārīga pārskata meklētājam. Neraugoties uz visu to, filo-

zofija nav viegli lasāma daiļrakstniecība. Vajadzēs zināmā mērā piespieties, sekojot arī šīs grāmatas vienkāršotajai valodai. Tā gluži bez kuŗa katra tehniska termina nebūtu prātīgi — faktiski, nebūtu arī iespējams — rakstīt arī šādu grāmatu, jo dažam labam problēmas saskatītājam gribēsies turpināt pētījumus par intereses degpunktā iekļuvušo priekšmetu kādā citā darbā, kur izmantota tehniska terminoloģija. Turpmākajās lappusēs lietotie termini tad atvieglinās uzņemt sakarus ar attiecīgajām domu skolām. Literatūras nodaļā būs atrodami nopietnāko autoru svarīgākie darbi šīs grāmatas saturam piemērotā sakārtojumā.

Varbūt vēl atļauts norādīt: kaut arī ļoti vispārīgos aptvaros, metafiziski scholastiskā filozofija kā labākā tagadnes problēmu risinātāja apskatīta, liekas, pirmo reizi latviešu tautas vēsturē — latviešu valodā.

Autors

Londonā, Anglijā, 1971. gada oktobrī.

BAISU NOJAUTU CERĪBA

Pirmās rindas rakstot, pa Prāgas ielām patrulē krievu tanki. Ir 1968. gads, septembra sākums. Ideja mirusi. Lai dzīvo vara! Cik cēluma bija šai komunistiskās revolūcijas idejai? Katrā ziņā tās izlobītāji šodien bēg no čehu zemes. Jauns ārsts ar sievu un mazu bērnu, atstājis dzimto malu, māju, mašīnu, darbu, prasa pēc brīvības. Angļu laikraksts ar izbrīnu un apbrīnu atzīmē — lūk, kāda cena brīvībai! Kāpēc tā tik dārga? Kādas izredzes tai nākotnē?

Drudžaini pētījumi. Ar modernās tehnikas palīdzību prāts neatlaidīgi urbjas arvien dziļāk kā bezgala mazajā pasaulē — atomā, tā bezgala lielajā pasaulē — firmamentā; sarežģīti aparāti grib sasniegt planētas, astronomiski aprēķini — pēdējās zvaigznes. Aplamajam relatīvismam pagriezta mugura. Cilvēkam ir atkal radusies cerība aptvert kārtotājus principus universā. Vēl tikai pirms 20 gadiem apmēram tā rakstīja kāda filozofijas vārdnīca; tātad — ne bez zināma optimisma.

Kā ritenis ripo un raķete lido, par to netrūkst optimisma arī šodien. Techniskās zinātnes it kā sacenšas cita ar citu. Pētījumi un mēģinājumi notiek malu malās un visos virzienos. Netiek taupīti ne līdzekļi, ne enerģija. Ir jāsteidzas, ir jāpanāk. Jo ātrāk un vairāk, jo labāk.

Bet lūzums ir noticis kaut kur citur — prātā, kas domā dziļāku domu. Tur vairs nav tā optimisma, kas bija pat vēl pirms 20 gadiem. Kāda maza moderna enciklopēdija, pabeigusi apskatīt visu apskatāmo, vienā no priekšpēdējām lappusēm ir iespiedusi uzņēmumu, kurā redzams sēņveidīgs atombumbas mākonis: tā visa mūsu zemes godība var beigties — ar nodomu vai nejauši. Kāda jēga ko dziļāk domāt? Kādu labumu tas dos? Varbūt tomēr pareizāk ir — izbaudīt dzīvi, par cik tā baudāma, tad no tās atvadīties.

Tādu jautājumu un atzinumu ietekmē sairst vienība. Kas kuram izdevīgāks, tas pareizāks, labāks un — patiesāks. Esam atkal iekrituši relatīvismā, kas šodien vairāk praktisks nekā teorētisks, taču ne bez jūtama un bīstama atsietiena domu laukos. Tas tur skāris pašu centrālo punktu, radīdams neticību

cilvēka prāta spējai zināt patiesību. Šodien pat virs pašas domāšanas, visas filozofijas karājas atombumba — jautājuma zīme.

Taču kamēr dzīvība turpinājas, tai jākustās, tai kaut kas jādara, tai jādomā. Lai būtu kā būdams ar tīro patiesību, lai arī kāds apjukums valdītu dziļākajos ieskatos, šodienai un rītdienai ir savas vajadzības, indivīdiem un tautām ir savas prasības. Ir vēsturiski apstākļi, ir zinātniski atradumi, ir stāvokļi, viedokļi, notikumi, lietas, kas noteikti pieder īstenībai, par ko jādomā un — jo skaidrāk, jo labāk. Vai ir kāda pārpasaule, vai nav, šī mūsu pasaule droši ir. Par to tad jāfilozofē, par to jāgādā.

Ne patiesība kā tāda — tai uzņemta virsū bieza skepticisma sega — bet galvenokārt dažādi pasaulīgi apsvērumi, citādāka pieredze un vēsture ir mūsu dienās izveidojusi divas diezgan labi atšķiramas domu skolas — *marksismu* un *neopozitīvismu*. Abām kopīgs tas, ka tās īsti nopietni ņem tikai to, kas acīm redzams, rokām taustāms — fizisko, materiālo īstenību un tās sniegunumus, kuŗu kāpinājumam tās izmanto zinātņi un tehniku, tīri vai lieloties ar savu zinātniskumu. Taču vienā sistēmā vairāk uzkrīt plāns, solījums, otrā — praktiskā iespēja, tiešais guvums; pirmā — mazāk pieredzējusi, vēl jauna, otra — gados vecāka, piesardzīgāka. Varētu teikt: viena ir jaunas vajadzības (izplāno, lai izmantotu!) filozofija, otra — senas vajadzības filozofija (izdari, lai izbaudītu!).

Marksisti daudz neinteresējas par savu pamatpieņēmumu pārbaudi — tic, ka tie droši, dziļi iekšēji — baidās, ka tie varētu būt tukši. Bailes atvairīdami, viņi sauc savas dogmas par visaugstāko, vismodernāko, pēdējo zinātņi, kas, izpētījusi un izplānojusi visas īstenības sfairas, uzvarēs veco pasauli un uzbūvēs jaunu taisnības, turības, laimes pasauli. Lielā mērā nabadzības veidota ideoloģija diktē viņu filozofiju. Tā ir vairāk savas zemes vēsture, politika, rūpniecība — spiedīga dzīves vajadzība nekā esošā pilnīgāka izpratne. Rezultātā praktiskais apvērsums nokauj filozofisko domu, tradicionālo filozofiju vispār — Prāgas ielās ripo tanki!

Anģļu sakši ir ilgāk plānojuši, kā gūt, sadalīt un izmantot zemes bagātības. Un to viņiem nav trūcis; viņi tās sev sagādājuši pāri okeaniem no visiem kontinentiem. Viņiem skaidrs: nav tik svarīgi domāt, kalkulēt, kā grābt to, ka grābjams — lai vai kā, tas ātri pāriet — grābt visjaunākām zinātnes metodēm un modernās tehnikas aparātiem. Pēc viņu atzinuma nereāli nostājas tie, kas uztraucas par dažādiem pasaules uzsk-

tiem un vēsturiskām situācijām. Filozofam jāskatās pāri sīkām teorētiskām variācijām, pāri sapņotāju ideoloģijām. Viņam jāredz tieši dotā īstenība, kas būtiski tāda pati visās globā mālās, kas kontrolējama, izmantojama, izbaudāma. Nākdama no Eiropas kontinenta ap šī gadsimteņa sākumu, neopozitīviskā domāšana tagad ir kļuvusi par vadītāju angļu sakšu zemēs. Pēc jaunpozitīvistu domām pareizais atrisinājums vai visos gadījumos meklējams kompromisā, izlīgumā, nolīgumā. Ja kādreiz tas rādās neiespējams, vainojama, droši vien, nepilnīgā domāšana cilvēka galvā — neskaidri jēdzieni, vārdi, apgalvojumi. Analizē tos, izskaidro tos, un pretruna izbeigsies. Zinātnei vajadzīga eksakta valoda, un filozofam lūk, te ir īstais darba lauks — valodas analizē.

Ja komūnists mirst, cīnīdamies par savu laimes ideālu nākotnē, tad taču viņš ir uzvarējis pārfizisks spēks — metafizisks spēks. Pārfizisko fainomenu marksistiskā filozofija vai nu nepāmana, vai ja pāmana, izskaidro tīri fiziski, materiālistiski. Saražosim, cik cilvēkam vajag, sadalīsim to, kā pienākas, un visi būs apmierināti, visi pārfiziskie atrisinājumi kļūs lieki. Tie arī tagad tikai tāda laužu mānīšana vien ir, stingri ņemot. Apmēram tā domā īsts marksists.

Jaunpozitīvismam „maizes lieta” visumā nav galvenais., un ērtību arī viņam netrūkst. Kāpēc tad radīt neērtības? Kāpēc jautāt pēc kāda neredzama īstenības pamata? Kāda nozīme saskatīt cilvēces vēsturē dziļāku jēgu? Vai tāda vispār ir? Un ja ir, kas to var droši zināt?

Tomēr ir mūsu dienās filozofi, kas jūtas diezgan droši savos apgalvojumos par vienas pārzinātniskas, pārfiziskas kārtības eksistenci — *metafiziskā* skola. Ne kratīties nost no tagadnes reālām prasībām ar dažādiem smalki aplēstiem laimīgas nākotnes solījumiem, ne uzvesties, it kā tādu nemaz nebūtu, bet garā pacelties tām pāri, kritiski pārdomāt cilvēka dzīves vēsturisko pieredzi un ievērot to, kas vēstures prasībās paliek cauri visām maiņām. Patiešām, daudz kas nāk un iet, parādās un pazūd, bet kaut kas turpina būt visu laiku un nav mērojams ar vielu svāriem; kritiskais reālists to nevar nepamanīt. Viņam jādomā par esošo un tā īpašībām apmēram tā, kā domāja klasiskā metafizika. Viņa filozofija šodien saucama par būtnes filozofiju. Turpretim citi koncentrējas ne tik daudz uz pašu esošo, kā uz tā momentārām, acumirkļīgām, vēsturiskām izpausmēm. Un viņu filozofiju sauc par eksistences filozofiju. Kamēr viens uzsvē pieredzes paliekošo elementu un tā meklē pēc mūžīgas patiesības un veselas filozofijas par to (*philosophia*

perennis), otrs nevar atraisīties no mirkļu iznīcības. Taču arī viņš nojauš, vismaz netieši, ka aiz iznīcības stāv viena īstenība, kas nav uzliekama ne uz kādiem zinātnes svāriem, ka arī visneatlaidīgākā zinātne nav spējīga dot atbildi uz pēdējiem jautājumiem, ka tāpēc pilnīga pasaules un sevī valdišana ar absolūtu zinātniskumu bija un būs tikai sapnis.

Lai pārfiziskā īstenība atklātos savā cilvēka prātam saskaņā tām tīrībā, ir vajadzīga absolūti neietekmēta patiesības mīlestība, iekšēja brīvība no iepriekšējām patikām un nepatikām, iegribām un negribām, gatavība sekot patiesības prasībām, īsi, vajadzīgs zināms tikumisks briedums. Mūsaiķu dzīves apstākļos iekšējais godīgums nav viegla lieta. Jau ārēji vien bieži trūkt dziļākai domai nepieciešamās uzmanības, trūkst laika. Bet lai arī cik vāji šodien augstākā īstenība pamirdz starp šaubu un sajukuma mākoņiem, mūžīgas patiesības pastāvēšana, tās kārtības eksistence, par ko domā metafiziskā skola, dod zināmu cerību. Līdz ar mūžīgu patiesību acu priekšā pamirdz vienas dzīves iespēja, kas nav būtiski ne no kādu atombumbu apdraudēta. Uz prātīgas cerības spārnēm dusēdama, tā ielido nemirstībā. Viegli saprotamu iemeslu dēļ atlausimies pakavēties pie pēdējās filozofiskās sistēmas galvenajām domām ilgāk nekā pie visām citām šeit apskatāmām problēmām.

1. GARA UN DZĪVES ELPA

Nocirsti koki. Ne tiem sakņu, ne galotņu — baļķu grēda. Ja atmet spēju zināt, kas ir jutekļu uztvērumu objekts pats sevī un, no otras puses, nepieņem, ka tam varētu būt kaut kādi pārobjektīvi, pārfiziski sakari ar citiem objektiem, un Kants to savā atziņas teorijā bija darījis, tad baļķu grēda vien iznāk, vienkārši izsakoties. Sevī eksistējoša, objektīva, pārfiziska pasaule nav pierādāma. Tā pieņemama praktisku apsvērumu dēļ. Mūsu atziņas nepārvarami saistītas ar iekšējiem radītājiem, kārtotājiem, domātājiem spēkiem, sasniegdamas dažādos individos dažādas apziņas skaidrības pakāpes. Attiecinot Kanta pamatslēdzienus uz dažādām zinātņu nozarēm, vieni secināja materiālismu — īsti zināms tikai tas, kas jutekļiem tverams, otri — ideālismu — mēs taču īstenībā rīkojamies tikai ar savām idejām, jēdzieniem. Un ja tā, ko tad man bēdāt par citu domām, citu darbiem! Tas veda uz pozitīvismu, subjektīvismu, pragmatismu, pēdējam deklarējot, ka praktiskais guvums ir

daudz svarīgāks par dažādu jēdzienu grupējumiem cilvēka galvā. 19. gadu simtenim bija pilns klēpis Kanta gara augļi. Tos izvērtēt, tos izmantot! Kants kļuva par visas jaunākās filozofijas stūrakmeni. Vēl apmēram līdz 1950. gadam skaidri jūtams viņa domu spēks. Bet pēdējo piecdesmit gadu laikā šis tas jau bija pārveidots, pārvarēts, izveidots tālāk — jaunkantiešu rokās. Vielas vien nepietiek. Īstenība savā dziļākajā sastāvā ir ne materiāla, bet garīga, ne subjektīva, bet tāda, kas aptver visus cilvēkus — transcendentāla. Cilvēkos šis gars slāpst pēc tīras patiesības, attiecīgi operējams ar iedzimtajām domu ievirzēm (apriori kategorijām) un prāta veidotiem jēdzieniem — Marburgas jaunkantiešu pamatpieņēmums — loģiskā skola. Citi jaunkantieši viņiem nepievienojās un iedomājās saskatām īstenības patieso seju pavēlīgās transcendentālās vērtībās — Bādenes aksioloģiskā skola. Domātājs gars, vērtētājs gars, pavēlētājs gars — centies pēc patiesā, labā, skaistā, svētā, bet tas ieslēgts cilvēkā iekšā un netiek ārā. Arī četrdesmito gadu jaunkantiešiem visumā neizdevās atbrīvoties no diviem nepierādītiem pamatatzinumiem — immamentisma un konceptuālisma (viss ir jēdzienisks, lai gan ne caur cauri subjektīvs).

Kas bija tipiski kantisks, tam šodien lielā mērā ir tikai vēsturiska nozīme. Bet ne tā tas ir ar vācu ideālisma lielākā pārstāvja — Hēgeļa (1770.—1831. g.) galvenajām domām. To atblāzma nomanāma vai visos lielākos filozofiskos pasākumos. Tas laikam tāpēc, ka Hēgeļa īstenības uztverē ir kaut kas majastātisks, dziļš un noteikti tuvs lietu patiesajam stāvoklim, kaut arī īsti neuztverts, pārprasts, sajaukts. Tie ir domu gājieni, kur materiālais sajaukts ar garīgo, subjektīvais ar objektīvo, individuālais ar universālo, cilvēciskais ar dievišķīgo, bet kas tomēr aizrauj ar savu plašumu un vietvietām gandrīz pārliecina. Tas, ko mēs šai pasaulē vērojam, savā dziļākā būtībā ir gara evolūcija no pirmesmes stadijas līdz savai absolūtai pilnībai — līdz absolūtas idejas stāvoklim, kad padzīta tumsa un viss ir kļuvis gaisma — zināšana. Hēgelim nav nekā statiska; viņa īstenība ir dinamiska, varētu teikt — pati tapšana. Mūsu uztvertie objekti ir tikai vienas tapšanas pārejoši momenti — tās izraisīti, tai pakārtoti, tās iznīcināti ceļā uz augstāku pilnību. Īstenības dziļumos kaut kas laužas uz āru, kaut kas dzimst, kļūst, veidojas — dzimst patiesība un trauktin traucas uz tādu visuma zināšanu, kad tas, tā sakot, izsmelts — kļuvis par tīru garīgumu — absolūtu ideju, garu. Pirmgars sasniedz savu apziņu cilvēka apziņā. Augstākā cilvēka doma sakrīt ar augstāko visaptvērēja gara (panteiska Dieva) domu. Domājot

loģikas ietvaros, gars vēl ir it kā mājās. Dabas pētnieki un šo zinātņu speciālisti atrod to izgājušu ārā, bet filozofi to redz jau pēc pasaules misijas veikšanas. Individos tad tas ir kļuvis par subjektīvu garu, sabiedrībā, tiesībās, tikumībā, vēsturē — par objektīvu garu, mākslā, reliģijā, filozofijā — par absolūtu garu. Ne mazāk interesanta ir arī otrā galvenā Hēgela doma, proti par gara ģenezes ceļu — ciņu, dialektiku, par to, ka arvien vērtīgākiem apgalvojumiem jādzimst no noliegumu pārvarēšanas trijos gājienos. Vispirms gars ir neattīstīts, sevī dusošs, nepiepildīts — sākuma jeb tezes stāvoklis. Iekšējā nepiepildītība nedod miera. Nemiers kāpinājas līdz pilnīgai pretrunai — antitezei. No abu sadursmes eventuāli izveidojas zināma vienība — sinteze. Tā ir augstāka slāņa vienība, taču, no augstākas pakāpes skatīta, tā ir tikai teze, kas atkal izraisa antitezi un beidzas ar vēl augstāku sintezi, vērtīgāku vienību, sasniegumu. Cilvēka domās šis trīskārtīgais process izteicas apmēram tā: lai pārvarētu daļēju patiesību, jāparāda visa tās nejēdzība, bet, protams, tai pat laikā nekādi neatsakoties no tā, kas jau noskaidrots kā patiess. Kā daļēji patiesā, tā visa nepatiesā skaidrāka izpratne daudz spilgtākā gaismā parāda visu domu gājienā ietverto patiesību, daudz spilgtākā, bet ne absolūti „izsmēlējā” gaismā. Ar to tad ir izveidoti pamati jaunai, augstāka veida tezei, antitezei un sintezei u.t.t. Lai jaunums būtu pilnīgāk noraidīts, ir jāredz tā visnejaukākā seja, jāredz un jāatmet, vēl jo noteiktāki pieķeroties labajam. Dialektika ir negāciju pārvarēšana; cauri dažādām negācijām jāaug vienam arvien lielākam „jā”, arvien pilnīgai patiesībai. Ja Hēgelim no daudziem „nē” dzimstošais „jā” bija būtiski gara dinamika, tad tiem viņa domu patapinātājiem, kas pasaulē nesaskatīja nemateriālu garu, tā kļuva par materijas evolūcijas pamatlikumu; bija radies dialektiskais materiālisms jeb kreisā virziena hēgelisms. Pēdējo desmit gadu laikā lielu popularitāti ir guvis kāds mēģinājums dot apvienojumu abu veidu dzemdībām — materijas un gara, saskaņojot tās ar vispārīgas evolūcijas, progresā un — kristiānisma prasībām — šardēnisms. Tas, protams, tikpat daudz pierādīts un nepierādīts, cik pierādīta ir integrālā evolūcija. Kamēr vieni to sauc par zinātni, citi to atzīst tikai par vīziju, kurai nav pietiekamu pierādījumu.

Kur skatu saistījis lielais, vispārīgais, tur mazais un vienreizīgais var palikt novārtā. Ar savu absolūto ideju Hēgelis bija patiešām ierādījis vietu un nozīmīgumu katram attīstības posmam — pārlaicīgu nozīmīgumu, bet reizē ar to viņš bija atņēmis tiem savu neatkārtojamo vienreizību, brīvību, savdabību.

Vēsturiskā skola — historisms, kas izveidojās ap šī gadsimta sākumu (slavenākais pārstāvis Diltejs, m. 1911. g.), teica, ka tas ir nepareizi. Mēs nedrīkstam iznīcināt notikumu, personu un periodu padotību laikam, jo tā tas tipiskākais, neatvasinātais, jaunais, vienreizīgi dārgākais ietu mums secen un darītu īstenības izpratni stipri nepilnīgu. Bet, lūk, tieši tas notiekot: zinātnieks interesējoties, ņemsim praktisku piemēru, ne par ūdeni šai glāzē, bet par ūdens sastāvu vispār, vēsturnieks — ne par kāda laikmeta vai personas īpatnējo raksturu, bet par notiekošā sakarību ar citiem notikumiem. Nelaime tā, ka liekot klāt katram vēstures posmam savu mērauklu, viss vairāk un vairāk kļuva par sava laika, kultūras, tipa un cilvēka produktu, zaudējot kaut kādu dziļāku jēgu (relatīvisms), sakarību. Šodien arī pret šo pagriezienu ir notikusi reakcija: kas ievēribas cienīgs mirkļa iznīcībā, par to ir gādājusi eksistenciālā filozofija, bet paliekošo ir pārņēmusi savā gādībā — atjaunotā metafizika. Vispārīgā tendence ir gatava atzīt kā cilvēka dzīves vēsturiskumu, tā viņa lēmumu pārlaicīgo derīgumu. Bet pirms tam vēl vajadzēja likt vērā vienu historisma šānu zaru, paturot tā veselo sastāvu un atbrīvojoties no slimajām vietām dzīves filozofiju.

Ko mēs pasaulē pieredzam, nav tik daudz gara elpa, kur viss ir jēdzieni, idejas, domas, slēdzieni, kā dzīvības elpa, pulss, trīsas, izvirdumi. Pulsējošā dzīvība ir daudz augstāka par satīngušajiem abstraktās patiesības jēdzieniem un slēdzieniem. Tāpēc patiesībai pienākas kalpot dzīvībai, un tāpat arī visai pret 19. g.s. beigām tik strauji progresējošai mechanikai, teknikai — arī tām būs kalpot dzīvībai un tās prasībām. Īsti svarīgs ir ne tas, kas patiess vai nepatiess, bet kas veicina pilnīgāku, sparīgāku dzīvi. Pilnu dzīvi, varu, spēku, prieku! Nicšes (m. 1900. g.) pārcilvēks ir ticis pāri visam labajam un ļaunajam. Ap 1935. gadu viņam piedrojas Rozenberga tīrās rases locekļi — ārieši. Visai mākslai, zinātnei, kultūrai, reliģijai vajadzēja atkarāties no viņu „asins balss”. Ap to pašu laiku Francijā Bergsons (m. 1941. g.) par dzīves apstākļu veidotāju un vērtību noteicēju atzina kādu dziļāku radītāju dzīvības spēku — *élan vital*, kas uz savas attīstības zemākās pakāpes parādās dzīvniekos kā instinkts, bet cilvēkos tas jau ir izveidojies tālāk un kļuvis par prātu, kas tad savukārt turpina attīstīties caur ļaūžu sabiedrībām, praviešiem, dinamisku reliģiju un reliģisku mistiku. Mūsu domu jēdzieni, protams, palīdz savaldīt dabu, bet īstenības patiesā atsedzēja ir kāda cita spēja — intuīcija. Bergsonam materiija ir tikai, tā sakot, dzīvības

blakus produkts, un tāpēc viņam un viņa domu biedriem bioloģija ir visumā svarīgāka par fiziku. Savā dziļākajā sastāvā pasaule ir organiska; cauri visam pulsē dzīvība, traukdamās uz arvien lielāku pilnību. Nebūdamas ne materijs, ne gars, šis dzinējspēks ir kaut kas pats par sevi un ir dažāds dažādos indivīdos. Kā tas īsti var būt dažāds un ja ne materijs un ne gars, kas tad? Tie nu ir jautājumi, uz kuriem dzīves filozofiem bija grūti atrast apmierinātājas atbildes. Vieni ieturēja vairāk bioloģisku virzienu, otri — iekšēju, taču pārjēdzienisku virzienu. Amerikā un Anglijā šīs skolas domas deva ierosmi pragmatiskiem slēdzieniem (svarīgāks ir tas, kas vairāk noderīgs), bet Vācijā pirms nācisma un rases teorijas dzimšanas lielu ievēribu guva Špenglera darbs „Der Untergang des Abendlandes”, kur kultūras cikli līdzinājas dzīvām būtnēm ar noteikta garuma mūžu. Vairāk kā dzīves ziņa un ne kā sīkumos izdomāta filozofija („Baudi zaļo jaunību un nedomā par rītdienu”) tikko aprakstītā gara stāja ir, protams, visu laiku parādība, jo tā labi saskaņojas ar viena veida temperamentu, raksturu.

2. STARP EKSISTEJOŠO UN ESOŠO

Varētu jautāt: kāda tur starpība? Kas eksistē, tas ir. Bet tā var arī nebūt, kamēr tas, kas ir esošs pēc savas būtības, nevar nebūt; tas būs arvien. Posmā pēc Otra pasaules kara manifestējās domu strāvājumi, kas zināmā mērā bija reakcijas pret sava laika cilvēku sadzīves pamatlaunumiem, piem., pret individa iznīcinātāju universālismu (politikā — totālitarismu, komunismu), pret individa neatradēju pozitīvismu (zinātnē viss reducēts uz eksperimentāliem faktiem un aktiem), pret Dieva neatradēju eksistenciālismu filozofijā.

Kaut maz izdomāta un grūti izdomājama, grandioza sistēma ir nākusi no Francijas ar nosaukumu „philosophie de l'esprit” — gara filozofija, kas nenoliedz ne individu, nedz Absolūto un ierāda garīgajam pirmo vietu. Par tās galveno pārstāvi atzīstams Lavelis (Louis Lavelle, m. 1951. g.). Viņa sistēmas pamatos guldīto domu iespējams izteikt apmēram tā: kas ar mums šai dzīvē notiek, īstenībā ir katra „es” tapšana no piedalīšanās bezgalīgajā aktuālitātē — absolūtajā aktā, kas ir viengabalains un identisks ar visur esošo esmi, izejot no ārējām parādībām un iegriežoties iekšā, ejot arvien dziļāk sevī uz arvien tīrākām atziņām un vērtībām. Ārējie objekti Lavelam nav

svarīgi. Ārējais („extériorité”) ir tikai tas lauks, kurā īstenojas iekšējais un kļūst arvien tīrāks — brīvu cilvēku personības. Tas, kas mūsu personas dara dzīvas, ir to sakari ar tīro aktu — Dievu, kas reizē ir arī visu būtņu Būte, bet paceldamās pāri visam, nav panteiska dievība. Ceļojot uz pilnību, jāpārvar dabas iznīcība. Cēla doma! Bet kā sīkumos tas izdarāms, būtu bijis labāk, ja Lavels būtu devis mums vairāk precīzētus jēdzienus.

Nepārspīlēt un nepazust kaut kādā sapņu valstībā, bet turēties cik iespējami cieši pie vesela saprāta, to varētu uzskatīt par angļu sakšu dabas raksturīgu vaibstu. Nav brīnums, ka tas parādās arī viņu jaunākajā filozofijā, kas raksturojama kā reālistiskā un ir pareizi nosaukta par jaunreālismu. Pasaule nav ne subjektīvi, nedz pārs subjektīvi vai transcendentāli izveidota spirituālā kārtība: tā ir objektīvi, no domātāja neatkarīgi eksistējoša materiāla pasaule, ko cilvēka prāts spēj pazīt. Tai nav viena galīga pārfiziska (metafiziska) apvienojuma un tāpēc nevar būt runas par kādu tīri pārfizisku problēmu ciklu. Pieredzes dati — viss, kas nāk no ārpusē vai no iekšpusē — mērojami un kārtojami ne no kāda abstrakta pieņēmuma, bet gan no pieaugoša novērojumu skaita, t.i. analitiski, kritiski, induktīvi. Angļu sakšu jaunākajos, lielākajos filozofos valda lielāka ticība mikroskopisku mērojumu skaitlim nekā gara lidojumiem. Viņi ir būtiski analitiski, kas ātrāk saskata sīkumu nekā likumu. Lai ir minēti divi lielāki vārdi starp viņiem — Bertrands Rasels (Bertrand Russell, dz. 1872.) un Alfreds Vaitheds (Alfred North Whitehead, 1861.—1947.). Pirmajam pasaule nav viengabalaina, bet gan tāda, kas sastādās no neskaitāmām sīkdaļiņām — atomiem, ko uztver mūsu jutekļi, likdami prātam konstatēt loģiskās saites, ar kurām atomi savstarpēji vienoti (loģiskais atomisms). Otram universs ir gigantiska organisku būtņu apvienība, kurā katra būtne iedarbojas uz visumu un visums — uz katru būtni. Pie tam vārdu „būtne” te nedrīkstam ņemt parastajā nozīmē. Pēc Vaitheda atzinuma viss, ko mēs pieredzam un saucam par pasauli, dziļāki skatīts ir ne būtnes, bet notikumi („events”), kur ieiet vispirms tas, ko uztveram un tad tas, ko jūtam, pārdzīvojam. Katrs notikums ir prāta („prehension”) un dzīvības vienība, jo katrā atspoguļojas kaut kas no visuma, tas, tā sakot zina, pat nezinādam, un katrs ir kaut kas vesels, organisks, jo daļas atbalsta visu un viss — daļas.

Vācu filozofam Nikolajam Hartmanim (Nikolai Hartmann, 1882.—1950.), kas ar savu apņēmību respektēt kā eksistējošo,

tā esošo arī pieskaitāms jaunreālistu grupai, cita īstenības izpratne — būtiski ontoloģiska: kad vien mēs domājam, tā Hartmanis aizrāda, mēs domājam kaut ko — kādu būtni (ontos — būtne), kas ir kaut kā pati par sevi, pati sevī un ar ko jāreķinās arī vislielākajam subjektīvistam, kaut vai tikai atzīstot to par „illūziju”. Tikai atplēt muti kādam paskaidrojumam, un jau tu taujāies pēc kaut kā sevī esoša, ontoloģiska; domādami mēs nevaram nedomāt neko. Būtību vai būtnes — Hartmanis nav drošs, vai viss atvasināms no kaut kāda vienotāja principa — dziļumi nav zināmi, un senie metafiziķi maldījās, pieņemdami pretējo. Taču to, kas tuvāks virspusei, ir iespējams zināt, un uzzinātā apjomu ir iespējams pastāvīgi kāpināt, palielināt, līdz ar to attiecīgi samazinot neuzzinātā lauku. Svarīgas ir ne filozofiskas, uz dažādiem nepamatojamiem pamatpieņēmumiem balstītas sistēmas, bet gan atsevišķas problēmas. Agrākie metafiziķi, tā Hartmanis apgalvo, operēja ar tādām abstraktām, deduktīvām sistēmām un tāpēc netika nekur. Būtību uzzināmās puses pieder citai zinātnei — ontoloģijai; tā aizsniedz būtni kā tādu, par cik to iespējams zināt, atstādama būtnes ārējās manifestācijas dabas zinātnēm. Pēc Hartmaņa uztveres mūsu atziņas akti ir transcendentāli, t.i. tie izved mūs ārā no savas apziņas loka un savieno mūs ar to, kas eksistē pats sevī, neatkarīgi no zinātājas apziņas. Zinādami mēs neiedarbojamies uz objektiem, bet gan objekti iedarbojas uz prātu, kas tos uztver. Taisnība ne skeptiķim, kritiķim, subjektīvistam, bet ontologam, kas atzīst pārsubjektīvu pasauli, kas mums izpētāma līdz pēdējai iespējai. Slidēdama pāri dziļumiem, modernā zinātne, pēc Hartmaņa domām, skata tikai īstenības seju, ne tās sastāvu. Viņam visu problēmu problēma ir esošais par cik tas ir — „Seiendes als Seiendes”. Tā attīstība iet divās dimensijās, kuŗu sikam aprakstam Hartmanis veltījis četrus sējumus.

3. LIELAS VIENĪBAS BLĀZMĀ

Būtne no savas ēnas, līdz savai substancei, no savas mainīgās, ierobežotās izteiksmes līdz savam nemainīgajam, neierobežotajam, visaptvērējam pamatam; būtne no savas visabstraktākās, tukšākās uztveres cilvēka prātā, līdz savai vispārīgākai, vissvarīgākai absolūtai pilnībai Dievā, tas ir visam cauri vibrējošais, visa vienotājs jēdziens *klasiskās metafizikas* iedzīvinātajos mūsu dienās. Vienība, kuŗas varenība liek priekā dzirk-

stēt acīm, kas aiztur elpu! Uz to laužušies tādi gari, kā Platons un Aristotelis 5.—4. g.s. pr.Kr., Toms Akvinietis 13. g.s., Francis Svarēzijs 16. g.s., Maritēns, Rāners — mūsu gadu simtā, jā, tagad. Tā ir filozofija, kas apgaismo un nostiprina katoļu ticību. Ar nosaukumu „scholastika” viduslaikos tā galvenām kārtām kalpoja katoliskās teoloģijas vajadzībām. Vēl 1950. gadā pāvests Pījs XII piekodināja (apkārtrakstā „Humani generis”) augstākos katolisko mācību institūtos padziļināt un nostiprināt scholastisko metafiziku. Jaunscholastiskie pētījumi 19. g. simtenī un šī gadu simta pirmajā pusē ir bijuši tik sekmīgi, ka klasiskā metafizika vairs nav tikai vienas kristīgas konfesijas domātāja, bet gan vairāk un vairāk kļūst par vienīgo pēdējo problēmu atrisinātāju, par cik tās vispār atrisināmas, visiem visur. Tā apvieno vissenākās tīra prāta studijas ar visjaunākajām un — bez pretrunām ar visu to pārdabisko atziņu pūru, kas cilvēcei nācis no Kristus un vispār no Dieva atklāsmes. Šīs filozofijas telpa ir esošais savā visumā, tā ir telpa — mēs drīkstam teikt — kur viss ir, visplānākā prāta abstrakcija un visbiezākā pasaules īstenība un tās pamatu pamats — Dievs. Šie filozofi ir visuma sniedzēji šodien, kas sadala savu sniegto ziņu pūru pēc būtnes vispārīgajām — transcendentālajām īpašībām un tā veido zinātnisku sistēmu — vispārīgo metafiziku, kas dažreiz vairāk, dažreiz mazāk kavēdamās pie sākumiem, visu laiku ved savu domu uzņēmējus uz nepārspējami varenu, stindzinātāju esošā kopskatu. Šī būs tā filozofija — tikpat nemirstīga, mūžīga, cik būtne savā pārfiziskajā, būtiskajā izpausmē — pie kuņas mēs pakavēsimies ilgāk mūsu grāmatas otrā pusē.

Paturēdami no senā to, kas patiess un pareizs, klasiskās metafizikas pārstāvji pēdējos gados ir likuši tam klāt jaunas atziņas, sevišķi dažos laukos, piem., vērtīgi atzinumi ir nākuši klāt par seno Dieva eksistences pierādījumu kārtību un nozīmi, par reliģiskā pārdzīvojuma būtību, par filozofijas sakariem ar teoloģiju, par prāta nozīmību vispār, ieskaitot ticības vadītu dzīvi. Sociāli politiski apstākļi ir spieduši ar īpašu uzmanību nodoties vienai disciplīnai — ētikai: tikumība vispār, tiesības, pienākumi, karš, miers — dabiskā kārtība, dabas likumība — tie ir tīrumi, pa kuriem vadīts šo filozofu domu arkls ar lielāku neatlaidību nekā citur. Daudz panākts arī ar pētījumiem par valsti, saimniecību, sadzīvi. Jaunas atziņas patapinātas (K. Rāners) pat no eksistenciālas filozofijas un auglīgi uzņemtas tomistiskās (no Akvīnas Toma) metafizikas sastāvā. Pēdējos gadu desmitos ir vairāk un vairāk parādīties, ka Kristus nestā

pārdabiskā Dieva atklāsme ir ne sasaistījusi, bet taisni otrādāk — atbrīvojusi domu spārnus. Ir noskaidrojies, ka kristīgais filozofs ir ne izslēgts no zināmās īstenības sfairām, bet gan ievests jaunās sfairās, kas arvien paplašinājas un izliekas neizmērojams, taču ar katru tālāk sperto soli lej jaunu, spilgtāku gaismu uz jau noiето atziņu ceļu, ne to iznīcinādamas, bet to apzeltīdamas un ļaudamas filozofam nojaust tādu laicīgā saskaņu ar mūžīgo, kas ir vissaldākā pilnskaņa un tātad laimes solījums katram neatlaidīgam patiesības mīlētājam. Filozofisko problēmu tālākie atrisinājumi lielā mērā atkarīgi no atziņas teorijas, vai pareizāk — no atzinuma par cilvēka domu objektīvo vērtību. Jaunākie scholastiskie pētījumi par subjektīvu un objektīvu elementu mijiedarbību atziņas aktā pieder pie vērtīgākajiem devumiem jaunākos laikos. Sabiedriski politiskā dzīvē liela nozīme tās pamatos guldītām filozofiskām atziņām. Par cik cilvēkam jābūt individuālam, par cik kolektīvam? Tomistu — metafiziķu apsvērumi par cilvēku kā personu un par personālas dabas sakariem sadzīvē ir tas labākais no jaunākā šai laukā.

4. VĀRDU VĒRTĪBAS PĀRBAUDE

Valodas nozīmei atziņas procesos šai gadu simtenī nav pievērsusi lielāku vērību neviena cita, kā tā sauktā Vīnes *jaunpozitivistu* skola ar Karnapu, Vitgenšteinu un Reichenbachu kā tās galvenajiem pārstāvjiem. Aiz visiem viņu vietvietām diezgan neskaidrajiem domu ceļiem ir paslēpusies viena pārliecība: mūsu zināšanas ir lielā mērā vārdu spēle, vārdu matēmatika, ko varam saukt arī par loģiku. Šis tas viņu pārliecībā patapināts no klasiskā pozitīvisma, no agrāk pieminētā Rasela atzinumiem, no moderniem apsvērumiem par zinātnisku atziņu vērtību un no jaunākajiem panākumiem fizikas un matēmatiskās loģikas laukos.

Pasaule nav faktu ķēde. Tā sastādās no atsevišķām būtnēm; būtņu, faktu sakabinājums nāk no prāta. Tātad prāts vai pareizāk valoda ir, tā sakot, „patiesības” taisītāja. Pēteris mirst, Jānis mirst: cilvēks ir mirstīga būtne. Pēdējais atzinums ir prāta piedēklis, jo tas nedod nekā vairāk kā to, ko devuši divi iepriekšējie konstatējumi par Pēteri un Jāni. Vārdi, apgalvojumi ir atsevišķu, materiālu objektu radītu pārdzīvojamu un tātad iekšēju sajūtu zīmes un simboli. Vārdi izteic tikai atse-

višķo; vispārīgajam nav nozīmes. Tā kā metafizikas spriedumi vispārīgi, pārjuteliski, tiem nav vērtības. Jācenšas gūt absolūtu drošību. Ceļš uz to ved caur zinātnei. Pār visu lai valda zinātniskums; zinātnieks ir tikai tas, kas ir empīriski pārbaudāms. Filozofijas vienīgais uzdevums: pārbaudīt, analizēt dabas zinātnēs lietoto valodu. Filozofija ir darbība, ne doktrīna (Vitgenšteins), tā ir darbība, kas sintezē zinātniskus terminus (Karnaps). Jārūpējas par zinātnē lietoto vārdu pareizību, patiesību un valodniecisko sakārtojumu. Vajag pienācīgi izpētīt valodas sintētisko uzbūvi. Pētījumu rezultātus pareizi izmantojot (loģikas lauks), gūsim patiesi drošus, zinātniskus panākumus. Loģika ir svarīgākā filozofijas disciplīna, jo no vārdu pareiza sakārtojuma atkarīgi daudzu problēmu atrisinājumi. Bez Vācijas par jaunpozitīvistu galveno zemi kļuva Anglija, kamēr Francijā šim virzienam neizdevās gūt ievērojamus aizstāvjus. Ja jau vispārīgiem secinājumiem nav faktos noenkurotas vērtības, tad taču nav vērts analizēt gramatiku, nodarboties ar valodas sintezi, jo te nav iespējams iztikt bez vispārīgiem atzinumiem. Ja jaunpozitīvistu tomēr to dara, viņi nonāk pretrunā paši ar saviem pieņēmumiem; vispareizākais ceļš būtu klusēt, neteikt ne kā. Tikai Vitgenšteins, it kā apzinādamies pretrunas briesmas, vienā vietā arī ieteic klusu ciešanu — pēc tam, kad pats tik daudz runājis. Tik bēdīgas beigas zinātnisko atzinumu loģiskajai sintezei!

Reichenbachs aizrāda, ka Karnaps un viņa domu biedri kļūdījušies, meklējami pēc absolūta drošuma; mums jāapmierinājas ar varbūtību. Viņš izšķir tehnisku varbūtību, t.i. to, kuŗas pietiek mūsdienu tehnikas progresam, loģisku varbūtību vai to, kuŗai izdodas izvairīties no spriedumiem, kas runātu pretim paši sev, fizisku varbūtību, kas atklāj un aizstāv dabas likumus, un beidzot par visu pārjuteklisko — pārfizisku varbūtību. Lai gan Reichenbachs skaidrāk nekā citi domātāji formulējis jaunpozitīvistu galvenās domas, viņa ieteikumi, kā attaisnot varbūtību un kādas varbūtības pietiek zinātnei — tās, kas būtu apmēram pusceļā starp fizisko un loģisko — radīja pretestību starp stingrajiem jaunpozitīvistiem.

Lielas galvas sāpes visai šai skolai sagādā problēma, kā pārbaudīt kāda konstatējuma varbūtības vai drošības pakāpi. Kāda mēraukla lietojama? Vai cilvēka veselais saprāts — „common sense”? Kas tas ir? Kāda tam vērtība? Varbūt taču derīgums svarīgāks par visu citu? Pēdējos gados novērojama tendence atzīt par pareizāku to, kas labāk pakalpo kādai praktiskai vajadzībai — tātad zināma veida pragmatisms.

5. TRAUKSMAINĀ TAISNĪBA

Kas sekmīgi saražots, sadali to starp visiem, dodot katram, kas tam pienākas par nostrādāto darbu, veikto uzdevumu, un tev būs kaut kāda jēga par zinātnisku sociālismu. Ka tieši šī sistēma nepieciešama tagadnes nevienlīdzību izlīdzināšanai, pierāda cita disciplīna — politiskā ekonomija: kārtu naudu un tautu, lai ienākumi turpinātu augt, un tie augs, laicīgā labklājība pieņemsies. Protams, dziļām pārmaiņām cilvēku sadzīvē vajadzīgas dziļas īstenības tvērējas — patiesas domas, stingras pārlicības, jāpazīst īstenības sastāvs — materiija un tās darbības kārtība — dialektika. Zinātniskais sociālisms, politiskā ekonomija un vēsturiski dialektiskais materiālisms ir tie trīs galvenie virzieni, kur izteikusies marksisma teorija, par cik vēl tās ir palicis. Jāsaka „par cik”, jo komunistu domas ir sākušas vairāk un vairāk pakļauties viņu politiskiem apsvērumiem un taktiskām nepieciešamībām.

Zinātnei jāpalīdz sociālizēt tautas; sociālisms ir reizē zināma dzīves kārtība un noteikts uzdevums pasaules mērogā. Tā ir kārtība, kuŗā vairs nav netaisnības — izmantoto un izmantotāju. Masas ar zinātnisku precizitāti vadāmas uz tādu kārtību. Politiskajiem gājieniem, tuvākai un tālākai stratēģijai, taktiskajiem paņēmieniem jābūt tādiem, ka tie arvien labāk nodrošina lielā uzdevuma īstenošanu — sociālisma, komūnisma uzvaru visās malās.

Lai uzvara nāktu, jāprot saimniekot, jāprot saimniekot ne tikai atsevišķu tautu, bet visas pasaules mērogā. Citiem vārdiem sakot, labi jāpārvalda un efektīvi jāpiemēro tautu dzīves apstākļiem politiskā ekonomija. Cilvēku savstarpējās attiecības būtiski atkarīgas no ražošanas apstākļiem. Kā kāpināt produktivitāti? Arvien jāpatur acīs divi apsvērumi — vērtība un prece. To zinātniska analīze parādīs, ko un kā vairāk ražot, kā labāk izmantot dabas bagātības. Tāpat, jo labāki būs ražošanā iesaistītie darba rīki, jo lielāki būs darba augļi. Bet nelīdzēs ne rīki, ne mašīnas, ja paši darba darītāji — strādnieki būs stulbi. Jāsagatavo speciālistu kadri, kas zina, kā rīkoties ar mašīnām. Cilvēces vēsture ir kā būve un virsbūve. Ko iegūt, ko sadalīt, ko paturēt, ko patērēt, pārdot, ar vārdu sakot, ekonomiskie apstākļi izveido cilvēku sadzīves pamatslāni. Atkarībā no tā, kā šie apstākļi kārtojas, veidojas un mainās, grozās arī sadzīves virsslānis — ideoloģijas, nākotnes plāni, sociālie iestādījumi. Kas kādreiz gūts, tas cenšas nodrošināt savu pozīciju un tā pretojas lielākas produktivitātes prasībām. Tā ir reakcionāra

ideoloģija. To var uzvarēt tikai stingra strādnieku vienība savas partijas vadībā. Strādniekiem jācīnās pret saviem izmantotājiem — kapitālistiem. Vēsture ir šķiru cīņas vēsture un tās asākie pagriezieni — revolūcijas. Ja cilvēks ir strādājis un nesaņem pienācīgu algu, tad tā ir brēcoša netaisnība. Kad tā sasniedz savu augstāko nežēlības punktu, jāiejaucas masām un jāpārņem savās rokās sabiedriskās un saimnieciskās dzīves veidošana partijas vadībā. Partijas uzdevums audzināt masas teorētiski un praktiski. Gala rezultātam vajadzētu rādīt pilnīgu saskaņu starp teoriju un praksi. Partijas biedriem vajag būt tiem strādniekiem, kas panākuši šo saskaņu. Viņiem jābūt skaidrībā nevien par to, kas darāms uz vietas, bet arī kas darāms pasaules mērogā. Vismaz partijas vadītājiem jābūt stingri pārliecinātiem, ka pasauli, tā sakot, dimdina viena nepārtraukta, revolūcionāra materijas evolūcija, kustība, kurā kvantitatīviem pretstatiem kāpinoties, eksplodē jauna kvalitāte, kas, savukārt, kļūst par izejas punktu jaunām pretestībām, cīņām par labāku kvalitāti. Tā ir pasaules īstenība — vēsture, objektīvi skatīta. Ja cilvēka doma grib būt patiesa, tai jāuztver šī materijas dialektika — tās cīņa, tās pārvērtības, pretrunām kāpinoties un izlīdzinoties dažādos vēstures posmos dažādās mūsu globa malās. Zinātnei jāgādā par to, lai objektīvā dialektika pienācīgi atspoguļotos cilvēka subjektīvajā domāšanā. Ir cilvēki, kas to arī uztver ar lielu vieglumu un veiklību. Tie tad kļūst par apzinīgiem, dedzīgiem partijas ideoloģijas aizstāvjiem. Citi turpretim tikai izliekas, ka piesavinājušies komunistisko teoriju. Tie ir reakcionāri, kas atmaskojami un nosodāmi. Krituši par upuriem savām subjektīvajām illūzijām, viņi izšķirīgā cīņas stundā revolūciju nodotu. Revolūcionārā darbība ir tā mēraukla, pēc kuŗas var spriest, par cik kāds ir kļuvis pilnvērtīgs cilvēks — īsts komūnists. Kaut ne bez viena otra patiesības grauda, komūnistiskie prātojumi nožēlojami vienpusīgi. Un nožēlojamākais ir tas, ka īsts komūnists var būt tikai tāds cilvēks, kas savu darbības motīvu nabadzību nemaz neredz.

6. BŪTĪBU SKATĪTĀJI

Apziņas akts un apziņas saturs — divas dažādas lietas: pirmais — subjektīvs, otrais objektīvs. Vajag izpētīt apziņas saturus, to, kas kaut kādi dots — fainomenus, un mēs iepazī-

simies ar īstenību, kāda tā ir. Nav vajadzīgi likumi, nav vajadzīgi principi, no kuriem deducējami slēdzieni, vienīgi jāiedziļinājas apziņas saturos, lai kādi tie būtu. Tie pārbaudāmi, izpētāmi, lai pārliecinātos, kas kurā gadījumā uztverts, ko mēs īsti zinām, par ko šaubāmies, ko mīlam, ko nīstam. Ne tikai no jutekļu pienesumiem, bet no kuŗas katras uztveres izvelkama tās „kasība” jeb būtība, esence. Kas dotajam apziņas saturam kaut kā „pielīpis” klāt, tas atmetams, piem., viss vēsturiskais un individuālais. Fainomena pārbaudītājam jāmeklē pēc tā, bez kā dotais saturs nebūtu tas, kas tas ir, jāmeklē pēc uztvertā objekta būtības. Fainoloģija (jeb fainomenoloģija) ir tīro esenču zinātne. Kad cilvēka apziņa darbojas saskaņā ar savu būtību, tā var uzņemt tikai tīras esences, jo tām tā ir domāta. Objektīvajam saturam ieejot attiecīgi sagatavotā subjekta prātā, starpība abu slāņu dabās it kā pazūd, un viss kaut kā kļūst par apziņas saturu. Pēdējam Edmunda Huserla (1859.—1938.), slavenākā *fainoloģistu* skolas pārstāvja, secinājumam — transcendentālajam ideālismam lielāka viņa domu biedru daļa vairs nesekoja, bet viņa fainoloģiskā metode aprakstīt to, kas kaut kādi dots un no gūtā apraksta izvēlēties tikai to, bez kā pārbaudāmā apziņas satura vairs nebūtu, nebūtu kā tāda, kļuva populāra un ir izmantota dažādās zinātnēs — dabas filozofijā (piem. Hartmaņa), scholastikā (Hildebrants), socioloģijā (Špigelbergs), aistētikā (Kaufmans). Taču objektīvi būtiskā un būtiski personiskā aprakstos vislielāko ievēribu un atzinību ir guvis fainoloģistu pārstāvis Maksis Šēlers (1874.—1928. g.). Dzili interesanta ir viņa mācība par vērtībām, kas guldītas dažādu mērķu pamatos. Tomēr par viņa sistēmas sirdi uzskatāmi viņa atzinumi, pētījumi par cilvēka personu. Par personām kļūst tikai tie cilvēki, kas sasniedz briedumu savos spriedumos un izvēlēs, kuŗu darbos konstatējama konkrēta vienība, visas būtnes iesaistījums katrā aktā, kas ar neizsmejamu bagātību plūst no cilvēka gara. Un gars pēc Šēlera atzinuma nav ne tīri psihiska, nedz psiholoģiska vienība, bet gan gluži jauns princips cilvēkā, kas būtiski atšķiras no visām prāta pazīmēm dzīvniekos. Gars cilvēkā ir spēja atšķirt to, kas ir, no fakta, ka tas ir, jeb objekta esenci no tā eksistences, būtību no būtības. Stingri ņemot, par personām kļūst tikai tie cilvēki, kas pastāvīgi un sekmīgi uzturas objektivitātes (Sachlichkeit) valstībā, kas jūtas kā mājās starp savu uztvērumu objektīvajām būtībām, kas būtības labi saskatīdami un pareizi izvēlēdamies, dzīvo saskaņā ar to prasībām. Tas, protams, nozīmē stingru individuālītāti, jā, vienreizību, jo katram uztvērumam un stā-

vaklim atbilst sava neatkārtojama atziņa un sava neatkārtojama izvēle. Tas nozīmē arī pilnu virsvaru pār sava ķermeņa neprātīgajām prasībām. No teiktā arī izriet, ka personas nevar būt pakārtotas pasaulei, bet gan „sakārtotas” jeb saskaņotas ar pasauli; attīstītu personu gadījumos mikrokosms harmonizējas ar makrokosmu, labi ievērotas individu personīgās un sabiedrības kolektīvās prasības.

Vārdam „cilvēks” ir divkārtīga nozīme. Vispirms viņš ir zemes būtne — dzīvnieks savā uzbūvē, attīstībā un iegribās, dzīvnieks bez vienības, bez kaut kāda lieluma, dzīvnieks tagad, dzīvnieks nākotnē. Bet viņš ir arī būtne, kas meklē pēc Dieva, kas līdzinās Dievam savos prāta lidojumos un savas gribas prasībās; savos augstākos slāņos būdams persona, viņš meklē pēc personu personas — Dieva. Jā, tikai savas būtnes visaugstākajā slānī viņš kļūst patiešām cilvēks un tas notiek mīlestības ceļā: mīlēdams citu personu, cilvēks izveido savu personu līdz visaugstākai iespējamai pilnībai. Mīlestības avots un visaugstākais līmenis ir personu persona — Dievs. Dzīves beigu posmā Šēlers vairāk koncentrējās uz zemāko nekā augstāko cilvēka fainomēnā. Taču nāve pārvilka svītru, atstādama šo prātošanas virzienu nepabeigtu. Visumā fainoloģiskā domāšanas metode un Šēlera spriedumi par personu novērtējami pozitīvi.

7. IZŠĶIRĪGĀ EKSISTENCE

Kam piekerties? Ko apbrīnot no zemes mantām? Nav vērts, nav ērts! Pārbaudi pamatīgāk, un viena pēc otras tās izrādīsies tukšas. Periodika, filmas un radiofons pēc Otrā pasaules kara deva franču *eksistenciālismam* pārāk pesimistisku tulkojumu. Aiz lielāko un slavenāko eksistenciālistu uzrādītām dzīves nepilnībām sadzirdams aicinājums uz pilnību, kas pēc viņu atziņuma sagaidāms ne no kaut kādām mūžīgām esencēm, bet gan no pilnvērtīgas eksistences. Par to, kā saprast tādu eksistenci, nopietnāko eksistenciālisma pārstāvju domas dalās:

Sartram (Jean-Paul Sartre, dz. 1905. g.) eksistence ir īstenā piepildījums, pilna aktualitāte un tāpat nesamērojami svarīgāka par esenci. Starp daudzām negācijām — skat. darbā „L'êtré et le néant” — ir paslēpusies prasība pēc cilvēka, kas ir kļuvis par sevi pašu, par brīvu, pilnīgu būtni, kas, atbrīvojies no senām, tukšām tradīcijām („mauvaise foi” — ļaunas ticības),

nevairās no savas vienreizīgās atbildības pasaules priekšā. Marksista reālisms Sartrā, liekas, sasniedz savu augstāko pakāpi: viņš gremdē neesmes bezidbenā, kas mazāk ciets, masīvs, taustāms, kas parastajai domai izliekas Dievs, cēlonis, sakars, pamats, iespēja.

Jasperam (Carl Jaspers, 1883—1969), vairāk nekā citi skolas pārstāvji, saliedinājis eksistenciālo domāšanu vienā sakarīgā sistēmā, eksistence ir morāliski prasīta pašesme (būšana par sevi pašu), bet ceļš uz to nav nekāds vienkāršais: jāpazūd pretstatam starp objektu un subjektu, noenkurojoties transcendentālajā īstenības slānī, jāpazūd parastajam esmes uztvērumam, jāsabruk, tā sakot, visai mūsu tagadējai pasaulei. Filozofija mūs aicina uz pašīstenošanos, atver acis pret cilvēciskuma apdraudētājiem, attur no pazušanas noslēgtās domu un dzīves sistēmās. Pēdējā istā cilvēka attīstības stadijā parastajiem vārdiem jāatzīstas savā nespēkā: tie tikai drusciņ norāda uz ejamo virvienu un vairāk nekā. Jaspera eksistence tātad ir pavisam sarežģīts jēdziens. Lai paklausāmies kaut tikai vienā no viņa paša dotajām definīcijām: „Eksistence ir manu domu un darbu sācēja, kas nekad neklūst par objektu un par ko es nerunāju saprotamos vārdos, kas atsaucas uz sevi pašu un līdz ar to uz savu transcendenci.” Parasti šai sakarā cilvēki vairāk runātu par dvēseli nekā par eksistenci.

Jēdzieni „būt” un „būtne” rūpīgi atšķirti viens no otra Heidegera (Martin Heidegger, 1889.—19) darbos. Esmes fakts ir tas, kas dara iespējamu kādu būtni. Un esme ir tas, uz ko Heidegers sevišķi koncentrējas savā filozofijā. Tās dziļāku pārbaudi prasa pati cilvēka daba. Ko nozīmē vārds „eksistēt”? Cik ilgi nav atbildes uz šo jautājumu, nav īsti saprasta cilvēka daba, esence. Bet lai to saprastu un tātad pareizi atbildētu uzstādīto jautājumu, vajag eksistēt, ne atbildēt vien. Heidegeram eksistence ir sevi sapratēja esmes māksla. Tā apgūstama, cilvēkam izejot no sevis paša (ex —sistere) un ieejot uz palikšanu plašajā esamībā. Viņa filozofija nav kaislīgs aicinājums, bet lietīšķa — ontoloģiska katra cilvēka uzbūves sniedzēja. Citiem vārdiem sakot, viņš neinteresējas tik daudz par to, kam jāeksistē, bet par to, kas patiešām eksistē. Un arī te viņa uzmanības centrā ir pats esmes (Sein) noslēpums, ne cilvēks kā tāds. Konkrēti esošais ir savā ziņā tāda pagaidu eksistence. Tikai tas cilvēks, kas stingri pārvar nāves bailes, ieiet plašajā eksistences straumē. Šis būt pāri nāves bailēm nozīmē būt pāri arī visai pasaulei, to pārvarēt, veidot, valdīt, izteikt; cilvēka eksistence pēc savas dabas ir transcendentāla. Kāpdams pāri

visiem mazajiem un lielajiem šķēršļiem (Übersteig), sasniegams savu transcendenci, cilvēks kļūst brīvs; līdz ar to ir guvuši savu pilnīgāko izteiksmi visi pasaules procesi. Tā Heidegera filozofijā subjektīvais apvienojas ar objektīvo.

Ar visu savu bieži neskaidro terminoloģiju eksistenciālā domāšana ir devusi vērtīgas ierosas filozofijai vispār un sevišķi ontoloģijai, tad antropoloģijai un vēsturei, psiholoģijai un teoloģijai, pedagogijai un literatūrai. Eksistenciālisma pētītāji bez jau minētajiem vēl nevarēs pāiet garām tādiem vārdiem kā Kamī (A. Camus, 1913.—60. g.) un Marselam (C. Marcel, dz. 1889.).

DZIĻĀKO DOMU ARUMI

Pieeja var būt īpatnēja, bet tā nebūtu ievēribas cienīga filozofija, kas savus spriedumus vismaz netieši neattiecinātu uz esošā visumu. Taču izejas punkti, pamatpārlicības un metodes, bet visvairāk ārēji notikumi var izvirzīt uzmanības centrā dažus laukus vairāk nekā citus. Papētot nopietnāko domātāju darbus pēdējā pusgadu simtā, izceļas rinda problēmu, pie kurām prāti ir kavējušies ilgāk un kavējas arī vēl šodien:

Laikmets, kas lepojas ar savu zinātniskumu, ir atvēris acis arī uz joslām, kur zinātne vairs neizliekas tik zinātniska — labi pamatota, droša. Ir parādījušās ēnas, kas dara zinātnes gaismu mazāk spilgtu. Skarti paši zinātnes pamati; ir radusies „zinātnes pamatu krīze”.

Meklējot pēc patiesā, drošā, noteiktā — un kas cits varētu būt tuvāks filozofa sirdij? — tīri dabīgi radās nepieciešamība iedziļināties loģikā un matēmatikā. Atklājās kāda īpašība, kas bija mazāk pamanīta agrākos laikos — domu, sakaru un darbību aprēķināmība jeb izteicamība ar skaitļu, zīmju un simbolu palīdzību. Likās, ka nu beidzot ir sasniegta visaugstākā noteiktības stadija — ar matēmatikas starpniecību. Un taču arī šais pētījums drīz bija jāuzdušas uz šķēršļiem, kas rada nedrošību.

Ne ar ko citu zinātne pēdējos piecdesmit gados nav gribējusi tik daudz lepoties, kā ar panākumiem dabas procesu un sastāvu pētniecībā. Konstatējot arvien lielāku un vairāk apbrīnojamu kārtību dabā, kļuva labāk redzama arī tās saskaņa ar cilvēka domu gājieniem. Bija jājautā: par cik tā ontoloģiska, par cik tikai prāta domāta? Kas te iepriekš noteikts? Kas paša cilvēka veidots? Roku rokā ar dabas parādību pieaugošo skaidrību iet mīklainība.

Kas reiz atrasts, tas — piemērojams, izmantojams. Mūsu laiks savā kristībā ir saņēmis nosaukumu „technologiskais laikmets”. Tehnika iet uz priekšu milzu soļiem. Jaunas un vareņas mašīnas parādās gadu pēc gada un visās malās. Lai kā tehniski priecātos par spēcīgākiem veikumiem, lielākiem ātrumiem un augstumiem, domātājam prātam ne viss šai ziņā ir izlicies apsveicams un aplaudējams. Sasniegumu piemērotība,

technikas lietojamība, praktiskums vispār ir kļuvis par nopietni debatētu jautājumu, jo acīm redzot tik cieši ar to saistīts cilvēka gods un negods, laime un nelaime.

Varbūt visinteresantākās un dziļākās domas pēdējie pusimts gadi ir smēlušies no pētījumiem par notikumu dotību laikā un telpā, par notikumu vēsturiskumu vai, vienkārši sakot, no refleksijām par vēsturi. Liekas, ka tām ir izdevies pārvarēt kā notikumu absolūto nogriezumumu šeit un tagad drumstalā — relātīvismu, tā visa izkušānu sastingušā, bezformīgā idejā — ideālismu. Bet līdz ar dziļām domām ir nākušas gaismā arī dziļas problēmas. Kā izmantot mirkli? Līdz pēdējai sekundes daļiņai un vairāk nekā? Jeb vai katrā mirklī pārdzīvojams kaut kas no mūžības? Ar to minēta tikai viena problēma, kas izceļas no dziļākām pārdomām par vēsturi.

No zemes kultivēšanas, kas ir visparastākais piemērs šai sakarā, uz kultūru vispār, uz kvalitātes kāpinājumu cilvēkā un visos viņa pasākumos domas šai laukā pēdējos gadu desmitos ir gājušas pretējos virzienos; viens ir nospiedis pesimistus, otrs — iepriecinājis optimistus. Viss pamazām brūk, zūd, iet bojā. Nē, otrādi, aiz radikālām pārmaiņām dzimst kaut kas jauns, liels, līdz šim nebijis. Kaut kam jaunam jātop, jādzimst. Bet kam īsti? Problēmas sakarā ar kultūru.

Kad filozofa domas lidojušas visos esošā vējos, lidojušas dziļumos, augstumos, plašumos, agrāk vai vēlāk tām jāatgriežas pie vienas visu laiku problēmas — paša cilvēka būtības. Atkarībā no vispārīgās tendences interpretēt dzīves pieredzi 20. gadu simta pirmā puse tīri sagaidāmi ir izvirzījuši trīs cilvēka būtības novērtējumus: aprioru, bioloģisku un vēsturisku. Attiecīgajā tālākā paragrafā parādīsies, kas ar katru domāts.

No visa, kas jaunākā laikā dziļāki domāts, pētīts, reliģijai ir nākuši vērtīgi stiprinājumi, bet arī — satricinājumi. Par to nav ko brīnīties.

1. DROŠĀKĀ DOMA — NEDROŠĀ

Lepni sējumi var rotāt grāmatu plauktus. No tituliem spriežot — zinātne vien: fizika, bioloģija, psiholoģija un diezīn vēl kas. Bet filozofa skats, kas urbjas dziļāk — aiz pētīto priekšmetu aprakstiem, jaunākā laikā ir uzdūries uz nezīnātniskumu arī tai vislabāk izpētītā un aprakstītā priekšmetā. Viņš ir pārbaudījis kā dabas zinātņu, tā gara zinātņu sniegu-

mus un ir sācis vilcināties savos spriedumos par to vērtību — tie vairs neliemas tik objektīvi un droši, kādi tie rādījās nekritiskā pieejā. Viņam nav izdevies gūt apmierinātājas atbildes pat šķietami par tik elementārām lietām kā cilvēka prāta zināšanām — par atziņu vērtību, būtību, vienību. Un vilcināšanās šai, tā sakot, izejas punktā rada nedrošību visās cilvēka gaitās.

Runājot par atziņu vērtību, domāta to spēja tvert, paturēt un dot objektu kā tādu un ne atziņas īpašnieka sajūtu vai atziņas sastāvu. Kas nu izrādās? Jau pirms kā jautājam, ciktāl kaut kas ir uzzināts, esam uzzināmo iekļāvuši vienā formā, kas ir tipiski cilvēciska — zināšana. Tātad, lai arī kādam priekšmetam zinātne ķertot klāt, tas izpētījams tikai par tik, par cik cilvēka prāts to no paša sākuma atļauj. Zinātniskumā tātad neizbēgami ieiet cilvēciskums ar visām savām vajībām. Un šeit nedrīkst domāt cilvēciskumu tikai kā abstraktu cilvēka īpašību terminu. Pētījumā zinātnes priekšmeta iegūstamība lielā mērā atkarīga arī no sava laika cilvēka — kā viņa prāts veidojies līdz pētījumu sākumam, kādas metodes atzinis, kādas hipotezes uzstādījis, kādus mērķus iecerējis. Vārdu sakot, zinātniskumā ieiet arī vēsturiskums, kam pētījāmā objektā varbūt atbilst kautkas, bet varbūt arī neatbilst. Fiziskā un pārfiziskā jeb gara (metafiziskā) pasaule. Šis iedalījums, industrijai strauji progresējot, sevišķi no 19. g.s. otrās puses, bija kļuvis viegli saprotams un visur pieņemts un guldīts divkārtas pētniecības pamatos — dabas un gara. Kamēr pirmā izdibina lietu izcelsmes, sastāvus, īpašības un derīgumu, otrā interesējas par gara sniegumiem laika straumē, piem., literatūra, māksla, politika, filozofija, reliģija. Kauzāla lietu sakaru izskaidrošana bija kļuvusi parasta lieta dabas zinātnēs, un metafizika centās sniegt kauzālītātes likuma prātīgu pamatojumu. Bet vielas pētījumi, ieejot 20. gadu simtenī, ir uzrādījuši sakarus starp elementiem, to daļām un grupējumiem, kur grūti atšķirt cēloni no sekām un otrādi (kvantu fizika, relatīvitātes teorija, nenoteiktība attiecībās). Ir radies iespaids, ka stingra kauzālītāte te vairs nevalda. Ja pētnieks vairs nespēj būt drošs redzamajā, eksperimentējamā pasaulē, kur jo lielākai nedrošībai jāvalda neredzamajā gara, abstrakto ideju pasaulē! Atsevišķu dabas zinātņu pamatos bija guldīta vesela rinda jēdzienu, kas nāca no iepriekšējiem filozofiskiem apsvērumiem — subjekts, objekts, gars, viela, iespējams, eksistējošs, būtisks, nebūtisks u.c. Ja ar tiem vairs nevar labi operēt dabas pētījumos, kāda to pārfiziskā vērtība? Ko tie sniedz? Tātad ir izšķobīti zinātņu pamati. Kā

te ko labot? Rīkosimies visaugstākā mērā loģiski. Liksim skaitļus, kur vien tie iespējami. Rīkosimies ar matēmatisku noteiktību. Bet pirmzinātniski pieņēmumi parādās jau loģikas principos un matēmatiskās aksiomās un neļauj tās atzīt par absolūti skaidrām, drošām. Kas pārvērš loģiku un matēmatiku par tīru spēli ar skaitļiem un zīmēm, agrāk vai vēlāk sadurās ar nepatīkamu pārsteigumu, ka to nevar darīt vienmēr un visur, ka aiz skaitļiem stāv nozīmes, kas vairs nav skaitliski aplēšamas un izteicamas. Tātad viņam atkal jāiekrīt — gara nenoteiktībā.

Lai gan pat dabas zinātnēs ienāk cilvēks ar saviem pārfiziskiem, pirmzinātniskiem apsvērumiem, kam uzspiests attiecīgā laika zīmogs un zinātne nespēj atdalīt vielu no gara, taču ir parādījusies atšķirība starp zināšanu un zināšanu: viena ir, tā sakot, virspuses, otra — dziļumu. Lietu aprakstām, dvēseli saprotam (Diltejs). Viens ved pie vispārīgā — apraksts, izskaidrojums — parāda kādu pētāmā objekta dabas likumu, otrs — izpratne ved pie atsevišķā, ne noliedzama pirmo, bet to padziļinādama. Neraugoties uz savu īpašību sniegt atsevišķo, dziļākā slāņa atziņas — lietu izpratnes un ieskati dvēselēs, garīgos saturos, uztver līnijas, kas ved uz vienību. Jautājums ir tikai — uz kā vienību? Cilvēka gara vai bezgalīgā gara vienību? Skaidrs viens: kas vēl nav pamanījis šīs vienotājas līnijas, tas savās zināšanās ir vēl uz objektu līmeņa, tam pasaule vēl ir tikai lieta vai lietas, ne vēsture, ne gars; tas vēl nav sasniedzis gara līmeni, nejūt tā dvesmu pāri universa plašumiem, tas vēl lasa tikai maizes drumstalas un grib iztikt no tām, tas vēl ir dalītājs, skaldītājs savās atziņās un centienos, ne vienotājs, īsts mīlētājs, jaunas pasaules būvētājs — gara pasaules, lieojot materiālo pasauli kā sava konstruktīvā darba rīku. Apmēram simts gadus pēc Hēgeļa (m. 1831. g.) itālietis Kroče (1866.—1952.) visa esošā vienību saskatīja garā. Viss, kas pētīts atsevišķās zinātnēs, jā, arī metafizikā un reliģijā, ir fazes, caur kuŗām iedams, kļūst pilnīgs absolūtais gars (Hēgeļa absolūtā ideja). Krievu dabas zinātniekam, kas ir komūnists, nav ļoti svarīgs tas, ko saka Rietumu filozofs, jo pēc viņa ieskata tas ir tukšs vispārīgums, turpretim Rietumu filozofam neizliekas svarīgs komūnistiskā dabas zinātnieka atzinums, jo dod nenozīmīgu sīkumu. Tomēr dabas zinātnēm saduroties ar gara zinātnēm, pamazām ir veidojusies pārliecība, ka viena pētniecība nevar iztikt bez otras, ka abi esamības slāņi — gara un vielas, kaut atšķirīgi, tomēr kaut kā vienoti un pakārtoti cilvēkam, cilvēciskumam. Jaunākie gara pētījumi ir ierādījuši cilvēkam īpašu — izcilu stāvokli starp visām pasaules būtnēm

un darījuši vēsturi par nepārredzamu cilvēka gara izteikšanās lauku. Anglim Toinbijam (A. Toynbee, dz. 1889. g.) vēsture ir izaicinājums — izaicinājumu straume, caur kurām iedams, izveidojas un kļūst arvien pilnīgākas cilvēku zināšanas. Pēc viņa pārliecības vēsture, tātad, ir ne tik daudz bezgalīgā gara barotāja, kā cilvēka aicinātāja uz bezgalību. Cilvēka gars? Bezgalīgs gars? Kas tas par garu? Modernā filozofija nedod daudz skaidrības šiem prāta dziļākiem meklējumiem. Kas līdz šim par tiem teikts, liekas arī ir pretrunā ar mūsu laika praktiskumu. Ar savām acīm esam vērojuši varenus sociālus saviļņojumus, esam skatījušies, kā miljoni iesaistās cīņā un mirst ne par transcendentālām idejām, bet par praktiskiem apsvērumiem. Kā saimniekot? Kā organizēt? Kā gūt? Kā darīt? Cilvēki visās malās ir jautājuši un jautā par tādām lietām. Pat morāle padarīta situacionāla un eksistenciāla — acumirkļa vajadzības attaisnotāja un apmierinātāja. Taču dziļākā doma ir atteikusies pazust šai „dzīvo šodien un nebēdā par rītdienu” straumē, jo nav spējusi saskatīt, kurp tā ved, kur beidzas. Otrādi, tā ir pārliecinājusies, ka vēsture var noslēgties tikai tur, kur tā kļūst par — mūžīgu tagadni — transcendentālu gara pasauli (Jaspers). Heidegeram vēsture iet roku rokā ar cilvēka būtnes vēsturiskumu; vēsture „ir” no cilvēka esmes vēsturē. Viņa filozofijā ira, esošais un vēsture ir būtiski sabināti lielumi. Visa pasaule te kļūst atkarīga no cilvēka, no otras puses, kļūst par īstu cilvēku nozīmē kļūst pilnīgi esošam; vēsturisku notikumu straumē, kuŗas daļa mēs esam, viss atdodas un zūd, lai dzīvotu un būtu — viss.

Cik gara, cik ķermeņa cilvēka zināšanās? Nav šaubu, ka atziņu tapšanā sava loma ir abiem faktoriem. Iepriekšējais paragrafs parādīja dažus dziļākus, jaunākus secinājumus, kas ir radušies, pieņemot garīgā elementa līdzdalību faktū izpratnē. Atliek pakavēties pie fiziskā elementa līdzdarbības atziņu veidošanā un saturos. Daba (fiziskais sastāvs — kauli, asinis, smadzenes u.c.) jau dod savu tiesu, pirms gars izšķiras par fakta zinātnisko vērtību. Cilvēks nav domātāja būtne, bet gan fiziski jeb ķermeniski domātāja būtne. Pareizai domāšanai jānotiek no galvas kausa, no veselām smadzenēm. Kas būtu doma, kas būtu zinātne bez šiem fiziskajiem priekšnoteikumiem? Līdz ar to atļauts jautāt: vai cilvēks iežņaudz visas savas uztveres smadzeņu ietvaros, jeb vai otrādāk — fiziskais nožņaudz visu garīgo, kas prātam būtu uztverams? Kas ir īstenība pati sevī? Zinātnes ir uzdevušas cerību noķert esošo kā tādu. Nevar zināt nezino, bet pirms kā es zinu, man jau jābūt cilvēkam. Fizika

ir neizraisāmi sasaistīti ar fiziku, ar tā psihofiziskajām spējām un nespējām. Ja Galilejam un Dekartam viss izlikās droši konstatējams, aplēšams, 20. gadu simteņa pirmās puses domātājam tādas drošības vairs nav. Viņu nepārlicina ne stingras definīcijas, ne skaidras matēmatikas aksiomas. Atomfizika paplašinājusi reālītāti, un mūsdienu zinātniekam pietrūkst vārdu un instrumentu, ar kuriem varētu jaunatklāto īstenības paplašinājumu izmērīt un izteikt. Daudzkārt liekas, ka atklāto var labāk izteikt divdomīgi konstatējumi, kas kaut ko saka, atstājot vietu neizsakamajam, nekā viendomīgi, kas iedomājas pasakām visu. Mūsu rīcībā esošie jēdzieni atklāj kaut ko no esošā, bet reizē arī kaut ko nosedz — nepasaka gluži tā — to, kas ir. Bez šaubām, kur iespējams lietot skaitļus, drošība lielāka. Bet skaitlis, kas tvēris īstenību, nav tikai zīme, bet arī nozīme, un nozīme vairs nav matēmatiski analizējama. Taču ko citu, ja ne skaitli un simbolu var lietot pētnieks, urbdamies arī minimālajā pasaulē, mikrokosmā? Viņš aprēķina un izteic matēmatiskā formulā un no tās secina visu vielu saistītājus likumus, vai atkal atvasina dažādas elementu īpašības un priecājas, kad tālākie pētījumi apstiprina viņa pieņēmumus. Bet jāzina, ka šī saskaitāmība ir tikai viens vielas parādīšanās un uztveres veids, ka paliek vēl citi veidi, kas nav uztverti, formulēti, jo tagadnes zinātnei nav pa spēkam tos uztvert. Pēc Hēgeļa uztveres dabas procesi sasniedz savu pabeigtību absolūtās idejas augstākajā izteicējā — cilvēkā, cilvēka domās, gribā. Ir pienācis laiks, kad ļaudis nopietni klausās domā, kas apgalvo, ka vielas likumi ar matēmatisku precizitāti kļūst par gara likumiem, ka matēmatiskā objektivitāte beidzas ar gara subjektivitāti.

Jaunākie prātojumi vai nu skaidriem vārdiem, vai savos pieņēmumos ir palikuši zem jautājuma zīmes pašu atziņas būtību: kas tā ir pati sevī — vispirms, būtiski? „Kas ir patiesība?” Tā kādreiz jautāja Pilāts. Viņa jautājumam nav dota vienbalsīga atbilde līdz mūsu dienām. Patiess ir tas, kas ir. Patiess ir tas, kas der. Patiess ir tas, kas uzvar. Tās ir trīs šodien starp filozofiem populāras atbildes — metafiziskā, pragmatiskā un dialektiskā (komūnistiskā). Cilvēks ir vispirms un būtiski esmes tvērējs. Tikai tas nodrošina viņa gara brīvību, dzīvību, visuma pārņemšanu savā īpašumā — garveidīgi. Vispirms jāzina, ka kaut kas ir, pirms tiek konstatēts, kam tas der. Atziņa ir, ja tā varētu teikt, būtiski irziņa, ne derziņa. Prāts nav sevī determinēts skatīties uz vienu vai otru, bet gan skatīties uz visu, par cik tas ir. Tikai tāpēc, ka prāts ir būtiski iekārtots skatīties uz visu jeb uz iru kā tādu, jeb uz esošā esamību kā

pirmo, cilvēks neiestrēgst vienā vai otrā objekta uztverē, bet gan „lec” no viena galīga objekta uz otru un gūst apmierinātību tikai — bezgalībā. Šī metafiziskā atziņas un patiesības būtības izpratne (iras kā tādas jēdziens paceļas pāri visam fiziskajam — ir transcendentāls) nesaprotama pragmatikiem. Ja uztvertais ir derīgs, lietojams, kas cits tad meklējams? Par tā patiesību tad nevar būt šaubu. Ja tā nebūtu, es to nebaudītu, nelietotu. Tā ir pragmatiku — jaunpozitīvistu nostāja, un nav sevišķi dziļa. Kā ir ar nederīgo, nelietojamo? Vai tas līdz ar to atzīstams par neesošu, nepatiesu? Pat ja cilvēks gribētu aizraidīt uz neesamību šo pasaules daļu, tas tomēr nav iespējams. Dziļāks ir komunistu (dialektiskā materiālisma) izskaidrojums: mums darīšana ne ar kaut kādu metafizisku esamību, abstraktu patiesību, bet ar produktīvās idejas cīņu, ar pasaules gara gribu, kas attīstīdamās neizbēgami ved uz komunisma uzvaru. Patiesi ir tas, kas ved uz komunisma uzvaru. Stingri ņemot, patiesības vēl nav. Tā būs tad, kad komunisms būs uzvarējis. Patiesa, pareiza filozofija, politiska (marksistiski leniniska) programma ir tā, kas uztver konkrētos dzīves apstākļus, tos attēlo un vada pretim lielajam uzvaras rītam. Filozofijai tātad jāiet roku rokā ar politiku un politikai ar dzīves īstenību — kā to komunisti redz — grib. Atziņa šai uztverē ir speciāls derziņas gadījums; šeit dominē viena veida noderīgums, ne esamība, par cik tā ir tāda. Ar savu dialektisko aklumu sist, cilvēks vairs nav atvērts pret pasaules plašumiem, ir aklus un nebrīvs.

Derziņas pieņēmēji pašam cilvēkam neatstāj vietas. Jau iepriekš iekšēji un ārēji noteikts — iekšēji, jo ir tā būvēts, ārēji, jo pasaules procesi tā attīstās — cilvēks nepieciešami cenšas pēc sava labuma (kapitālistiska, komunistiska). Un kas tā necenšas, tas vēl nav īsti cilvēks. Komunisti vēl joprojām „taisa” pilnvērtīgus komunistus. Tikai tur, kur notiek patstāvīga izšķiršanās, ir patstāvīga būtne. Ja cilvēks ir būtiski esamības konstatētājs, par kādu viņu atzīst metafiziskā skola (iratziņas pieņēmēji), tad brīva izšķiršanās gluži labi iespējama, un cilvēks var būt — par cilvēku. Pazīstot vienu objektu, cilvēks ātri redz, ka tam ir tikai šis vai tas, bet ne viss, kas ir un, būdams esamības konstatētājs, tā sakot, vizīnis, viņš iet pie otra un tad — pie cita. Tā cilvēks veidots un par tik, bez šaubām, ir jau iepriekš iekšēji noteikts — viņš var zināt tikai cilvēciskā veidā. Bet šī savas personas uzbūve viņu ievēd plašajā pasaulē, atver viņam tās dziļumus, augstumus, plašumus, tālumus. Acīm redzot pilnīgi brīvs viņš nav arī te jeb ārēji, jo

katrā gadījumā uztverams kaut kas noteikts — daba, gars un abu apvienojums — cilvēks, uztverams ar lielāku vai mazāku skaidrību un drošumu, taču arvien tā, ka atstāj vietu citam uztvērumam, atļauj uzstādīt mērķus un izvēlēties līdzekļus mērķu sasniegšanai. Pārbaudīdams savu jutekļu pienesumus un savu domu slēdzienus, cilvēks var veidot savu atziņu sistēmas — dabas zinātnes, filozofiju, teoloģiju.

Tas — kaut kas, tas arī un — tas, un — viss. Mēs nespējam domāt — neko. Cilvēks ir esmes, iras (being, Sein) domātājs. Ja viņš tā nedomātu, viņš nebūtu cilvēks. Kaut kāds neredzams spēks — cilvēka dabas autors — tur cilvēka prātu savā varā un dara citādāku domāšanu neiespējamu. Iras, būtnes, esamības jēdziens, vai kā mēs latviski izteiktos, tas mazais „kaut kas”, tas nekur, nekad neizbēgamais, tas vistuvākais paliek, diemžēl, tik bieži maz pētīts — apzinīgi pētīts un, ja arī ir pētīts, beidzot izrādās kaut kur neizpētījams, noslēpumains, tāds, kuŗa satura pietiek veselam mūžam. Viena zinātne to ir darījusi par savu īpašo lauku — filozofija. Tā pētī esošo kā tādu, brīnās par iru, kā neiras pretstatu, jautā pēc tās sākuma, skaidro tās dabu, meklē pēc tās beigām. Šī būtnes jēdziena zinātne, kuŗa izsakās visa esošā pieredze, paceļas pāri katrai esošā pieredzei no paša sākuma, ir būtiski pārpieredzes jeb transcendentāla zinātne. Kā pirmā tā nodrošina mūsu cilvēciskumu, kam jāvadās no patiesības drošuma un sastāva. Par cik kas apdāvināts to saprast, par tik vairāk tas var kļūt cilvēcisks. Cilvēks ir tā uzbūvēts, ka viņam vajag būt par iras (patiesības), esamības meklētāju un sapratēju; vienmēr un visur viņam vajag būt par patiesības reģistrētāju. Par patieso viņam jāsaķa „jā” un par par nepatieso — „nē”. Kas ārēji to noliedz, tam iekšēji tā tomēr jāpieņem; īsta neitrālitate nav iespējama. Kas izliekas vienaldzīgs, tas tomēr jau ir izšķīries — varbūt kaut ko pieņēmis, varbūt — atmetis, bet trešās iespējas nav. No savas patiesībai domātās dabas viņš nevar izbēgt. Lai kur kas notiktu, kas atgadītos, kad tas saskaras ar cilvēku, viņam tas „jāreģistrē” savā vēsturiskā īstenībā, t.i. kā šeit un tagad esošs, notiekošs. Pētīdama esošā kā tāda (patiesā) izcelšanos, dabu, būtību, mērķi, filozofija kļūst par viena gigantiska kopskata, vienas jēgas, patiesības, labuma, skaistuma zinātni, pamatu nodrošinātāja citām zinātnēm un īstam cilvēciskumam, kas par tik, par cik tas nav iztaujājis visuma sākumu un beigas, resp. mūžīgumu, paliek neizpildīts savas dabas būtiskā prasībā.

Šī uz tirās iras dibinātā, senā un taču modernā, īsti vakarieopiskā filozofijas uztvere kaut kā atkal un atkal izslīd caur

pirkstiem ne tikai krievu komunistu domātājiem, bet arī pragmatikiem un jaunpozitīvistiem angļu sakšiem. Viņu darbos atrodami sīki un dažkārt vērtīgi pētījumi atsevišķos esamības laukos, piem., socioloģijā, psiholoģijā, loģikā, bet viena konstruktīva, apvienotāja, pārliecinātāja skata — pietrūkst.

2. TRAUSLI DOMU TRAUKI

Pateikt skaidri, pateikt noteikti. Nevienam iepriekšējam laikmetam nav bijusi tik stipra griba to darīt kā pēdējiem 50 gadiem. Lepodamies ar augstu zinātniskumu, šis laika posms ar dzīvu interesi ir nodevies divu zinātnes „pērļu” — loģikas un matemātikas spodrināšanai. Šis tas ir izdevies un par to jāpriecājas. Bet ir arī lietas, kas nav izdevušās un tā ļāvušas ieviesties zināmai nedrošībai un nenoteiktībai arī tai vispatiesākajā un visnoteiktākajā esamības joslā. Jauni atklājumi ir pāvērsuši acis uz jauniem noslēpumiem.

Tevis — taisnība. Tevis nav taisnības. Tas pareizi. Nē, tas nav pareizi. Šādas frazes dzirdamas ikdienas valodā. Acīm redzot ar viena veida izteikšanos kaut kas uztverts, ar otra — ne. Īstenības instrumenti ir domas; domu sastāvdaļas ir jēdzieni, teikumi, spriedumi. Lai būtu uztverta īstenība, domām vajag būt pareizām. Domu pareizības mācību sauc par loģiku. No Aristoteļa laika (384.—322. g. pr.Kr.) līdz 19. g.s. vidum skolas mācīja loģiku, kas nosaukuma par klasisku. Vispārīgi jēdzieni, cik tie svarīgi apgalvojumos un noliegumos — teikumos, kā ar tiem rīkoties, lai rastos pareizi spriedumi, tādas bija šīs loģikas galvenās sastāvdaļas. Viena šo domu trauku īpašība bija palikusi tikpat kā nepamanīta — iespēja apzīmēt dažāda veida apgalvojumus ar alfabēta burtiem un ar šiem teikumu simboliem operēt kā ar algebras formulām. Pēdējie 50 gadi šai iespējai ir pievērsuši pieaugošu uzmanību. Vai beidzot būtu pierādīta domu kvantitāte? Vai arī manā abstraktajā domā būtu kāds materiāls lielums, kas aplēšams matemātiski? Radās jauns loģikas veids — algebriskā jeb simboliskā, matemātiskā loģika (dažreiz to sauc arī par loģistiku, par kuņas sekmīgākajiem „būvmeistariem” atzīstami Būls, Rasels, Vaitheds (G. Boole, B. Rusell, A.H. Whitehead). Algebriskās loģikas vispārīgā tendence ir neskatīties tik daudz uz domu saturiem, kā uz to simboliski izteiktajām formām (tāpēc to sauc arī par formālo loģiku), pētīt, kā tās veidojas, pārveidojas, sakārtojas,

atkārtojas un tad no nedaudziem pamatpieņēmumiem, aksiomām atvasināt citus apgalvojumus, ja iespējams — visus apgalvojumus.

Kāds konstatējums ir vai nu paties, vai nepaties; trešais — izslēgts. Loģika, kuŗas pamatos guldīts šis „trešais — izslēgts” likums, nosaukta par katēgorisku loģiku. Pārbaudot katēgoriko izteicienu saikļus, predikātus, sakarus, vispārīgos jēdzienus — to klases jeb grupas, pēdējos gadu desmitos ir radušies nozīmīgi kvantitatīvi domu formulējumi visos katēgoriskās loģikas laukos.

Nekatēgoriskajā loģikas daļā bez patiesā un nepatiesā ievērotas tādas variācijas īstenības uztverē kā iespējamība un nepieciešamība. To eksistenci bija pamanījis jau Aristotelis, bet nopietni pētījumi par šīm smalkajām patiesības niansēm veikti tikai 20. g.s. Tā par četrveidīgo izteikšanos — iespējams — neiespējams, nepieciešams — brīvs ir radušies vērtīgi grupējumi un skaitļi. Ja agrākā loģika bija patiesības loģika, tad tagadējā loģika lielā mērā ir varbūtības loģika, pirmo, bez šaubām neatmetot, bet atzīstot to par nepietiekamu, kad jārikojas ar astronomiskiem un atomiskiem lielumiem.

Sistematizētus teorētiskus apsvērumus par loģikā lietoto aplēsuma vērtību sauc par aizloģiku, vai metaloģiku, un tai — trīs daļas: sintaktika, sēmantika, pragmatika. Pirmā pārbauda zīmju (simbolu) savstarpējos sakarus, otra — sakarus starp zīmēm un apzīmētiem un trešā — izvēlēto zīmju praktisko vērtību. Savā pētījumu sfairā metaloģika ieslēdz definīciju noteikumus, zīmju grupas, aprēķinu teoriju un noteiktību, pamatpieņēmumu brīvību no pretrunām u.c. Dziļi urbjoties smalki sadalītos domu laukos un šur tur gūstot vērtīgas atziņas, drīz parādījās neatrisināmas pretrunas vai visās aizloģikas daļās. Arī veiklākās teorijas, piem., Rasela tipu teorija, nelīdzēja. Ap 1900. gadu bija parādījušies domu mezgli — antinomijas, kas lika šaubīties par to, vai loģikai ir vispār kāda nozīme, ja tā nav brīva no pretrunām un ja ar to var pierādīt, ko katrs vēlas. Šaubu izklīdināšanai bija vajadzīgas jaunas teorijas, piem. Mennes ipsofleksīvais likums, kuŗā aizliegts negatīvos reflektīvos izteicienus vēlreiz attiecināt uz sevi, A. Zermela daudzumu mācība u.c.

Vispārīgi salīdzinot un vērtējot, modernā loģika atzīstama par klasiskās loģikas turpinājumu, jo tā pieņem visus klasiskās loģikas likumus, tos paasina, labāk formulē un parāda pareizām domām jaunas joslas. Pēc satura, bez šaubām, senajai loģikai tuvāka ir metaloģika, jo iztīrā vairāk teorētiskas dabas

jautājumus. Zinātne nebūtu zinātne, ja tā nesniegtu kādu esošā joslu tādu, kāda tā ir. Citiem vārdiem sakot zinātnei jābūt patiesai. Loģika ir zinātnes balstītāja. Būdamā secinājumu pareizības mācība, loģika gādā par to, lai apgalvojumos, konstatējumos būtu tikai patiesība un nekas cits. Kā tāda, loģika ir neitrāla vai pareizāk sakot vienādi ieinteresēta visās zinātnes nozarēs, kas nav vienaldzīgas pret patiesību. Un kas ir vienaldzīgas, tās (piem. dialektiskais materiālisms un irracionālisms) līdz ar to pazaudē tiesības saukties par zinātniskām. Pārbaudīdama loģikas pamatus, metaloģika kļūst par kaut ko līdzīgu loģikas filozofijai, kuŗas izvērtējumā iezīmējas trīs virzieni — platoniskais, aristoteliskais un konceptuālais. Aiz redzamajām loģikas formulām, klasēm un grupām stāv viena objektīvi neatkarīga, augstāka pasaule — ideju valstība; tā ir loģiskā platonisma pamatatzīņa. Nē, tās nav kaut kādas neatkarīgi, sevī eksistējošas ideju grupas, bet gan pašu jutekļu uztverto objektu uzbūve ir loģiska. Tikai tā izskaidrojama loģikas objektīvā vērtība; tāds ir loģiskā aristotelisma atzinums. Nē, šīs loģikā lietotās formulas, zīme un zīmju grupas ir tikai prāta fikcijas, — tukši vārdi — nominālistu izskaidrojums. Konceptuālistu uztveri varētu saukt par mērenu nominālismu — zīmes nav vārdi vien; aiz tām stāv noteikti jēdzieniski saturi, lai arī kāda to objektīvā vērtība. Jaunpozitīvisti mēģināja iegālvot, ka algebriskā loģika principiāli atmetot pārfizisku jeb metafizisku domāšanu — kas būtiski saskaitāms, tam vajagot būt kaut kādam kvantitatīvi mērojamam, šīs pasaules labumam. Apgalvojums aplams. Lai arī kā loģika mērotu, grupētu, skaitītu domu saturus, tas nekādi nemaina šo saturu dabu un tās sakarus ar pārdabu.

Iespējami lielāka noteiktība, skaitliski izteicama noteiktība ir mūsu zinātniskā laikmeta ideāls. Tādēļ, lielāku precizējumu meklēdamas, visas tās zinātnes, kur simboliski skaitliski mērojumi cik necik iespējami, sauc palīgā moderno loģiku — ķīmija, bioloģija, psiholoģija. Tā sevišķi labi noder matēmatikas pamatu pētījumos un pierādījumu teorijas analizēs. Tad — filoloģijā, sastādot sintakses vairākām valodām. Par modernās loģikas „mēriem” šodien dzīvi interesējas tieslietu zinātne un tieslietu filozofija. Fizikā šī loģika noder, uzstādot, salīdzinot un novērtējot aksiomas, tautsaimniecībā — noteicot izdevumus un ienākumus, statistikā — noteicot varbūtības lielumus, kvantu teorijā — ņemot palīgā trīsvērtīgo konstatēšanu. Šī loģika palīdz sagādāt „uzturu” elektriskajām smadzenēm, palīdz noteikt zinātnes vērtību vispār. Abstraktās formulas tātd

var kļūt par tīri konkrētiem guvumiem, bet jāsargājas no pārspīlējumiem, piem., no apgalvojumiem, ka tie lauki, kas nepadodas loģikas mēriem, nav ņemami nopietni, ka tie neeksistē. Protams, ir vieglāk izbeigt diskusijas un gūt zinātniskas atziņas ar algebriskās loģikas palīdzību. Bet pareizas domas iespējamās arī bez tās. Pareiza loģikas formula ne vienmēr garantē arī satura pareizību — patiesību. Un tieši attiecībā uz dziļākajiem saturiem loģika nevar atļauties lielu iedomību, jo pašas pamatu nostiprinātājā daļā — metaloģikā tā nav brīva no smagām problēmām, kuŗu atrisinājumiem kvantitatīvu mērojumu nepietiek.

Tagadējās loģikas neatraisāmās saites ar matemātiku paceļ jautājumu par matemātikas būtību. Ar agrāko definīciju, kas teica, ka matemātika ir lielumu, kvantitatīvu lielumu mācība, šodien vairs nepietiek. Varbūt pareizāka būtu definīcija, kas saka, ka matemātika ir mācība par zināmiem, kvantitatīvi izteicamiem vispārīgiem sakariem un darbībām. Tūlīt duŗas acīs, ka arī šī definīcija ir nepilnīga — nav daudz labāka par agrāko. Bet kas labāks liekams tās vietā? Cik pierasts ir lietot vārdu „skaitlis”. Bet ko tas īsti nozīmē? Kā atšķirt algebrisko loģiku no matemātikas? Tiesa, viena vairāk ievēro jēdzienus, otra — daudzumus, bet abām svarīga skaitļa noteiktība. Matemātikā nāk klāt jaunas, speciālas aksiomas, tomēr tām visām jābalstās uz loģikas likumiem. No zinātniskā viedokļa raugoties, šodien ir radusies traģiska nedrošība vispārīgajā joslā — skaitļa un domu sakaros. Ir apgalvots, (G. Frege, B. Rusell), ka matemātika esot tikai īpašs loģikas zars. Tas daudz nedod. Tūlī jājautā: kas ir matemātiskā noteiktība loģikā? Daži izpalīdzējušies ar īpašām sistēmām (piem. D. Hilberts ar savu metamatemātiku), no kuŗām mēģinājuši gūt secinājumus bez pret-runām. Nevar teikt, ka mēģinājumi ir bijuši sekmīgi. Tikai tam ir matemātiska vērtība, kas konstruktīvā veidā izriet no pirmintuīcijām. Matemātikas pamatjēdzieni esot pirmintuīcijas, piem., jēdziens „skaitlis” — intuicionālistu (L. Brauers, A. Heitinga) viedoklis. Bet kas ir pirmintuīcija, kas nav? Ko nozīmē fraze „konstruktīvi secināt”? Atkal — pilnīgi apmierinošas atbildes nav. Ja apmierinoša atbilde nav iespējama, kamdēļ tad interesēties par skaitļa būtību? Izmanto skaitļus dzīves vajadzībās un liec mieru jautājumiem — pragmatiskā pieeja populāra starp amerikāņiem. Vislabāk, liekas, atvasināt abas — formālo loģiku un tīro matemātiku no objektu uzbūves — struktūras un pēdējo gala vārdu atstāt ne matemātikai, bet gan datiem, kas nāk no novērojumiem un pieredzes vispār.

3. DABAS PARĀDĪBU MIKLAINĪBA

Vērot, pētīt, urbties — šī cilvēka aktivitāte negrib rimt, un, dīvaini, dabai netrūkst parādību, ar ko aplaimot šīs cilvēku pūles. Daudziem jaunatradumiem tīri tehniska un bieži stipri ierobežota nozīme. Kā pagriezt sviru? Kā lietot jauno aparātu? Kas par to, ka daudzi to nezina — nezina un nevēlas zināt? Bet citiem atradumiem liela teorētiska nozīme; tie var, tā sakot, satricināt pasaules pamatus, prasot dziļu pārorientēšanos cilvēku ieskatos. Arī pēdējos piecdesmit gados tas ir noticis vairākos virzienos: telpa — absolūta, laiks — plūst vienmērīgi, jo aiz tā ir vienmērīga objektu kustība, substance ir nemainīga, visur valda stingra cēlonība. Šie konstatējumi piederēja pie klasiskās filozofijas un fizikas pamatatziņām. Šodien neviena no tām vairs nav tāda, kāda tā bija līdz 19. g.s. beigām — ne tik droša, tik noteikta, neapstrīdēta. Modernie dabas pētījumi jo sevišķi iecēlušī uzmanības centrā divas problēmas, vienā akcents likts uz atziņas teoriju, otrā — uz dabas izpratni:

Vai dabas zinātņu gūtie pamatjēdzieni un likumi ir pašu būtību, dabas notikumu, sakaru izteicēji, piem., cēloniskie sakari un substances, jeb vai tikai mūsu atziņas spējas produkti?

Ja dabas procesi, notikšana vispār ir vienveidīga, ciktāl tā kauzāla, ciktāl fināla?

Pētot neorganiskās dabas parādības, cēlonība ir bijusi un paliek arī šodien droša, objektīva likumība, lai gan teorētisku mēģinājumu apšaubīt kauzālītātes objektīvo vērtību nav trūcis — tā esot tikai apriora cilvēka prāta, domu forma, kuŗā iekļaujam pieredzes faktus — Kants; tā esot tikai paradums, konvencija, bez kuŗa pētīšana nebūtu iespējama — pozitīvisti. Leibnics sacīja, ka cēlonība esot loģikas lieta — nepieņemot cēloni, nebūtu iespējams izskaidrot pārmaiņas. Mērenā reālisma pārstāvjiem kauzālītāte ir pieņēmums, apmēram kā kāda hipoteze, aiz kuŗas, droši vien, ir tāda īstenība. Makrofizikas pētījumi, senākie un jaunākie, ne vājina, bet kāpina kauzālilitātes drošumu. Ko parastā pieredze rāda, to zinātne apstiprina atkal un atkal, un atļaut kādu izņēmumu no cēlonības likuma kļūst arvien grūtāk. Kur kaut kas tamlīdzīgs parādās, gribas jautāt: vai tik viss jau redzēts, atklāts, vai tik formulējums pietiekami plašs? Gan jau vēl kas nāks un parādīs īsto cēloni. Pieņemot kauzālītāti par drošu faktoru, ir izdevies atklāt daudzas jaunas lietas. Kauzālītātes varbūtību kāpina daļveidīgi likumi, kas labi iekļaujas lielākā, vairāk vispārīgā kauzālā sakarībā. Konverģence jeb stāvoklis, kad no dažādām pusēm apstiprinājas

viens un tas pats dabas likums. Un tā tas ir ar cēlonības likumu — tas kļūst drošs arī uz faktu sakrišanas, konverģences pamata. Un objektīvi droši ir arī tie dabas likumi, kas, balstīdamies uz cēlonības likuma, formulē pieredzes un pārbaudes devumus. Protams, ar varbūtību un statistiku jāapmierinājas tur, kur nav iespējams konstatēt kāda gadījuma visus apstākļus. Bet ja padomā, ātri atklājas: varbūtība nebūtu varbūtība, ja mēs negaidītu īstu, stingru cēlonību aiz tā, kas pagaidām ir tikai varbūtīgs.

Ar mikroskopiskiem lielumiem stāvoklis ir citādāks. Varbūt taisnība tiem, kas aizstāv determināciju visos sīkumos — kauzālu, absolūtu noteiktību līdz vissīkākai, pēdējai atomdaļīgai. Visprecīgākajam un visprecīzākajam aparātam gan to neizdodas konstatēt. Pētot aizatomu sīkākās daļas, zinātniekam bieži jāsaka: varētu būt apmēram tā, bet varbūt arī — citādāk. Šais sīkajos lielumos tātad praktiski jāapmierinājas ar varbūtību. Dubultdabas parādības var būt sevišķi grūti izdibināmas. Piem., elektroni — ciktāl tie ir viļņi, ciktāl — vielas „graudīņi”? Gaisma,viela, vilnis, gauds, visi vārdi kaut ko pasaka, bet atstāj arī kaut ko neizsakāmu, kas tomēr ir novērotāja priekšā — neizsakāmu, jo pietrūkst vārdu — gleznu tā apzīmēšanai. Vai nenoteiktība, kuŗas dēļ zinātniekam jāapmierinājas tikai ar varbūtību, būtu tas pats, kas neizsakāmība, aiz kuŗas tomēr stāv kauzāla noteiktība? Dažos gadījumos, liekas, tā ir: aiz nenoteiktības parādās zināma dabas noteiktība, un pierādījumi, kas sākuši nākt no visām pusēm, agrāko varbūtību pārvērs par kauzālu drošību. Bet citos virzienos pētījumi parāda vēl lielāku neskaidrību. Vai tie būtu sasnieguši robežu, kur kauzālīkums vairs nedarbojas? V. Heisenberga 1926. gadā formulētais likums saka, ka individuālais process, par cik tas individuāls, nekad nav ekzakti noteicams, paredzams. Tehniska nespēja vai īsta pirmaktivitātes nenoteiktība? Un ja tā, kā no nenoteiktības var rasties lielā noteiktība? Drošas atbildes nav. Katrā ziņā, kā absolūta noteiktība, tā zināma nenoteiktība (apmēram kā cilvēka reakcijās!) atver acis — vēl lielākam brīnumam.

Pievēršoties dzīvības fainomenam, rodas cita problēma — finālitate jeb mērķtiecība. Vai individu un sugu uzturēšanai, jā, pat citiem kalpojošā, neapšaubāmā mērķtiecība būtu tikai nejaušu digla sēklas pārmaiņu rezultāts? Pret Darvinu jāiebilst, ka izlase ciņā par eksistenci jau pašā sākumā ir guldījusi savā norisē pietiekamu mērķtiecību. Vienlaicīga, nejauša daudzu pārmaiņu sakrišana, kas te vajadzīga, izrādās ļoti nevarbū-

tīga. Un ja saka, ka daudzu paaudžu laikā pārmaiņas uzkrājušās un tad, attiecīgajiem cīņas apstākļiem rodoties, izveidojušās, vai tad šīm pārmaiņām nevajadzēja rasties un „uzkrāties” noteiktās rindās, citiem vārdiem sakot saskaņā ar iepriekšēju mērķtiecību? Katalizatorisku pārmaiņu — ja uz kaut ko tamlīdzīgu norāda — ievads patiešām pielaižams, bet nevar iedomāties, kā tas tad kļuva par noteiktu organu veidotāju — laika, telpas, vielas, darbības saskaņotāju, turpinātāju.

Kārtība dzīvu būtnu uzbūvē un organu piemērotība visai būtnei tik vispārīga un ātri novērojama, ka arī stingras finālītātes neatzinējiem tomēr jāatzīst zināma, īpatnēja pašlikumība šais būtnēs un kaut kā tā jāizskaidro. Līdz ko ir runa par centra vadītu spēku apgādi un sadali par labu indivīdam kā veselai dzīvai būtnei un indivīda sugai — un par kaut ko tamlīdzīgu arvien jārunā — ne vārds ir svarīgs, bet gan fakta izskaidrojums, un bez mērķtiecības tas labi nepadodas. Piem., ja mērķtiecību dzīvībā noraida, kā tad drīkst to pieņemt cilvēka neapzinātā dzīvē? Bet dziļumsīkholģija tieši uzsver neapzinātu motivāciju. Bez tam, dzīvnieka dzīve saistīta ar zināmiem pārdzīvojumiem, piem., izsalkuma, slāpju, apetīta pārdzīvojumiem, sajūtām. Tām ir savi piemēroti organi un uz to darbību reaģē barības piegādes aparāts sajūtu prasītā virzienā; visi pārdzīvojumi kopā ņemti labi pakārtojas dzīvības uzturēšanai. N. Hartmans runā par materiālo procesu pakārtotību dzīvības pašlikumībai. Drišs (Driesch) šo veselās būtnes veidotāju principu nosauc par „enteleģiju”. Lai kāds būtu vārds, pati aiz vārda stāvošā īstenība — dzīvība paliek joprojām viena no mūsdienu dabas filozofijas smagajām problēmām.

Kas vairāk uztverts, tas labāk patīcams. Aristotelim un Ptolomejam nebija tās pieredzes un instrumentu, kas bija dabūjami Kopernikam un Ņūtonam simtiem gadu vēlāk. Gribot negribot aristoteliski ptolomejiskai pasaules uztverei vajadzēja vairāk bazēties uz tiešās pieredzes un līdz ar to atstāt zemi savu plašumu un tālumu un augstumu centrā. Turpretim kopernikāniski ņūtoniskais skats jau prasīja lielu attālināšanos no zemes kā pasaules cendra, taču majestātiskos augstumos vēl palika diezgan stabils firmaments. Modernās fizikas atzītā A. Einšteina (1879. — 1955. g.) speciālās relātivitātes teorija (1905. g.) tagad ir izjaukusi arī šo cik necik skaidro pasaules gleznu. Elektriski maģinētisko parādību pētījumi noveda Einšteinu pie pārliecības, ka nav pasaulē tādas kustības, kas atļautu konstatēt absolūtu mieru vai vienveidīgu, taisnas līnijas kustību. Tālāk, no gaismas vienlaicīguma, izplatoties pa vienā virzienā kustīgām

sistēmām viņš secināja, ka telpa un laiks mērojami dažādi — atkarībā (tātad relatīvi!) no dažādos virzienos kustīgām sistēmām (objektu vienībām), kurām pieder to novērotāji, citādkā sakot, ka garumi un ilgumi atkarīgi no objektu sistēmām, kas kustas un no dažādībām mūsu pašu mērojumos un nevis no kaut kāda objektīva laika un telpas. Filozofiem smagas aizdomas radīja Einšteina mēģinājums relativizēt vienlaicīgumu: ja objektos tiešām ir kaut kas, kas notiek „viens pēc otra” kārtībā un notiek vienā laikā, kā tas varētu nākt, ka cilvēka uztverē nekas neatbilstu vienlaicīgumam. Tā kā relatīvais nav iespējams bez absolūtā, Minkovskis uzstādīja telpas-laika vienības jēdzienu — tas atzīstams par ceturto dimensiju. Tātad šai pasaulē trīs dimensijas reprezentētu telpu un ceturto — laiku, un katras sistēmas piederīgais varētu sev izvēlēties (taču ne pilnīgi brīvi), ko viņš atzīst par telpu un laiku. Katrā ziņā, stāvoklis šodien tāds, ka agrākā stingri objektīvā laika un telpas vairs nav. Bet nevar arī teikt, ka telpa un laiks tagad būtu divi tīri subjektīvi fakti — tie atkarīgi no pārsubjektīvas kārtības un no objektu sistēmas, kurai šo faktu novērotājs pieder.

Ja Einšteins sāka ar telpas un laika atkarīgumu no tās sistēmas, kurai pieder šo faktoru mērotājs, tad vēlāk (1913.—1916. g.) viņš šo atkarību (speciālo relativitāti) darīja vispārīgu, konstatēdams, ka telpas un laika mēri ir atkarīgi arī no attiecīgās sistēmas lielākas vai mazākas papildītības ar masu un enerģiju (universālā relativitāte). Kā uz zemes kartes citādāki mēri vajadzīgi lidzenumiem un citādāki kalniem, tā tagad tas bija darāms ar masu un enerģiju apvienojumiem pasaulē. Universālā relativitāte pārsteidzoši labi nodereja gravitācijas pētījumos kā arī no jauna parādīja, ar kādu lielu matemātisku precīzītāti pasaule uzbūvēta.

Relativitātes teorija stipri atsaucās arī uz vielas substances jēdzienu. Ja agrāk viela bija pasīva masa, tad tagad tā kļuva par uzkrātu spēku, par koncentrētu enerģiju. Enerģijas jēdziens savukārt kļuva par izejas punktu M. Planka kvantu teorijai (1900. g.), kurā viņš pieņēma, ka gaisma parādās tikai noteiktās mazās enerģijas daļās (kvantos), citiem vārdiem sakot, ka enerģija sāk starot tikai zināmos minimālos ātrumos un daudzumos. Einšteins teica (1905. g.), ka katrai gaismas krāsai vajadzīgs savs enerģijas kvants; šos gaismas kvantus vēlāk nosauca par fotoniem. Ja relativitātes teorija bija vērsusi uzmanību uz vienas parādības atkarību no otras, tātad — uz sakarību, vienību, kontinuitāti, tad kvantu teorija bija cēlusi priekšā vēl kaut ko citu — dubultdabas problēmu: kur enerģija sāk starot,

cik šai parādībai viņa, cik vielas gabaliņa dabas? Loģiskā doma teica: kaut kas nevar reizē būt vilnis un vielas sīkdaļa (korpuskuls), t.i. reizē izplatīts un saspiests kopā. Liekas atrisinājums tāds, ka neviens no šiem vārdiem — vilnis, sīkdaļa — pilnīgi neatbilst savai apzīmētajai īstenībai, ka abos gadījumos kaut kas paliek pāri nepasacīts un ka tādēļ tie var tīri labi viens otru papildināt. Pamatojoties uz abu teoriju atzinumiem, par materijas būtību tagad jāsaka: matērija ir enerģija, kas aktuālizējas noteiktos, bet savstarpīgi atkarīgos lielumos. Vai vēl kaut ko noteiktāku par dažādībām vielas sastāvā, kas noskaidrotas ar kvantu teorijas palīdzību, iespējams gūt, grūti pateikt; iespējams, ka jau sasniegta noteiktības robeža.

Kustība lielajā pasaulē — makrokosmā un kustība mazajā pasaulē — mikrokosmā. Vienu grib mērit relatīvitatē teorija, otru — kvantu teorija. Kā apvienot abas? Apmēram tā: makrofizikas likumi un mēri atzīstami par mikrofizikas rezultātiem, bet no savas puses tie ir pasaules izmēri un ietvari, kuŗos notiek vismazākie procesi. Un kad pasaule mērita krustšķērsām, jautājums par tās izcelšanos un vecumu kļūst dabīga nepieciešamība. Netrūkst apsvērumu, kas liek secināt, ka pasaule vienreiz ir izcēlusies, sākusi eksistēt. Ja par mēra vienību pieņemam gadu un tad ejam arvien tālāk — līdz laikam, kad zemes vēl nebija, tad ejot arvien tālāk atpakaļ, beidzot nonākam pie nulles — pirms apmēram 12 miljardiem gadu. Bet tā kā laika jēdziens tagad ir relatīvizēts, t.i. to vairs negarantē vienvērtīgs, objektīvi konstatēts ritms, kas būtu pilnīgi neatkarīgs no sava izpratēja, arī pasaules izcelšanās ir kļuvusi par pārfilozofisku noslēpumu.

Parastais cilvēks, kas no zinātnes maz ko zina, gadījumu vairākumā viegli atšķir dzīvo no nedzīvā. Modernā fizika neko nav mainījusi šai priekšzinātniskajā atšķirībā starp organisko un neorganisko — tā paliek. Kaut dzīvību kā tādu nespēj izskaidrot jaunākās fizikas teorijas, šur tur palīdzēt tās var. Piem., kvantu teorija ir palīdzējusi bioloģijai izskaidrot „lēcieņus” sugu pārmaiņās. Bet kā attīstās veselais organisms un pieder pie noteiktas sugas, to uztur, kvantu teorijai vai kādai citai fizikas teorijai nav atbildes. Ievērodami zināmu nenoteiktību dabas minimālprocesos, jaunvitālisti to ir iebūvējuši hipotēzē, kas vēlas izskaidrot mērķtiecību dzīvības principa — entelehijas darbībā: tā esot organisma „stūrmane”, kas vada visu organisma aktivitāti attiecīgā individa un sugas virzienā, bet vada tā, ka visi procesi ir tikai virtuāli (fiziski nekonstatējami) enerģijas patērētāji. Lai vai kā, kvantu teorija savos vismazāko

procesu mērojumos balstās tikai uz varbūtības, un entelechija no šīm mikrofiziskajām iespējām izvēlas tikai tās, kas noder organisma dzīvei. Dzīvības process tātad ne pārlauž sakarus ar materiālo daļu, bet tikai pakārto to augstākai viengabalainai norisei. Ka pēdējā izceltos nejausi un turpinātos tikpat nejausi, to veselais prāts nespēj pieņemt. Taču šādi jaunvītālistu spriedumi neizskaidro dzīvību savā fiziskajā sastāvā. Gribot negribot dabas pētniekiem jāatzīstas, ka dzīvības funkcijās vielai nāk klāt kaut kas jauns, citādāks un kas savu dziļāko būtību negrib un negrib atklāt.

Augstāku dzīvnieku dzīvībā, sevišķi cilvēkos skaidri izdalās viens jauns faktors — pārdzīvojums. Tas acīm redzot saistīts ar nervu funkcijām. Bet materiālistu pieņēmums, ka dvēseliski pārdzīvojumi ir tikai fizisku un ķīmisku spēku izraisīta parādība — nervu funkciju pavadparādība neiztur kritiku. Ne tikai teologam, bet arī psihologam un zinātniekam vispār šinī sakarībā jādomā par miesas un dvēseles problēmu — divi dažādiem īstenības veidiem, kas tomēr darbojas kopā. Kas tā par vienību abu starpā? Dažreiz, liekas, pārsvarā viens — miesa, citreiz otrs — dvēsele, tā noteikti nav stingri paralēla sadarbība. Ir tātad jāizšķiras par labu savstarpīgas iedarbības teorijai: kā psihiskiem, tā fiziskiem procesiem ir dubultcēlonis un dubultsekas — subjektīvos pārdzīvojumus izraisa un izteic nervu funkcijas, kas savukārt atkarīgas no izteicamiem saturiem.

Ko bija nojaukusi senatnes pētniecība, to pamazām ir vajadzējis apstiprināt arī modernajai pētniecībai — īstenības sastādīšanos no četriem slāņiem: vielas, dzīvības, dvēseles, gara. Cilvēks būtiski atšķiras no dzīvnieka, un atšķirību izteic vārdi — dvēsele, gars. Par dvēseli šaurākā nozīmē saucam pārdzīvojumus, sajūtas, atmiņu, cenšanos pēc objektiem un reaģēšanu uz tiem, ciktāl tas viss nepieciešams dzīvības turpināšanai; arī prāta devumi šai vajadzībai pieder pie dvēseles, un tamlīdzīgas spējas nevaram noliegt arī dzīvniekos. Bet cilvēkā nāk klāt vēl jauna esamības pakāpe — gars. Tas sniedzas pāri dzīves nepieciešamībām, meklē pēc patiesības, prasa pēc transcendentālā un absolūtā; tas apzinās sevi pašu, visu personu, domā par sevi, jūt, ka ir brīvs un atbildīgs. Ja savā laikā (17 g.s.) dominēja Dekarta duālisms, tad tagad visumā ir pieņemta N. Hartmaņa (1882.—1950. g.) četrslāņu teorija: 1) materiālais slānis (jeb reālītātes pakāpe), ko pētī fizika un ķīmija un kas ietver visu matēmatiski izmērojamo, telpā un laikā novietoto, notiekošo īstenību; 2) vitālais slānis, kas iepriekšējam liek klāt augšanu

un attīstību, vielu maiņu, veselā organisma uzturēšanu, atjaunošanu, īpašību iedzimšanu, spēju ievērot un iekārot, un tā nonākam pie trešās pakāpes — 3) psihiskais slānis jeb iekšējās īstenības pasaule. Kad tā pārvarēta, ir sasniegts 4) garīgais slānis, pašapziņas, jēgas un vērtības izpratnes pakāpe. Cilvēks pieder visām četrām pakāpēm, un tās visas viņš pārdzīvo kā savas. Kas ir tas, kas apvieno visu? Ne tikai cilvēkā, bet arī dabā slāņi nav neatkarīgi viens no otra. Kāds spēks tos sakārto un pakārto? Arī N. Hartmaņa aizrādījums, ka katrs slānis ir kaut kas jauns, kaut kas pats par sevi un ka tāpēc nav jāprasa, vai pasaules vadītājs ir viela vai gars, faktiski neko neatbild, jo slāņu sadarbība paliek un tādad — vienotība arī, un kā tas iespējams bez nekāda vienotāja? Lai augstākais varētu pārformēt zemāko savā virzienā, ir jāpieņem, ka zemākajā (tādad jau vielā) ir zināma gatavība uz tādu pārkārtošanos — zināmi iekšēji stāvokļi, sakari, centieni — kaut kas no „dzīvības elpas”, kas nāk no viena liela iedzīvinātāja spēka. Kā materiija var pati sevi iecelt augstākā slānī? Ja viss „iedzīvinājums” tomēr paliktu būtiski materiāls, kā tas nāk, ka dvēseliski garīgie saturi uzrāda materiijai pretējas īpašības, piem., neatkarīgumu no laika, no telpas? Vai tad no materiijas nebūtu paturēts tikai vārds, kad ar saturu domāts kaut kas pavisam citādāks? Tie ir jautājumi, uz kuriem nespēj atbildēt slāņu teorijas saskaņotāji ar dialektisko materiālismu.

4. SASNIEGUMU LIETĀJAMĪBA

Technika nekad nav iespiedusies cilvēku dzīvē tik dziļi kā XX gadu simtenī. Tiesa, divi kaņi postīja un grāva; visai dzīvei gribot negribot vajadzēja pakārtoties kaņā prasībām. Bet pēc pirmā un tad pēc otrā pasaules kaņā kādas ierosas bija radušās jaunceltnēm visās malās! Ne tikai namiem vien, bet — pētījumiem daudzos virzienos — kas jauns, kas labāk lietojams, vairāk noderīgs! Jaunatradumu, praktiskas dabas izgudrojumu bija tik daudz, ka pat pašiem inženieriem vajadzēja sākt domāt par savu darbu priekšnoteikumiem un sekām; dažas no tām spēja ne tikai palīdzēt, bet arī postīt un — pat drausmīgos apmēros. Jaunās izdevības klauvēja pie tehniku, izgudrotāju sirdsapziņām. Kāda tam visam jēga? Ciktāl tas tā ies? Kāda te mana atbildība? Vai drīkstu izgudrot? Vai drīkstu lietot? Kur? Kad? Filozofiskās diskusijās par techniku ielaidās vīri, kā H.

Bergsons (1859.—1941.), O. Špenglers (1888.—1936.), J. Ortega (1883.—1955.), K. Jaspers (1883.—1969.). No katoļu puses sevišķi auglīga bija teze par cilvēka paaicinājumu pabeigt Dieva radīšanas darbu.

Ja arvien plašākām ļaužu masām pastāvīgi pie rokas visādi rīki, instrumenti, mašīnas, aparāti, dabīgi, ka arī filozofijā parādās arvien vairāk tehnisku terminu, ilustrāciju, salīdzinājumu. E. Hartmanis runā par telefoniskiem sakariem ar Absolūto, H. Drišs — par neredzama mašīnista vadītu dzīvības procesu, kas uzbūvē veselo organismu, antropoloģisti — par cilvēka struktūras likumiem, par cilvēkiem kā darbīgām būtnēm, par valodu kā aktivitātes izteicēju, par pasauli kā neizsmēlamu pārsteigumu, jaunatradumu lauku. Ar vārdu sakot: tehnika sāk dominēt ne tikai dzīves praksi, bet arī teorētisko domu.

No otras puses, nevar noliegt, ka jaunlaiku tehnikas progress cieši saistīts ar zināmām filozofiski metafiziskām pārliecībām. Piem., vajaga zināt, ka mechanistiskā dabas uztvere 18. un vēl vairāk 19. g.s. neradās no speciālzinātnēm. Izšķirēji bija ne atsevišķi novērojumi, eksperimenti vai atradumi, bet vispārīgās mechanistiski panteiskas pārliecības pēcrenesances un baroka laikos, kas mudināja kvantificēt visas kvalitātes cilvēka atziņas un darbības laukos. Mechanistiski panteiskā dabas izpratne vēl skaidri nolasāma no Galileja (1564.—1624.), Dekarta, Ņūtona un jaunā Kanta darbiem. Arī Darvina formulētā evolūcijas mācība kopš pagājušā gadu simteņa otras puses ir ievērojami kāpinājusi tehnisko konstrukciju tempu; daba evolvē, mēs progresējam. Lai tad ir attīstība uz visām pusēm! Evolūcionisma atbalsošanās visplašākās masās ārpus dabas pētnieku aprindām apliecina, ka te nav darišana ar kaut kādu atsevišķu atzinumu, bet gan ar veselu ticību — ticību pestīšanai bez Dieva. Visu veic daba, viela, dzīvība, un ja stingru pierādījumu vēl nav, tie nāks rīt, un beidzot cilvēks būs nokratījis reliģijas jūgu. Ko evolūcijas mācība principiāli apsola, to inženieris, tehniķis grib garantēt ar savām būvē un mašīnām — sagādāt cilvēkiem karalisku suverēnitāti šai pasaulē. Šai ticībai filozofisku izteiksmi ir devis anglis H. Spensers (1820.—1903), evolūcionists, pozitīvists, liels darvinisma populārizētājs.

Kas tad ir tehnika? Dabas zinātņu praktika? Līdzekļu sagādātāja saimnieciskai dzīvei? Neitrāla dzīves vajadzību apmierinātāja? Cilvēka varkāres izpaudums? Sakari starp zinātnēm un tehniku nav nolie dzami, bet būtiski tehnika ir vairāk un kaut kas cits, ne tikai zinātņu piemērotāja dzīvei. Dabas

zinātnes var, protams, teknikai daudz palīdzēt, bet tas nedara tehniku būtiski atkarīgu no zinātnēm. Tehniķa fantazija var iztēloties projektus un ķerties pie to būves jau tad, kad zinātne vēl nav devusi attiecīgu pamatojumu, kā tas, piem., bija ar pirmo lidmašīnu, kas pacēlās gaisā (1903. g.), kad dabas pētnieki vēl domāja, ka tas nav iespējams. Ar atombumbu bija apmēram tas pats: kamēr ievērojami kodolspeciālisti vēl šaubījās, jau tā eksplodēja pāri Hirošimai (1945. g.). Netrūkst arī tādu gadījumu, kur tehniskas konstrukcijas neizdevās tāpēc, ka balstījās uz nepareizu zinātni. Zinātnes nosprauž zināmas robežas, bet tehniskā radišana nāk no īpaša dziļāka skata, kas aizsteidzas zinātnei priekšā un aiz kuŗa M. Šelers (1874.—1928.) redz gribu valdīt un vadīt. Saimnieciskās dzīves teorētiķi tīri dabīgi uzskata tehniku par līdzekļu sagādātāju, un nevar noliegt, ka tehniku patiešām lieto šim nolūkam, bet daudzos svarīgos izgudrojumos, piem., lokomotīves un dīzeļmotora, saimnieciskā izdevība nav bijusi pirmā mudinātāja. Dažkārt mazāk pilnīga tehnika panāk vairāk nekā pilnīgākā — krievu kājnieks uzspriozina vācu tanku, kas iegrimis dubļos vai sasalis sniegā. Varbūt tad tehnika nosauicama par izdevīguma rīku, vienalga, vai tas vērtīgs vai nevērtīgs? Tas sasaistītu tehniku ar liktenīgu neatbildību, un, diemžēl, mūsu dienās tas jau ir arī noticis lielos apmēros. Lai gan daži ievērojami atomfiziki, no savu darbu sekām nobaidījušies, neatbildīguma tezi ir atmetuši, taču vispārīgo stāvokli tas nav neko daudz grozījis. Faktiski, tehnika, tāpat kā māksla, literatūra, zinātne, pauž noteiktu pasaules un paša cilvēka izpratni. Cilvēks, kas ir debesu uguns nesējs Prometējs, uzspiedis teknikai savu zīmogu, un cilvēks, kas kā Fausts nebaidās slēgt līgumu pat ar sātanu, lai tikai gūtu varu, savu. Citiem vārdiem sakot, tehnikas mērķi, līdzekļi un paņēmieni atkarīgi no paša tehnikas radītāja — mūsdienu cilvēka. Kāds rakstura vilciens sevišķi izceļas tagadnes cilvēkā? Jautājums noved pie pēdējās augstāk minētās definīcijas: tehnika ir cilvēka varkāres izpausme. Ko lai par to saka? Varkārīgs cilvēks, bez šaubām, apsveiks visu, kas nodrošina viņam lielāku varu, tā tad — arī tehniku, par cik tā veicina lielāku īstenības pārvaldīšanu. Bet varkāriģi cilvēki ir bijuši visos laikos un visās malās, kamēr varena tehnika ir radusies tikai pēdējā gadu simtenī. Bez tam starp lieļiem izgudrotājiem un konstruktoriem īsti varas kāriģu tipu ir maz. Liekas, ka pareizāks tehnikas problēmas atrisinājums meklējams vispārīgajā cilvēces attīstības gaitā: jo vairāk kāpinājas cilvēku zināšanas, jo vairāk parādās cilvēka nevarība,

jo lielāka kļūst griba palīdzēt nevarīgajiem cilvēkiem ne ar akstraktiem prātojumiem, bet konkrētā veidā — ar jaunām būvēm, jaunām mašīnām. Šī vispārīgā cilvēces pestīšanas jeb laimes sagādāšanas griba koncentrējusies trijos modernās tehnikas postulātos: 1) atbrīvo cilvēku no telpas un laika cietuma, 2) sarauc cēlonības važas, 3) nojauc solido priekšmetu celtās barikādes. Ar lielāku ātrumu tversim lielākus plašumus — arvien vairāk tā. Lai notikumu zina visas globa malas zibens ātrumā. Mašīnas un aparāti lai pārvar zemes pretestību, un ķīmija — vielu asumus, kaitējumus. Kur agrāk cilvēkiem vajadzēja pūlēties stundām ilgi, kur agrāk bija vajadzīgas rokas, kājas, viss cilvēka fiziskais un prāta spēks, to tagad veic mašīnas pāris minūtēs, jā, sagādā daudz daudz vairāk un nesamērojami augstākas kvalitātes mantas. Bet te ir arī sava ēnas puse: jo vairāk aparātu, jo lielāka kļūst cilvēka atkarība no tiem; ja agrāk cilvēks bija atkarīgs no dabas, tad tagad — pats no saviem ražojumiem. Kad fabrikas nebija, viņš varēja nakti mierīgi gulēt. Bet tagad fabriku nevar apturēt, jāstrādā dienu un nakti. Kas sākās ar verdzību, beidzas ar to. Cik traģiski! Mākslīgā gaismā nobālējusi seja, svina putekļu saēstas plaušas, viss ķermenis sazāļots ķīmiskā laborātorijā, nervu klonikas — pārpildītas. Kas šīs nelaimes saskatījuši, bēg no tām. Pasaules uzvarētāji kļūst par pasaules noraidītājiem, gremdējas sevī, spiež ārā no savas būtnes dziļumiem pēdējo sajūtas pilienu pat ar indīgām ķīmikālijām. Abi ceļi — ārēja tehnika un iekšēja sajūta — liekas ved uz kaut ko absolūtu, bet tas nenāk un nenāk... Cilvēks nespēj kļūt par pārcilvēku: nespēj sevi pestīt. Lai neļaujamies sevi maldināt: aiz šķietamā praktiskuma, kas ar zinātnisku precizitāti sagatavo rīkus un aparātus, bieži lielākā vai mazākā skaidrības pakāpē ir paslēpies sapnis par progresu „ad infinitum”, par tādu cilvēka varu, kas noteic visu pasauli, to izmanto savām vajadzībām, par tādu tehnikas sagādātu stāvokli, (paradīzi virs zemes!), kur cilvēkam viss ir dots un nekas vairs nav vajadzīgs, jo beidzot viņš ir atpestīts, kļuvis laimīgs, vai, pareizāk sakot, darījis pats sevi laimīgu. Bet tad viņš redz sēnveidīgo atombumbas mākonī izaugam no jūras dziļumiem — paša roku darbs, un viņš sāk šaubīties par nepārtraukto progresu; absolūtais laimes stāvoklis šodien liekas vairāk apdraudēts nekā jebkuņā citā gadu simtenī. Bēgt tuksnesī? Atmest ar roku visām mašīnām? Ko tas palīdzēs? Cilvēkam jāmainās iekšēji, lai tehnikas progress viņam vairāk palīdzētu nekā kaitētu. Viņam jākļūst iekšēji labākam un stiprākam, lai spētu pārvarēt kārdinājumu izmantot tech-

nikas sasniegumus jauniem mērķiem. To skaits noteikti samazinātos, ja izgudrotājam — tehnikim būtu dziļa pārlicība, ka sevi pestīt viņš tomēr nespēs, ka pats ir cita „izgudrots” un vadīts no pirmā līdz pēdējam dzīves mirklīm. Bet pēdējā pārlicība mūsu dienās daudziem izliekas tikai tāda dievbijīga vēlēšanās un ne labākas, drošākas nākotnes garantija.

5. PASAULES NOTIKUMU JĒGA

Un miera kā nav, tā nav. Iznirst valstis, nozūd valstis, veselas imperijas, un pēdējie piecdesmit gadi ir skatījušies tādu varenu apmēru notikumos ar izbrīnas pilnām acīm. Atoms aizraida nāvē simts tūkstošu cilvēku; raķete aizlido līdz mēness virspusei. Cilvēks liekas tik varens, un taču atoma pietiek, lai izbeigtu viņa varenību. Kas īstenībā notiek reālītātes dziļumos un augstumos? Kā ierauts šais notikumos pats cilvēks? Kaut kas paliek, kaut kas zūd. Veco aizstāj jaunais. Uz kuriem tas dodas? Kas te vienreizīgs? Kas vispārīgs? Kas faktisks? Kas ideāls? Kas brīvs? Kas nepieciešams? Kas laicīgs? Kas mūžīgs?

Lielās pārvērtības vērodami, dziļākie filozofi pēdējos gadu desmitos ir izjutuši vēsturi un vēsturiskumu kā vienu no spiedīgākām problēmām, un to risinādami, ir nākuši pie vērā ņemamas jaunas vēstures izpratnes, kas visumā pārvar kā vienlaicīgu bezjēdzību, tā vislaicīgu jēdzību — relatīvismu un ideālismu, kas relatīvā un absolūtā sintezi saskata pašā esamības faktā — tā centienos uz savu pilnmēru caur pilnu cilvēciskumu. Palikšana un attīstība, laiks un mūžība ir arvien iespējami tikai uz būtnes bāzes, un šais būtnes polārās pārvērtības novērojama zināma traukšanās uz kādu galīgu vienību, uz zināmu gala rezultātu, beigu stadiju, kas ir vai nu pārpasaulīga (transcendentāla) vai pasaulīga (immanenta); vēsture kļūst jēgpilnīga no savos notikumos paslēptā mērķa. Marksistiem, vēsturiskā materiālisma piekritējiem, vēstures jēga „protams, ir zināmā pestīšanas stāvoklī šai pasaulē. Transcendentāliem domātājiem tādas naivi optimistiskas izpratnes — „mazas ticības” nepietiek. Cilvēka atbildības piemērotībā katrreizējai esamības prasībai īstenojas vienmēr jaunā pamatpatiesība, kurā kļūst caurspīdīga absolūtā patiesība — apmēram tāda ir viņu jaunā vēstures izpratne, kurā, kā redzam, apvienota iznīcība un paliekamība, laiks un mūžība caur nepārtraukti kāpinātu cilvēciskumu pārpasaules virzienā. Jaunajā vēsturiskuma uztverē atstāta vieta

kā Dievam, tā starp citu arī mūsu dienās tik stipri akcentētajai teknikai — tā ir vēsturiski vienreizīga reālas cilvēces vienības īstenotāja (K. Jaspera doma) ar vienas pasaules un vienas cilvēces vēsturi un globālu, universālu atbildību kā šīs pieaugošās vienotības arvien konkrētākām (piem., gaisa ceļu un planētu orbita ievērošana satiksmē) tālākām izredzēm.

Esamības transcendentāli pieredzētā atklāšanās vispirmatnīgāki kļūst par patiesību personu sakaros — kur „es” saskaras ar „tu” un te ļauj iejaukties Dievam, kas faktiski ir atklājies cilvēkiem un aiz notikumu redzamās vēstures mums parādījis tās neredzamo vienību un beigu stadiju — savā pārļaicīgi vēsturiskajā, pestītājā atnākšanā. Kas vēsturi pārdzīvo Dieva atklātās vienības gaismā — pārpasaules gaismā, tas uzvar tagadējās pasaules iznīcību (vēsturiskumu), dibinādams jaunu nepārredzamu, pārdabiski austu sakaru vēsturi, pasauli, kas nav padota iznīcībai. Filozofija, kas paver durvis tādai pasaules notikumu jēgai, ir atzinības cienīga, jo tā ne tikai apliecina, bet arī aicina uz augstāku cilvēciskumu. Vērojot, kā divi pasaules kaņi atkārtoti pārkārto nacionālus centienus un politikas un, no otras puses, kā tehnika arvien ciešāk sakabina cilvēkus visās zemes lodes daļās, ap 20. gadu simteņa vidu un jo sevišķi tagad — ap gadu simteņa 70-to gadu, ir pieaugusi uz vēstures notikumiem dibināta prasība visu tulkot un nākotnē apzināti veidot uz universālas bāzes, t.i. visas cilvēces vajadzībām. Tā kas kādreiz bija pavizējis acu priekšā apgaismes laikmetā un bija patiešām labs (18. g.s.), atkārtojas mūsu dienās, bet jau lielāka brieduma stadijā, piem., bez naivas ticības nepārtrauktam vienas līnijas progresam un bez atriebības kūdītas asiņainas revolūcijas; 19. un 20. g.s. pieredze ir parādījusi citu ceļu uz brīvību un plašumu. Jo rupjāka un nežēlīgāka bija kļuvusi ikdienas īstenība pret dzīvo cilvēku, jo lielāka skaidrība ausa gaišākās galvās par to, ka „mirkļa jēga” (relatīvais historisms jeb, populāri izsakoties „baudi zaļo jaunību, nebēdā par rītdienu”) nevar būt īstā vēstures jēga, citiem vārdiem sakot, ka aiz atsevišķiem notikumiem slēpjas kāda augstāka objektīva likumība, kas ir cilvēkiem labvēlīgāka nekā konkrētie stāvokļi, atgadījumi, izkārtējumi. Katastrofālie notikumi pēdējo simts gadu laikā ir mudinājuši filozofus interesēties par vēsturi un vēsturniekus — interesēties par filozofiju; pirmie noprata, ka par vēsturi ir vērts padomāt, un otrie pielaida varbūtību, ka vēstures jēga tomēr varētu būt ne tīrā notikumu aprakstā, bet dziļākā cilvēka domā — cilvēces liktenī. Kaut arī līdzšinējie mēģinājumi izveidot vienu pārliecinātāju pasaules vēsturi nav

bijuši sekmīgi, taču vēsturniekiem tagad skaidrs, ka notikumi nav tikai fakti vien, un filozofi zina, ka šiem faktiem ir sava nozīme, un ar to viņu vēsturiskie domu gājieni kļūst lielāki īstenības draugi, bet protams, ir arī vairāk padoti kļūdu briesmām.

K. Jaspers cilvēciskās vēstures sākumu saskata ap 5. g.s. pr. Kr., kad pēc viņa ieskata sākās pārdomas par pašu cilvēka domāšanu un radīja tādus dižgarus kā Konfūciju, Budu, grieķu filozofus un jūdu praviešus. Viņu garīgums, zināmā līdzība un eksistences laika sakrišana bija vērsusi uz sevi vairāku domātāju uzmanību, bet par „vēstures asi” — ievērojama pagrieziena līniju to kā pirmais atzina Jaspers. Pirms tās bija prometejiskā priekšvēsture, kad cilvēks mācījās visas mākas, bet par sevi pašu neko daudz nedomāja, tad sekoja augsto kultūru posms lielo upju joslās Indijā, Ēģiptē, kad cilvēks, apzinādamies sevi, sāka dokumentēt savas gaitas un deva sākumu cilvēka vēsturei vispār. Ass laiks šo kultūru sasniegumus izvērtēja, pārņēma vai atmeta, atstājot savu tiesu Ķīnai, Indijai, Austrumiem, Rietumiem. Tad sekoja tehnikas laikmets, kas vairāk un vairāk sevī ierāva visas cilvēku un cilvēces aktivitātes, darīdams vēsturi par visas cilvēces, visas zemes lodes vēsturi. K. Jaspersa domas atrodamas grāmatā „Vēstures sākums un mērķis” („Ursprung und Ziel der Geschichte”, 1949. g.). Ko lai sakām par tām? Tiesa, viņa uzdotsais cilvēciskuma sākuma gadsimts (5. pr.Kr.) vairāk nekā citi uzrāda iespējas garīgiem sakariem ar sekojošiem kristietības gadsimteņiem, bet viņam vajadzēja vairāk saskatīt šo sakaru uzņemšanu dažādās vēlākos laikos atkārtotās garīgās atmodās (renesansēs) un ne tik daudz politisku plānu īstenojumos. Jasperam, protams, nav ne mazāko šaubu par garīgā faktora svarīgumu, veidojot Rietumu (Abendland) kultūru, kuŗas sejai viņš dod kristīgus vaibstus, bet pašā Kristū — kas pēc Jaspersa ir — pēdējais jūdu pravietis — radikālu spēku, kas apvieno pasaules vēsturi un paceļas tai pāri — viņpasaulē, viņam nav izdevies pamanīt. Un tā viņam jāapmierinājas ar diviem „elpas atvilcieniem” pilna cilvēciskuma vēsturē — ar pirmo prometejiski priekšvēsturisko, kas caur augstajām kultūrām noveda cilvēci uz vēstures ass posmu, un otro — zinātniski tehnisko, kas ar laiku, varbūt, mūs novedīs uz otru radikālo vēstures pagriezienu un nodrošinās eksistenci pilnvērtīgam cilvēciskumam.

Vēstures vispārīgajā plūsmā nav darīšana ne ar nesakarīgu kultūru organismiem, (O. Špenglers), nedz ar vienas cilvēces veidošanos, par ko nupat runājām. Saskaņā ar vēsturfilozofu

A. Vēberu (1868.—1958. g.) vēsture izveidojas no vairākiem laika posmiem — priekšvēstures, augsto kultūru laika, Rietumu ekspansijas perioda — 1500.—1900.g. un mūsdienu tehnikas laikmeta. Vēbera uztverē samērā maza nozīme piešķirta priekšvēstures cilvēkam; pirmais cilvēks bijis vācējs, mednieks, otrs — zinātnājs, trešais — valdītājs. Uz pirmās augsto kultūru pakāpes bijuši jūdi, persieši, grieķi, romieši, uz otrās — bizantieši, islamieši, krievi, vakareuropieši. Ap 1500. gadu Eiropa pārņēmusi pasaules veidošanu mājīgajam cilvēkam. Viņš, tāpat kā Jaspers, kontrastē austrumisko senatni ar rietumisko tagadni un tāpat kā Jaspers īsti nepamana kristietības veikto būtisko vēstures transformāciju, kaut gan abu darbos nav kategoriskas pretestības tādām procesam. „Ja mistiski simboliskā” pasaule pārvalda materiālo, Vēberam nav pārliecinātājas atbildes par to, kā tas īsti notiek.

Kristīgās Vakareuropas loma kultūras veidošanā uzsvērta dažu kristīgu filozofu vēstures izpratnēs, piem., Dosona, Renolda un Konecna (Ch. Dawson, Gonzague De Reynold, F. Koneczny) darbos. Citu malu kultūrām viņi pieskaras no misiju viedokļa. Tā kā mūslaiku gars nav izšķīris, kā īsti būtu jādomā par vēstures notikumiem — kristīgi vai pagāniski, viegli saprast, kāpēc iepriekš minētajiem autoriem nav izdevies gūt nedalītu atzinību. Jūdu praviešiem bijis mērķis, kas apvieno visu vēsturi — Dievs, pasaules Kungs un kristiešiem — Kristus, cilvēces vedējs pie Dieva viņpasaulē. Bet kas tādām ticībām un cerībām nepievienojas, kā viņiem var būt kāds visa apvienotājs, kopīgs mērķis? Kas pārdabisku ticību grib filozofiski apvienot ar vēsturisku notikumu, tas, piem., Voltērs un Toinbijs, pēc K. Lovita (K. Löwith dz. 1897. g.) domām rada nožēlojamu domu sajaukumu. Cilvēciskā cilvēce, viņš saka, neeksistēja pagātnē un neeksistē arī tagadnē. Tā esot tikai ideāls tiem, kas grib veidot mūžībā noenkurotu nākotni. Ar īpatnēju vēstures izpratni ir nācis 1948. g. mirušais krievu emigrants N. Berdjajevs: vēstures dziļākā jēga meklējama ne kāpinātā prāta gaismā, nedz Kristus paplašinātā inkarnācijā, bet gan atdzimšanā no Sv. Gara, ne kaut kādā vēsturiskā, objektīvā kristietībā, kas tomēr nepieciešama augšanai, bet subjektivitātē — dziļā, iekšējā, garīgā dzīvē, kas pārvar visas ārējās formas.

Vēsture ir ne nenovēršams, bet gan praktiski veidojams process, izšķirēja loma cilvēka brīvībai. Vadīdamies no tāda apriora, pestītāja pieņēmuma, angļu vēsturnieks A. Toinbijs (A. Toynbee) ķērās pie saviem 10 vēstures sējumiem (Study of History, 1929.—1954.) un kļuva ar tiem ļoti slavens, sevišķi

Ziemeļamerikā. Cilvēces vēsturē pēc viņa domām vajaga izšķirt 21 kultūru. Kultūru starpā valda zināma vienība, un tās ir padotas zināmai attīstības gaitai: sākumā ir mīti. No atbildēm uz to izaicinājumiem atkarīga kultūru tālākā veidošanās. Tiešais izaicinājums nāk no savas sabiedrības un uz to cilvēkiem vajaga atbildēt ar radītāju spēku, citādi viņi paliktu uz primitīvas kultūras pakāpes. Izcilas personības ir jaunrades darba galvenās veicējas. Kad viņu iekšējais spēks radīt kaut ko lielāku, labāku ir izsmelts, iestājas kultūras sabrukuma posms. Būvējot lielvalstis, sabrukums var tikt apstādināts, bet tas var arī turpināties, pamazām pārvēršot lielās personības par sastingušu minoritāti, pret ko vispirms iekšēji, tad ārēji sacēlas proletāriešu mašāls. Klasiskie austrumi — grieķu un romiešu imperijas — ir labāši prēcēsa piemērs. Plašākos apmēros un jaunākos laikos, jā, mūsu laikā kaut kas tamlīdzīgs novērojams kristīgajā Vakarēiropā, kas sākumā bija tik iespaidīgs, tas nu, liekas, ir izsmelts. Vakarēiropa ir zaudējusi savu reliģisko dinamiku. Pagājis arī citu lielo reliģiju laiks. Tās vairs nav kultūrvāga rītenis. Faktiski tam tā arī vajadzēja būt: reliģijām jāpaver acis uz dzīlāku jēgu un labāku atrisinājumu, kas primitīvo reliģisko pieeju dara mazāk vajadzīgu. Labākais atrisinājums nāks no Ziemeļamerikas iedzīvotājiem. Padomju Savienību — pēc A. Toinbija vienīgās zemes, kur ir vēlēšis tas palicis no vitālā spēka. — Ja iet cauri vēsturnieku izpētītiem cilvēces gadsimteņiem, nekas sevišķi liels tur nav atrodams. Kāpēc tad daudz interesēties par pagātņi? Ap 20. g. s. vidū tad arī durās acis intereses trūkums par pagājušo, bet lielā interese par tagadni un neapmierinātība ar to nebija divi pasaules kafi un trešais, varbūt, brīduma stadijā. Tikai pēc tam gaidsim kaut ko labāku. Bet ko tieši? Katrā ziņā, tagadnē un nākotnē ir vēsturfilozofu uzmanības centrā. Nevienprātība vēstures notikumu tulkojumos ir pafādījusi šīs zinātnes nevarību, ko veikli izmantojusi stipro brāļu pātvarība, pārvēršot vēsturi par savus plānu un veiksmi mentu padevīgu kālponi. — nacionālsociālisms, komūnisms. Ja vēsturē ir objektīvaljēga, tad tālā zinātnā brīvību, jo pārstāv iepriekšēju, no cilvēkiem neatkarīgu noteiktību — determinismu. Bet jā, objektīvas, vienotājas, dzīlākas jēgas nav, tad grožī palaiisti valā pātvarībai, relātīvismā pātvarībām. Lūk, dilemnā, no kuras grūt atbrīvoties modernajiem vēstures tulkiem. Gan jau nāks kaut kas labāks nākotnē. Bija mītu laikmets. To nomainīja vēsturiskās āpziņas laikmets, un nācuvotvotais trešais laikmets (E. Jungera kosmisko prēcēsu iedālījums) lield

briesmu un lielo cerību laikmets. Kosma attīstība ved uz pārcilvēciskiem gara koncentrācijas augstumiem — Teijarda Dešardena pamatdoma. Kaut dažkārt zinātniskā valodā tērptas, šādas vēstures uztveres ir vairāk minējumi, ilgas, irracionāls mesianisms nekā pamatoti nezināmās nākotnes apraksti. Tulkot kādreiz bijušo, saprast tagad notiekošo, nojaust nākošo — tas viss ieiet vēsturē, vēstures filozofijā, un to visu tīrais, Dieva neatbalstītais cilvēka prāts ir darījis — neraugoties uz vienu otru gaismas stūrīti — neizdibināmu, problēmatisku.

6. KULTŪRDZĪVES NOJAUTAS

Pārmaiņa pēc pārmaiņas. Nav jādzīvo ilgi, lai par to pārlicinātos. Kas stāv aiz visām pārmaiņām? Gars traucas uz patiesības pilnmēru un uz pilnu brīvību. Tā savā laikā domāja G. Hēgelis (1770—1831). Tā tad aiz visa notiekošā drīkstam saskatīt zināmu, nepārtrauktu progresu. Daudzi filozofi tam nepievienojas: mēs ejam pretīm ne uzplaukumam, bet sabrukumam, kultūrdzīves bojāejai (O. Špenglers, 1880.—1936.). Citi runā mazliet piesardzīgāk un pirms sabrukuma pielaiž gara „žēlastības posma” varbūtību (A. Toinbijs). Pretī uzplaukumam vai bojāejai, kā tas īstenībā ir? Daudz, protams, atkarājas no tā, ko kurš ar vārdu „kultūra” domā. Kas te augstāks, kas zemāks? Piem., tam, kas jau sirmā senatnē saskatīja augsto kultūru epochu, tagadnes notikumi var izlikties īsta kultūras bojā eja.

Katrā ziņā, šir ir laikmets, ko vairāk un vairāk pārņem savā varā tehnika. Nav jārunā par Rietumu kultūras pēdējo posmu. Mēs dzīvojam jaunas, lielas kultūras — rūpniecības kultūras laikā. Tāda ir Gēlena (Gehlen, dz. 1904. g.) teze. Visās malās redzam, ka viens elements pēc otra nonāk arvien lielākā cilvēka kalpībā. Ja agrāk apgērbam bija vajadzīga vilna, tad tagad pietiek ar koku. Un ar uzturvielām vai nav tāpat? Cilvēka prāts, urbdamies arvien dziļāk, ir sasniedzis kodolenerģiju, un modernā tehnika to atbrīvo. Tie ir vareni sasniegumi un to rinda var augt gaļumā cauri gadu simteņiem. Tā runā tikko minētais autors.

Labi jau ir: daba vairāk savaldīta, cilvēka vara kāpināta. Bet vai tas nav arī nevaras kāpinājums? Rūpnīca pēc rūpnīcas, birojs pēc biroja, amats pēc amata, ziņotājs, darbvedis, pienešējs, aiznesējs, aizvedējs, un nabaga cilvēks pazūd šai labirintā. Amats tev dots, alfabēta burts vai numurs uzlīmēts uz krūtīm.

Izdari savu daru, un tad — tu vari iet. Cik tu vari nopelnīt, tik liela tava vērtība. Kultūra? Tā ir cilvēka, individa degradācija (G. Marcel, dz. 1889. g.). Rūpniecības laikmets ir arī birokrātijas laiks: tev jāiet no galda uz galdu un jāizpilda vēl viena ankete, kuŗas jautājumi, būdami sīkāki, grūtāk atbildami. Un tad atomizācijā notiek kaut kas negaidīts: aparāts paziņo cilvēkam — tu man vairs neesi vajadzīgs; mēs būsīm svešinieki. Technisko panākumu sākumā bija nenoliedzams priekš par varas kāpinājumu. Bet kad atombumbas eksplodēja pāri Japānas pilsētām, bija skaidrs, ka cilvēki guvuši pārāk lielu varu. Bija radusies jauna problēma: kā nodrošināties pret atomenerģijas varkārīgu lietojumu; tā ir „daimoniska vara”, sacīja R. Guardini (dz. 1885. g.). Ja daudzi no tās ir nobaidījušies, tad citiem (totālitāram marksismam) tā ir kļuvusi par īstu pasaules valdīšanas solījumu. Lai arī kādas būtu lielākās, tālākās izredzes, baismīgas vai laimīgas, rūpniecisko pasākumu un panākumu tiešais, tuvākais iespaids ir ļoti liels. Vai vispār ir kaut kas, kas cilvēkam būtu vajadzīgs un ko nevarētu iztaisīt, fabricēt? Nospied podziņu, atskan dziesma, parādās glezna, aparāts runā, stāsta, skaidro. Reklāmas lapa saka: tikai seko šiem gājieniem, un triju mēnešu laikā jaunā valoda tev būs kabatā. Priekš kam man aust pašai, ja fabrikas mašīnas austā drēbe desmitreiz labāka? Iztaisīt, paveikt, gūt tagad arvien vairāk kļūst par galveno cilvēciskās darbības dzenuli. Aiz tā, protams, stāv Fr. Ničšes pieminētā varas griba (Wille zur Macht). Bet ja viss iztaisāms, tad Dievs var būt tikpat labi miris; viņš nav vajadzīgs. Jā, Dieva nāve ir priekšnoteikums nepārredzamai cilvēku varas attīstībai (E. Jūnger, dz. 1895. g.). Ja ar to domāts visa pārpasaulīgā, metafiziskā noraidījums, tad Heidegera domām par nihilisma briesmām vajadzētu no tā atturēt. Ne visi aiz tehniskās lielmanības saskata varkāri: technikā izteicas ne cilvēku varkāre, bet gan pašas pasaules progress; tehnika ir zemes apgarotāja (E. Jūngers). Cilvēks un viņa tehniskais entuziasms ir pasaules pamatprincipa instruments — tas, kas īsteno mudinājumu pakļaut visu garam. Ne cilvēks vien. Viņam līdzī darbojas arī zeme un debesis ar savām ģeoloģiskām un astroloģiskām pārmaiņām, dabas procesiem.

Pārvaldīt pasauli, jo vairāk, jo labāk, tāda ir mūsu laika vispārīgā tendence. Pārvaldīt, bet priekš kam? Un kā? Nav vienotas atbildes uz tādiem jautājumiem, sevišķi, ja tie aizsniedzas līdz pēdējām iespējamām atbildēm. Vienības trūkums pašos pamatos ir radījis plašu apmēru politiskas pretestības. Tad

domstarpības starp zinātniekiem, filozofiem, teologiem. Visos gadījumos svarīga sakarniece ir valoda. Cik labi būtu, ja tā dotu skaidrību, drošību! Bet kā to panākt? Valoda ir kļuvusi par vienu no zīmīgākām un svarīgākām mūslaiku kultūrproblēmām. J. Staļins (1879.—1953.) pārvērtā valodu par ideoloģiskas cīņas ieroci: saukļiem, skrejlapām, radio ziņojumiem, vārdiem ar sagrozītām nozīmēm vajadzēja palīdzēt komūnismam gūt uzvaru. Un kāpēc nē? Pēc viņa pārliecības vārdu nozīmes atkarīgas no valdītāju ideoloģijas; tas esot viens no paņēmieniem, kā turēt padotībā izmantojamās ļaužu masas — obligātu vārdu nozīmju ceļā. No šīs „gudrības” komūnisms, protams, mācījās savu cīņas gudrību.

Angļu sakšu zemēs apmēram no šī gadu simta 30-tā gada pieaugošu uzmanību guva valodas filozofija, kas saucama par loģisku pozitīvismu (L. Vitgenšteins, R. Karnaps, K. Moriss u.c.). Vai dienā, kā cilvēki var kļūt par valodas, par lietoto vārdu upuriem! Ar savām sastingušajām, nepecīzajām vai pilnīgi nepareizām nozīmēm vārdi noved no ceļa pat filozofus. Ja vārda nozīme skaidra, tā var gan parādīt zināmu saturu, bet nevar izteikt par to kaut ko; metafizika nav iespējama. No pagātnē koptās filozofijas būtu paturama tikai valodas kritika, lai ar tās palīdzību mēs atbrīvotos no vārdu cilpām. Angļu sakšu skola, šķetinādama savus augstāk aprādītos domu pavedienus, nemaz nepamana, ka to pamatos pieņemts dažs labs atzinums par īstenību, par īstu cilvēku, par patiesību, kas savā saturā metafizisks, lai gan skola metafiziku noraida.

Pēc Heidegera domām valoda sasniedz savu augstāko pilnību dzejas mākslā. Dzejnieka izvēlētie vārdi parāda patiesību, kāda tā ir un tāpat parāda cilvēka īstās vajadzības. Valodai vajaga būt par cilvēka domu un atzinumu izteicēju un ne par, varbūt, precīzu, bet nedzīvu instrumentu funkciju.

Cilvēka eksistence ir būtiski dialogiska (M. Būbers), un valoda ir tā, kas šo eksistences veidu izteic. Īstā dzīve ir satikšanās. Satikušies cilvēki sarunājas un sarunās pārdzīvo sevi kā cilvēkus. Pārliecinoties par sava sarunu biedra nepilnībām, kļūst jūtamas cilvēka būtībā guldītās slāpes pēc mūžīgā, pēc Dieva Tu.

Kāds cits kultūrdarbības veids pēdējos gadu desmitos ir pievērsis uz sevi ne mazāk uzmanības kā valoda — māksla. Ja skaņas krīt ausīs, tad skati duļķas acīs, un pēdējā pusgadu simtā tie ir tā dūrušies acīs, ka radījuši karstas debates par aistētiku, par mākslas būtību, par mākslas jēgu, mākslas virzieniem, liederību u.c. Pamatus aistētikai kā zinātnes disciplīnai, kas savos

pētījumos ieskaita arī dabas skaistumu, lika vācu ideālistiskā filozofija, un tās zīmogs bija saskatāms cauri 19. g.s. līdz mūsu laikam. Pēckaŗa posmā interese par aistētiku un mākslas problēmām vispār no Vācijas pārgāja uz Franciju un Itāliju, un Amerikas Savienotām Valstīm. Kā stipri industrializētā sabiedrības dzīve, tā jaunākie pētījumi dziļumsīhologiā un visās mākslas nozarēs nāca ar savām ierosmēm, prasībām, problēmām. Mūsdienu aistētika — māksla ir tās būtiskais priekšmets — galvenām kārtām diskutē par mākslu un īstenību, par mākslu un cilvēka dzīvi, par mākslu un vēsturi.

Māksla dara īpatnēji uztveramu īstenības pamatos guldīto ideju. Māksliniekā atzīstama zināma radniecība ar izvēlēto priekšmetu. Tā dara viņu spējīgu radītājā aktā izteikt priekšmeta būtību. Šai sakarībā jādoma par klasiskās metafizikas „formas” jēdzienu. Ja kāda pilnība ir dota augstā pakāpē, tā sāk mirdzēt, un tas jau ir skaistums, protams, te domāta jutekliski uztveramā josla. Šais domās par mākslas sakariem ar īstenību vācu klasiskā aistētika saskan ar franču metafizisko mākslas uztveri (J. Maritēns un E. Žilsons) — pēdējā padziļina pirmo, un abos gadījumos, kā arī vēlākā filozofiā iezīmējas griba atbrīvot mākslu no tīras subjektivitātes, dot tai ontoloģisku izpratni. Dabīgi, ka tādā izpratnē sevišķu uzslavu gūst dzejas māksla: te nav darišana tikai ar veiklu vārdu savirkņēmumu; dzejnieks parāda lietu apslēptās būtības, jo viņam ļauts tās saskatīt un uzturēt ar tām sakarus (J. Maritēns). Kā ontoloģiskās izpratnes pretstats atzīstams to uzskats (Langerā, Kročes, Kasīrera), kas mākslā saskata ne lietu apslēptās būtības, bet gan dzīves pieredzes simbolizējumus. Mākslinieks, piem., mūziķis, dod savam pārdzīvojumam zīmīgu izteiksmi („significant form”).

Eksistenciālā dzīves uztvere ir atstājusi savas pēdas arī mākslas darbos — mazāk Vācijā, vairāk Francijā. J.P. Sartra prasība izbeigt cilvēka atsvešināšanos no tā, kas īstenībā notiek, izteicās mākslā kā lielāks reālisms tēlniecībā, dzejā u.c. Prasība labi sakrīt ar marksistu sabiedriskās dzīves kritiku un tai piešķanoto komūnistisko aistētiku.

Ja māksla izteic to, kas lietās būtisks — Maritēna un Žilsona doma — tad tīri labi saprotama un attaisnojama mākslas darba novēršanās no tā, kas acīm redzams, ausīm dzirdams, rokām taustāms. Māksla tānad var būt „revolūcionāra” savās izpausmēs. Bet bolševiki prasa, lai tā būtu „reālistiski” revolūcionāra, ne izvirtīgi revolūcionāra un tāpēc daudzus Rietumu mākslas produktus atmet. Taču komūnistiskais reālisms savās

revolucionārās izteiksmēs, piem., mūzikālās kompozīcijās dažkārt aiziet tik tālu, ka tradicionāliem Rietumiem par moderno mākslu jārunā kā par pārejošu parādību. Sirreālismam tuvu stāvošais dzejnieks H. Rīds (Read, dz. 1893. g.) izsaka bažas, ka īsti cilvēcisko šodien grib nosmacēt zinātne un tehnika ar savām mūžam neapmierināmām prasībām. Atvērdama veselu zemapziņas un mītu pasauli, mākslai ievērojamu atbalstu mūsu dienās dod dziļumsīcholoģija un zinātniskā reliģijas pētniecība. Nu var runāt par cēlo un par drausmīgo, par dievišķīgo un par velnišķīgo, ļaujot iztēlei jaukties ar īstenību, bieži nemaz nezinot, kur kurais un atstājot neziņā arī mākslas darba uztvērēju.

Lielpilsētu drūzma, pastāvīgā steiga, dimdoņa un visvisādāki trokšņi atraisa mākslu no pārlaicīgā aistētiskā pārdzīvojuma. Jau tīri principiāli šodien grib mākslu piesaistīt pārejošai situācijai, vairāk vai mazāk nejaušam stāvoklim. Varētu teikt, ka no tā nāk zināmas sekluma briesmas, bet no otras puses, nenoliedzama darbu dažādība, svaigums, dinamika. Ja māksla nav izolēta skaistuma meklētāja, bet gan dzīves pulsa noteicēja, tad, kļūdama konkrētāka, tā drīz parādās, drīz pazūd un atstāj savu būtību kaut kur problēmatisku.

Runājot par kultūru vispār un par kultūrdarbību pēdējā pusgadu simta laikā, nedrīkstam paiet garām avotam, no kura pats jaunākais ir lējis ārā — laika gars. Kāds tas ir bijis? Kas to ietekmējis visvairāk? Kas vadījis pašu kultūrdzīves vadītāju? Kādi jautājumi to nodarbinājuši? Kādas problēmas dedzīgāk risinātas? Laika gars karātos gaisā kā tīra abstrakcija, ja mēs nesāktu atbildēt uz šiem jautājumiem, sakabinot tos ar dzīvā cilvēka spilgtākajiem pārdzīvojumiem un nopietnākajiem meklējumiem uzdotajā laika posmā. Jaunlaiku sasniegumi teknikā ir savilkuši kopā cilvēku masas vairāk nekā jebkad. Līdz XX g.s. nepiedzīvotos kontinentu un tautu sakaros, drāmatiskās situācijās skaidrāk nekā agrāk ir parādījusies viena cilvēka atkarība no otra: individam vajadzīga sabiedrība un sabiedrībai — individs. Bet par cik individam vajag būt individuālam, par cik kolektīvam? Sešdesmit — septiņdesmit šī gadu simta gados ārēji stāvokļi ir radušies, kādu laiku pastāvējuši, tad pārveidojušies vai pilnīgi nozuduši. Kurš no notikumiem svarīgāks, vērtīgāks? Katastrofālas ārējās pārvērtības (divi pasaules kari) nav bijušas bez attiecīgām iekšējām pārmaiņām bez materiālo un ideālo vērtību pārvērtējumiem. Varām runāt par jaunas vērtību apziņas dzimšanu, kas, likdamā cilvēku savas uzmanības centrā, jaunā veidā tuvojas

viņa pienākumiem un tiesībām. Ne nedzīvais ir tas vērtīgākais, bet gan dzīvais, un starp dzīvajām būtnēm visvērtīgākā ir cilvēks. Vajag rīkoties tā, lai būtu nodrošināta cilvēka cieņa un viņa personības attīstība līdz savas dabas pilnībai — pilnīgā brīvībā. Taču tas nenozīmē ne eksistenciālistu, ne marksistu pārmērības (D. Hildebranta prasība), ne situāciju ētiku, nedz šķiru morāli, kurā indivīds tikpat kā neskaitās. Jāievēro dzīvais konkrēti darbīgais cilvēks un pozitīvas likumdošanas ceļā jānodrošina viņa dzīves, attīstības, darbības tiesības uz dabisko tiesību pamata. Duņas acīs tieši pēdējo uzsvēršana pēc tiesiskās kārtības sabrukšanas Centrāleiropā 1945. gadā. Ne aklaī paklausībai cilvēku dotiem likumiem (likumu pozitīvisms), nedz rupjai diktatoru, tirannu patvarai būs vadīt cilvēku gaitas, bet gan pirms katras pozitīvas likumdošanas paša cilvēka dabā guldītajām tiesībām un pienākumiem, vērtībām un tikumiem. Protams, problēmu netrūkst, kad tas viss izkārtrojams atsevišķu tautu un starptautiskā mērogā. Katrā ziņā, dziļi antropoloģiski, psiholoģiski un socioloģiski tverta filozofiskā ētika un tiesību filozofija pieder pie XX g.s. pirmās puses vērtīgākajām kultūrdzīves parādībām.

7. CILVEKA BŪTĪBA

Kaut cilvēks sevi apzinās kā vienu būtni un savu vienību skaidri izteic ar vārdiņu „es”, taču šai „es-apziņā” apvienots, kāpināts un cilvēkam piemērots liekas viss, kas izpētīts vai kādreiz būs pētīts citās zinātnēs. Ja ne ar savu fiziski psihisko sastāvu, tad vismaz ar savu gara skatu cilvēks uztver visu un paceļas tam pāri. Tāpēc ir daudz viedokļu, no kuriem iespējams cilvēkam tuvojies: cilvēku var pētīt kā organisku būtni, sabiedrisku, saimniecisku, zinātnisku, reliģisku būtni u.t.t. Bet kas ir cilvēks pats sevī, būtiski cilvēks? Kas guldīts visu speciālo pētniecības viedokļu pamatos, kad tie tuvojas cilvēkam? Starp autoriem, kas pēdējo sešdesmit gadu laikā ir izteikušies vairāk par cilvēka būtību nekā par sīkākām cilvēka sastāvdaļām vai dzīves pusēm — dažādu speciālzinātņu priekšmetiem, pamatnāma trejkārša pieeja: apriori kritiska, zinātniski reflektīva un vēsturiski kultūrāla.

Eksistenciālisma slavenākie autori — Heidegers, Sartrs, Jaspers, Marsels, Kamī pieskaitāmi pie pirmās pieejas pārstāvjiem. Monografijās par lielām vēsturiskām personībām, par māksli-

niekiem, romānos un lugās, pat politiskās un kultūrālās deklarācijās parādās viņu lielā interese par cilvēku, viņu eksistenciālais antropoloģisms. Kas ir cilvēks? Kādam jābūt īstam cilvēkam? Ko domā pilnvērtīgs cilvēks? Par cilvēka eksistences jēgu plaši runā K. Jaspers. Jēgas jautājumus kļūst stipri akūts, kad cilvēks ir nonācis tā sauktajā „robežsituācijā” (Grenzsituation) — kad ir izcēlies smags konflikts, radusies smaga vaina, lielas sāpes, nāves briesmas. Nonācis lielajā pārdzīvojumā un apsvēris savus sakarus ar citiem cilvēkiem kā ar augtāko pasaules spēku pārstāvjiem, cilvēks sāk dziļi apzināties savu transcendenci — savas intimās saites ar to, kas iet pāri cilvēkiem, pāri šai pasaulei, viņam atveras acis un viņš saskata pārpasaulīgu simbolu (Chiffren), mītu un reliģijas nozīmi. Pārpasaulīgais nav vārdos izteicams, bet mēs tam mēģinām dot vienu kopvārdu — Dievs. Pārpasaulīgais aicina uz paštapšanu, bet tā aicinājums nav fiksejams kaut kādās dogmās vai kaut kā objektīvi īstenojams. Cilvēka eksistence veidojas, brīvi izšķiroties par savu „es” starp neformulējamo pārpasaulību un šeit un tagad dotajiem, vēsturiskiem dzīves apstākļiem. Citiem vārdiem sakot, cilvēks ceļas augšup un nekur īsti netiek. Vēl tragiskāks kļūst cilvēka stāvoklis, ja tuvāk pasekojam A. Kamī domām par cilvēka dzīvi: absurds ir vienīgā saite starp cilvēku un pasauli; cilvēks ir absurda nesējs. Lēc iekšā pārpasaulīgā ticībā, dodies pašnāvībā, stāvoklis nemainās. Vienīgā izeja — varonība. Iedrošīnies, iedrošīnies bez izpratnes, bez jēgas! Ķeries pie saviem pienākumiem un pildi tos pēc ikdienas prasībām, tad tu zināsi, kas ir skaistums, tad tev būs nenoliedzams gods. Eksistenciāli raugoties, cilvēks ir tas, kas viņš vēl nav (J.P. Sartr). Ko cilvēks dara, tas viņš ir — savas būtnes izvēlētājs, uz brīvību notiesātais. Tas izskaidro nepārtraukto cēšanos cilvēkā: meklējot patvērumu no savas brīvības, viņš dodas iekšā ticībā Dievam vai kādā citā nenoteiktības stāvoklī, vai mēģina ziedot sevi citiem, bet atkal un atkal viņš, jo paliek iekšēji — brīvs. Sabiedriskās dzīves nekārtības nāk tieši no šīs nepiesātinātās brīvības. Tomēr to eventuāli apmierinās — darīs īsti brīvu cilvēces vēsturiskā, kolektīvā attīstība (te jau Sartrā parādās marksistiskais elements). Arī G. Marselam ir dūrusies acis cilvēka brīvība vairāk nekā citas cilvēciskās īpašības, jā, cilvēks viņam ir brīvība, taču brīvība, kas ir izpildāms uzdevums un ne velkams vezums. Cilvēka esamības jēga atklājas „es-tu” mistērijā, kurā viņš brīvi iesaistās un top par sevi pašu cerēdams, mīlēdams. Šādi topošas cilvēka būtības uztverē parastā duālitate starp subjektīvo un objektīvo pasauli

it kā izkūst būtnes transcendencē. M. Heidegeru vispirms interesē ira — ontoloģija. Bet vieta, kurā ira kļūst saprotama, ir cilvēks. Ar „iru” te lai domājam būšanu, esamību („Der Mensch als Dasein”). Pārbaudot pēdējo un noskaidrojot, cik svarīgs iras jēdziens ir laika faktors, Heidegeram bija jājautā („Sein und Zeit”, 1927. g.), vai tikai laiks nav iras jēga. Katrā ziņā, cilvēks ir tā vieta, kur lielais „nekas” pazūd un parādās kaut kas — kaut kas dots, esošs. Pie tam viņš šķir vienu no otra: dotais ir tas, kas sargā un tulko esošo. Heidegeru mazāk interesē cilvēks vispār kā tehnikas apzīmētais vakareiropietis. Kā viņu aplaimo un lieto ira, kas kā varens zieds atveras pasaules apmēros! Lai filozofija reģistrē tās skaļos vārdus un klusos čukstus.

XX gadu simta pirmo pusi Austrumeiropā dominēja komunisms. Tā centienu pamatos guldīts citādāks priekšstats par cilvēku. Atsaukdami, kur vien varēdams, uz zinātni, komunismu tā antropoloģijā faktiski daudz ietekmējusi Hēgeļa un Feuerbacha filozofija. Pēc Hēgeļa subjektīvais (cilvēka) gars pamazām iznirst no savas apslēptības dabā un paceļas līdz apziņai, kurā viņš zina savu pārākumu pār dabu, savu uzdevumu dabu valdīt un izmantot. Attīstības beigās viņš apzinās savas būtnes identitāti ar tādu sabiedrisku veidojumu kā valsti. Tas dara viņu brīvu, prātīgu, garīgu. Garīgā kāpinājumu cilvēkā dara iespējamu absolūtais gars, kas vietām parādās identisks ar cilvēka garu, vietām atkal kā tā pretstats. Cauri vēstures notikumiem īstenojas progresīva subjektīvā gara vienošanās ar objektīvo — absolūtais gars tad parādās tikai kā šīs vienības apstiprināts formulējums — virzienā uz arvien pilnīgāku brīvības apziņu. Gars? To Hēgelis patapinājis no teoloģijas; ne tas patstāvīgs, nedz pārsubjektīvs. Gars ir tikai viena miesīgā cilvēka īpašība. Tā apgalvoja L. Feuerbachs (1804.—1872. g.). Kā tāda gara patstāvības deklarācija varēja rasties? No cilvēka apziņas, ka pats ir galīgs, bet ka viņam ir bezgala daudz un dažādu iespēju — prāta, gribas, jūtu funkciju cilvēces mērogā. Bezgalīgās bagātības nesēja tārad faktiski ir cilvēce, cilvēku sabiedrība un ne kaut kāds cilvēku izdomāts absolūts gars — Dievs. Šī doma patika K. Marksam. Viņš tai ierādīja trūkstošo gultni — vēsturi, reizē atzīmēdams tās udeņu virzītāju — darbu. Lūk, tipiski cilvēciskā īpašība, kas cilvēku „cilvēcisko” — attīsta savai sugai pienācīgās pilnības virzienā. Kāds dzīvnieks ir, tāds viņš arī paliek, bet cilvēkam ar savu darbu vajaga kļūt arvien vairāk cilvēcīgākam, t.i. strādājot, pārveidojot, pārvaldot dabu. Darbs tuvina cilvēku dabai un — dabu cilvēkam. To īstenībā veic ne indivīds kā tāds, bet gan

viņa sadarbība ar citiem. Tā kā cilvēka īstā būtība ir ne viņa priekšmetiskajā sastāvā, bet sugā — cilvēcīgumā, kā fiziska būtne viņš var iet bojā, savu cilvēcisko pilnību nemaz nesasniedzis. Trenē cilvēku mazam amatam, nostādi viņu pie vienas, divām mašīnām gadiem ilgi, un daudzas viņa būtnes latentās spējas paliks neattīstītas, radīsies ierobežotais amata speciālists. Kapitālistiskā sociālā kārtībā tas nu notiek brēcošā veidā — cilvēka attālināšana no dzīves vispusības, cilvēcīguma kroplošana; ne attīstīties, veidoties ir mazā strādnieka liktenis, bet gan būt par izmantotāju vergu. Viņš ražo un ražo un no saražotā, ko viņš dabū? Ne sevi attīstīt, nedz citiem palīdzēt. Cilvēkam jādzīvo izolētam, atrautam no dabas un no cilvēku sabiedrības. Zināma izolācija un tehniska speciālizēšanās, bez šaubām, neizbēgama. Bez tās mašīnas nedarbojas. Bet kur cilvēkam jāatsvešinās no citiem cilvēkiem un no dzīves pilnības vispār mantkāres vai egoisma dēļ, tur tas izbeidzams. Vajag izbeigt stāvokli, kurā ražošanas līdzekļi pieder privātpersonām (franču marksists H. Lefebvre, dz. 1901. g.). Turpretim Markss domāja, ka tā vien vēl nepietiktu. Vajadzētu izbeigt arī tādu darbu iedalīšanu, kas neļauj individam vispusīgi attīstīties. Vispusīga attīstība kāpinātu sabiedrības produktivitāti un beidzot komūnisms radītu stāvokli, kur katrs strādā savām spējām piemērotu darbu un katrs gūst to, kas dzīvei vajadzīgs. Tad citi cilvēki būtu katra „es” papildinājums, un katra „es” būtu visu citu papildinājums, aplaimojums. Tā individam izkūstot sabiedrībā un sabiedrībai individā, beidzot rastos tā pilnīgā cilvēce, ko tagad reliģiskie cilvēki sauc par Dievu. Marksistu antropoloģija! Padomju Savienībā un Englsā (F. Engels, 1820.—1895.) tā vēl apvienota ar darvinismu un Pavlova fizioloģiju, bet vairs nesaredz Marksa dziļākās domas. Un nevar noliegt, ka atsevišķas cilvēka būtnes, dzīves un darbības puses marksisti ir tīri pareizi novērojuši un snieguši par tām vērtīgas atziņas, bet tāpat nevar noliegt viņu pielaisto un komunistiskās prakses skaidri apstiprināto liktenīgo kļūdu — cilvēku sabiedrības pārvēršanu par Dievu. Un ja šai kļūdā dažkārt saskata īstu kristietību, tad pārpratums kļūst vēl bēdīgāks. Faktiski marksisms nespēj radīt ne īstu cilvēku, nedz īstu cilvēku sabiedrību, lai arī kādas „tīrīšanas” akcijas tas izvestu. Rodas kaut kāds bezvārdu kolektīvs un attiecībā uz krievu pusi daudziem komūnisms izliekas tikai imperiālisma maska.

Cilvēks ir persona. Viņa būtnes dziļāko, jā būtisko slāni veido sakari ar bezgalīgu personu — Dievu. Ne senajiem jūdiem, nedz viņu tradīcijas tīrītājiem, atjaunotājiem kristiešiem

šīs pamatatziņas nebija svešas, bet par vienas filozofiskas skolas centrālo domu „persona” vairāk vai mazāk neatkarīgi no bībeles kļuva daudz vēlāk. Šo to no personālisma sniedza daži franču filozofi (piem., Renūvjērs) 19. g. simtenī. Bet XX gadu simtenī personālismam ir radušies daudzi piekritēji Francijā, Vācijā, angļu sakšu zemēs, protams, ar visādām piekrāsām — humānismu, prāgmatismu, eksistenciālistu. Bībeles ietekmētā dialogiski personālā cilvēka dabas izpratnē (cilvēks — Dievs, persona — Persona) šodien satiekas un plašā joslā saprotas tādi autori, kā M. Būbers no jūdu puses un M. Müllers un K. Rāners no katoļu puses. Ievērojot smago spiedienu pret cilvēku kā personu, kas mūsu dienās nāk no kolektivismā un no individuālisma, slavenākie personālisma pārstāvji šodien veltī uzmanību ne tikai filozofiski teoloģiskiem savas centrālās domas izskaidrojumiem, bet arī tās ievietojumam vispārīgajā dzīves kārtībā. Katram personālisma pārstāvim ir kaut kas īpatnējs, taču konstatējamas arī dažas kopīgas līnijas, vispirms jau personas definīcijā: persona ir vienības punkts, centrs, no kura iziet dažādas cilvēka aktivitātes, kas tomēr apziņā izrādās kā sevis paša (M. Müllers). Persona ir radikāli galīgā un garīgi bezgalīgā, vienreizīgā (individuālā) un vispārīgā (universālā) apvienotāja cilvēkā. Būdamā pati sevī, tā tomēr ir it kā izplatījusies uz pasaules visumu, ne izmantojama, nejausa, iznīcīga pasaules daļiņa, bet gan saprastās un prātīgi veidotās pasaules dzīvā tagadne, kas pieder sev pašai vienreizīga, neaizvietoja, pašmērķīga visuma daļiņa. Pēdējās īpašības parāda personas cieņu, neaizkaramību. Modernie atzinumi nedara personu ne par sastingušu kaulu čupu, nedz par izgaistoša ētera masu. Ne sastingstot, ne pazūdot, bet gan brīvi sadarbojoties ar savu miesīgi garīgo dabu, viņš īsteno savu personību un, tā darīdams, atklāj savai dabai pienācīgās galīgās brīvības sakarus ar Absolūto, ar bezgalīgo brīvību, ar Dievu kā asolūto „Tu”. Tieši ar šo savas brīvības absolūto sakarību cilvēks kļūst savā vēsturiskajā darbībā ne kaut kas tīri akcidentāls, bet gan absolūti nozīmīgs, saprotams. Kā cilvēka dialogiskā „es-Tu” sakarība ar Dievu, tā arī viņa „es-tu” sakarība ar citiem cilvēkiem nav kaut kāda viņa „Es” piedeva, bet gan faktors, kas ieiet viņa personas būtībā (M. Būbers). Būt par personu nozīmē iesaistīties, atbildīgi sadarboties ar citiem, kalpot lieliem, kopīgiem, ārējiem pasākumiem, bet lai pēdējie neapsīktu, lai tie būtu kaut kas dzīvs, viņa paša veidots, viņam tie vispirms jādara par saviem savā iekšējā novērtējumā.

Nupat aprakstītā personālistiskā domāšana grib izvairīties

kā no vienpusīgās liberālās pieejas, kas noliedz cilvēka brīvības sakarus ar sabiedrisko kārtību, tā no otrās vienpusības — totalitārās pieejas, cilvēka izpratnes, kurā cilvēks kļūst tikai par neievērojamu mirkli varenā sabiedriskā procesā. Tā ir padziļināta cilvēka izpratne, kas redz ne tikai jutekliski uztveramo objektu, bet arī viņa personas nepriekšmetisko daļu, kuras spēju pieiet dzīves īstenībai tuvāk šodien apdraud zinātniski tehniskā orientācija.

8. PRĀTA PĒTĪTA RELIĢIJA

Kā to var sagaidīt, sava laika filozofiskās domas un metodes atbalsojas arī reliģijas laukā. Gandrīz tai pat laikā, kad Huserls nāca klajā ar savu fainomenālo filozofiju, R. Otto (1869.—1937. g.) publicēja grāmatu ar nosaukumu „Das Heilige”, kas ap 1960. gadu jau bija izdota 50 reizes, kurā par reliģijas objektu viņš atzina svēto. Cilvēks nonāk pie tā, kāpinādam savu pārdzīvojumu pozitīvās īpašības līdz absolūtai pilnībai. Palikdams dziļākā sastāvā noslēpumains, svētais dažkārt vievelk (ir pievilcējs spēks — „fascinosum”), dažkārt atbaida (ir mistēriozā majestāte — „tremendum”). Abi jēdzieni tagad kļuvuši par reliģiskās pētniecības pamatjēdzieniem. Līdz pat pēdējam laikam reliģiskas parādības mēģina izdibināt ievērojami citi pētījumi — vēsturiski, mītoloģiski, etnoloģiski, psiholoģiski — fainomenālā reliģijas pētniecība turpinājas.

Radikālā opozīcijā pret liberālo protestantu un scholastisko katoļu teologu nostājās nesen mirušā šveicieša K. Barta dialektiskā teoloģija. Dievs pēc Barta domām paliek cilvēkam pilnīgi nezināms; arī scholastiķu pieņemtā analogiskā Dieva atziņa īstenībā atstāj Dievu — neuzzinātu. R. Bultmans (Vācijā), kas uz kādu laiku pievienojās Barta dialektiskajai teoloģijai, aicināja atbrīvot Dieva mācību no mītu piedevām.

Ierosām un tiešiem vai netiešiem uzbrukumiem nākot no visām pusēm, no ideālisma, jaunkantisma, protestantisma, no centieniem atjaunot tomismu, ievērot fainomenālo filozofiju, arī katoļiem vajadzēja domāt par savas reliģijas filozofiju. Ievērojams darbs šai laukā ir M. Šelera (M. Scheler, 1874.—1928. g.) „Mūžīgais cilvēks” („Vom Ewigen im Menschen”, 1921. g.). Pēc viņa atzinuma reliģija un metafizika ir divas patstāvīgas joslas, bet pareiza metafizika viegli saskaņojas ar reliģiju. Reliģijas objekts ir, protams, vienīgais, mūžīgais Dievs,

ko dara klātesošu cilvēka apziņā dažādi reliģiski akti. Šelera darbu turpināja citi autori dažkārt ar citādāku pieeju.

M. Heidēgers sākumā izslēdza Dievu no savas ontoloģijas. Bet vēlākos gados viņš savu nostāju mainīja, un Dievs kļuva par viņa domu dziļāko, prātam netveramo vadītāju — noslēpumu. Par visam pāri esošu transcendenci runā arī K. Jaspers, bet aizrāda, ka cilvēka prāts var to tikai nojaust un ne stingri filozofiski domāt, taču pats savā darbā „Filozofiskā ticība” (1948. g.) noteikti filozofē par reliģiju, kamēr J. Sartrs paliek pie ateisma. Turpretim G. Marselam, domājot eksistenciālās filozofijas garā, cilvēka dzīvie sakari ar Dieva absolūto „Tu” ir tas svarīgākais faktors reliģijā.

Cilvēka būtnes noslēpumu ar Dieva eksistences atziņu, par cik tā veidojas dabiskā cilvēka prātā, sasaista K. Rāners savā grāmatā „Hörer des Wortes” („Dieva vārda dzirdētāji”, 1941. gadā), ielēgdams savos domu gājienos kā eksistenciālās, tā fenomenālās filozofijas atzinumus un apvienodams fundamentāl-teoloģiju ar antropoloģiju un metafiziku. Ja no apakšas nākušās — dabiskā prāta domas ir pareizas, tad tām vajaga vest cilvēku pie absolūtās būtnes noslēpuma un kļūt, tā sakot par „ausīm”, kas dzird no „debesu augstumiem” runātus — ja tie tiek runāti un kad tie tiek runāti — Dieva vārdus par cilvēku, par pasauli, par pašu Dievu. K. Rānera reliģijas filozofija ir evaņģēlija klausītāju sagatavotāja.

Kamēr protestantiskās teoloģijas pārstāvji vēl joprojām debatē par to, kas Sv. Rakstos mīts, un kas nav mīts un vērtīgus reliģiski filozofiskus darbus visumā nav spējuši radīt, starp katoliķu aprindām bez K. Rānera vēl mināma vesela rinda autoru kā Vācijā, tā Francijā, Itālijā, angļu sakšu zemēs u.c. (J. Lotz, M. Müller, B. Welte, J. de Vries, M. Blondel, J. Maritain, E. Gilson, G. Marcel, C.H. Dawson, A. Carlini, O. Bauhofer un H. Urs von Balthasar Šveicē) ir vērtējusi un izmēņojusi reliģiskiem secinājumiem ja ne tieši visas, tad noteikti ļoti lielu daļu no dziļākajām un patiesākajām atziņām, ko sniegusi 20. g.s. pirmās puses un sekojošo gadu desmitu filozofija.

Smaga komūnistiskā režīma spiedienā nekāda dziļa reliģijas filozofija nav spējusi izveidoties Krievijas telpā kopš 1917. gada līdz pēdējam laikam. Bet emigrācijā kristīgo Rietumu interesi ir saistījušas N. Berdjajeva (1874.—1948. g.) reliģiski filozofiskās domas.

Šai gadu simtenī modernie satiksmes līdzekļi panāk, ka attālumi kļūst arvien mazāk svarīgi, citiem vārdiem sakot, iepazīšanās ar domām un notikumiem citās mūsu zemes lodes ma-

lās kļūst arvien vieglāka, ātrāka. Tas, protams, sakāms arī par reliģijām Tālajos Austrumos — to senajām formām un sevišķi tagadējām izteiksmēm. Izrādās, ka jau no senajiem laikiem te reliģijas jo cieši saistītas ar filozofiju, tiktāl, ka dažkārt grūti pateikt, piem., Ķīnas taoismā, kur reliģija, kur filozofija. Hinduisma tagadējā reliģijas filozofija ir kļuvusi labāk pazīstama no S. Radhakrišnana darbiem.

Par reliģijas filozofiju ir debatēts filozofu kongresos (piem., Briselē 1953. g., Venēcijā 1958. g.), tai veltīti daudzi speciālraksti un īpašas katedras universitātēs. Prāts patiešām ir rakņājies pa reliģijas problēmām pēdējos gadu desmitos. Vai tas nozīmē, ka ir izveidojusies stingra, citās zinātnēs inkorporēta, īpaša reliģiski filozofiska disciplīna? Atbilde ir negatīva — nav vienības ne attiecībā uz priekšmetu, ne uz metodi; daži iet pat tik tālu, ka noliedz tādas zinātnes iespēju. Sekas tādas, ka esejas par reliģijas filozofiju meklējamās citā periodikā — vispārīgi filozofiskā, teoloģiskā, reliģiskā.

BŪTNES FILOZOFIJA

Cauri visam vibrē viena ideja, viens jēdziens — būtne (Sein, being, l'être, ens, to on, būte, ira, kaut kas). Mostas prāts, un pirmajā domā jau ir kaut kas — kāda būtne. Nav zvaigznei tāda tāluma, nav atomam tuvuma, ka dotu iespēju patverties no būtnes ķeruma. Lai arī kur modernā cilvēka prāts būtu uzdūries uz problēmām, dzīvē netrūkst arī drošu soļu. Vai tad lai nebūtu iespējama filozofija, kas ir tik droša, cik drošs var būt cilvēks pats par sevi? Ja visa dzīve būtu tikai problēma, tad es neliktu kāju uz grīdas, jo lūk, es varētu iekrist nezin kādā bezdibenā. Pat pirmais cilvēks uz mēness uzdrošinājās kāpt ārā no savas mašīnas un staigāt...

Vismīklainākā parādība, kas šinī iekšēji un ārēji saplosītajā laikmetā izrādās gandrīz brīnumaina, ir prasība pēc visa vienības, prasība, kas izraisās kaut kur no cilvēka būtnes dziļumiem. Jau mazs bērns sāk uzstādīt savus: kas? kā? kam? ko? kur? no kurienes? uz kuriem? Kas baŗo šos šķietami bezgalīgos jautājumus? Vecāki, skolotāji, darbs, dzīve, zinātnes, pasaules pieredze sacenšas viens ar otru, sniedzot atbildes uz šiem jautājumiem, un atbilžu, liekas, ir tikpat daudz cik jautājumu, kaut arī tie vēl nebūtu atbildēti. Cik šodien nav atsevišķu zinātņu! Cik speciālistu! Katra speciālitāte nodrošina kādu mazumiņu. Bet vai tikai ar mazumiņiem vien cilvēkam jāapmierinājas? Vai visu mūžu es būšu tikai ārsts — kreisās acs, kreisā stūriša speciālists, viena baciļa pazinējs? Kad tik daudz kas cits nīrb un ņudz manī un man apkārt, vai lai es palieku tik ierobežots, tik sadalīts, saplosīts? Dīvaina situācija: prasībai pēc dažādiem speciālistiem pieaugot, mazinājas pašu speciālistu iespējas iepazīties ar visu — aptvert visumu un — nespeciālistu iespējas iepazīties ar speciālistu sniegumiem — lielāka gaisma rada lielāku tumsu. Stāvoklis būtu pavisam bēdīgs, ja tikpat dziļi, cik prasība pēc sīkuma, cilvēkā nebūtu gremdēta arī prasība pēc visuma — pēc vienas patiesības par visu. Šī dziļuma tendence ir tā, kas baŗo bērna bezgalīgos jautājumus, kas cilvēku atbrīvo no sīkumu verdzības, kas cilvēku kustina uz priekšu, mudina uz gudrību un beidzot — uz kontemplāciju. No patiesības, kas

viena visu galvās, viena dabā, viena sevī pašā, viena visā ir tikai viens solis uz vienību ar patiesības principu — Dzīvo Patiesību... Tā tad cilvēks pēc savas dabas ir dzīves vienības meklētājs; tā ir saistība, kas reizē ir arī cilvēka brīvības garantētāja, kas saka: tev nebūs pazust daudzveidībā.

Ievērojot to, ka cilvēka būtnes dziļumi cenšas pēc vienas patiesības, t.i. ne tikai pēc atsevišķā, bet arī pēc vispārīgā — pēc viena visā, var teikt, ka katrs ir dzimis, lai būtu par filozofu — gudrības mīlētāju. Jā, gudrība ir savā ziņā audzināšanas kronis: vispilnīgākais cilvēks ir tas, kas ir visgudrākais. Ja profesionālā filozofija neatrastu atbalsi dabas filozofijā — parastā cilvēka veselajā domā, tā būtu sterila: ne tā audzinātu, ne tā veidotu. Istenībā tā ir nekad pilnīgi neizdibināma mistērija, kā būdams viens un atsevišķs katrā sava pirksta līnijā, katrā savas šūnas sastāvdaļā, cilvēks tomēr spēj tvert to, kas kopīgs daudziem, ka skopīgs visam. Esam atkal nonākuši pie pamatjēdziena, kas vibrē cauri visām esošā joslām — būtne. Kas to pētīs, pētīs visumu, kļūs par filozofu; kaut arī īsti neizdibināms, taču tas ir jēdziens, uz kura var balstīties labi saprotama, augstā mērā droša un dzīvei tuva filozofija.

1. ZINĀTNISKA DOMĀŠANA

Katru konstatējumu izskaidrot, sadalīt pēc tā sastāvdaļām, ja tādas ir, katru daļu pierādīt, pierādījumus sakārtot pēc loģiskās secības un pierādītās daļas sagrupēt, sistematizēt tā, lai pētītais objekts parādītos pienācīgā skaidrībā, tā rodas zinātne. Ja runā par atsevišķām pētītām īstenības joslām, tad darīšana ne ar zinātņi vispār, bet ar zinātnēm — dabas zinātnēm, ja pētīšanai pakļautas nedzīvās vai dzīvās dabas parādības (fizika, ķīmija, botanika, zooloģija u.c.) — gara zinātnēm, ja izskaidroti psihiski, garīgi fakti (psiholoģija, filozofija).

Nelaime tā: cilvēkam var būt zinību pilna galva, bet — bez vienības. Ķīmija var izskaidrot, kā viena viela pārvēršas otrā, bet tai nav atbildes uz jautājumu, kā rodas viela vispār. Vēsture var sīki aprakstīt tautas, valstis un to kultūras, politikas no seniem laikiem, bet vēsture neatbild uz jautājumu: no kurienes nācis pats cilvēks? Ja atskaitot filozofiju, visas atsevišķās zinātnes saliktu kopā (kur tā galva, kas to spētu!), izpētītā īstenības daļa paplašinātos, bet ne padziļinātos. Un taču vajadzīgs padziļinājums, jo cilvēka jautājumi neapklust no

bērna dienām līdz nāves stundai; cilvēka gars prasa pēc augstumiem, dziļumiem, plašumiem, tālumiem, pēc vispilnīgākām ziņām par sevi pašu, par savu pasauli, par savas eksistences un par visa esošā jēgu. Katrā patiesības graudā ir arī savs nozīmības grauds, kas ir, tā sakot, patiesības piepildījums, kas vienmēr sasaistās ar kaut ko citu, augstāku par sevi un soli pa solim noved pie beidzamās pilnības. Kā nepietiek daļējas patiesības, tā nepietiek arī daļēja apmierinājuma, lai kāds tas būtu — skatīts, dzirdēts, garšots, taustīts. Cilvēks to labi nojauž. Bet atsevišķas zinātnes to tik vien dod. Ja cilvēka prāts būtu tikai analītisks, ar daļu guvumiem vien tad būtu arī jāapmierinājas, atsakoties no pēdējā un vislabākā, kas varētu palikt vēl neizpētītajā īstenības zonā — un tā visu mūžu, visas cilvēces vēstures laikā. Bet laimīgā kārtā cilvēka prāts ir arī sintetisks. No atsevišķā tas spēj izvilkt kopīgo un ar kopīgā palīdzību pacelties pāri visām būtnu šķirām, nonākot pie tā, kas kopīgs itin visam, kas ir — transcendentāls. Transcendentālā gaismā tad cilvēks zināmā mērā skata visu un no tādas skatīšanās spriež par to, kas visumā ir vislabākais un kā viņam pašam jāieklaujas visuma kārtībā, lai gūtu sev to labāko.

Par visuma sastāvu un par visuma nozīmīgumu mūs informē viena zinātne — filozofija. Populāri sakot, tā ir tā zinātne, kas izdomā domu no sākuma līdz galam — īsti zinātniski. Vispārīgā veidā tverto visuma kārtību tad, protams, pastāvīgi papildina jaunākie zinātniski pētījumi visu savu atsevišķo priekšmetu virzienos. Paliekot nepārtrauktos sakaros ar tiem, filozofija uztur sevi pie dzīvības un turpina atdzīvināt — apmierināt ilgas pēc pēdējām atziņām modernā cilvēka prātā.

Man tāda pasaules izpratne, citam — citādāka. Kāpēc es palieku pie savas izpratnes? Tāpēc, ka tā man izrādās vislabāk noderīga. Nedrīkst sajaukt pasaules izpratni ar zinātnisku, filozofisku domāšanu. Labi pamatota doma ir kas cits, ne nojauta un noderīgums; kas nojausts, var būt nepaties, bet kas pierādīts, tam vajaga būt patiesam. Kas labi noder miesai, var būt kaitīgs garam, var būt kaitīgs visam visumā ievietotam cilvēkam. Patiesām, bieži tā notiek, ka cilvēkus vada ne skaidri pazītas patiesības, bet gan dažādi aizspriedumi, nojautas un derīguma apsvērumi. Bet no otras puses, ne visam vajaga būt izteiktam skaidros, sakarīgos jēdzienos, lai cilvēka prātā būtu patiesība; dažā laba tā sauktā nojauta var būt patiesības un ne tikai kādas fiziskas sajūtas trauks. Arī parastā domāšana var vest pie patiesības, ne filozofiskā vien, lai gan pēdējā skaidrāka, drošāka, pilnīgāka. Pasaules izpratne, un kuņam pieaugušam cilvēkam

tās nav, ir tāda pirmzinātniska filozofija — dabiska prātniecība.

Aplami rīkojas tas, kas eksakto sajauc ar reālo, jo reālītai var būt tāda daba, kas neļaujas eksakti formulēties. Lai zinātniskās domāšanas slēdzieni nebūtu vienpusīgi, nepilnīgi vai pat maldīgi, tai jāievēro arī šī (piem. ar matēmatiskās loģikas palīdzību nenoteicamā) īstenības daļa. Ja modernie eksaktības pārstāvji šo kļūdu bieži arī pielaiž, tā noteikti nav lielāko Eiropas domātāju kļūda no seniem laikiem līdz mūsu dienām; no Sokrāta līdz Akvīnas Tomam un Kantam viņi ir cīnījušies par matēmatiski neizteicamo dzīves jēgu. Pēc Kanta filozofijai jāatbild galvenoties uz četriem jautājumiem: 1) Ko es varu zināt? 2) Kas man jādara? 3) Uz ko drikstu cerēt? 4) Kas ir cilvēks? Ja filozofija neinteresētos par tādiem jautājumiem, nebūtu vērts tai piegriezt sevišķu vērību.

Bet vai filozofija nav tikai mazā cilvēka prāta uzpūtība? Vai Dieva atklāsmē cilvēku gudrība nav nosaukta par muļķību? (1. kor. 1,20) Vai salīdzinājumā ar to, kas nācis no Dieva mutes, arī visaugstākās cilvēka prāta atziņas nav tikai nevarīgi šļupsti? Jāatzīstas, ka kristiešiem filozofija nevar būt visaugstākais ziņu avots. Bet par atmetamu Sv. Pāvils atzīst tikai to filozofiju, kas lepni sacelās pret Dievu, ne to, kas atzīst Dievu un atstāj vaļā durvis viņa atklāsmei. Kristīgā ticība nav akls lēcieni tumsā, bet gan prātīga palaušanās uz Dieva vārdiem. Lai kāds ticētu Dieva sniegtajām ziņām, viņam vispirms jābūt drošam par Dieva eksistenci un par viņa vārdu ticamību un vispirmāk, protams, par faktu, ka Dievs ir runājis. Ka Dievs ir, ka viņš ir persona, ka viņš zina visu un neziņo neko nepatiesu, tādus atzinumus par Dievu var dot parastā un pareiza zinātniska domāšana par pirmo un pēdējo universā. Nemaz nerunājot par Dievu, arī kristietim, kā kuņam katram cilvēkam, neatsverami vērtīgs ir visa esošā kopskats, kas nāk no filozofijas. Ja šī ir Dieva pasaule, tad arī dabas kārtībā atspoguļojas Dieva griba, un pareizas dabiskā prāta atziņas — pirmās un pēdējās — nevar būt pretrunā ar visu atziņu avotu; daba nebūtu Dieva mīlestības dāvana, ja tā paliktu būtiski nepazīstama.

Vai tas, kas zinātniski domā, līdz ar to ir arī gudrs? Ne nepieciešami. Bet ir pareizi teikt, ka tas cenšas kļūt gudrs, un pastāvīga, dziļa domāšana daudzus arī noved uz augstas gudrības pakāpes, kas tomēr nekad nav tik augsta, lai tai nevarētu likt klāt arvien jaunu un augstāku gudrību. Gudrība nav kuŗa katra zināšana, bet gan pēdējā un būtiskā zināšana, ir visu

dzīves aploku skatījums un novērtējums mūžības gaismā, ierādot katrai lietai pienācīgo vietu visumā, kas, stingri ņemot, iespējams tikai tam, kas ne tikai zina patiesību, bet arī dzīvo saskaņā ar tās prasībām (Jņ. 3,21). Lai vērtību skala būtu patiesām pareiza, nepietiek to tikai zināt; to vajaga dzīvot.

Labākās izredzes uz gudrību ir skatītājiem un jautātājiem, ne kārotājiem un baudītājiem. Visu mūžu jāpasargā kaut kas no bērna izbrīnas un jautājumiem: Kas tas ir? Kā tas ir? Vajadzīgs klusums, vajadzīga vienatne, vajadzīga iekšēja brīvība jautāt vien — bez kādām iekārēm, bez kādām izbailēm — visas ir lietas, kuŗu šodien kļūst arvien mazāk. Ar filozofiju nav tā, kā ar citām zinātnēm — tur pietiek tīras gribas zināt, izpētīt, atrast. Pētīdamas savus priekšmetus, tās bieži cilvēkam nemaz nepieskaŗas un ja arī pieskaŗas, tad bieži tikai no kāda šaurāka, īpaša viedokļa. Bet filozofam jādomā par cilvēku kā tādu, par viņa stāvokli pasaules visumā, par viņa uzdevumiem, mērķiem, cerībām un briesmām. Kas patīkams, kas nepatīkams te viegli var sajaukties ar to, kas būtu tikai uzzināms. Ko kas mīl, tam tas tic. Kas, piem., nav dzirdējis par mīlestību, kuŗas pamatos ir bijusi vairāk iztēle nekā īstenība! Un tas pats sakāms par nepatīkamo: kā varam vairīties no tā atzīšanas! Pašapmānīšanās briesmas var uzvarēt tikai katēgoriska griba turēties pie patiesības — pie pašas lietas un ne pie tā, kas man patīk vai nepatīk. No patiesības sliedēm var izsist arī dažas sevī tīri teicamas parādības, kā, piem., piederība kādai grupai (lokālpatriotisms, kluba, armijas, partijas, skolas gars), uzticība senai, iemīlētai tradīcijai, kas jaunāko notikumu straumē zaudējusi savu agrāko vērtību. Daudzkārt kaitīgi iedarbojas aplama goda sajūta, kas mudina aizstāvēt par katru cenu to, kas kādreiz aizstāvēts; grūti runāt pretim draugu vārdiem un vispār tam, kas nācis no paša mutes. Kas nav iekšēji gatavs sekot patiesības uzstādītām prasībām, tas apzināti vai neapzināti centīsies sagādāt pretargumentus un uzskatīs tos par spēcīgākiem nekā patiesības gaismu. Tas skaidri parāda tīra nodoma nepieciešamību patiesības meklētājos, citiem vārdiem sakot, patiesības pazīšanai vajadzīga zināma morāla dispozīcija.

Pat ar visu tīro nodomu stāvoklis nav nebūt tik vienkāršs: daudziem esmes veidiem ne sākums, ne sastāvs, ne beigas padodas jutekļu uztverēm, vismaz sākumā nē. Bez zināmas godbijas pret pētamo objektu, varētu to saukt arī par patiesīgumu, taisnīgumu, draud briesmas atzīt paviršu virspuses apskatu par būtisku sastāvu, īstenībā atstājot to neatklātu. Te posta avots, ko īstenības izpratnei nodara tā sauktās pozitīvās zinātnes, kas

eksperimentāli uztverto atzīst par pēdējo. Aplams optimisms, kas mazākos garos kļūst par tukšu uzpūtību un kuŗas pamatos guldīta pārliecība, ka zinātne eksperimentāli uzzina vai kādreiz uzzinās visu, ir šādas virspuses pētniecības nožēlojamās sekas. Paviršo visziņu līdzcietīgie smaidi iepretim pazemīgajiem „atpalikušajiem”, kas pacietīgi rakņājas pa pagātnes cilvēku sasniegumiem, ir savā ziņā tāds norādījums, ka mūsu gudrie ar filozofisku domāšanu vēl nav nemaz iepazinušies. Protams, vesela prāta valdītai domāšanai vajag likt vērā vēsturiskās stundas prasību, tai jādzīvo līdzī visai visa laika īstenībai, cik vien tas iespējams. Respektējot to, kas pagātnes pētījumos gūts no patiesības — un mēs nevaram iedomāties, ka pagājušie gadu tūkstoši būtu iztikuši bez jebkādas patiesības par izšķirīgiem cilvēces jautājumiem — jāievēro arī jaunais, kas nācis klāt pēdējā laikā. Ar to tiek nodrošināta jauna izteiksme, jauna dzīves elpa bijušajam, tagadējam un nākošajam. Tikai tāds, cik iespējams skaidrs, visa kopskats dod drosmi pacelties pāri citu domām („papagaiļa gudrībai”) un izteikt dziļas savas domas ne bez labas patiesības varbūtības.

Lai prāta domāšana būtu patiesām zinātniska, vēl vajadzīga pareiza metode. Metode var būt nepareiza, ja nav skaidrības par to, kā prāts domā un ko tas ar savām domām sasniedz. Prāts neizsūc kaut ko pats no sevis, bet gan pārstrādā jutekļu devumus. Pārbaudot jutekļu sagādāto materiālu, ir iespējams nonākt pie tā esamības nodrošinātājiem principiem, tātad — no vēlākā uz pirmo un būtisko, no fiziskā uz pārfizisko, metafizisko pasauli, no īpašībām uz būtību, no darbības uz tās cēloņiem — aposteriorā ceļā. Pēc tam, kad būtiskais noskaidrots, ir, protams, ļoti derīgi izskaidrot tā gaismā (apriori) dažādus pieredzes faktus — nebūtisko, sekundāro, jo citādāk filozofija pazustu abstraktu jēdzienu kaudzēs, uzvarēdama pozitīvismu un materiālismu, tā pati paliktu gandrīz bez jebkādas dzīvības. Jāievēro arī otrā — pirmā bija, ka prāts domā aposteriori — pārbaudīdams jutekļu gūtos iespaidus — ne mazāk svarīga prāta domāšanas īpašība: taustīto, dzirdēto, redzēto u.t.t. prāts izteic neredzamu saturu vienībās, kopās — jēdzienos, ne kaut kādās intuīcijās — nojautās, sajūtās, bet gan idejās, nojēgumos. Prāta jutekliski garīgās jeb aposteriori abstraktās domāšanas tālākās sekas ir tādas, ka pilna ītenība mums atveras ne vienā kopskatā, bet gan pakāpeniskas slēgšanas — prātniecības ceļā. Tas ir lēns, jā, vesela mūža process. Iestrēgušais vai apstādinātais, vai lēnuma nobaidītais var viegli nākt pie slēdziena, ka nekas nav galīgi noskaidrojams, ka patiesība arvien paliek

neuzzināta un ka tāpēc mums jāsamierinājas tikai ar tās meklēšanu. No otras puses, nemierīgais un straujaais var pārāk agri uzbūvēt sev kādu filozofisku sistēmu, pietiekami nepārbaudījis to pie īstenības mēroga; pārbaudīta tā izrādītos vienpusīga, nepilnīga. Zinātniska domāšana ir delikāta lieta. Lai izvairītos no vienpusības, vajaga apskatīt pētītā objekta visas puses, cik vien tas ir iespējams, prāta skatam vajag slidēt no vienas uz otru, no drošākā uz nedrošāko, no atsevišķā uz vispārīgo un otrādāk, lai beidzot būtu izpētīts viss priekšmets. Citiem vārdiem sakot, prātniecībai vajaga būt dialektiskai — tādai, kas sadala, apvieno, kontrastē, izlīdzina, saliedina, iekšēji salīdzina, apsver, „pārrunā”, noskaidro, izvieto. Dialogs dažādu filozofu starpā tad cauri gadu simteņiem pamazām iztaisno ceļu uz patiesības pilnību par visu īstenību. Svarīga loma šai apgaismības procesā ir vienotai, dzīves īstenībai tuvai terminoloģijai!

Pareiza domāšana ir kā dzidrs kalnu strauts. Rase, tautība, vēsture, temperaments, talants, vecums, veselība, sabiedrība, izglītība, kaislība saduļķo tā ūdeni, radot domu dažādības, par kuŗu vērtību bieži grūti kļūt pie skaidrības un pat jāšaubās, vai filozofija kā stingra zinātne vispār iespējama. Un taču no filozofisko virzienu dažādības nedrīkstam secināt filozofijas un visas patiesības relatīvismu. Bieži, kas sākumā izrādās pretrunīgs, ir tāds tikai pavisāmē skatīts. Tuvāki papētot atklājas, ka apskatīta tā paša priekšmeta cita puse, kas agrāk nav pamanīta un, ja pamanīta, nav tā skatīta. Šķietamā pretruna tādā īstenībā ir tikai agrāko pētījumu papildinājums, jauninājums. Protams, ir arī īstas pretrunas un dažkārt jautājumos ar ļoti svarīgām praktiskām sekām, piem., daži filozofi atzīst dvēseli par nemirstīgu, citi to noliedz. Būtu pavisam aplami izšķirt lietu, demokratiski nobalsojot vai kaut kāda kompromisa ceļā. Tā ir īsta pretruna, bet tās pastāvēšana nebūt nenozīmē, ka abām pusēm ir vienādi svarīgi argumenti — te, lūk, ir viens gadījums, kur pētīšanas metodei un morālai dispozīcijai ir sava loma. Patiesībai ir daudz ienaidnieku, bet to spēks nav tik liels, lai būtu jākrīt aplamībā, kas saka, ka viena patiesība nav iespējama. Dažas problēmas ir tik abstraktas un sarežģītas, ka ar vislabāko gribu ir grūti tās atrisināt. Tādos gadījumos, izsakot pretējas domas, ieteicama piesardzība, jo īstenībā te var būt darišana tikai ar lielāku pacietību, kas vēl nepieciešama, lai problēmu beidzot atrisinātu.

Runājot par zinātnisku domāšanu, kas sakāms par kristietību, kas, kā zināms, balstās uz dievišķas atklāsmes? Veselām

dabiskā prāta domām tāda iejaukšanās no augšas, varbūt, nebūtu pieņemama? Bet kā Baznīcas tēvi, tā scholastikas pārstāvji filozofēja kristīgā garā, jā, viņu filozofija bez Kristus mācības nemaz nav iedomājama. Veselā prāta apsvērumi ņemti vērā viņu domu gājienos, ne atklāsme vien. Pēdējā ir parādījusi viņu gara lidojumiem jaunus virzienus vai devusi norādījumus uz atrisinājumiem, kur prāts viens pats būtu juties stipri nevarīgs. Kristietis, pieradis pie pārpasaules, var vieglāk pārcelties uz pārjuteklisko filozofijas slāni nekā neticīgais; viņam nav jāatsakās ne no kā, kas dabiskā prātā pareizi domāts, otrādāk, kristīgi domādams, viņš dod savām domām pēdējo iespējamo zinātniski pārzinātnisko pilnību.

Filozofija kļūst par visas īstenības pārvaldnieci domās, izpētot tās slāņus vienu pēc otra no to kopsakarības ar visu esošo, tātad — no to esamības pēdējo pamatu viedokļa. Toms Akvīnietis, balstīdamies uz klasiskās (Aristoteļa) filozofijas norādījumiem, izšķir četrus slāņus lielajā kārtībā, ko saucam par īstenību: pamatslānī ir esmes valstība, kas pastāv neatkarīgi no kuŗas katras cilvēka darbības. Iepazīdamies ar tās uzbūves likumiem, filozofs faktiski seko Dieva — kārtotāja gara domām. Par cik tā ir būtnes būtisko noteikumu un tās pārpasaulīgā avota pētniecība, tā rakņājas pa visa esošā nejutekliskajiem principiem un saucama par pārfiziku — metafiziku. Turpretim, ja vēriba piegriezta pieredzes datiem, tad darišana ar dabas filozofiju šī vārda visplašākā nozīmē, kuŗā ieskaitāma racionālā psiholoģija un antropoloģija — par cilvēku domājot. Pirmajam slānim atbilst otra slāņa kārtība — cilvēka domās, kas tomēr nav, tā sakot, burtiska pamatslāņa atkārtošana, bet gan uzrāda savus abstraktai domāšanai īpatnējus audus, protams, paturot to, kas ir un visu laiku cenšoties pēc tā — pēc saskaņas ar īstenību, pēc patiesības par to. Trešajā slānī ieiet gribas nostāja pret izpratnes slāni, un šeit filozofija mēģina izdibināt cilvēka individuālās (ētika) un sociālās (tiesību un valsts filozofija, reliģijas filozofija) darbības pēdējos mērķus.

Esošā, saprastā, gribētā slāņa kārtība. Vēl atliek ceturrtā — darītā slāņa kārtība. Ja cilvēka darbība noenkurota mūžībā, tad arī viņa ārējā darbība var izkārtoties pēc pēdējiem apsvērumiem. Tās noteikumus grib izdibināt un izveidot kultūrfilozofija un tās dažādās daļas — valodas, mākslas, tehnikas filozofijas. Vispārīgā veidā sasniegumus visos četros slāņos apraksta un novērtē vēstures filozofija.

2. PĀRFIZISKA PIEEJA

Tas, kas ir, un — viss, kas ir, apskatīts no tā viedokļa vien, par cik tas ir, ļoti vispārīgi izsakoties, tā ir iras filozofija. Kā citām zinātnēm, tā arī būtnes filozofijai pienākas noskaidrot sava priekšmeta sākumu, sastāvu un beigas — mērķi, pilnību. Tā kā šinī gadījumā zinātniskai pētīšanai padotais priekšmets ir būtiski īpatnējs jēdziens, prātniecības pirmais uzdevums ir nodrošināt tā pareizību un objektīvo vērtību. Pirmo panāk loģika, otru — atziņas teorija — kritika. Būtnes (iras, esmes) sastāvu pārbauda ontoloģija un beigu stadijas pilnību — dabiskā teoloģija.

a) Par pareizo un patieso.

Filozofiska domāšana pieder pie cilvēka prāta augstākajām iespējām. Parastajās dzīves gaitās pietiek parastās drošības, bet jo vairāk doma attālinājas no jutekliski uztveramās īstenības, jo uzmanīgākam jāklūst domātājam; mazs cinītis te patiešām var gāzt lielu vezumu — izdarīt lielu kļūdu. Cilvēka prāts domā pēc savas dabas noteikumiem, un ar tiem mums jārēķinās. Jau sirmā senatnē bija savi optimisti — prāts spēj ātrisināt visas pasaules mīklas — un pesimisti (sofisti), kas šaubījās, vai vispār kaut ko patiesu spējam zināt. Starp dažādiem apgalvojumiem un noliegumiem pamazām parādījās, ko prāts spēj un ko tas nespēj. Lai tas spētu vairāk, prātu vajaga audzināt, trenēt, vajadzīga īpaša domu pareizības zinātne — loģika. Šim nolūkam Platons skaidroja jēdzienus, Aristotelis — slēdzienus, kamēr viduslaiku domātāji ar lielu neatlaidību pārbaudīja, kā vispārīgi jēdzieni attiecināmi uz atsevišķiem faktiem. Par spīti loģiskiem precizējumiem, kultūrai progresējot, auga problēmu skaits un līdz ar to mācās virsū šaubas par prāta atziņu objektīvo vērtību: par cik tas tā ir, kā cilvēka prāts domā? Ar 17. g.s. skaidri nomanāma atziņas teorijas problēmu ievirzīšanās uzmanības centrā, un ap mūsu gadsimta sākumu tās bija kļuvušas gandrīz par vienīgo filozofiju. Debates par to, kas patiešām uzzināts, neuzzināts, patiess, nepatiess negribēja beigties. Arī šodien stāvoklis nav daudz labāks, bet viens gan jāsaka — ka šīs debates ir apnikušas, un ir apnikusi arī jēdzieniska, stingri loģiska, lēna domāšana. Jutekliski uztvertā īstenība izprotama tikai savā pārjutekliskajā struktūraudumā. Jēdzieni ir tie, kas parāda auduma līnijas, audeklā iesaistos ziedus visā krāš-

pumā. Bet ātro rezultātu laikmetam nav laika tos daudz ievērot; tam vajadzīgi skaitļi, aprēķini. Ar tiem tas grib lepoties. Lai dzīvo virspuse! Dziļuma nav. Dažkārt tā vien liekas, ka aiz šīs steigas slēpjas bailes ieskatīties dziļāk, lai nebūtu — dziļāk jāizšķiras... Skaļajam panākumu (technikā) lepnumam un gara glēvumam ir sava cena — iekšēja nedrošība, nervu satraukums. Protams, būtu aplami apgalvot, ka visiem dzīves svarīgākajiem jautājumiem vajadzīga zinātniska, stingri loģiska domāšana. Bet jaunākos laikos tik karsti debatēta parasto domu pareizība un vērtība, ka daudzos prātos ir satricināta pašāvēība uz tām. Tāpēc mūsu dienās maz panākumu būtu filozofijai, kas nebalstītos uz nopietni ņemamu loģiku un atziņas teoriju.

Arī psiholoģija pārbauda cilvēka prāta domātās domas, vai pareizāk — domāšanas procesu, bet liktenīgi kļūdītos tas, kas sajauktu normālu domāšanu — psiholoģijas objektu ar pareizu un patiesu domāšanu, kas ir loģikas un atziņas teorijas priekšmeti. Psihologam svarīga domu psiho-fiziskā norise, atziņas kritiķim — domu saturs, vērtība. Šī ir ļoti svarīga atšķirība. Kas to neredz, tam jāsaka: mēs domājam tā, piem., saskaņā ar pretrunas likumu, tāpēc, ka mūsu prāts tā uzbūvēts. Ja tas būtu citādāk uzbūvēts, iespējams, ka mēs varētu iztikt bez šī likuma (kas ir, nevar reizē arī nebūt). Psihologisms to arī māca un iestūrē relatīvismā — cik prātu, tik patiesību. Domu saturu noteicēja ir ne prāta uzbūve, bet gan uztverto objektu sastāvs. Loģika pārbauda šo saturu savstarpējos sakarus, kamēr kritika grib izpētīt, par cik domu saturos ieiet esošais, kāds tas ir pats sevī. Saprotams, nevar būt runas par patiesības pārbaudi kuŗā katrā apgalvojumā; tad atziņas teorija būtu visu zinātņu zinātne. Kritiskai pārbaudei tiek pakļauti tikai vispārīgie patiesas domāšanas noteikumi.

Loģikā parasti iztīrā trīs domu pamatdaļas — jēdzienus, spriedumus, slēdzienus. Vissvarīgākā daļa ir mācība par slēdzieniem; divas pirmās, tā sakot, tikai sagatavo uz pēdējo. Slēdziens ir domu gājiens, kuŗā no diviem (vai vairākiem) iepriekšējiem konstatējumiem ar nepieciešamību izriet trešais konstatējums. Pirmos divus apgalvojumus sauc par premisām un trešo — par secinājumu. Starp premisām jāpastāv iekšējai sakarībai, lai no tām izrietētu secinājums. Katēgoriskā slēdzienā, kas operē ar divām katēgoriskām premisām — diviem vienkāršiem teikumiem, lai izrietētu secinājums, abās premisās vajaga būt vienam kopjēdzienam, tā sauktajam terminam vidūtājam. Kad tas dots, šāda slēdziena pamatlikums izsakāms tā: ja divi jēdzieni ir identiski ar vienu un to pašu trešo jēdzienu, tad viņi

ir identiski arī savā starpā. Lai secinājums būtu pareizs, terminam vidūtājam vajaga patiešām būt vienam un tam pašam. Kļūda, piem., rastos, nepamanot, ka vienam vārdam ir divas nozīmes — miezis, kas ir labības grauds, un miezis acī. Noskaidrojot patiesību tādā ir ļoti svarīgi pārliecināties par nozīmi, kurā kāds vārds lietots. Par cik vārdam ir patiešām termina vidūtāja nozīme, slēdziens atzīstams par pareizu, ne vairāk.

Visās slēdziena daļās ieiet spriedumi — apgalvojumi vai noliegumi. Pēdējo uzdevums ir būt par patiesības traukiem. Loģikas mērķis tādā ir sagatavot traukus, kas spēj uzņemt patiesību. Kad tas, ko domājam, tā arī ir, doma patiesa, un tad atliek tikai to ieliet savā nesējā traukā — spriedumā. Ja patiektais tik skaidri saskan ar to, par ko kaut kas teikts, ka šaubas izslēgtas, rodas drošība. Atziņas teorija ir tā filozofijas daļa, kas grib izdibināt un „nodibināt” patiesas un drošas atziņas noteikumus. Vai atzītais vispār spēj tvert esošo, kāds tas ir pats sevī? Tā ir pirmā problēma, ko atziņas teorijai jāatrisina. Skeptiķis šaubās par kuru katru patiesību; relātīvisists saka: mainās subjekts — mainās arī patiesība; tā katram sava. Ideālistam (filozofiskā nozīmē) doma nelīdzinās dotajam priekšmetam, bet gan pati veido savus domātos priekšmetus pēc savas būtības likumiem. Kāds domas priekšmets ir pats sevī („Ding an sich”), mēs nespējam zināt — Kanta transcendentālais ideālisms. Jā, pašas par sevi lietas nemaz nepastāv — Fichtes un Hēgeļa absolūtā ideālisma atzinums.

Vispārīgi jēdzieni ir otra svarīga problēma, kas atrisināma atziņas kritiķiem. Gandrīz katra apgalvojuma predikāts (piem., egle ir koks) ir kopjēdziens jeb vispārīgs jēdziens. Bet teikumā domātā egle pati sevī ir īpata, un tas pats sakāms par citiem apgalvojumu vai noliegumu priekšmetiem. Kā tad arī priedi var saukt par koku un liepu, un ozolu? Kā vienu un to pašu jēdziena „koks” saturu var attiecināt uz daudziem un dažādiem kokiem, vārdu „cilvēks” — uz Jāni, Juri — uz individu biljoniem? Un vēl cita problēma: mums nav ne mazāko šaubu, ka divreiz divi ir četri. Bet kas ir pārbaudījis vai kādreiz pārbaudīs katru atsevišķu gadījumu, kur diviem pielikti divi? Un tomēr, mēs droši sakām: vienmēr būs četri. Uz kāda pamata šāds apriori jeb uz pieredzes nebalstīts slēdziens? Vajadzētu taču pagaidīt un pārbaudīt visus gadījumus. Divreiz divi ir četri — tas tikai viens no vispārīgajiem likumiem, kas drošs no paša sākuma; ir vēl vesela rinda citu tādu vairāk vai ma-

zāk drošu vispārīgu likumu, kas tāpat nav pārbaudīti pilnā pieredzē.

Nopietnas šaubas var sagādāt ārējās pasaules problēma: par cik tā eksistē? Par to ziņo jutekļi. Cik patiesības jutekļu uztvērumos? Kādreiz uztvertais uzglabājas atmiņā. Cik objektīvas vērtības atmiņām? Vai pasaules telpa un visi notikumi šai telpā gadu simteņu straumē būtu tikai kādas nepazīstamas īstenības radīts „iespaids”? To apgalvo fainomenālistu skola, kamēr reālisti atzīst vienu īstu, no cilvēka uztveres neatkarīgi eksistējošu, pēc telpas un laika katēgorijas iekārotu pasauli, ko cilvēks spēj uzzināt kā tādu, kaut gan ne bez zināmiem ierobežojumiem.

Un beidzot kardinālajautājums: vai cilvēka prāta atziņas spēj pacelties pāri pieredzes, ne tikai faktiskās, bet arī visas iespējamās pieredzes datiem? Vai tās spēj iespiesties pārjutekliskajā īstenības joslā, kur mājo visas esmes pamats — Dievs? Tā tad te zem jautājuma zīmes likta metafizikas kā filozofiskas disciplīnas iespējamība. Pārfiziskā pieeja īstenībai būtu satricināta pašos pamatos, ja uz visām iepriekšējām problēmām nebūtu sadabūjamās apmierinošas atbildes. Tās īsumā šādas:

Vai atzītais vispār spēj tvert esošo, kāds tas ir pats sevī? Lai skeptiķis šaubās, kā grib, vismaz par to, ka viņš šaubās, viņš ir drošs. Tā tad, vismaz vārdi: „Es šaubos” ir patiesi. Savā laikā sv. Augustīns norādīja uz subjektīvās apziņas saturiem kā neapšaubāmi patiesiem — es apzinos sevi kā esošu, es domāju, es gribu. Vēlāk franču filozofs Dekarts (1596.—1650. g.) atgādināja to pašu ar savu slaveno: „Cogito, ergo sum — es domāju, tā tad es eksistēju”. Vai tas, ko es tagad redzu un dzirdu, arī tiešām ir tāds pats sevī, vismaz par to, ka es tagad to redzu un dzirdu, un šaubos, es nešaubos, es esmu pārliecināts, ka šī atziņa patiesa. Savus iekšējos aktus mēs pārdzīvojam, uztveram ne kaut kādos tēlos, kā ār pasaules objektus, bet tieši savos sastāvos, reizē apzinoties savu „Es” kā šo aktu nesēju. Pat ja es te kaut kā maldītos, es nemaldītos, atzīdams savus maldus un sevi pašu par būtni, kas maldās. Tā tad principiāli prāta spēja zināt patiesību ir nenoliedzama. Apziņas akti arī vienlaicīgi ziņo, kāpēc tie patiesi: es domāju, es gribu, es esmu, ne jau tāpēc šie teikumi patiesi, ka tie man patīktu vai nepatīktu, bet gan tāpēc, ka tas, ko viņi saka, tā arī ir. Subjektīva nostāja, kas relatīvisma pamatos, ar to izslēgta. Nopietnām briesmām draudot, man pavisam negribētos būt tām klāt, un tomēr es tur esmu; mana subjektīvā vēlēšanās nemaina manas eksistences objektīvo faktu, kas izsakās patiesā teikumā „es

esmu". Apziņas akti apgāž arī atziņas ideālismu. Tajos nav nekā par kaut kādu savas dabas — domāšanas likumību, kas man diktētu teikt: es domāju, es gribu, es esmu. Teikumi patiesi tāpēc, ka to vārdos izteiktie saturi patiešām eksistē, ka vārdi tiem kaut kā piemērojas.

Risinādami vispārīgo jēdzienu problēmu, angļu empīristi 18. g.s. (Berklijs un Hjūms) apgalvoja, ka kopīgs īstenībā ir tikai vārds („nomen”, tāpēc viņu sistēma nosaukta par nominālistmu), ko attiecinām uz vairākiem vai daudziem priekšmetiem, ne pats jēdziena saturs; tas nav gluži viens un tas pats, lai gan zināma līdzība starp kopjēdziena apzīmētajiem priekšmetiem nav noliedzama. Pašas lietas nav vispārīgas, un mēs īsti pazīstot tikai īpatus objektus, kas uztverami ar jutekļu palīdzību. Arī subjektīvo pārdzīvojumu saturi ir īpatnēji — tā empīristiem piebalsoja 19. g.s. psihologi. Bet cik jutekliski uztverama satura ir apziņas jēdzienos būtne, cēlonis, likums? Zari dega, radās dūmi; dūmu cēlonis — zaru degšana. Katliņš vārijās, augšup cēlās tvaiki; tvaiku cēlonis — ūdens vārīšanās. Un kas izskaitīs parādības, kuřām nepieciešams cēlonības likuma izskaidrojums! Cēlonis, likums — tiešām vispārīgi jēdzieni, un kur vien, pie kā ķeramies, tas — ir kaut kas; būtnes jēdziens iet cauri visam. Vai šie abstraktie jēdzieni būtu tikai tīri domu veidojumi un to vārdi — brīvi izvēlētas zīmes atsevišķu lietu grupām, lai tās atšķirtu no citām grupām? Jautājumu ar „jā” atbildēja konceptuālistu skola 14. g.s. Arī Kanta mācība par kategorijām faktiski pievienojama šai skolai: jutekļu pieresumus galvā pārstrādā paša prāta radīti pamatjēdzieni — kategorijas, kā, piem., iespaids, ka uztvertais eksistē, eksistē pats par sevi vai kā kāda citas būtnes īpašība, ir kaut kas radīts, darbīgs. Uztverot ārējus objektus, tāds patiešām var būt iespaids — ka tos tuvāk noteic un sakārto paša prāta pieejas veids. Bet iekšēju aktu gadījumos iespaids mainās: mēs tieši apzināmies sevi un savus aktus kā eksistējošus; „es” izrādās kā savu aktu nesējs, subjekts, un paši akti — kā „es” tuvāki apzīmējumi, īpašības — akcidentālijas. Kad es, piem., kaut ko gribu, es skaidri apzinos sevi kā gribētāju, kā savu gribas aktu radītāju — cēloni. Apziņa neļauj šaubīties, ka Kanta minētie pamatjēdzieni (eksistence, substance, ekcidents, cēlonis, darbība, vienība) ir ne tīras subjektīvas domāšanas līnijas, bet gan apzināto aktu iekšējās struktūras uzrādītāji. Tiesa, tie neparāda katra akta individuālītāti, ja tā varētu teikt — katra akta īpanējo, vienreizīgo dabu, bet arī neuzspiež aktiem kaut ko svešu, ārēju, kas aktos nebūtu atrodams. Otrādāk, tie no

aktiem izvelk zināmas līnijas, izpaušmes, kas kopīgas daudziem aktiem, tā sakot, kopīgos, būtiskos „vaibstus” un ar to padziļina prāta zināšanu. Šī procesa faktu bija novērojis jau Aristotelis. Kā abstrakcijas mācību to papildināja mērenā reālisma pārstāvji — scholastiķi.

Pēc vispārīgo jēdzienu apskates iespējams pievērsties tieši ieskatāmiem vispārīgiem domāšanas pamatlikumiem — likumiem, kuŗu pareizība skaidra tūlīt, uz reizes, bez kādas iepriekšējas secināšanas, nepalielinot atsevišķu pārbaudītu gadījumu skaitu. Jēdzieni, kas ieiet to sastāvā, ir iedzimti. Analizē tos, un domām principi būs gatavi, tāpat kā aksiomas matēmatikai. Tāda bija racionālistu pārliecība 17. un 18. g.s. Bet tādu analitisku spriedumu predikāts jau ir subjektā, aizrādīja Kants, un tāpēc ar to palīdzību nav iespējams progresēt. Lai rastos jaunas atziņas, vajadzīgi sintētiski spriedumi, t.i. tādi, kuŗu predikāti neietilpst subjektos, viņš apgalvoja. Lai tie būtu katēgoriski, vispārīgi derīgi, tiem vajaga būt apriori sintētiskiem. Savā „Tīrā prāta kritikā” Kants pārliecinājās, kur, kad un par cik tādi domu pamatprincipi atrodami un nonāca pie slēdziena, ka tādi spriedumi iespējami tikai par pieredzei padoto īstenības joslu, ne to, kas sniedzas tai pāri. Konsekventi, metafizika viņam nav nekāda zinātne. Viņš nebija pamanījis, ko bija pamanījuši senie scholastiķi, proti, ka vispārīgu jēdzienu uzrādītās ontoloģiski metafiziskās jeb objektīvi pārjutekliskās būtībās kļūst tieši ieskatāmi nepieciešami būtību sakari, un tā prāts tiek apveltīts ar jaunu atziņu, kas nav tieši atkarīga no pieredzes. Tieši ieskatāmos, vispārderīgos pamatprincipos izsakās tādi būtiski sakari. Predikāts nav ietverts subjektā, bet no tā izriet ar loģisku nepieciešamību un dod kaut ko jaunu domātāja prātam. Tā, piem., teikumā: taisna līnija ir visīsākā starp diviem punktiem. Taisns nav tas pats, kas ir visīsākais, un tomēr nevar būt šaubu, ka starp diviem punktiem taisnā ir visīsākā līnija.

Starp mūsu jutekļu iespaidiem daudzi ziņo par vienas ārējas pasaules eksistenci; apziņa šķiro iekšējas jūtas no ārēju objektu radītām sajūtām. Tās var būt, bet var arī nebūt. Viens no evidentiem domu pamatlikumiem saka: kas nav no sevis, tā būšanai vajadzīga kāda cita palīdzība. Ja sajūtas būtu pašas no sevis, tās eksistētu vienmēr. Kaut kam, tā tad, vajaga būt ārpus cilvēka, kas rada šādas sajūtas. Ar to, protams, nav izslēgts fainomenālisms, kas arī atzīst kaut ko nepazīstamu ārpus mums eksistējošu. Faktiski, ārējās pasaules sajūtās ir daudz vairāk, nekā kaut kāds gluži nenoteikts, nepazīstams ikss (x). Ja aiz

noteiktām ārēju objektu sajūtām būtu kaut kas pavisam cits, tad nebūtu izskaidrojuma faktam, kā mēs ar viņu parādīšanos, notikšanu arvien varam rēķināties: es rauju sērkokciņu, būdams pārliecināts, ka ar to es varu iededzināt savu cigareti, un liesma parādās, ja ar sērkokciņu un tā kastīti viss ir kārtībā; es rīkojos ar nazi uzmanīgi, lai neiegrieztu rokā, u.t.t. — nesa-skaitāmi daudz gadījumu, kur gaidītais apstiprinājas. Pavisam citādāk tas ir ar sapni: rītā pamostos, un — viss zudis (ja sapnis bija nejauks, es saku „Paldies Dievam”, ka īstenība daudz labāka). Arī lielākais skeptiķis faktiski nerēķinājas ar nakts sapni tā, kā ar dienas pieredzi. No otras puses, būtu aplami noliegt, ka jutekļu uzbūvei un to darbības iekšējai mērķtiecībai ir ievērojama loma ārējās pasaules uztverēs. Ir, piem., pilnīgi skaidrs, ka jutekļi mums nesniedz ārēju objektu sīkākās daļas, atomus, molekulas u.c. Fizika arī zin vēstīt par gaismu, skaņu un krāsu, ko neziņo jutekliskās sajūtas, kas piemērojas visa cilvēka dzīves vajadzībām. Taču tas neapgāž faktu, ka kaut kas īpatnējs tomēr atbilst šīm sajūtu dažādībām, lai gan sevi tas būtu ievērojami citādāks. Citiem vārdiem sakot, starp cilvēka prāta atziņām un ārējo telpas un laika pasauli tomēr valda noteikta, objektīva sakarība.

Ko paši jutekļi nespēj, to panāk dažādi instrumenti un aparāti. Mikroskopa un teleskopa jau sen nepietiek; katru dienu nāk klāt jauni izgudrojumi, ar kuŗu palīdzību cilvēks veic savu nebeidzamo pētniecības darbu. Materiālā pasaule interesanta. Tā kairināt kairina pētniekus, bet viņu panākumi neizšķir dzīves būtiskās problēmas. Bet ir pavisam citādāk, ja jautā: no kurienes cilvēks un uz kurieni? Kā izcēlās pasaule un kā tā beigsies? Jautājumos ietverts tik daudz, ka stingra vienaldzība uz to atbildēm nav iespējama, jo katrs normāls cilvēks jūtas dziļi iesaistīts to saturos, kas nevar būt pilnīgi fiziski: jautājot, piem., par pasaules izcelšanos, mēs jautājam par materiju, kuŗas vēl nav. Jāņem palīgā pārfiziskā zona, kas tāvad vairs nav būtiski atkarīga no materijas, lai gan materija ir tā (lai domājam te visu pieredzes pasauli), kas palīdz šo zonu saskatīt un izskaidrot. Pie tam drīz parādās, ka šai ziņā daudz svarīgāki ir ne atsevišķi novēroti gadījumi vai iespējami liels gadījumu skaits, bet gan visiem novērotiem gadījumiem kopīgi būtiski vilcieni, kas viņus sakabina vienu ar otru un vienmēr norāda uz kaut ko citu, beidzot — kaut ko ārpusaulīgu. No kurienes? Uz kurieni? Uz tādiem jautājumiem mudina sevišķi divi visas pieredzes apstiprināti fakti — lietu mainīgums un galīgums: tās var būt, var nebūt, var būt tādas, var būt citādā-

kas, bet vienmēr darišana ar kaut ko noteiktu, galīgu, ierobežotu; starp pieredzes datiem nav nekā būtiski nepieciešama. Ja ierobežotas, galīgas būtnes tomēr ir, tad to beidzamais, pietiekamais izskaidrojums var būt tikai būtiski nepieciešama, bezgalīgi pilnīga būtne. Nopietni iedzīlinādamies nepieciešamās būtnes jēdzienā, prāts spēj atklāt vairāk nekā to, ka šī būtne ir visas iznīcīgās esmes neiznīcīgais pamats, spēj vairāk vai mazāk skaidri saskatīt Dieva atribūtus, kas uzskaitīti 1. Vatikāna koncila deklarācijā: mēs atzīstam „vienu mūžīgu, neizmērojamu, neaptveramu Dievu ar bezgalīgi pilnīgu prātu un gribu, visu īpašību pilnību — to Viscēlāko no visa, kas ārpus viņa pastāv vai ir iedomājams”. Bez šaubām, visi šie ar negācijām sāktie Dieva apzīmējumi — Neizsakāmais, Neizmērojamais, Neaptveramais, Nelaicīgais (Mūžīgais), salīdzināti ar to, kas ar šiem vārdiem domāts, ir tikai nespēcīga stostīšanās — cik ļoti, ļoti citādāks viņš ir sevī nekā tas, ko visi šie vārdi pasaka — tīrais visas pilnības „Jā”! Bet kā citādāk lai mēs rīkojamies, domādami par Dievu, ja ne attālinot no viņa jēdziena visu nepilnīgo ar negāciju palīdzību un paturot to, kas mūsu pasaules pieredzē ir pilnīgs. Visi mūsu Dieva jēdzieni ir analogi, t.i. tikai zināmā mērā līdzīgi. Ko mēs par viņu zinām, mēs ņemam no tā, kas dzīvē novērots, pieredzēts, pārdzīvots. Par cik tas pilnīgs, tas kaut ko atgādina no Dieva. Starp ēnu un ēnas metēju — cilvēku ir milzīga atšķirība. Un tomēr arī ēnā ir kaut kas no cilvēka kontūras. Saules atmirzums rasas pilienā uz lapas un pati saule — varētu teikt: nav salīdzinājuma, un tomēr arī uz zāles lapas — ir kaut kas no saules. Cilvēka prāts, domādams par Dievu, ir ēnā, ne saulē, bet tā ir saules mesta ēna... Liekot vienu zemes pilnību otrai klāt un trešajai u.t.t., rodas mazs spoguļa gabaliņš, kas mirguļo uz grīdas. Kāds spožums, skaistums veselajam spogulim!

b) Par esošo

Bet arī tas vismazākais no šīs neredzamās valstības ir vērīgāks nekā tūkstotis ekzaktu sīkumu par jutekļu sataustītiem pieredzes priekšmetiem. Pārfiziska jeb meafiziska domāšana nav viegla. Bet kas ir iemācījies, atbrīvojies — abstrahējoties no maznozīmīgiem pieredzes sīkumiem, sekot atziņu kopīgām līnijām, tas ar pareizu slēdzienu palīdzību var nonākt pie zināšanu kalngaliem, kuŗu varenība, kaut arī palikdama jutekļiem neredzama, žilbina un stindzina prātu — ne ekzakti uz-

tvertais, bet nojausti esošais... Runādama par būtņi vispār, metafizika jeb ontoloģija izstaigā visus esošā un pat iespējamā laukus. Tā pat nonāk pie visa esošā pirmavota un kļūst par dabiska prāta veidotu teoloģiju. Ontoloģijas vispārīgums tai nodrošina pamatzinātnes stāvokli visā filozofijā. Vienam patikt šis, otram — tas, pētījumi vairotos, ietu visos virzienos. Bez ontoloģijas tiem nebūtu vienības, nebūtu vadības, vispār nevarētu runāt par zinātņi, kuŗas pētījumu priekšmets ir vīsums, nebūtu īstas filozofijas.

Nekas? Nē, tas ir kaut kas; pirms kā es varu kaut ko domāt, tam vajaga būt kaut kam — kaut kas esošs, būte, ira, esme. Pirmais domas gājiens — ka tas ir, tikai tad seko otrs — kas tas ir; varbūt te varētu darināt divus latviešu vārdus — esība, kasība. Pēdējā īpašība ir tā, kas atdala vienu uzsverto no otra, piem., stādu no dzīvnieka, dzīvnieku no cilvēka u.t.t. Bet cik ilgi kuŗš katrs uztvērums ir tikai kautkas — esība, nav starpības starp tiem; visi ir — būtnes, nebūtņu pretstati. Uztvērumi var piederēt cilvēka iekšējai dzīvei vai ārpusaulei. To, kas nāk no ārpusaules, tās telpas un laika, parasti saucam par priekšmetiem, lietām, ķermeņiem. Ir arī neķermeniski priekšmeti, t.i. bez izplatījuma telpā — cilvēka iekšējie procesi — domas, iegribas, noskaņas. Lai arī cik šie „priekšmeti” atšķirtos no ķermeniskajiem, ārējiem priekšmetiem, taču arī te, katrā gadījumā darišana ar kaut ko, kas ir, kaut arī nepatstāvīgi, atkarībā no cilvēka „Es”, kā tā stāvokļi, darbības.

Arī cilvēka „Es”, mans „Es” pieder pie esošā, bet īpatnēji — pa daļai ārēji, pa daļai iekšēji. Mana „Es” ķermeniskā daļa redzama citiem cilvēkiem un man pašam, bet neķermeniskā daļa — iekšējie stāvokļi tieši uztverami tikai man pašam; es esmu šo aktu, šo stāvokļu un darbību izraisītājs, un uz ārpusi tie var arī neizpausties. Faktiski, ja kāds vēlētos pārliecināties, kuŗā tieši „iekšpuses” vietā mīlestība atrodas, lai te ir minēts tikai viens iekšējs akts, rokas pirkstā vai kājas papēdī, viņam neizdotos to atrast, arī sirdī nē. Mīlestība nav kaut kāds telpisks lielums, dusmas nē, naidis — nē; tādiem aktiem nav novietojuma. Dusmas sanāca galvā, mīlestība pārņēma sirdi, naidis kļuva žultains. Galva, sirds, žults — tie visi ir uzskatāmas runas līdzekļi, ne paša esošā īpašības. Cilvēciskā izteikšanās ņemama vērā, bet tā nedrīkst noliegt vai sagrozīt esošo, pie kuŗa noved loģiska domāšana, arī ne to esošo, kas vairs nav padots ne ārējai, ne iekšējai pieredzei.

Tuvākā pārbaudē noskaidrojas, kādos veidos esošais sastopams — kā īsti esošs, topoši esošs, iespējami esošs un domās

esošs. Lai ņemam dažus piemērus: koks ir, koks aug, koka kādreiz nebūs. Visos gadījumos darīšana ar koku, bet no ek-sistences viedokļa raugoties, vienreiz domāta īsta būtne, otrreiz — topoša un trešo reiz — iznīcīga būtne. No dīgliem daudzi nekad neuzdīgst, kaut iesēti zemē. Vai šādas sēklas ir tīri iespē-jamas būtnes? Nē, vairāk, varbūtīgas būtnes. Tā tad, pareizi domājot, jāsaka, ka esošais ir ne tikai tas, kas ir, bet vispār, kas kaut kā varētu būt. Cilvēka domas parastajam „kaut kas” pilnīgs pretstats ir „nekas”. Absolutā izpratnē tas ir tikai kautkas domāts bez vismazākās esmes iespējas — domās esoša būtne. Kaut kas esošs, tikai domāts, nē, vairāk — iespējams, varbūtīgs. Par citām būtnēm jākonstatē, ka tās īsti neiekrīt nevienā no šiem aprakstītiem būtņu veidiem — atvasinātas, no citām būtnēm radušās būtnes, piem., skaitļi, dažādas apvie-nības, uzdevumi, pienākumi. Dažas no šīm būtnēm sasaistītas ar jau aprakstītiem iras veidiem, citas — ar cilvēka domām, iegribām un cilvēka iekšējās darbības kārtību.

Katrai būtnēi ir kaut kas īpatnējs, neatkārtojams, bet vienā punktā — kaut kas kopīgs ar visām citām būtnēm — pretstats nekam. Pasekojot šim kopīgajam pavedienam, ir iespējams nonākt pie tīrās būtnes jēdziena — pie būtnes, kas ir tāda pati sevī — būtiski būtne, un kas citādāka nemaz nevar būt. Tīrās iras jēdziens izkristalizēts ar vislielāko iespējamo skaid-rību Dieva ek-sistences pierādījumos. Esība un tādība visās pieredzes būtnēs izveido zināmu divslānību, bet tīrajā būtnē jeb absolutajā irā tās nav: tā ir būtiski būšana, kuŗā ka ir un kas ir nevar būt citādāks, kā viens un tas pats, identisks. Lai arī kas kādā būtnē parādītos atsevišķi — prāts, spēks, darbība, tīrajā būtnē tam vajaga būt bez jebkādiem savas pilnības iero-bežojumiem — transcendentālam. Kā viss esošais, tā arī tīrā irā — ir; te kopīgs moments abiem, bet citādākā veidā. Lai gan šī „ir” ziņā abi esmes veidi līdzinājas viens otram (ir analogi), paši sevī tie nesalīdzināmi vairāk nelīdzinājas viens otram nekā līdzinājas. Nav daudz jāpūlas, lai nojaustu fundamentālo at-šķirību starp to, kam esme ir, kaut varētu tās arī nebūt, un to, kas ir būtiski esošs — pati esme. Aptauja par esošo un pašu esmi ir visabstraktākā un grūtākā filozofijas daļa. Ka cilvēka prāts vispār spēj nonākt pie šīs atšķirības, jā, ka tam tur jā-nonāk, pareizi domājot, ir stipri zīmīgs fakts. Neviens dzīv-nieks kaut ko tamlīdzīgu nespēj veikt. Pati irā — grandiozs, stindzinošs jēdziens! Ja jautātu, kas tā ir par būtni, būtu jāat-bild: ne kaut kas no tā vai cita, bet visa esošā „ir”, ne par tik, par cik tas īstenots, bet viss, pats sevī ek-sistences un sastāva

ziņā, visu pilnību Pilnība, kas nevar būt nepilnība ne vismazākā punktiņā, jo tās daba ir „būt” — nepieciešami, nenovēršami — kur domātais saplūst ar esošo vienā nedalāmā vienībā, lai elpotu bezgalībā, mūžībā... Ko filozofs izteic abstraktos jēdzienos, to arī filozofiski neskolotais cilvēks kaut kā nojauž un, garam briestot, — arvien skaidrāk. No cilvēka būtnes dziļumiem verd ārā prasība pēc plašākiem apvāršņiem, arvien plašākiem; viņš nav lopiņš, kas mierīgi ganās tīrumā, ēd zāli, nogulstas un ir gatavs tur arī nomirt. Meklēdams pēc plašākiem apvāršņiem, cilvēks var maldīties, un — ilgi. Tad viņa domas, vārdi un darbi sadalās un — izšķiežas: nav vienas izpratnes, nav viena mērķa, nav liela sasnieguma; nevienība domās un mērķos kauzē nevienību visā būtnē — cilvēks nav nobriedis, nav — pilnīgi cilvēks. Lai arī cik gari būtu atsevišķu cilvēku dzīvēs šie pārejošo sajūsmu un vilšanās posmi, taču reliģijas vēsture nav atradusi tautu, kuŗas gara acu priekšā nebūtu pavīzējis visaugstākās būtnes brīnums un kas nemaz nebūtu apzinājusies sakaru nepieciešamību ar šo visu būtņu Būti.

Būtnes mācība nebūtu zinātniska, ja tā necenstos stingrā sakarībā sniegt visu, ko vien iespējams uzzināt par būtni tās visabstraktākā uztverē. Izrādās — ja kas vairāk iedziļinājas, ka katrreiz, kad ir kaut kas un nevis nekas, šis kaut kas (esošais) ir viens, ir paties, vērtīgs, skaists, kaut, protams, katru reizi citādākā veidā — tā sauktās būtnes transcendentālās īpašības. Vienība, patiesība, vērtība, skaistums. Šīs īpašības vijas cauri visu veidu un pakāpju būtnēm.

Kā ir, ņemta pati par sevi, ir pilnīgi viena, tā arī viss esošais, tas, kas ir katrā atsevišķā gadījumā, tā sakot, katrā mazajā „ir” uzrāda kau ko no vienības, ņem dalību iras vienībā. Tā, piem., cilvēks ir viens — savā idejā un katrā idejas īstenojumā: katrs ir viena, individuāla būtne. Tas pats sakāms par katru citu būtni: ja katra nebūtu konkrēti viena, viņa kā tāda nemaz nebūtu uztverama, neatdalītos no citām būtnēm. Un tomēr ir pati sevī un viss, kas ir, viss kopā ņemts, izveido vienu noteiktu kārtību: bez absolūtās Būtnes cēlonības un tās dotā darbības virziena — mērķtieces nepastāvētu un nedarbotos neviena cita būtne; tuvākas ziņas par pēdējiem diviem punktiem gūstamas dabiskajā teoloģijā. Un vēl kas par būtnes vienību: tā ir dinamiska. Jutekļi pievīl. Kas pastāv un izrādās statisks, faktiski darbojas. Kā absolūtā ir nav sastingums, bet tīrā darbība, darbība pati sevī un bez kādām pārmaiņām, tā arī viss pārējais, kas cēlies no pirmiras, ir kaut kur darbība. Zvaigznes ietur savus lokus, mikroskops parāda atomos kus-

tību, ko nav izdevies pilnīgi aprēķināt pat visprecīzākai matemātikai. Galīgo būtnu darbībai vajaga sākties no bezgalīgās darbības avota un, pārejot no vienas būtnes otrā, beidzot ieplūst tai avotā, no kura tā turpina plūst. Ja bezgalīgajā irā darbība nerada ne pāreju, ne maiņu, tad galīgajā irā tas ir otrādāk: te pastāvīgi novērojama pāreja un maiņa, bet ne bez ievērojamas starpības starp darbību dzīvajās un nedzīvās būtnēs. Nedzīvās būtnēs darbība notiek starp divām vai vairākām būtnēm, piem., viena masa pievelk otru, bet dzīvas būtnes darbība ir vienmēr vienas būtnes darbība — dzīvība. Dzīvības funkcija vismaz sākumā notiek pašā dzīvajā būtnē un vispirmajā kārtā papildina un attīsta savu esmi.

Darbība, kas ir tik pilnīga, ka tā nezaudē un negūst nekā, kas paliek pati sevī, ir gara darbība — pašapzināšanās. Un tāda ir absolūtās iras darbība — pašapziņa. Tā kā šīn gadījumā darišana ne tikai ar zinātā un zinātāja saskaņu, bet ar abu pilnīgu identitāti, absolūtā būtne ir arī absolūtā patiesība un patiesības pilnmērs, jo nav patiesības, kas nebalstītos uz kaut kādas esmes, un nav esmes, kas nepedalītos absolūtā esmē un paliktu tai kaut kur nezināma. Tā kā nav tādas parādības, īpašības, pilnības, kas neierobežotā pilnmērā neizteiktos absolūtajā būtnē, visās šais pilnībās — esošā dažādos veidos konstatējama zināma līdzdalība absolūtās būtnes dzīvībā, garīgumā, patiesībā. Ne visi galīgo būtnu veidi sasniedz dzīvības, gara un atziņas — patiesības pazīšanas pakāpi, bet visos šīs tas atspoguļojas no absolūtā gara dzīvības, un tā tad — arī no tā patiesības; arī bezprāta būtnes apliecina sev piešķirto absolūtās būtnes līdzības pakāpi bez jebkādas nepatiesības.

Dzīvā darbība ir arvien mērķtiecīga — pilnīgi īstenot dzīvo būti, darbības veicēju, tāds tai mērķis, un, ja tai domātā dabas pilnība jau sasniegta, to paturēt. Dzīvības funkcijās, tā tad, ir zināma cenšanās, mīlestība, šī vārda visplašākā nozīmē (tā sakot „pašgriba”). Mīlētais ir kaut kas labs, un — labs tāpēc, ka ir vērtīgs, noderīgs, vajadzīgs. Absolūtajā būtē ir visa pilnība, vērtība. Bet galīgajās būtnēs stāvoklis citādāks: tās tiecas arī ārpus sevis pēc tā labuma, kas nodrošina tām pilnību un pastāvēšanu. Par cik kāda būte ir, tai jau ir nodrošināta zināma vērtība — dažādās būtnēs — dažādās pakāpēs. Absolūtās būtes radītas un aicinātas, visas galīgās būtes „izjūt” visiem dziļumiem caurgājēju prasību pēc būšanas. Kur šo tieksmi vada tuvāk objekta zināšana, tā kļūst par apzinātu cenšanos palikt esmē un izpaužas jutekliski vai garīgi. Bezapziņas būtnēs tā ir savas dabas un dabiskās darbības „mīlēšana” — neapzināta

dabas dinamika. Puscelā starp apziņu un pilnīgu neziņu ir dabiska dziņa, ko cilvēks agrāk vai vēlāk sāk apzināties, bet kas darbojas jau pirms viņa apziņas un vadības. Neprātīgās būtnēs esmes prasība pieskaņojas dabas likumu neapzinātai mērķtiecībai, bet zinātājās būtnēs (cilvēkos) konstatējama zināma izvēles brīvība; to darbība nav pilnīgi ārēji noteikta (caur atziņām, kas nākušas no ārienes), bet arī iekšēji. Nepietiek ēdamā, kas atrodas kaķa un suņa priekšā; tam vajaga iedarboties kaķim piemērotā veidā, lai kaķis to ēstu. Bet cilvēkam var būt apsvērumi, kuŗu dēļ viņš neēdīs, lai arī cik viņam gribētos ēst, tomēr viņš nespēj sevi pārveidot tā, ka viņam nekad negribētos ēst. Cilvēkam ir zināma izvēles brīvība, bet tā ir ierobežota; pilnīgi neierobežota brīvība ir tikai absolūtajam garam.

Ja ir viss, kam jābūt un — sakārtots, un — saskaņots, apvienots, īsts, vērtīgs, tad ir radīts kaut kas skaists. Bet lai arī kādai būtei mēs tuvotos, tai ir šīs īpašības — vienība, patiesība (īstums), vērtība un sakārtojuma, saskaņas, samēra attiecības ar citām būtnēm. Katrai būtei tād ir savs skaistums, ne tikai uzbūves, bet arī ievietojuma (kā katra būtne ieiet visumā) skaistums, un visumā, protams, atspoguļojas kaut kas no absolūtās būtes skaistuma. Ar to nav gribēts noliegt neglītā un ļaunā īstenību pasaulē. Bet šīs negatīvās īpašības parādās, kad nav tā, nav visa, kam vajadzētu būt un atlikušā nepietiek, lai dotu pilnības iespaidu. Tātad, tās nāk no būtnes trūkuma, no — nebūšanas; šis ir izšķirējs apsvērums ļaunuma problēmas atrisinājumā.

Pēc tam, kad esošā vispārējās īpašības apskatītas, jājautā, kādi ir esošā galvenie zari? Atstājot sīkākus būtņu pētījumus atsevišķām zinātnēm, ontoloģija interesējas par būtņu katēgorijām, par būtņu vispārīgiem veidiem, par to, kā esošais īstenojas, kādās esmes pakāpēs. Pats par sevi saprotams, visos gadījumos tagad domāta galīgā esme, ne bezgalīgā, kuŗā nevar būt nekādu veidu radītu ierobežojumu.

Vispirms jāatšķir patstāvīgās būtnes no nepatstāvīgām. Lai iedalījumu izskaidro viens piemērs: manas skolas dārzā izplešas, plats un varens, simtgadīgs ozols. Pats ozols ir patstāvīga būtne, bet ka tam zemi noliekušies zari, ka tas plats un varens, ka tam sagrieziess stumbrs, tās ir īpašības, kas var ozolam būt vai nebūt. Patstāvīgās būtnes sauc par substancēm, nepatstāvīgās par akcidentālījām, kas mūsu piemērā nav sajaucamas ar ozola daļām — zariem, lapām, stumbru, kas uzrāda augstāk

minētās akcidentālījas. Substanciālo no akcidentālā spēj atšķirt tikai domas, pieredze to neparāda.

Būt pašam par sevi nebūt nav tas pats kā būt pašam no sevis — neatkarīgam no cita kā izcelsmes, tā pastāvēšanas ziņā. Vienas būtnes atkarību no otras sauc par kauzālītāti jeb cēlonību un to, kas faktiski rada otru būtni — par cēloni. Cēloņa radīto pārmaiņu otrā būtnē sauc par sekām. Ontoloģija jautā, kā vienas būtnes ir var kļūt atkarīga no otras, kā kaut kas, kas jau ir, var saukt esmē vēl neesošu būtni un kā pēdējā ļaujas kļūt par esošu. Lai tā ļautos kļūt par esošu, tā, vispirms, nedrīkst būt absolūti nekas, citiem vārdiem sakot, tai jābūt būtiski iespējamai, bet no otras puses, tā nedrīkst būt tāda, kas nevarētu nebūt — būtiski nepieciešama; tai tātad vajaga būt būtiski kontingentai, t.i. tādai, kas var būt un var arī nebūt. Cēlonim, protams, vajaga būt esamībā un vismaz uz tās pašas esamības pakāpes kā savas darbības sekas. Bez tam cēlonim vajadzīga dziņa — griba paturēt esamībā ne tikai sevi pašu, bet arī saukt esamībā citu būtni. Noslēgtā galīgā būtnē tāda dziņa kļūst saprotama tikai pieņemot, ka tuvākais tās iras un darbības cēlonis nav arī beidzamais, bet gan ka tā saņem savu iru un darbību beidzot no tīrā, neizsmeļamā, bezgalīgā esmes avota. Šo pieņēmumu apstiprina viens vispārderīgs, nepieciešams iras likums, kas saka, ka katrai kontingentai būtei vajadzīgs savas eksistences cēlonis. Kontingents cēlonis, bez šaubām, nevar būt galīgais kādas citas būtnes izskaidrojums; pilnu izskaidrojumu var dot tikai nekontingents cēlonis — būtiski nepieciešamā būtnē.

Cēlonības apcere paliktu nepilnīga, ja tai nepievienotos apsvērumi par mērķtiecību, finālītāti. Cilvēka apzinātu darbību vada zināmi mērķi. Viņš kāro īstenot zināmas vērtības; viņa darbības sekas nav kaut kas, kas nāktu pats no sevis, atgadītos. Kaut kas līdzīgs novērojams arī dabā, piem., augu valstībā. Nevar teikt, ka gluži nejauši, dažādiem cēloņiem sadarbojoties, no tulpes saknēm turpina pacelties augšup pa stiebru tieši tās minerālvielas, kas nepieciešamas sarkanā zieda plaucināšanai. Tulpes ziedu veido noteikta iekšēja dabas dziņa. Mērķtiecība dabas procesos kļūst saprotama, pieņemot iekšējā un ārējā dabas kārtībā absolūtā Gara domu īstenošanos.

Kauzālā un finālā atkarība izveido starp dažādām būtnēm noteiktu kopīgu kārtību — sakarību. Visa īstenība ir viens noteiktu sakaru audums; sakars ir tas, kas bez tieši domātā savā jēdzienā ieslēdz vēl kaut ko citu. Bez reāliem sakariem ir vēl tīri domāti sakari, ar kuŗu palīdzību operē cilvēka prāts.

Dabīgi, ka vispārīgā būtnes mācība (ontoloģija) var uzrādīt tikai esošā galvenos zarus — vispārīgo struktūru un ne sīkumus par katru būtnes veidu, kas atstājami atsevišķām zinātnēm.

c) Par esmes pilnmēru

Domas par esošo paliktu kaut kur neizdomātas, ja tās neno-vestu pie tīrās, absolūtās iras, neparādītu tās eksistenci, dabu, darbību. Neapmierināts būtu tā mūzikas kritiķa prāts, kas, pamanījis vienu dzidru melodiju izvijamies cauri visām simfonijas daļām, nezinātu ne tās sākumu, ne beigas. Uzreiz var noprast, ka par iru runājot, nebūtu īsti vietā vārdi „sākums un beigas”. Kas sevī ir ira, vai tā kādreiz būtu bijusi neira? Vai kādreiz tā varētu kļūt neira? Bet vārds „pilnmērs” gan norāda uz to, kur nav tikai daļa vien, bet viss esošais — tīri esošais, absolūti esošais. Absolūtā ira sevī pašā ir Dievs. Par viņa eksistenci, dabu un darbību runā dabiskā teoloģija (skat. manu „Prāta Dievs”, Čikāgā, 1962. g.), bet te pie šiem trim faktiem pakavēsimies tikai kā tādiem, kas ar nepieciešamību izriet no esmes domu noslēguma procesiem. Tam visam, tā sakot, punktu varēs pielikt daži konstatējumi par cilvēku vienības mēģinājumiem ar esmes pilnmēru, kas īstenībā jau ievēd mūs reliģijas filozofijā, bet šinī sakarībā kļūst par esmes mērķa domu uzrādītāju.

Iras pilnmēram nevar būt sākuma, jo tas nozīmētu nākšanu no neiras. Iras pilnmēram nevar kaut ko likt klāt vai atņemt, tam tātd vajaga būt būtiski citādākam nekā visam, kas pasaulē konstatējams. Iras pilnmērā vajaga būt prātam un gribai, kas konstatējami vismaz vienā iras nesējā — cilvēkā, citādāk sakot, iras pilnmēram vajaga būt personiskam. Būtiska nepieciešamība, pārpasaulīgums un personiskums ir trīs īpašības, bez kuŗām absolūtās būtnes — Dieva jēdziens nebūtu pilnīgs — ne pilnīgi saprasts, ne pilnīgi izteikts, par cik tas vispār izteicams un saprotams.

Kas te īstenībā pasaulē notiek? Kā tas viss sākās? Kā tas beigsies? Arī neskototam cilvēkam tādi jautājumi nav neparasti, un ir viņam arī sava atbilde uz tiem — no dzīves ņemta, bieži dziļām jūtām apvīta. Varbūt bija kāda vajadzība, kāds atgadījums vai negadījums, kāda doma domāta, kāda lūgšana skaitīta un viņam pašam par pārsteigumu — arī uzklusīta. Katrā ziņā, daudziem ir stingra pārliecība par vienas visaug-

stākas būtnes eksistenci, kurā viņi saskata visa pirmo un pēdējo pamatu un ar ko viņi paši jūtas iekšēji, personīgi saistīti. Ka viaugstākā būtne ir ontoloģijas absolūtā, tīrā ira un ka tās eksistence ļaujas noskaidroties zinātniski, tas, protams, prasa daudz dziļāku domāšanu. Taču arī no parasto cilvēku domām izņemami veseli kodoli, kas noved pie tāda pat slēdziena, kad tie ir izdomāti līdz beigām.

Istām sekām vajadzīgs īsts cēlonis; ja ir tādas sekas, kas bez Dieva nebūtu iespējamās, tad ir arī to radītājs — Dievs. Šis ir tas veselais, būtiskais kodols, kas izlobāms no tautas pieejas Dievam. Ne ārēji piedzīvojumi, nedz iekšēji pārdzīvojumi, ne Dieva vīzija, ne abstrakta Dieva jēdziena analīze, bet pārliecība, ka šai vai citai īstai parādībai var būt tikai pārpasaulīgs, īsti eksistējošs izskaidrojums ir tas izšķirējs apsvērums drošībā par Dieva eksistenci.

Tā, piem., uz vienas pārpasaulīgas, garīgas, t.i. ar prātu un gribu apveltītas būtnes eksistenci norāda mērķtiecīgā kārtība pasaulē, kas jo skaidri saskatāma dzīvās būtēs: ne saknes rīkojas uz savu roku, ne zari, ne lapas, ne kājas, ne rokas, ne galva; viens spēks saskaņo visu par labu noteikta individa un sugas pastāvēšanai. Bez augstāka prāta un plānotājas gribas sarežģītajai mērķtiecībai nebūtu izskaidrojuma — istām sekām vajadzīgs īsts cēlonis. Tad būtiskā kauzālā lietu atkarība prasa viena pirmā, no šīs kauzālītātes neatkarīga cēloņa eksistenci. Tālāk, dažādu iespēju īstenošanās prasa pēc vienas absolūti pilnīgas īstenības — absolūti pilnīgas būtnes. Bez viena neiznīcīga un nemainīga cēloņa nebūtu iespējams izskaidrot visur novērojamo būtņu maiņu un iznīcību. Ka vienai būtnei ir tik daudz pilnības un ne vairāk, ka viena būtne atšķiras no otras, arī to — būtņu galīgumu un dažādību var izskaidrot tikai neierobežota un būtiski viena pilnība — visas dažādības un noteikto ierobežojumu pirmavots. Vēlreiz jāatkārto: šīs sekas ir īstas; tām vajadzīgs īsts — eksistējošs cēlonis.

Apsvērumu pamatā tātad guldīts cēlonības likums: kas ir, bet var arī nebūt, ir pateicoties vienai citai būtnei — savam cēlonim. Lai kādai iznīcīgai būtei cilvēks tuvotos, tās iznīcīgā eksistence — kontingence izskaidrojama tikai no vienas neiznīcīgas, būtiski neiznīcīgas, būtiski nepieciešamas būtnes, tādas būtnes, kuras būtība saucama par iru (jeb „ir”), no kuras izslēgta vismazākā neiras strēmelīte — katra nepilnība, katra pārmaiņa. Cilvēces novērojumu pasaule tādu būtni neuzrāda — tai vajaga būt pārpasaulīgai, un tai vajaga būt personiskai, jo no nepersoniskas, bezgarīgas būtnes nebūtu varējušas rasties

ar garu apveltītas personas — cilvēki. Panteisma ietekmētie domātāji nevar tikt pāri maiņas faktam. Mainoties tikai būtņu ārējais sastāvs, izskats, veids, bet ne pati būtība, kas ir dievišķīga, viena visām. Bet lai arī cik „šķietamus” panteisti būtu darījuši pieredzes uztvertos objektus, to mainīgajām īpašībām vajaga būt pašu objektu īpašībām, jo citādāk tām nebūtu nekāda sakara ar tiem. Bet ja tā, tad maiņa atbalsojas arī lietu būtībā — vienā dievišķīgajā substancē, tai liekot kaut ko klāt vai ņemot nost. Bet tādā gadījumā šī substance vairs nebūtu absolūta ira, nebūtu Dievs.

Par pašu Dievu runājot, visumā ir tā, ka mums daudz vairāk zināms, kas viņš nav nekā kas viņš ir. Tiesa, dažu pieredzes faktu jēdzienos nav nepilnības, piem., tādos jēdzienos kā: ira, vienība, patiesība, vērtība, zināšana, gribēšana, gars. Pret tādu īpašību pilnu īstenošanos Dievā nevar neko teikt, bet ir jāsaka „pilnu īstenošanos”, jo kas novērojams pasaulē arī šo īpašību virzienos, ir nepilnīgs, un Dievā nevar būt nekādu nepilnību. Citiem vārdiem sakot: par Dievu domājot, nav iespējams atbrīvoties no negācijām — viņš ir bezgalīgs, nemainīgs, neatkarīgs u.t.t. Negācijas neieiet Dieva būtņē, bet bez to palīdzības mums nav iespējams nodrošināt Dieva būtnes absolūto pilnību — mums, kas esam no visām malām ierauti galīgumā.

Dieva bezgalīgums domājams ne telpas, bet būtes pilnības nozīmē, domājams ne panteiski, t.i. kā visuresme, ārpus kuņas nav nekā, bet kā tik intensīva esamība, ka tā nav nekādi kāpināma, palielināma. Te gribēsies jautāt: vai tad Dievam nenāca nekas klāt, kad viņš radīja pasauli? Bet vai skolotāja zināšanas pieaug, mācot skolniekus? Radīšana pavairoja būtņu skaitu, bet ne Dieva esmes pilnību. Lai arī kas radītā būtē būtu atrodams, augstākā veidā tas ieiet Dieva bezgalīgajā pilnībā. Tā kā Dievs ir tik bezgalīgi pilnīgs, viņam vajaga būt absolūti vienreizīgam — vienīgam. Viena cita bezgalīga būtne nebūtu „cita”, ja tai nebūtu kaut kā, kas nav atrodams pirmajā bezgalīgajā būtņē, kas līdz ar to vairs nebūtu tik bezgalīgi pilnīga.

Ticīgu cilvēku sarunā Dievs bieži tiek minēts tā, it kā viņš būtu viena no visparastākām būtņēm. Bez šaubām, tāds Dieva tuvums var būt ļoti svētīgs, bet tādiem tuvsakariem vajaga vairīties no Dieva būtības pārprašanas; savās dabas īpašībās viņš ir stipri citādāks nekā visi pieredzes dotie objekti. Lai, piem., aplūkojam Dieva vienkāršību. Nevienai valodai pasaulē nav tāda vārda, kas izsmeltu Dieva bezgalīgo pilnību. Vienīgais, ko var darīt, un to mēs darām, ir mēģināt izteikt to ar daudzu

un dažādu vārdu palīdzību. Bet nevienā no mūsu lietoto Dieva jēdzienu saturā nav izteikta kāda īpašība, kas būtu daļa no Dieva pilnības — Dievs ir būtiski nedalīts un nedalāms — viena viengabalaina aktuālitate, ja tā varētu teikt. Nav viņā ne fizisku daļu — masu grupu, šūnu, molēkulu, atomu, nedz pārfiziski konstatējamu būtības daļu, kā piem., cilvēkā miesa un dvēsele, nedz vispār kaut kādu iekšēju dažādību — tad vienai būtu kāda pilnība, kuŗas nav otrai un Dievā būtu atzīta — nepilnība. Cilvēks ir viena lieta un ka viņš dzīvo — otra. Bet par Dievu nevar teikt, ka viņam būtu dzīvība — viņš ir pati dzīvība — dzīvošana: kas ir un kas dzīvo, Dievā ir absolūti viens un tas pats. Tīrā ira — stindzinošs jēdziens! Prāts tam drusciņ tuvojas, bet izpētīt — nespēj.

Roku rokā ar Dieva vienkāršību iet viņa nemainība. Kā Dievā varētu kaut kas mainīties, ja viņā ir viss, un viss ir viens un tas pats — bez kādām daļām, bez kādām izšķirībām. Mainīties te jau nozīmētu mitēties eksistēt. Kas savā būtībā ir ira, tas nevar nebūt. Bet ja Dievs nevar mainīties, vai tas ir tikpat daudz kā teikt, ka viņš nevar darboties? Patiešām, kas šai pasaulē ir un darbojas — mainās, gūst sev kaut ko jaunu, cik ilgi darbojas. Arī gara procesos ir tāpat: prātam nāk klāt jaunas atziņas, gribai — jaunu iegribu objekti. Bet Dieva darbība izverd no viņa bezgalīgās pilnības. Pašapziņa jeb pašapzināšanās cilvēkā ir, varbūt, tas labākais norādījums uz Dieva nemainīgās darbības dabu.

Absolūti nemainīgais Dievs nevar būt citādāks kā mūžīgs. Viņam nebija sākuma un nebūs gala. To parasti domā, runājot par Dieva mūžīgumu. Bet tā vien nepietiek: ja jau Dievs nemainās, tad viņā nav nekā agrāka un nekā vēlāka; uz viņu tātd nevar attiecināt mūsu parastos laika mērus — pagātņi, tagadni, nākotni. Ne Dievā ir kaut kas izplatīts, ne Dievā kaut kas plūst; viņš ir viens un viss — mūžīgs tagad. Būdam visu lietu Radītājs, viņš radīja arī laiku, — bet pats stāv ārpus kuŗa katra laika. Kā punktam riņķa centrā ir vienādi visu malu radiusi, tā Dievam ir vienlaicīgi visi laiki — tagadne, pagātne, nākotne.

Materiālam objektam vajadzīga telpa, kuŗā tas atrodas, bet Dievs nav nekāds materiāls objekts, un viņam nav vajadzīga telpa. Nedz ir viņš pa daļai vienā, pa daļai — otrā vietā, jo viņam nav nekādu daļu. Kur viņš ir, tur viņš ir viss, tas ir — visur, jo visam, kas ir un cik ilgi tas turpina pastāvēt, viņš ir par cēloni — būtnes radītāju un uzturētāju.

No Dieva vienkāršības jāsecina viņa atziņas un gribas neatdalāmība no viņa substances. Pazīdams sevi vienīgā, nemainīgā, mūžīgā aktā, viņš kā paraugā pazīst arī visu, ko viņš varētu radīt (visu iespējamo) un ko viņš faktiski ir radījis visā savā sastāvā un pastāvēšanā; Dievs ir viszinis. Viņš ne tikai zina savu radīto pasauli caur cauri, bet arī to mīl, jo katrā radības daļiņā, arī tai vismazākajā, ir kaut kas no viņa labestības — no viņa paša bezgalīgās pilnības, ko viņš nevar nemīlēt.

Neraugoties uz visu to, savā radīšanas aktā Dievs bija pilnīgi brīvs — nekas viņu uz to nespieda, ne sava daba, nedz radības galīgā pilnība. Ko galīgais varētu likt klāt bezgalīgi pilnīgajam? Viņš radīja ne ņemdams, bet dodams: lai jums ir kaut kas no manas bezgalīgās pilnības un skaistuma! Lai pavasaris rotājas ziediem, apveltīdams visus krāsām un smaržām! Kā lai iedomājamies radīšanu? Ne kā mantu izliešanos no Dieva, kas darīja viņu tukšāku, ne kā kādu procesu, kas Dievu sasaistīja ar pasauli. Pasaule kļuva gan atkarīga no Dieva, bet ne Dieva absolūtā būte — no pasaules. Ne Dievs izšķieda kaut ko no savas būtības, nedz no savas gribas. Pilnīgi palikdams pats sevī, viņš gribēja galīgu būtni parādīšanos, un tās parādījās — sāka eksistēt. Visspēcīgai būtni nebija vajadzīga ne viela, ne kaut kādi rīki; gribas vien pietika.

S tarp būtnes pilnmēru un pilnīgu tukšumu — nebūtni meklējams atrisinājums vienai no vissmagākajām filozofijas un teoloģijas problēmām — ļaunuma faktam pasaulē. Kā saskaņot ļaunumu ar Dievu — vai nu viņam nebija spēka novērst ļauno, vai atkal viņš negribēja to darīt, un tādā gadījumā viņš nebūtu sevišķi labs — dzīvs labums. Duālisti atzīst cīņu līdz nāvei starp diviem principiem pasaulē — labo un ļauno. Bet tāds pieņēmums iznīcina Dieva absolūto pilnību. Gnostikī ļaunuma avotu saskatīja materiā, bet materiā nevar būt pēdējais izskaidrojums, jo savā struktūrā nav bezgalīgi pilnīga. Sākums būtu meklējams tālāk, bet par šo sākumu atklāsme saka, ka tas radījis tikai labu. Kristīgā filozofija problēmu atrisina, noliedzot patstāvīgu eksistenci ļaunumam — ļaunums ir tikai vajadzīgā labuma trūkums. Ļaunums cilvēka dzīvē — darbībā izskaidrojams ar cilvēka brīvību: tas „Jā”, ko es saku, nebūtu īsts „Jā”, ja nepastāvētu iespēja teikt istu „Nē”.

Sāpes cilvēkos, sāpes dzīvniekos — no kurienes tās? Atklāsme ziņo par visas radības stāvokļa pasliktināšanos, cilvēkiem nepareizi lietojot savu brīvību, t.i. grēkojot, bet tas var būt tikai daļveidīgs izskaidrojums. Jāievēro, lai arī ko Dievs būtu radījis, tas nevarētu būt absolūti pilnīgs — otrs Dievs. Par cik

kāda būtne ir tālāk no absolūtas pilnības, par tik vairāk tai kaut kā trūkst — par tik tur jau darīšana ar zināmu ļaunumu. Bet no otras puses, tas ir arī zināms labums, jo ar šādu nepilnības faktu ir radīta nepilnīgā tiekšanās pēc pilnīgā — pilnības prasība, mīlestība vispārīgā nozīmē. Atklāsme nerunā par vislabākās pasaules radīšanu, bet gan par labas pasaules. Kā morālo, tā fizisko ļaunumu Dievs ir pratis pakārtot savam vispārīgajam labuma plānam. Kāpēc pasaulē ir tik liela negriba tuvoties Dievam? Pilnas atbildes nav. Bet negriba nav tik liela, lai cilvēkam būtu jāšaubās par Dieva gudrību un mīlestību. Taču te noteikti jānāk palīgā filozofam un teologam, citādāk smaga personīgās dzīves drāma izsistu zem kājām visus pamatus.

Esam nostaigājuši ceļu no abstrakti domātās būtnes uz absolūti eksistējošo būtni. Mūsu apsvērumi paliktu, tā sakot, karādamies gaisā, ja tie vismaz īsā veidā nepieskartos praktiskajai pusei — cilvēka sakariem ar Absolūto — reliģijai, reliģijas filozofijai. Cilvēks nav tīrs gars. Kas kā pārliecība ir iegājusi cilvēka augstākajā apziņā, tam kaut kā jāatsaucas arī uz viņa fizisko darbību, uz dzīves praksi. Reliģijas filozofijai tādā pienākas papētīt, par cik un kā prāta uztvertā absolūtā būte ir ietekmējusi cilvēku dzīves gaitas. Būtnes filozofijas ietvaros sekojošā nodaļa zināmā mērā dos atbildi uz jautājumu par visa esošā jēgu — iras mērķi.

d) Par esmes saskaņu

Kad katram taustiņam sava skaņa un tā saskan ar visu citu skarto taustiņu skaņām, ir uzsists patīkams akords. Visas dzīves pieredzes būtnes kā atsevišķas skaņas prasās pēc saskaņas, un saskaņa nāk no augstākās visu būtņu apvienotājas apziņas un dzīves ziņas — reliģijas, kas konstatējama visās visu laiku tautās. Pat tais gadījumos, kur reliģija noraidīta ar lielu naidu, ir īstenībā atzīta, kaut, varbūt, tikko apzināta, piekēršanās vienai citai absolūtai būtei — viltus reliģijai. Pie skaidrākas apziņas par to, kas tā par būtni ir, daudziem nemaz neizdodas nokļūt: tā rēgojas aizkulisēs, aiz dažādiem pārcilvēciskiem spēkiem, dabas spēku personifikācijām vai mazāk noteiktām būtnēm, ar kuŗām tomēr cilvēkam jāreķinās, jo tās ir viņa likteņa noteicējas. Ir lietas, kas šiem spēkiem patīkamas un ir arī tādas, kas nepatīk. Patīkamās jādara, no nepatīkamajām jāiz-

vairās. Visos gadījumos pārcilvēciski spēki uzstāda stingras tikumiskas prasības.

Ar pārdabisko varu uztvērumiem saistīts viens īpatnējs reliģisks pārdzīvojums — svētuma jeb dievības pārdzīvojums, un tam ir divkārtēja seja: viena pievelk, otra atbaida. Pareizāk sakot, tā ir ne paša pārdzīvojuma seja, kaut pārdzīvojumā tā atbalsojas — atspoguļojas, bet tās varbūt pavisam neskaidri uztvertās absolūtās būtnes seja, kas paslēpusies aiz pārdabisko spēku nojautām; jo tuvāki un dzīvāki šie spēki, jo stiprāks to izraisītais reliģiskais pārdzīvojums. Apzinādamies savu nespēku, cilvēks dažkārt meklē palīdzību no stiprākās varas, bet citkārt tā viņam izrādās kā draudu avots. Vienalga, vai svētajam būtu vēsi cildena vai saldi vēlama nokrāsa, tas apellē pie cilvēka būtnes dziļumiem un no turienes kustina viņa prātu, viņa gribu un jūtas, jā, visu būtni, likdams tai arī ārēji piemēroties svētuma prasībām. Reliģiskā pārdzīvojuma izskaidrošanai nav jāpieņem īpašs, iedzimts reliģisks slānis cilvēka uzbūvē: ja parastais pārdzīvojums iet dziļāk nekā visi nereliģiskie iespaidi, tas kļūst par reliģisku pārdzīvojumu. „Sasisti senču upuru trauki” — noslēpumains norādījums uz kaut ko pārpausulīgu ir arī objektiem, vietām, rīkiem, simboliem, kas saistīti ar reliģiskiem aktiem. Ja dievišķīgo un svēto nav izdevies uztvert kā personisku varu, tā ātri var kļūt par kaut ko līdzīgu elektrībai metalla stiepulē, ar ko vajaga apieties uzmanīgi; reliģija tad kļūst par mānticību (magīku, tabū). Dažādi kulta akti, burvju vārdi, ziedi grib nodrošināt dievu un dieviešu labvēlību. Tomēr nelaimes turpina atgadīties, un aug aizdomas par dievu dūsmām, jā, rodas iespaids par kādas jaunas varas darbību; burvjiem un raganām darba netrūkst.

Tā kā reliģija skar cilvēka būtnes dziļumus, nav brīnums, ka daudzu kultūrmantu sākums meklējams un atrodams reliģijā: kas ir, kas paliek, kas ir lielāks par parasto, aicina plānot, kārtot, būvēt, celt, sacīt, rakstīt, dziļāk domāt, skaistāk veidot. Dievnamī, dievdziesmas, dievdomas, dievdarbi — visos ir zināms optimisms, solījums, aicinātais ideāls. Vistālākais skats vēsturē parāda, ka spiedīga fiziska vajadzība nav bijusi vienīgā mudinātāja kaut ko darīt; tā ir gājusi roku rokā ar modināmā gara prasībām, gan solot tam panākumus, gan baidot to ar zaudējumiem. Tikai gara briedumam pieaugot, vēlākos vēstures posmos nomanāma lēna dažādu kultūrdarbības lauku emancipēšanās no reliģijas, taču tā, ka sakari ar reliģiju netiek pilnīgi pārtraukti.

Pateicības akti, slavas vārdi, lūgumi pēc piedošanas, lūgumi pēc palīdzības, kā nu kuŗā gadījumā. Visi šie akti kopā ņemti, izveido kultu jeb īpašās ārējās attiecības ar pārdabiskajām varām. Kulta uzdevums ir uzturēt vai atjaunot dzīvus sakarus ar dievību, izvēloties kultiskām funkcijām īpašas personas (priesterus) un noteicot tām savas dienas un vietas. Svētku dienās kulta dalībniekiem ir izdevība gūt no dievišķīgās varas mieru un prieku.

Starp kulta darbībām sevišķi izceļas griba dāvāt dievībai kaut ko, kas pieder pie cilvēka būtības vai kas vajadzīgs cilvēka uzturēšanai pie dzīvības, ar to norādot uz gatavību ziedot sevi pašu dievībai. Ja dievi domāti kā garīgas būtes, tad dažkārt viņiem domātās upurāšanas tiek sadedzinātas, ja turpretim viņi iztēloti kā zemes iekšienē mītošas būtes, tad upurāsinīm jātek zemē iekšā. Asinis parasti izrādās kā dzīvības nesējas, un izlejot tās dievības godam, dzīvība grib nodoties dievības gādībā.

Esam runājuši par dieviem, dievietēm, dievību, ar to norādīdami, ka augstāko varu vai varas uztvere ne visās reliģijās ir vienāda dažādās tautās un dažādos vēstures posmos: viens dievišķīgā jēdziens augstāks, personiskāks, otrs — zemāks, nenoteiktāks. Īstenībā, viens Dievs, kas ir personiska būtne, sākskaidri un neatlaidīgi izteikties tikai Vecajā Derībā un sevišķi kristietībā, kur šāds dievības apliecinājums sasniedz savu pilnību. Bet kristietība kā skaidri pateikts vārds ir viena lieta un kristietība kā dzīves īstenība — otra, citiem vārdiem sakot, personiskā augstākā vara, arī kristietībai pastāvot, var ļoti ilgu laiku un plašos apmēros izrādīties kā neatdalāmi sasaistījusies ar universu, kā universa neredzamā būtība, augstākā at-tīstības galotne, visuma uzturētāja, saturētāja — panteistiskais dievs, dzīvības un auglības devējs, ja tā izpratne vēl stipri bioloģiska un godināšana saistīta ar daždažādiem dzimumrituāliem. Jo vairāk gara dievības izpratnē, jo universālāka tā kļūst, bet vēsture neliecina, ka būtu noticis nepārtraukts progress arvien augstāka garīguma virzienā, otrādāk, evolūcija ir cikcakveidīga, ne taisnā līnijā. No pasaules pārdievināšanas pilnīgi brīva kļūst tikai oficiālā jūdiski kristīgā reliģija. Svētība tagad var nākt no augšas un attiekties uz kuŗu katru esamības zonu; Dievs var svētīt un vadīt uz arvien lielāku svētumu visu labo. Viņa svētība nāk no debesu augstumiem, ne no zemes dziļumiem, piešķirot dabiskām mantām pārdabisku vērtību, ko nespēj darīt citu reliģiju augstākā būtne, par cik tai nav izdevies atbrīvoties no iekšpasaules saitēm.

Tā kā katrā reliģijā lielā mērā atspoguļojas sava laika kultūras seja, rodas pamatots jautājums par reliģijas izcelšanos un par to, cik kuŗā reliģijā ir patiesības. Materiālistiem vispār un komunistiem jo sevišķi reliģija ir šodien tikai priesteru izgudroti māņi, ar kuŗu palīdzību viņi — priesteri uzkundzējas ļaužu masām. Bet nopietnāki domātāji aizrāda, ka māņi nespēj radīt tik vispārīgu parādību, kāda ir reliģija, māņi nespētu izturēt asu, neatlaidīgu kritiku un daudzas vajāšanas. Citiem ir radušās aizdomas, vai tik reliģija nebūtu kāda no cilvēka dabas neizravējama prasība, kas tomēr ar īstenību varētu arī nesaņķnēt, citādk sakot, īstenībai nebūtu reliģijas prasītas augstākās būtnes. Prasība varētu nākt no jūtām, kā tas ir ar mākslu: mākslas sniegumiem mēs necenšamies atrast pilnīgi atbilstošu īstenību. Bet te tad arī parādās šī izskaidrojuma vārīgais punkts: ja mākslā neprasām saskaņu ar īstenību, reliģijā noteikti prasām eksistējošu augstāku būti, kas patiešām iejaucas pasaules procesos. Bez īsti eksistējoša Dieva, reliģija mirtu. Īstais izskaidrojums meklējams faktā, ka cilvēks pasaulī, bet visvairāk sevi pašu neizjūt kā galīgi sevī pašā pamatotu; atkarība — kontingence nolasāma no visām pieredzes lappusēm, un bez vienas absolūtas būtnes tās faktiskums nevarētu būt tāds, kāds tas ir. Īstai atkarībai vajadzīgs īsti eksistējošs neatkarīgs avots — Dievs.

Ievērojot to, ka tuvākas ziņas par Dieva eksistenci un dabu gūstamas tikai secinot no redzamās pasaules par neredzamo un atzīstot, ka Dievā vajaga būt kaut kam no tā, kas ir viņa radītajā redzamajā pasaulē, Dieva lietās dažādi novirzieni daudz vieglāk iespējami nekā citos zinību laukos — dažādi pasaulīgo īpašību pārspīlējumi, kāpinājumi, kas nepareizi un nevienādi attiecināti uz Dievu, rada dažādas reliģijas. Kur lietots tikai cilvēka prāts, tuvojoties Dievam, tur pareizais jaukas ar nepareizo — nekristīgajās reliģijās. Kristiešus no rupjām kļūdām pasargā pašā Dieva vēstījums (pārdabiska atklāsme) par to, kas viņš ir un kādi sakari viņam pieņemami. Arī bez atklāsmes, prāta ieskatam kļūstot dziļākam, dievi un dievietes nozūd, bet ne reliģija savā būtiskā sastāvā, jo kāpināta prāta gaisma labāk parāda arī cilvēka neizbēgamo atkarību no kaut kādas būtnes — Dieva, līdz ar apziņu, ka tikai viņš var darīt galu nepilnībām un iznīcībai, kas izriet no cilvēka būtiskās kontingences.

Atbildēdama uz eksistences jēgu, reliģija gluži dabiski ietekmē visas eksistences sfairas. Tāpēc, jo plašāks un varenāks ir kāda laikmeta Dieva jēdziens, jo varenākas pārmaiņas tas var izraisīt pasaules lietu kārtojumos. Un vēl kas: jo skaidrāk

absolūtā būtne atzīta par personu, jo noteiktākas kļūst šīs būtnes prasības attiecībā uz cilvēkiem, kas apzinās savu totālo atkarību no tās. Kļūst arī skaidrs, ka Dieva gadījumā nelīdz ne viltus, ne glaimi, ne teātris, ne kukuļi; Dieva prasība vienkārši izpildāma tāda, kāda tā ir. Tāds absolūtas padotības stāvoklis, protams, ne visiem pieņemams. Nekad nav trūcis to, kas pretojas Dievam, it kā viņi sacītu: jo vairāk Tu prasīsi, jo mazāk es Tev došu — spītnieki, dumpinieki. Vēsture nepārprotami liecina: lai gaismas bērnus dabūtu nost no ceļa, vajadzīga dziļāka tumsa — jo veiklāk Dievs aizstāvēts, jo veiklākiem vajaga būt argumentiem pret Dievu. Tātad gaismai pieņemoties, ir pieņemusies arī tumsa. Ar skaidrāk un noteiktāk pateikto ir tā: mostas šaubu dievs un liek domāt: bet var būt, ka nav tā un ir spiests sagādāt nopietnākus iebildumus pret „tā” apgalvojumu. Kristīgai mīlestībai vajaga uzlieties virsū, lai tiktu nomazgāti šaubu dubļi, un tas ir lēns process individos un tautās. Te nav darišana ar šaubām vien, bet ar spītēšanu, pilnīgās atkarības noraidīšanu, kas, savukārt, mazāk drošos brīžos rada bailes, par Dievu domājot. Ir vajadzīga kristīgā atklāsmē, lai cilvēks kļūtu drošs, ka Dievs nav patvarīgs, ka Dievs ir absolūtā mīlestība.

ĪSTENĪBAI TUVĀKĀ FILOZOFIJA

Uzart zemi un atstāt to neapsētu, kas tā par saimniekošanu? Kaut kas tamlīdzīgs būtu panākts ar šo grāmatu, ja tā nobeigtos, uzrādījusi dziļākās pēdējo 50—70 gadu problēmas, bet nemēģinājusi dot tām atrisinājumu. Faktiski, šis tas jau darīts attiecīgajās grāmatas nodaļās, sevišķi pēdējā (III nod. Būtnes filozofija). Tagad būs istā vieta pakavēties pie sīkākām problēmu atbildēm, par cik tās iespējamās. Ja gaisma ir turpat aiz durvīm, kāpēc tad neatvērt durvis un nelaist gaismu iekšā, lai arī cik blāva tā būtu.

1. UZ GARA UN DZĪVES PILNĪBU

a) *Atziņas neziņas pārvarēšana*

Ko acis redz, ko ausis dzird, tas eksistē. Vai ir viena pārjutekliska pasaule? Kas to zina? Nepamatoti apgalvojumi, pret-runīgi apgalvojumi, bet pirms tas bija īsti pamanīts, posts jau bija klāt: durvis uz īstenību noslēgtas, graužēju šaubu dīgli iesēti un vesels nelabu maldu leģions iesūtīts pasaulē, kas šodien to terorizē malu malās. *Immanuels Kants* mira 1804. gadā. Saka: lai dziļākā abstraktākā atziņa ieietu tautā, vajadzīgi apmēram 100 gadi. Ap 1904. gadu tas jau bija noticis, un šī domu neskaidrā vira turpina savu prāta dulķošanas darbu vēl šodien, 1970. gadā plašos parastās, mazāk izglītotās sabiedrības slāņos.

Domā pasaulīgi, dzīvo pasaulīgi! Kaut kādu pārpasauli un vēl mazāk viņpasauli tu nezini: stingri domādami, mēs nekad nespējam aiziet tālāk par iespējamās pieredzes robežām („nie über die Grenze möglicher Erfahrung hinauskommen können”, Kant, Kritik der r.V.2. Vorrede). Pats Kants uz tādu tīru pasaulīgumu, kā redzēsim vēlāk, neaicināja, bet aicinājums bija ietverts viņa secinājumos par teorētiskā prāta spējām: prāts spēj ziņot tikai par jutekļu pienestajiem iespaidiem, par subjektā — uztvērējā radītajām pārmaiņām; pašas sevī („Dinge

an sich") lietas paliek nezināmas: „No tā izriet neatspēkojams slēdziens, ka tiešie prāta jēdzieni nekad nesasniedz pašas lietas, bet paliek arvien sasaistīti ar pieredzes saturiem („niemals transzendentā, bloss auf Erscheinungen bezogen" Tranz. Logik, 1, 2, III).

Kants vismaz neskaidri nojauta, ka tāds atzinums sagrauj pamatus objektīvai tikumībai, ko viņš nekādi negribēja. Cilvēka griba ir brīva, dvēsele — nemrsitīga; Dievs — eksistē. Bez šādām pamatpatiesībām tikumība būtu neiespējama. Stingri pierādījumi nav iespējami, bet tās jāpieņem praktiskajam prātam: „Praktiskais prāts, balstīdamies uz pienākuma apziņas, prasa, lai es kaut ko (augstāko labumu) darītu par savas gribas objektu, pēc kā es cenšos ar visu savu spēku, pie kam man jāpieņem tāda objekta varbūtība līdz ar visiem tā noteikumiem — Dievu, brīvību, nemirstību, jo šādas lietas mans spekulatīvais prāts nespēj ne pierādīt, ne apgāzt" (Kritik der prakt. Vernunft, 1. Teil, 2. Buch, 2.H. VIII). Tātad labai dzīvei jābalstās ne uz prāta pierādījumiem, intelektuālām pārliecībām, bet uz gribas prasībām — pieņēmumiem.

Ko pats Kants nevēlējās, to vēlējās citi: sekoja maldu plūdi, ieraujot sevī dzīves teoriju un praksi. No teorijas puses lai domājam te pozitīvismu, empīrismu, agnosticismu, fainomenālismu, sensismu. Lietu uztvērumi mums zināmi, bet pašas lietas — nē (agnosko — es nezinu), sevišķi ja tām abstrakta, komplicēta daba — lūk, modernā hairezija — agnosticisms, kas šodien ieperināties pat jau pusaudžu galvās. Ko tā nozīmē reliģijā? Ne prātam būs izšķirt reliģiju, bet jūtām un fantāzijai. Bet ja tā — domā, ko gribi, vai nedomā nekā par reliģiskām lietām (indiferentisms). Ja nekas pārfizisks loģiski nav sasniedzams, kam vajadzīga filozofija? Un kam saskaitīt tos, kas uz filozofiju mūsu dienās raugās ar zināmu skepsi, ja ne pilnīgi atmet to. Ētikā? Ja Dievs nav (pierādāms) augstākais labums un likumdevis, tad ne tikumībai ir reliģiska bāze, ne morāles likumiem nemainīga daba, nedz darbiem noteikts virziens; cik galvu, tik labumu un likumu (relatīvisms). Tieslietu zinātnes lai pēta savu valdību — pozitīvos likumus, jo pārcilvēciskas, no objektīvās dabas kārtības nolasītas autoritātes tiem nav; tie ir tikai cilvēku galvu, paradumu un vēsturiskās evolūcijas augļi. Viena noteikta (Dieva atklāta) reliģija turama nost no izglītības iestādēm. Reliģijas vēsture, varbūt, pielaižama. Lai vai kā, tā ir zināma kuriozitāte. Uz apmēram tāda pat pamata varētu skolās mācīt arī priekšmetu, kur salīdzinātas dažādas reliģijas (būtībā vienādi labas, vienādi sliktas). Aistē-

tikā, mākslā vispār lai valda vislielākā virspuses brīvība — no spilgtāka iespaيدا, līdz visdzīvākai subjektīvai izjūtai; parādību dziļākā, neredzamā jēgpilnība bieži jo bieži paliek nepamanīta. Nav vērts daudz interesēties par vēsturi; katra politiska vara raksta savu vēsturi. Dabas zinātņu pamatos guldīti filozofiski pieņēmumi, bet tie nedrīkst parādīties atklātībā, jo nobaidītu tos, kas gatavi pieņemt tikai mehaniku, fiziku, ķīmiju un tām līdzīgas zinātnes savos matemātiskos formulējumos un ne kur citur. Viss, viss pakļauts nemitīgam evolūcijas procesam — cilvēks, viņa dzīve, morāle, reliģija, politika; viss top, mainās. Universitātes lai necenšas mācīt nemainīgus principus; tādu nav. Salīdzini, analizē, kritizē, apraksti, kā ir, kā bija. Tas — apmēram viss. Mūžīgas kārtības sludināšana būtu augstākā mērā nezinātniska. Mūžīga nākotne paredzama tehnikai, bet tikai ar noteikumu: tev būs būvēt, jaukt, progresēt arvien. Saimniekot un tirgoties arī vajadzēs visos laikos, jo kā cilvēks varētu dzīvot neēdis, neģērbies? Tādas lietas ņemamas nopietni, bet par kaut ko augstāku — varam atļauties pasmaidīt. Ir? Nav? Un kas par to, vai tās ir, vai nav! Tomēr, ja es negribu būt par ciniķi, man jā rūpējas par tīru cilvēciskumu (humānisms), kaut kaps vien to gaida.

Kantam nevar uzvelt visu šo attīstības gaitu, bet viņa pieņēmumi, viņa domu secinājumi to atļauj. Šķietami stingrie domu gājieni palīdzēja nosegt faktu, ka daudziem viņa pieņēmumiem nebija pietiekama pamata, ka viņš bija iekritis pret-runās un vismaz tais gadījumos zaudējis tiesības būt par nopietni ņemamu patiesības mācītāju. Lūk, daži nepamatoti Kanta atzinumi:

Vispārīgie nojēgumi esot iedzimti; no pieredzes tie nevarot nākt. Tāpēc tie ir tīri subjektīvi. Kur tam pierādījumi? Daudz labāk pamatots pretējais atzinums: vispārīgie jēdzieni nav iedzimti. Tie rodas, prātam lietojot savu patiešām iedzimto abstrakcijas spēju, ar kuŗas palīdzību tas no uztvērumiem izmet individuālo, paturot to, kas objektiem kopīgs un ir pašos prāta uztvertos objektos.

Zinātņu pamatos guldītie vispārīgie, nepieciešamie likumi esot sintētiski apriori spriedumi, t.i. analizējot sprieduma priekšmetu, neparādās tā predikāts, bet no otras puses, tas nenāk arī no pieredzes (aposteriori). Bet ja tas nenāk ne no subjekta analīzes, ne no pieredzes, no kurienes tad lai tas nāk? Atliek tikai spriest — no prāta iedomas, fikcijas, un zinātnēm tā tad vajadzētu balstīties — uz fikcijām! Kants uztvēris analītiskos spriedumus pārāk šauri. Par analītiskiem saucami arī

tie spriedumi, kuŗu priekšmetu analīze tomēr uzrāda noteiktu predikātu iemeslus — liek priekšmetiem pievienot noteiktus predikātus. Liela daļa no Kanta dotajiem sintētiski apriori spriedumu piemēriem ir vai nu analītiski apriori vai atkal sintētiski posteriori, t.i. to predikāti piekabināti uz pieredzes pamata.

Mums esot zināmas tikai objektu radītās subjektīvās izjūtas (Empfindungen), kas visas pakļautas divām citām subjektīvām īpašībām — telpai un laikam („Der Raum stellt gar keine Eigenschaft irgend einiger Dinge an sich... Die Zeit ist also ausser dem Subjekte nichts”, Tranz. Ästh. § 3 und 6). Nav tiesa, ka laiks un telpa ir tikai neizbēgamas cilvēka iekšējās uzbūves prasības; kā vienam, tā otram iespaidam ir zināms pamats pašās lietās. Jāpaukt arī: ja krāsu, skaņu, cietuma, mīkstumā un citas sajūtas ir subjektīvas, kādēļ tad runāt par objektiem — to radītājiem? Ja tie neizšķir nekā, no kurienes tad šo izjūtu dažādība?

Prāts esot apbruņots ar divpadsmit augstākiem domu likumiem — katēgorijām; ar tām operējot, rodas visas cilvēku domas (Tafel der Kategorien, Transz. Logik 1,1,I,3). Katēgorijas esot tīras domu formas, kuŗās tiekot iekļauti jutekļu sniegtie dati: „Līdz šim mēs pieņemām, ka mūsu domām jāpieskaņojas objektiem... Pamēģināsim nu vienreiz, vai metafiziskos uzdevumos mēs netiekam tālāk, pieņemdami, ka uztvertajiem priekšmetiem jāpielāgojas mūsu atziņas spējai” (Kritik d.r.V. Vorrede). Mums gribas Kantam jautāt: „Sajūta ir viena lieta un izpratne — otra. Kā divas spējas var apvienoties vienā domā ar pilnīgi noteiktu saturu? Tā kā par citu cilvēku eksistenci, par to, kas un kādi viņi ir paši sevī, neko nespējam zināt, kā drīkst teikt, ka tāda ir visu cilvēku domāšana — pēc Kanta divpadsmit katēgorijām? Kur pierādījumi apgalvojumam, ka vispārīgajiem, metafiziskajiem (vienība, daudzums, vispārība, īstenība, noliegums, ierobežojums, substance un akcidentālis, cēlonis un sekas, savstarpēja atkarība, iespējamība un neiespējamība, esme un neesme, nepieciešamība un iznīcība) katēgoriju jēdzieniem nekas neatbilst no cilvēka domām neatkarīgajai īstenībā?

Kāda fatāla kļūda duŗas acīs, sekojot Kanta domām par cilvēka prāta darbību: ja pašu objektu, kāds tas ir sevī, domas nerasniedz, kā viņš drīkst analizēt prātu, kāds tas ir sevī un stingri apgalvot, ka tā darbību esot precīzi sapratis un tā darbības likumus (katēgorijas) konstatējis? Te nu ir skaidras pret-runas gadījums, kas sagrauj visas viņa domu sistēmas ticamību,

jo skaņ tās izejas punktu. Kā vispār viņš var runāt par ārējiem objektiem, ja zināma tikai iekšējā izjūta, ja jēdzieni un cēlonības likums ir tikai subjektīvā domāšanas kārtība?

Noliedzot abstraktajiem jēdzieniem objektīvu vērtību, iet bojā pārpieredzes pasaule; intelektuāla metafizika kļūst neiespējama. Tās vietā Kants lika voluntāristisku metafiziku: kaut arī prāts nepierāda, pieņem zināmas lietas par eksistējošām, jo tās vajadzīgas, esi stingri pārliecināts par tām, tici tām! Kas tā par ačgārnību! Cik daudz ko es gribētu, bet tā kā nav, tā nav. Bet par spīti šādai skaidrai pieredzei, Kants liek man ticēt: pieņem, un — tas būs. Tā ir prasība atļaut man sagrozīt pašam savu cilvēka dabu: stingra pārliecība var rasties tikai no prāta apsvērumiem, ne no skatīšanās — tukšumā. Izņemot no intelektuālās joslas, Kants cerēja neapgāžami nodrošināt viscēlākās reliģijas un morāles patiesības. Bet tas ir slīcēja salms: ķeries pie tā, un tu tomēr nosliksi. Atņem prātam vērtību un būs iznīcināta visa cilvēka vērtība; nespēs pretoties ne ticība, ne morāle, un psīchiatriskās slimnīcas ir baigu piemēru mītnes...

Pārjutekliskā pasaule pilnīgi nezināma, no jutekļu sniegiem zināmi tikai to radītie, cilvēkā izjustie iespaidi, no kā tad lai cilvēks iztieks? Visas domas — sapņi, visa pasaule — viena parādība, par ko sapņo, un arī es pats esmu tikai sapnis, jo tā īstenību es nezinu; totāla skepticisma bezdibens mums rēgojas pretim: „Nu arī sapnis bez sapņotāja nevar būt īsts, nu sapņo tas tikai pats savu esmi, kas kļūst par sapni, lai sapnis turpinātos. Kas parādās, vairs neparādās savā patiesībā, neparādās īsti; tas parādās tikai, lai parādītos... Mums raugās acīs kādas neesošas pasaules ārprāts” (Ed. Hartmanis, „Kritische Grundlegung des transz. Realismus”).

Stingri izdomājot Kanta atziņas teoriju — šo visas viņa filozofijas noteicēju disciplīnu — tāds neprāts sekotu, bet nav daudz to, kas tik skaidri visu to ir domājuši — un kā drīz redzēsim, Kanta teoriju atmetuši. Pa to starpu no Kanta pamatpieņēmumiem — apgalvojumiem ir cēlušies lieli postījumi morāles un reliģijas laukos, kas spēcīgi, sāpīgi izjūkami mūsu dienās.

Pieķeries labajam, lai tas maksā ko maksādams! Mērķis Kantam bija labs, bet ceļš uz to — aplams. Tas aprādīts divās grāmatās — „Grundlegung zur Metaphysik der Sitten”, 1785. gadā un „Kritik der praktischen Vernunft”, 1788. gadā. Kas nepieķertos tīram labumam bez jebkādiem noteikumiem, degradētu tikumisko dzīvi; izpriecas, manta, gods — zemes vai de-

besu vērtības gūtu virsroku. Kas kalpo kaut kādam ārējam likumam — ubago, pat ja tas būtu nācis no Dieva. Pildi pienākumu pienākuma dēļ! Tad tev būs cēlums — rīkojoties tīri no iekšējās pienākuma apziņas (jeb saskaņā ar savu iedzimto kategorisko imperatīvu). Līdz ar to Kants bija deklarējis cilvēku autonomu domās un darbos: „Gribas autonomija ir visu no tās atvasināto morāles likumu un pienākumu vienīgais avots” (Kritik d. prakt. V., Elementarlehre I,1 Lehrsatz IV). Ja nav vairs droši zināmas objektīvas patiesības, kā var būt kaut kāds patiesības jūgs? Nost ar dogmām! Lai katrs domā pēc savas izpratnes. Un ja pienākuma apziņa arī ir tīri subjektīva, kāpēc lai nerīkojamies katrs pēc savas apziņas un vajadzības, un pasaule šodien pragmatisku jeb „reālistisku” politiku pilna. Nacionālas baznīcas dod tām svētību. Kāpēc lai nebūtu „vietējas” izpratnes un vajadzības? Saskaņā ar Kantu intelektuāli Dieva pierādījumi nav iespējami, bet bez personīga Dieva eksistences laba dzīve nav iespējama. Tāpēc Dievu vajaga postulēt jeb nešaubiģi pieņemt par eksistējošu. Citiem vārdiem sakot, pirmā vietā nāk ne Dievs, bet cilvēka vajadzība, pats autonomais cilvēks: „Autonomisms ir Kanta filozofijas nervs” (Willmann, „Geschichte d. Idealismus” III). Īstā reliģija Kantam ir tikumiskā dzīve. Viss cits, ko cilvēks dara, lai patiktu Dievam, pēc viņa domām ir mānīcība. Vēsturiskās reliģijas, ieskaitot kristiānismu, ir cilvēku izgudrojumi; dažiem tās palīdz vest labu dzīvi, citiem ne. Nevar būt runas par kādu patiesu reliģiju starp tām. Kristiešu dogmas ir simboli, piem., dogma par iedzimto grēku norāda uz cilvēka tendenci grēkot. Kantu neinteresē ne Kristus dievība, ne sakramenti; viņš nīst pātarus. Pagājuši 182 gadi, kopš Kants publicēja savus uzskatus par morāles un reliģijas jautājumiem. Cik moderni tie izklausās šodien! Un cik plaša tiem piekrišana! Ne ārējs likums noteic cilvēka vērtību, bet iekšējā saskaņa ar to, kas viņam izrādās patiens un labs un darāms. Ar to Kants bija darījis cilvēku par savas dzīves augstāko kungu un licis doktrīnālus pamatus modernajai brīvības izpratnei, kas mūsu dienās sacēlas pret katru autoritāti (un jo skaļi — pret pāvesta autoritāti!); nemirstīgais Dievs ir dabūjis mirstīgā cilvēka izskatu, un, nav jābrīnās, ka tas mirst kopā ar — mirstīgo cilvēku...

Kanta domu kritika — un te tā atzīmēta tikai ļoti vispārīgā veidā — ir tik nopietna, ka šodien viņa filozofija, lai gan, tā sakot, iezīdusies masu asinīs, vairs nepārlicina gaišākos prātus. Nepārlicina arī divi vēlākie Kanta filozofijas padziļinājuma mēģinājumi („Also muss auf Kant zurückgegangen werden”

O. Liebmann, 1865. g.) — Mārburgas (H. Cohen, 1842.—1918., P. Natorp, 1854.—1924.) un Bādenes skola (galvenie pārstāvji — W. Windelband, 1848.—1915. un H. Rickert, 1863.—1936.) — jaunkantiskā filozofija, kaut gan tās gara iedvesmotas publikācijas vēl nebija retums, sevišķi Vācijā un Holandē, ap šī gadu simta 50-to un sešdesmito gadu (A. Görland, 1869.—1952. un H. Brugmans, 1884.—1961. g.).

Nemsim to labāko no Kanta sniegumiem. Kur tad viņš uzsis toni esamības dziļākai izpratnei? Pārbaudāms cilvēka prāta spējas — saskatāms patiesību visstingrākajā domu likumā — loģikā, zinātnes teorijā, matēmatikā. Tā šķita mārburgiešiem, un tur viņi sāka savus tālākos pētījumus, iziedami no Kanta tīrā prāta kritikas, pārbaudāmi to viņa mācības daļu, kuŗā viņš atzīst, ka atziņa nav tikai cilvēka apziņa, ka tai ir zināma objektīva vērtība jeb saturs — matēmatikas un dabas zinātņu joslā, par cik tās operē ar jutekļu sniegtajiem datiem. Objektīvais saturs ir paslēpies šo zinātņu formulētos likumos. Tā tad patiesība un dziļākā īstenība meklējama prāta spriedumos, tīrā prāta loģiskajos sakaros. Bet jaunkantieši, abas galvenās grupas — mārburgieši un bādenieši stingri pasvītīti, ka ar to viņi nedara pasauli par cilvēka galvas pasauli, par viņa psihofizisko apziņu. Kur pazudusi subjektīvā un objektīvā atšķirība, kur sajūta kļūst par atziņu un dabas zinātne — par tīru ziņu ciešā vienībā ar visu zināmo, tur pulsē īstenība savā īstajā sastāvā, tātad — jēdzienu kombinācijās, loģiskajos sakaros. Ne bez pamata mārburgiešu filozofija nosaukta par „panloģisku”. Arī ētika viņiem ir tikai pienākumu loģika.

Ne tik daudz eksaktajos domu procesos mums būs skatīties pēc īstenības patiesās sejas, bet gan cilvēces vēstures gaitās, kultūrālos veiktumos, reālā dzīvē vispār. Visa šī dinamisma pamatos konstatējams viens noteicējs, vadītājs svēks, kas vispirms un visvairāk prasa gribēšanu, ne izprašanu; kas mudina, kas kustina, ir vērtības, labumi, ne abstrakti atzinumi, loģikas likumi. Mēs uzstādām loģikas, matēmatikas, dabas zinātņu, ētikas un estētikas likumus tāpēc, ka visos gadījumos sagaidām zināmus labumus, apzināmies noteiktas vērtības. Likumu vispārīgums un prasība pēc to ievērošanas norāda, ka mums nav darīšana ar kaut ko tīri relatīvu, bet gan ar kaut ko sevī nemainīgu, mūžīgu, ko praktiskais prāts uztver un respektē, bet nerada un kuŗā iezīmējas trīs joslas — patiesības, tikumības un skaistuma joslas (Vindelbands liek tām visām pāri reliģisko vērtību joslu). Tā kā vērtības ir daudz vairāk nekā tīri jēdzieni, tās nav izteicamas ar dabas zinātņu likumiem; tās var

tikai aprakstīt kā cilvēka dzīves pārdzīvojumus, notikumus. Tāpēc vajadzīgs cits zinātnu veids — gara zinātnes (Geisteswissenschaften, humanities). Taču lai ne uz mirkli nedomājam, ka Bādenes jaunkantieši — un šis bija viņu domas ļoti vispārīgā apskatā — atzina objektīvu, aiz tīrās apziņas eksistējošu vērtību pasauli. Nē, ar vērtībām viņi bija tikai uzsvēruši irracionālu elementu tīrajā — transcendentālajā apziņā; vērtības mums izliekas objektīvas, kad tās padodas transcendentālā (tomēr immamentā) imperatīva prasībām. Tā bādenieši saprata Kanta mācību par praktisko prātu.

„Saprast Kantu nozīmē aizsteigties Kantam priekšā”, tā teica Vindelbands. Kur tad viņu, jaunkantiešu, domas ir aizsteigušas Kantam priekšā? Ko pozitīvu tās ir devušas pasaules izpratnei? Viņu domās pārvarēts primitīvais materiālisms, pozitīvisms un psiholoģisms.

Pēc materiālistu izpratnes prāts ir tikai materijas produkts. Jaunkantieši tam nepiekrita: gars ir tik pilnīgi citādāks nekā materija, ka jābūt aklam, jaunkantieši aizrādīja, lai to neredzētu. Ne prāts izskaidrojams no materijas, bet gan materiālā pasaule izskaidrojama no prāta darbības, kā to Kants esot pierādījis savā atziņas kritikā. Īstenība faktiski ir atziņa — loģiska mārburgiešiem, aksioloģiska jeb vērtētāja — bādeniešiem. Abās skolās viss saplūst kopā, gandrīz zūd izšķirība starp subjektīvo un objektīvo, ārējo un iekšējo. Izejot no zinātnes vienības, vienā skolā viss kļūst prātiskums — gaisma, atziņa, otrā — izejot no vēstures un kultūras centieni vienības — viss kļūst vērtīgums — pievilcība, vērtība. Saskanīga atziņa, saskanīga dzīve. Abos gadījumos darīšana ar kaut ko sevī esošu, kas nav ne subjektīvi inteliģences, ne gribas veidojumi, nedz nervu darbības procesi, citādāk sakot, pasaule nav ne prāta, ne gribas, ne nervu radīta — ne subjekta pieredzes, ne subjekta izpratnes, ne sajūtas auglis. Un taču viss kļūst saprotams un īsti gribēts tikai, piemērojoties iekšējām cilvēka prāta normām, teorētiskām vai praktiskām, kā nu kuņģa gadījumā. Īstenība tātad paliek „iespundēta” cilvēka būtnes pudelē, ja tā varētu izteikties, un netiek un netiek ārā; arī pats cilvēks netiek ārā no savas būtnes. Pudele, iemesta okeanā, mētājas — ne gala, ne malas, ne īstas saskares. Vesela pasaule iet garām; cilvēks to zina un nezina, grib un negrib. Tā ir ideālistu traģēdija, un jaunkantieši paliek joprojām tādi — filozofiski ideālisti, neraugoties uz visu savu transcendentālo valodu, ka viņi nespēj tikt galā ar reālo, materiālo, konkrēto pasauli. Atkal un atkal viņi to pārvērš par kādu loģisku funkciju un tā darīdami — nav

brīnums — netiek galā ar konkrētās dzīves prasībām un problēmām. Divkāŗš nepamatots pieņēmons tur viņus savā varā un nelaiŗ valā — immanence un konceptuālisms. Kā jau pats vārds norāda, immanence ir nespēja tikt pāri savas būtnes sliekšnim — transcendences pretstats. Raugoties no atziņas teorijas puses, un tas ir mūsu viedoklis pašreiz, immanentisma sagūstītie domātāji dara visu atkarīgu no cilvēka apziņas; domu priekšmeti nav tādi, kas spēj kāpt ārā no cilvēka atziņas un pastāvēt paši par sevi. Viņi veidojas atziņā un tur arī paliek; viņu vienīgā esme ir domāta esme. Protams, tikai primitīvais subjektivists atzīs visus domu objektus par individa empīriskās apziņas augļiem. Nē, tie pieder vispārējai jeb transcendentālajai apziņai, apziņai pašai par sevi. Taču, ja empīriskajai apziņai tie izliekas transcendentāli, ja es subjektīvi apzinu tos kā tādus, tad transcendentālai apziņai tie ir tīri immanenti. Pēdējais atzinums ir kādas dziļākas un pareizas jausmas apgarots: visu ierobeŗoto lielumu pirmavots ir Dieva absolūtā visziņa un visspēks. Bet no tā nedrīkst secināt, ka mūsu domās uztvertajiem objektiem nav patstāvīgas, reālas esamības. Otrādāk: pirmavots (Dievs) ir viņu īstenības nodibinātājs, radītājs. Ja ņeit tiktu aizrādīts, ka Kants taču atzina ārpus cilvēka eksistējoŗas lietas, tad jāatbild, ka arī jutekļu pienesumi no ārpusēs, pēc tam, kad tos apstrādājuŗas visas iedzimtās cilvēka domu kārtotājas — katēgorijas, ir vairs tikai pašdarināti cilvēka domu iespaidi, parādības, un tātad esam atkal — ieslēgti savās personās.

Ko mums pasaka vispārīgie jēdzieni, ir tikai cilvēka prāta raŗojumi. Tāds — konceptuālistu galvenais atzinums. Par pašām lietām vispārīgie jēdzieni nepasaka nekā. Ja ar to būtu apgalvots, ka pati lieta ir individuāla katrā gadījumā, ne vispārīga, pret apgalvojumu nebūtu ko iebilst. Bet konceptuālisti iet tālāk un apgalvo, ka pašas lietas nedod itin nekāda pamata attiecīgajā jēdzienā atzīmētajai vispārībai, ka lietas pazīŗanai tā ir bez jebkādas nozīmes. Tūlīt redzams, ka, uzsverot individuālo, tāda nostāja ir naidīga pret metafiziskām ievirzēm. Nespēdami atrisināt konkrētās īstenības un abstrakto jēdzienu problēmu, jaunkantisti, par spīti visiem mēģinājumiem, nespēja tikt ārā arī no viņu konceptuālās nokrāsas un līdz ar to — no naidīguma pret metafiziku. Daudz laimīgāki ņai ziņā bija scholastiķi; viņiem izdevās pamanīt svarīgu faktoru — prāta spēju izvairīties no konkrētā veida, abstrahēties no tā, kā kuŗā katrā lietā īstenotas objektos atrodamās un vispārīgajos jēdzienos izteiktās īpaŗības. Tā, piem., Jānis ir cilvēks, Pēteris ir cil-

vēks, Juris ir cilvēks. Vispārīgais jēdziens „cilvēks” attiecināts uz katru ne tāpēc, ka prātam patika tā darīt, bet gan tāpēc, ka prāts bija spiests konstatēt katrā individā vienu un to pašu īpašību kopu, kas tomēr īstenota katrā individā — individuāli, tā ka Juris nav Pēteris un Pēteris nav Jānis. Uz gleznas redzamas cilvēka galva un krūtis, pārējais ķermenis paliek neredzams. Galva un krūtis ir objektīvi zīmētas cilvēka daļas, neraugoties uz ķermeņa trūkumu. Tā arī vispārīgais jēdziens „cilvēks” ir objektīvi vērtīgs, lai gan individuālitate ar to nav izteikta. Teiktais attiecināms uz citiem universālajiem jēdzieniem.

Vairāk nekā šāda veida pierādījumi jaunkantisko īstenības izpratni darīja mazāk pievilcīgu divi asiņaini pasaules kaņi šī gadu simta pirmajā pusē: immanentisms, konceptuālisms — tā tad cilvēka domām ir ārkārtīgi liela nozīme; kontrolē tās, un tu kontrolēsi pasauli. Tā varētu secināt no jaunkantiskās filozofijas. Bet radikālie kaņu radītie pārgrozījumi un sāpīgie pārdzīvojumi rādīja arī vispēcīgāko domu nespēku: lai arī cik dzīvi un spēcīgi tu ko domātu, nāk cits spēks, ārējs spēks un piespiež tevi domāt citādāk. Domas ne tikai valda, bet arī pašas tiek valdītas, un, dabīgi, nevar būt sevišķi pievilcīga filozofija, kas nespēj izskaidrot ārējo īstenību, ar ko man jāreķinās uz katra soļa.

Jutekļi tver — tā tad — ir, bet doma un tās saturs? Kas var galvot par to? Katrā ziņā 19. gadu simteņa otrajai pusei, filozofiski domājot, daudz svarīgāki bija jutekļu uzsvērumi nekā prāta apsvērumi.

b) No prātīgā līdz derīgajam

Jaunhēgelisms bija reakcija par labu apsvērumam, prātam vispār: jutekļi tver mazo, ierobežoto, nepilnīgo, relatīvo. Ar prātu, jaunhēgelieši teica, ir citādāk: tas sasniedz neierobežoto, neiznīcīgo, absolūto; ne jutekļu pieredze liekama pirmajā vietā, bet gan prāta izpratne, meklējot pēc reālītātes īstās sejas. Starp Hēgeļa sekotājiem drīzi izveidojās divi virzieni — labais un kreisais, labais atrodot piekritējus galvenoties Anglijā, Itālijā, Holandē, kreisais — kļūstot par oficiālo krievu komunistu filozofiju. Papētot labā virziena pārstāvjus, piem., angļu Bradleja (Francis, Herbert Bradley, 1846.—1924.), un Bosankveta (Bernard Bosanquet, 1848.—1923.), itaļu Džentiles (Giovanni Gentile, 1873.—1944.) un Kročes (Benedetto Croce 1866.—

1953.) un holandieša Bolanda (Gerard Bolland, 1854.—1922.) darbus, kļūst skaidrs, ka tie kritizējami no trim viedokļiem — ideālisma, monisma, panteisma:

Ne tas, ko acs redz un roka tausta, ir īstais, bet gan tas, ko doma domā; ideālistiem īstenais sakrīt ar domāto, tāpēc ārpus domām tas nav meklējams. Doma sāk izprast, apzināties pati sevi dziļāk, skaidrāk, pilnīgāk — to lai saprotam pasaules daždažādajos procesos. Īstenība ir loģisku sakaru audums, sacīja Bradlejs. Pareizi domādams, prāts seko dziļai pēc dziļas. Katra uztvertā lieta ir zināmi dziļu gājieni nedalāmā vienībā ar visu audumu, visu īstenību. Cauri visiem redzamajiem lietu sakariem meklējama viena neredzama, augstāka sakarība, viena īstenība — absolūtā ideja (zīmīgs nosaukums vienam no Bradleja lielākiem darbiem — „Šķietamais un īstais” — „Appearance and Reality”, 1893. g.). Ka ārējā jeb mūsu uztvērumu objektīvā joslā pieder šķietamības valstībai, pierāda daudzās pretrunas objektu starpā. Tās izlīdzina subjektīvā domāšana un tā tuvojas absolūtai idejai, kas domājama ne kā tīra abstrakcija, bet gan kā viskonkrētākā universālā īstenība — tas īstākais visur. Tikai absolūtais ir tas īstais, sacīja Bosankvets; cilvēks ir īsts cilvēks tikai par tik, par cik viņš piedalās absolūtajā. Tāpēc: kāp ārā no sevis, pazūdi transcendentālajā, absolūtajā esamībā! Tāds bija Bosankveta aicinājums. Absolūta, garīga ideja, būtne, taču kā Bradlejam, tā Bosankvetam šī būtne — dievība nebija personīgais kristiešu Dievs. Lai to labāk izprastu, itālietis Kroče ieteica papētīt ne tik daudz individu domas, kā vēstures procesu dinamiku: absolūtā ideja ir pats šo procesu dinamisms, bet viņa tautietis Džentile sacīja: ne paši procesi, bet gan būtiskais šais procesos, kas iet pāri visiem jutekļu iespaidiem. Pēc Kročes atzinuma īstenība ir gars, kas sevi īsteno mūžīgos procesos, atjaunojot, kārtojot individuāli, universāli. Sevi īstenojams, dievišķīgais gars rada pasauli, saka Džentile, bet gara īstenošanās notiek ar cilvēka — dievišķīgā gara nesēja — starpniecību. Pasaule ir vienkārši dievišķīgā gara doma, ko domā cilvēka „ego”, kas tomēr paceļas pāri cilvēka psiholoģiskajam „Es”, jo ir paša dievišķīgā gara doma un dzīve cilvēka personā — tas tīrākais, aktīvākais, aktuālākais cilvēkā.

Pat ķermeniskais izprotams tikai no gara puses, un tam, ko hēgelisti saka par garu — kāds plašs vēriens! Labāk nekā daudzi citi jaunlaiku filozofi viņi ir pamanījuši gara īstenību, izpratuši tā būtību un mēģinājuši izdibināt tā nozīmību. Kā krasa materiālisma pretstats, viņu pamatstāja apsveicama, bet,

diemžēl, tā ir — ideālistiska: tā iznīcina atšķirību starp subjektu un objektu, tā ka vairs nav ārējās pasaules pašas par sevi, bet gan tikai domātāja domās, nav objekta bez subjekta — domātā bez domātāja. Esošo beidzot nosaka idejas (tāpēc nosaukums — „ideālisms”), domas, gars, un absolūtā gara domas, no kurām atkarīga visa mūsu uztvertā priekšmetu pasaule, kaut kā sakrīt ar cilvēka domām, taču tās nav kuŗa katra individa domas, bet gan universālā gara domas. Nē, eksistē objekti un objektīva kārtība, ko cilvēku domas konstatē, bet neveido. Tā jau no Aristoteļa laikiem ir apgalvojuši objektīvistī, reālistī, kuŗiem mums te jāpievienojas. Cilvēka prāts tā būvēts, lai tas uztvertu un atspoguļotu objektīvo pasauli. Un kad uztvertais arī pateikts apgalvojumos vai nolīgumos, ir gūta patiesība. Protams, var pamatoti jautāt, par cik objekti patiešām pārstāvēti cilvēku galvās, cik liela ir saskaņa starp uztverto un uztveramo. Ja tā ir pilnīga, darišana ar krasu reālismu, ja ierobežota — ar mērenu reālismu. Lai arī ko es domātu, vienmēr tas esmu es, kas domā. Te tad rodas ideālistu pamatklūda — slēdzienā: tāpēc jāsaka, ka ar savām domām mēs neko pārsubjektīvu nevaram sasniegt; tikko kaut kas domāts, jau tas ir domāts, un tāvad nav kaut kāda lieta pati par sevi. Attiecībā uz abstraktajām lietu būtībām, principiem, vispārīgiem slēdzieniem, tā ir ideālistiem pati par sevi saprotama patiesība — nav nekā tāda, no domām neatkarīga — reāla, kas atbilstu to saturiem — tās ir vai nu iedzimtas vai evolūcijas ceļā izveidotas prāta formas, kuŗās iekļaujam savas dzīves pieredzes, bet arī šīs pieredzes, kas mums šķiet eksistējošu objektu uztveres, faktiski ir sajūtas, domu akti, apziņas stāvokļi. Tā domādami, ideālisti kļūdās: nesaprot un sagroza saprašanas procesu un uztverto objektu būtību — saprotot cilvēka atziņa nepiemērojas uzņemamā objekta saturam, bet gan izveido šo objektu. Tā kā no domāšanas vien lietas nerodas, jāsaka, ka to īstais sastāvs ir ideāls — domveidīgs. Ja hēgelistī tomēr pieņem no subjektīvajām domām neatkarīgu īstenību, tad tai pašai par sevi ņemtai vajadzētu būt pilnīgi irracionālai. Lai gan dažkārt var šaubīties, vai jutekļu pienestais objekts ir tiešām tāds, kāds viņš uztvērējam parādās, taču ļoti bieži prātīgas šaubas nav iespējamās par to, ka uztvertie saturi eksistē paši par sevi un tāvad nav domu radīti. Lai es domātu vai nedomātu, gribētu vai negribētu, no divreiz diviem iznāk četri, troksnis nav iespējams bez cēloņa, zobs sāp kā sāpēdams, lai arī cik es nevēlētos domāt par to, es domāju par sevi tāpēc, ka es patiešām eksistēju un ne tāpēc, ka domāju es rodas. Ja jau domas vien

tās būtu, tad ideālistiem nevajadzētu iet iepirkties, satikties ar citiem cilvēkiem, lietot visvisādus transporta līdzekļus u.t.l. Visos šajos gadījumos nenoliedzami skaidri iezīmējas atšķirība starp iekšējo un ārējo — sevī pastāvošo pasauli. Ideālisti — hēgelisti nemaz nepamana, kā iekrīt pretrunā: no vienas puses viņi pieņem, ka prāts nespēj pazīt lietas, kādas tās ir pašas sevi, bet no otras puses, ar to pašu jau ir pieņēmuši, ka noteikti zina atziņas aktu dabu ne tikai individā, bet cilvēkos vispār — to aktu dabu, kas jau ir bijuši vai kādreiz vēl būs — tā tad, noteikti neatkarīgi no pašreiz domātāja ideālista. Un tīri principiāli: kā no neziņas drīkst secināt neeksistenci? Daudz var būt tāda, kas cilvēkiem paliek nezināms, bet tas tomēr var eksistēt. Zvaigzne nesāka eksistēt tai mirkli, kad tās eksistence kļuva zināma. Ja ideālisms būtu paties, tad visiem divpadsmit fizikas sējumiem uz mana grāmatu plaukta domas vien būtu saturā. Nezin kāpēc šie sējumi par domām nerunā? Laikam visi būs kļūdījušies. Un ja tie nav kļūdījušies, tad kļūda ir ideālistu — hēgelistu pusē.

Prāts nevar aptvert, kā esamība var izveidoties no neesamības, pilnība no nepilnības („nemo dat, quod non habet — nevar dot, kā nav”), bet hēgelisti pieņem, ka absolūtais prāts — ideju ideja un visa dziļākais pamats — izveido pats sevi, un visas pārējās parādības pasaulē ir tikai tā attīstības dažādas stadijas; viss ir viens nepārtraukts absolūtā gara attīstības process. Esošais seko neesošajam, un tās ir tikai daļas — fazes patiesajā reālītātē — tapšanā, kuŗai padots arī absolūtais pirm-pamats — gars, kas sasniedz savu augstāko apzināšanos cilvēka apziņā, cilvēka prāta centienos saprast visumu cik iespējams izsmeloši. Kuŗš te pastāv neatkarīgi no kuŗa — cilvēka prāts neatkarīgi no Dieva prāta, vai dievišķīgais prāts neatkarīgi no cilvēka prāta? Nav īstas patstāvības ne vienam, ne otram, nav pilnas būtības, individam brīvības. Nepilnīgs dievs (kas tas par Dievu!), nebrīvs cilvēks, jo ir tikai viena augstāka prāta izpausme, doma. Kā paša Hēģeļa, tā arī jaunhēgelistu domu sistēma ir monistiski panteistiska: lai arī cik daudz būtu pieredzes objektu, aiz visa slēpjas tikai viens princips, viena būtne, substance — gars. Jaunhēgelisti vilcinās to saukt par Dievu, jo tā viņi būtu atklāti atzinušie panteismā. Hēģeļa absolūtajam ir nenoteikta daba, kas sevi noteikdama materijas un gara virzienos, sniedzas tiem abiem pāri; tradicionālo kristietību Hēģelis atmeta un jaunhēgelietis, holandietis G. Bollands to atmeta vēl noteiktāk. Doma, ideja, gars, absolūtais — tie ir šīs skolas vairāk lietotie vārdi, jo viņus vairāk interesēja pasaules īstais sa-

stāvs nekā teologu aprakstītais Dievs — reālitate, ne dievība, bet reālītāti pētīdami, viņi to izaisīja par milzīgi varenu būtņi — neierobežotu, neatkarīgu, absolūtu — nepersonīgu dievību, lai arī kā viņi to būtu nosaukuši — par universālu ideju, absolūtu sirdsapziņu, absolūtu „Es-apziņu”, integrālu evolūciju, vispārīgu aktu, aktuālītāti. Ja par jaunhēgelismu kā īpašu filozofijas skolu ap septiņdesmito šī gadu simta gadu var runāt tikai vēsturiski — kā jau pagājušu godību, tad to pašu nevar teikt par šīs skolas evolūcionāro panteismu. Kā pusgribēts, pusnegribēts panteisms tas ir spējis laist saknes pat zināmās katoļu aprindās, tikai te to sauc par šardēnismu vai teijardismu: „Lai gan viņš pats (Teilhard de Chardin) atzina Dievu par transcendentālu, viņa metafiziskā sistēma ar loģisku nepieciešamību ved uz panteismu, jo evolūcionārā telpas un laika attīstība tur izskaidrota, neņemot palīgā ārpus sevis eksistējošu attīstības cēloni. Pieņemtā reālitate Omēga vairāk izskatās pēc sistēmas pavadoņa nekā pēc būtiski nepieciešamas sastāvdaļas” (G.H. Duggan, S.M. „Teilhardism and the Faith”, p. 43). Vairāk vai mazāk skaidri formulēts panteisms (faktiski maskēts ateisms) ir modernā reliģija, sevišķi, ja tas sasaistīts ar visaptvērēju, integrālu evolūciju, vispārīga, beidzot neapturama progresa ideju. Modernajam — „izglītotam” cilvēkam nepatīk pazemoties, klausīties, ļauties pamācīties no kāda cita, pieņemt reliģiju no ārpusē un dzīvot saskaņā ar to. Priekš kam tad man pašam prāts un griba? Tā viņš jautā. Ar Dievu man jāsavienojas iekšēji, lietojot pašam savu izpratni un saskaņā ar to noteicot, kam būt, kam nebūt. Ja zinātniski nav iespējama īsta drošība pat par daudziem pieredzes objektiem, kur jo mazāk tā iespējama par kaut ko pārdabisku. Tāpēc nost ar to: ar pārdabisku radišanu, brīnumiem, Dieva žēlastībām; turēsimies pie dabas kārtības, un tās pietiks. Ar to gūsim brīvību no kaut kādas „Dieva acs” uzraudzības, Dieva tiesas. Evolūcija ir neapsturama; viss iet uz labo pusi — uz kaut ko lielāku, labāku. Mums tikai atliek izmantot savas zināšanas un visus spēkus progresa veicināšanai; bioloģiska evolūcija ir stingri pierādīts fakts. Kāpēc lai evolūcijai nebūtu padota visa īstenība? No kā tad lai vairāties, no kā baidāties? Sevišķi, ja pielaižam, ka dziļākā būtībā tas ir progress uz gara pilnību, uz dievību. Cinīdamies par zinātni, tehniku, kultūru, mēs taču cīnāmies par paša absolūtā gara pilnību — par lielāku labumu visās pusēs, visās malās. Lai dzīvo kultūra, māksla, cēla cilvēcība, kas savas īstenības dziļākajā, augstākajā pārdzīvojumā gremdējas un ligsmojās dievības mistērijā. Jociņi gan ir tie katoļi, kas

noļād panteistus, sacīdami: atmetami visi tie, kas apgalvo, ka „dievišķīgā būtība kļūst par visu pakāpeniskas sevis parādīšanas vai evolūcijas ceļā, vai ka Dievs ir vispārīga, nenoteikta būtne, kas, sevi vairāk noteikdama, izveido universu pēc sugām, veidiem un indivīdiem” (I Vatikāna koncils). Kāpēc tāda katoļu nostāja? Kas vainas panteismam? Tas pataisa Dievu mazāku par cilvēku un cilvēku — tik lielu, kāds ir Dievs. Cilvēks ir persona, bet panteistu Dievs nav persona; ne tas apzinās pats sevi, vismaz kas attiecas uz visu to būtņu valstību, kas vēl nav sasniegušas cilvēka pilnību, nedz ir brīvs, jo jārikojas saskaņā ar stingru nepieciešamību, bet cilvēkam ir pašapziņa un viņš var rīkoties vienā vai otrā virzienā pēc paša vēlēšanās. Tātad — ir pilnīgāks par Dievu. No otras puses, Dievs nav meklējams ārpusē; viņš ir pašā cilvēkā, neatdalāmi vienots ar cilvēku — cilvēkā apzinājas, cilvēkā grib; tātad cilvēks kļūst par Dievu, un, paradoksāli, kļuvis par Dievu, pazūd neesamībā, jo panteistu cilvēkam nav savas patstāvīgas eksistences, nav nemirstības, nav īstas pašapziņas, jo ir tikai maza absolūtās būtnes nianse, tā sakot, mazs, mazs vilnītis okeānā, kas paceļas un saplok. Ja cilvēks ir augstākā pašreizējā dzīvības izpausme, tad par cilvēku augstāka likumdevēja nav, bet tad tikumības likumiem nav spēka saistīt, nav spēka sodīt. Faktiski, katrs var rīkoties, kā grib — pilnīga autonomija jeb atļauja — netikumībai. Cilvēki nesaprotas, plēšas, viens nosit otru, sajūk prātā — vai Dievs nosistu Dievu? Vai Dievs sajuktu prātā? Tādiem vienkāršiem jautājumiem vien vajadzētu likt cilvēkiem vilcināties saskatīt dievību visur un visaugstākā veidā — cilvēkā. Dievs darīts par nedievu, cilvēka cieņa sagrauta, indivīds kā tāds — iznīcināts, un taču vāji, neskaidri apzināts panteisms paliek joprojām populārs, jo tā virspuse glaimo cilvēka patstāvībai, atbrīvo viņu no pārdabiskiem spēkiem — brīnumiem, gariem, dod atļauju visām izdarībām, visām izpriecām bez bailēm no augstākas kontroles, likuma, soda, tai pat laikā atstādam vietu mistiskām ievirzēm, filozofiskām spekulācijām, mākslinieciskiem sapņiem.

Viss — viena dievība, katrā ziņā, viens princips, viena būtne, substance, gars. Kas tā par vienību, kas guldīta jaunhēgelistu pamatpieņēmumā, kad pieredze ziņo par būtņu daudzumu un dažādību? Krēsls nav zieds vāzē, un zieds vāzē nav putns dārzā. Un par mums pašiem? Mēs taču tik labi apzināmies, ka esam paši savu aktu subjekti, ka paši domājam, runājam, darām un ka visam tam ir kaut kas īpatnējs, individuāls, kas ir tikai mums un ne citiem — vienreizīgs, atšķirīgs un bieži pret-

runīgs tam, kas nāk no citiem. Ja jaunhēgelistu monisms būtu pareizs, tad jau visiem cilvēkiem vajadzētu būt vienas un tās pašas apziņas un sirdsapziņas īpašniekiem. Kāda jēga būtu skaitīt zvaigznes debēs? Viena taču ir tas pats, kas otra. Vai objektu atšķirības būtu nereālas? Bet kāpēc tad tās tik daudzreiz nemainās, lai arī kā mēs gribētu to maiņu? Absolūtajai būtnei vajadzētu būt neradītai, nemainīgai, neierobežotai jeb bezgalīgai. Bet kāpēc tad objekti izceļas, mainās, izbeidzas? Veidi, nianšes. Kā vienā absolūti vienkāršā garā var būt veidi, nianšes? Vismaz pirms cilvēka izcelšanās šim garam nebija prāta. Bet ja prāts nāca klāt, kur tad paliek vienība? Kas lietu daudzumu un daudzveidību atvasina no vienības, dara daudzumu un daudzveidību tikai par kaut ko šķietamu, ne īstu. Un otrādi: kas daudzumu nosauc par vienību — vienīgumu, tas dara šo vienīgumu neīstu.

Tālāk, absolūtajai būtnei nevar būt nekādu ierobežojumu; tai vajaga būt bezgalīgi pilnīgai. Bet ja tā ir begalīgi pilnīga, kā tad tā spēj attīstīties evolūcijas ceļā? Kā tā var gūt jaunas pilnības? Un ja absolūtā būtne ir pati tapšana, kā daži saka, kā var būt tapšana, ja nav nekā, kas taptu? Kā būtiski nenoteiktais, iespējamais var darīt sevi noteiktu, aktuālu? Kam nav, nas nedod. Būtiskā tapšana top visu laiku — tā ir dievišķās būtnes nepieciešamība. Bet tad jāsaka „ar Dievu” cilvēku brīvībai; illūzija vien ir. Lai dzīvo fatālisms! Kur vien raugāties, esam strupceļā: prāts nespēj izdomāt hēgelisko monismu.

Monisms neatstāj vietas būtnei, kas būtu būtiski augstāka par cilvēku un pasauli un atšķirtos no abiem. Līdz ar to nevar runāt par parastajiem reliģijas aktiem, kā, piem., pielūgšanu, pateicību, grēku nožēlu, cerību uz palīdzību, mīlestību. Atskaitot kādu pavisam nenoteiktu respektu pret pasauli, pret dabu — tās parādībām un spēkiem, citai reliģijai vairs nav pamata. Pats cilvēks nu ir kļuvis par viscēlāko absolūtās būtnes daļu, un pareiza reliģija tad var būt tikai tā, kas godina cilvēku, tautu. Īstenībā tas jau ir ateisms.

Ar tikumību nav labāk: nav augstāka likumdevēja, nav brīvības, nav personīgas nemirstības, nav atlīdzības pēcnāvē. Pārvēršot cilvēka darbus par Dieva darbiem, ļaunums pazūd — kā Dievs varētu darīt kaut ko ļaunu? Nav tādā vairs parastās atšķirības starp ļauno un labo; atļauja dota visam. Nav vairs izpratnes par to, kas tikumisks, kas netikumisks. Individs var vadīties no savām iegribām cik vien grib — kas „Dievam” var ko aizliegt? Un jo sevišķi valsts vara kļūst dievišķīga (Hēgelis), jo valstī apvienotas tik daudzas augstas būtnes. Ierauts

vienā varenā pasauli aptverējā procesā, cilvēks kļūst par tā sapratēju un veidotāju, vadītāju, bet faktiski hēgeliskā domu sistēma sagrauj kā viena, tā otra lielumu — pasaule kļūst maza, un cilvēks — neīsts.

Kas domājams par hēgelisko attīstību trejkāršajā tezes — antitezes un sintezes kārtībā? Attiecinot to uz cilvēku, populāri izsakoties, ir taisnība; visumā tā rīkojamies: kad kāds stāvoklis ir kļuvis nepanesams, cilvēks jūtas spiests kaut ko darīt — tezes antiteze ir kāpinājusies un prasa pēc sintezes, pēc lielāka labuma, un kad ir atklājušās arī šī jaunā labuma nepilnības un kļuvušas neciešamas, vajadzīgs vēl lielāks labums u.t.t. Bet ņemot dabas spēkus pašus par sevi, sevišķi visu nedzīvo dabu, tāds trejkāršs attīstības solis paliek nepierādīta spekulācija. Protams, par cik daba pakļaujas cilvēka darbībai un kļūst par saimniecisku, sabiedrisku, kultūrālu veidojumu, arī te, varbūt, šis tas konstatējams no cilvēces centieniem pēc pilnības cilvēkiem īpatnējās rīcības veidā. Pēdējā attīstības stadija cik necik saskatāma tikai Dieva atklāsmes gaismā. Tā parāda pārdabisku spēku iejaukšanos vēstures procesos, kuŗu kauzālītāte neļaujas pilnīgi iekļauties nekādā cilvēka prātam izdomājamā evolūcijas mācībā, un kļūdās tie, kas grib Dieva providenci darīt par kaut kādas integrālas evolūcijas kalponi, kas nav spējusi atbrīvoties no zīdaiņa bioloģiskiem autiņiem.

Kaut kas stiprināts, un kaut kas — drupināts, un šīs divveidīgās sekas skaidri izjūtamās vēl mūsu dienās — Vilhelma Dilteja pārstāvētās vēsturiskās skolas domu sekas. No pilnīgās dzīves izpratnes — padziļināta, papildināta visas īstenības izpratne. Tas noteikti ir viens no svarīgākajiem historisma devumiem. Nav iespējams pieņemt Dilteja apgalvojumu, ka visa īstenība ir dzīvība. Bet īstenībā ir kustība: kur vien skaties — uz mazajiem elektroniem vai uz masīvajām zvaigznēm — kaut kas kustās, mainās, notiek. Un viena kustība ir sakaros ar otru, viena otru ietekmē, izveido, izskaidro. Ne īstenība, ne tās vēsture, ne indivīds, ne sabiedrība nav savrup stāvoši atomi. Lai taptu viens, ir vajadzīgs otrs, lai saprastu vienu, jāņem palīgā otru. Kā daba, tā cilvēka dzīve ir teleoloģiska, integrējoša spēka rokās. Izskaidrojums nav pilnīgs, ja uzsvērts tikai paliekošais, bet ignorēts pārejošais, akcidentālais. Arī mirklīm ir sava nozīme. Historisms šī gadu simta pirmajā ceturksnī kļuva par ceļa rādītāju uz lielāku realismu, lielāku, labāku pilnības novērtēšanu. Runājot par cilvēku, nepietiek objektīvu likumu vien, lai pareizi novērtētu, piem., kāda mākslinieka darbu. Vajaga saprast arī pašu mākslinieku, gleznas

gleznotāju, darba darītāju; tikai tā kļūst zināma darba īstā vērtība. Novērtējot cilvēkus, katrā gadījumā jāievēro iekšējā brīvība. Kad cilvēks ir spiests, viņš vairs nav īsti pats. Tāpēc — ne spiest, bet izprast, pasargāt. Mums nedrīkst iet gaŗām konkrētais, tuvais, dzīvais, vienreizīgais, jo tad mēs kļūtu nabadzīgāki, un kas uzdrošināsies to apstrīdēt mūsu dienās! Historisms ir pavēris šī gadu simta acis uz vēsturiskuma mistēriju.

Diemžēl, ķerot iznīcīgo, historisma sekotāji ir nodrupinājuši labu tiesu no paliekošā, un tas šodien izjūtams sāpīgi. Mēs tagad dzīvojam maiņas sērgas laikmetā. Paiet gadi un gaŗi gadi, iekams daudzi objekti maina savu izskatu radikāli, savu izskatu un iekšējo vērtību, bet tagad par to vien dzird — mainīt, mainīt — saimniecībā, tirdzniecībā, administrācijā, politikā, mākslā, filozofijā, darīt „modernu” reliģiju, jā, pat pašu Dievu. Palikt nozīmē iestīgt, mainīt — progresēt: „Jau paauudzēm ilgi amerikāņi atzīst tradīciju par kaut ko atmetamu — bez lielas nožēlas”, saka kāds grāmatas recenzents. Bet vēl šodien es dzeru to pašu tēju, kā pirms trīsdesmit gadiem, vēl šodien ēdu to pašu gaļu, un izsalkušam man ne prātā nenāk atteikties no karbonādes vai no tējas ar latviskiem gaļas pīrdziņiem. Kāpēc tad tik daudz saucienu pēc pārmaiņām?

Kas manī, tas — tuvāks, ko izjūtam, tas — stiprāks. Bet tas mainās, tāpēc jāmainās arī visam citam, par ko nespēju būt īsti drošs: lietu uztvere pārāk subjektīva, lietu izpratne pārāk relatīva — mainīgā nozīmes pārspīlēšana, vispārināta bioloģija — nabadzības apliecība cilvēka izpratnei un cilvēka dzīvei; gribēdami dot pilnīgāku īstenības izpratni, tik daudzkārt historisma pārstāvji ir devuši — nepilnīgāku. Viņu filozofija stipri subjektīva, jo daudz vairāk akcentē manī topošo pārdzīvojumu un tā pārejošo izskaidrojumu, nekā sevī esošo, paliekošo izpratnes saturu. Saskaņā ar Dilteju prāta cilvēks izprot dzīves pieredzi ar prātu, jūtu cilvēks — ar jūtām, un gribas cilvēks — ar gribu. No prāta nākot materiālisms, pozitīvisms, no jūtām — ideālisms, panteisms, no gribas — kristiānisms. Domām nav un nevar būt absolūtas vērtības. Ko filozofs domā, ko teologs māca, ko zinātnieks konstatē, tas viss ir sava laika izjūtu augļi. Šodien filozofs satikās ar īstenību, un tā viņu uzrunāja, bet rīt viņas uzruna būs citādāka, jo arī viņš pats būs kļuvis citādāks — centrā topošais, dzīvais, bioloģiskais, ne esošais — kas to lai zina! — metafiziskais, pārjutekliskais. Saprašana ir identificēšanās ar saprotamo, tā sakot, iedzīvošanās viņa dzīvē; kas to nespēj, tas nespēj saprast. Auksta prāta vietā lai nāk dzīves pilnība — labi domāts ieteikums,

bet nē, ja tas nomāc prātu, neļaujot tam pacelties pāri savu uztvērumu masai pie pēdējiem slēdzieniem, kuŗu pamatos ir vairs ne subjektīvā sajūta, bet objektīva, vispārīga un vislaidīgā sakarība. Kas tagad ir, kas tagad dots, tas, protams, jāzina un jo pilnīgāk, jo labāk, bet jāzina arī, no kā tas nācis, uz ko tas balstās, kas tas ir pats sevī, uz kuriem ved. Bez šādām ziņām cilvēks būtu darīts nabags, gremdēts akcidentu iznīcībā. Un ja mūsu dienās tas ir lielā mērā noticis, nav brīnums, ka cilvēki, meklēdami neiznīcīgo, absolūto, prasa mainīt, mainīt visu iznīcīgo. Neievēro tagad notiekošo, un tavs novērojums būs nepilnīgs, ievēro to, neizlaižot no acīm paliekošo, tad patiešām tu būsi ceļā uz visu pilnību. Bez substancālā kā pamata un struktūrālā kā norādījuma uz pēdējo izskaidrojumu akcidentālijām jeb topošajam vienam pašam nav pēdējā izskaidrojuma, nav galīgas jēgas, bet bez tās visa filozofija iestīgst drumstalu purvā un netiek un netiek no tā ārā. Nav brīnums tāpēc, ka gaišākie gari šodien vēsturiskai pieejai rāda citu ceļu — to, kur apvienojas ārējā snieguma galīgums ar cilvēka lēmuma, brīva lēmuma absolūto, vienreizīgo derīgumu.

Vairāk nekā citi dzīvības skolas filozofi dzīvības ideju savos darbos ir izmantojis Henriks Bergsons (1859.—1914. g.), kļūdams ar savām domām slavens visā pasaulē un atzīts par šī gadu simta filozofijas labāko formulētāju. No viņa ietekmējušies, viņa domas izmantojuši daudzi autori, un taču pašā galvenajā viņa filozofiskās sistēmas pieņēmumā *élan vital* guldīta dziļa neskaidrība. Kas tas par dzinējspēku ir? Viela? Gars? Radība? Dievs? Viens un tas pats sevī jeb vai tikai viens vārds būtiski dažādām substancēm? Šīs pamatmācības — pamatneskaidrības ēnā ir visi viņa konstatējumi par radītāju evolūciju (*L'évolution créatrice*, 1907. g.). Pēc tam, kad lasīti skaisti vārdi un vietām elpu aizrāvēji apgalvojumi, it kā mākonī ieiet viela, dzīvība, gars, dievība. Gribas jautāt, vai te mums nav beidzot darišana ar pašradītāju — visa radītāju NEKO — ar pilnīgu absurdu. Katrā ziņā, Bergsona vārdi ir pietiekami neskaidri, lai viņa izpratējus novestu pie pretējiem atzinumiem par viņa domām, piem., attiecībā uz Dievu: pēc Bergsona „Pasauli un lietu dabu uztver vienīgi iekšēja intuícija. Ar šīs intuícijas palīdzību mēs neskaidri, taču tieši uztveram sevi pašus kā dzīvībā ierautus un dzīvības būtību, kas ir arī visas pasaules daba. Tā, mēs un pasaule neesam kāda dusoša īstenība, substance, bet gan nepārtraukta kustība, darbība, evolūcija, no kuŗas dzimst arvien jaunas būtnes, formas *élan de la vie*, *évolution créatrice*, ne „fait”, bet arvien „se faisant”.

Šī pasaules dzīvība un radītāja evolūcija, kas sevi arvien tālāk izveido, kas arvien tālāk progresē, tiek nosaukta par Dievu — panteiski: „Dieu, ainsi défini, n'a rien de tout fait; il est vie incensante, action, liberté — Evol. créatr..” (J. Donat, S.J., Critica, nr. 279). „Bergsons izšķir divveidīgu tikumību un reliģiju — statisku un dinamisku. Pirmajā l'élan vital — Dieva darbība kas tomēr šķirta no Dieva, ir gājusi cauri visai radībai un beigusies ar cilvēku, it kā liecas un atgriežas pati uz sevi” (Garrigou-Lagrange, O.P., Apologétique, 123. lpp.). Tā tad, pirmajā gadījumā — topošs, panteisks Dievs, un visas citas būtes ir tikai viena dzinējspēka momenti, otrā gadījumā — Dievs ir no pasaules šķirts, kas nekādi netop. Bet ja visas kosmiskās īstenības dziļākā būtība ir dzīvība, kā Bergsons apgalvo, radītāja dzīvība — „se faisant”, kur tad atliek vieta nedinamiskai, netopošai īstenībai — kristīgo Dievam? Un tomēr, aprakstot lielo kristīgo mistiķu sakarus ar Dievu, Bergsona vārdi ir tik kristīgi, tik kristīgi. Sajukums, neskaidrība pašā Bergsona mācības centrā; zīmīgi, ka tā pati vaina ir arī tagad tik slavenajam viņa domu vērpējam Šardēnam (Pierre Teilhard de Chardin, 1881.—1955.) — arī viņu apsūdz panteismā, kamēr citi viņa darbu tulki to dedzīgi noliedz.

Ja nezina vai neievēro šo pamatpieņēmuma neskaidrību tā, kā H. Bergsona darbos tas stāv rakstīts, daudzas lietas izrādās tīri labas un slavējamās: viņa darbos nomanāma reakcija pret pārspīlētu racionālismu un mēchanizētu kultūru. Viņš atmet materiālismu, determinismu, darvinismu un jaundarvinismu, atzīst pārsabjektīvu reālītāti, saskata cilvēkā dziļāku sevi, ne ķermenī vien, atklāj vienu palicēju īstenību cilvēkā — garīgā sastāva palikšana cilvēkā ir, varbūt, visvērtīgākais no viņa filozofijas jēdzieniem („durabilité”), aizstāv kristīgās mistikas dziļumu, sludina gara brīvību, Dieva mīlestību, piešķir izcilu vērtību gara vadītai radīšanai. Ja par šo visu varētu teikt, ka te Bergsonam tiešām ir pamirdzējis kaut kas paties un liels, tad pārbaudot viņa domas no lielāka tuvuma, šī gaisma, diemžēl, ātri nozūd, jo parādās nepieņemami apgalvojumi par dabu, par cilvēku, par Dievu.

Ja dzīvība ir visa kosma īstenības pamats, kas tad ir matērija? Kas ir fizikā un ķīmijā pētītie elementi — vairāk nekā simts dažāda veida elementi? Viss esot ņemams organiski un bioloģija liekama pirmajā vietā. Saskaņā ar Bergsonu tapt nozīmējot vairāk nekā būt. Domājot viņa filozofijas garā, zūd atšķirība starp paškustību dzīvā būtnē un kustinātu kustību nedzīvā; matērija kļūst par kustības blakus produktu, jājaūtā,

vai tai vispār ir kāda solida īstenība. Lai dzīvo kustība, tapšana, dzīvība! Kā var būt kāda straume, kuŗā nekas neplūst? No Dieva iziet gan visa dzīvība, bet tas nedara visu vienādi dzīvu. Ir būtiska atšķirība starp akmeni un suni, un kas parastajā dzīvē atteiktos to atzīt, ļaudis šaubītos par tā prāta spējām. Bergsons maldās, apgalvodams, ka telpa ir tikai paša cilvēka izgatavots simbols, ideāla schēma; jēdziena pamatos ir ķermeņu izplatījums, kas ir kaut kas reāls, un es sāpīgi atsistos ar pieri pret sienu, ja es ar to dzīvē nerēķinātos. Patiešām, ko novērojam sevī un ārpus sevis, novērojam kā kustībā un mainā ierautu, bet tas nekad nerada stāvokli, kad vairs nebūtu nekā kas kustās un mainās. Kustības mainās, bet tās ir arvien kādas substances kustības, un — ne vienas vien substances (dzīvības) kustības. Pasaulē ir daudz substanču — kustību nesēju, kas patiesi atšķiras viena no otras un ne tikai savā izskatā vai cilvēka iedomā. Skaidru piemēru tam dod mūsu apziņa: tā ir mana doma, ko es tagad domāju, ne kāda cita subjekta doma; tas ir mans nolūks, ko es tagad īstenoju, ne citas personas nolūks. Es dzīvoju savu dzīvi un citas personas — atkal savu; katrs viens no mums ir kaut kas pats par sevi un vienreizīgs — dažādas substances. Ja savā dziļākā sastāvā viss ir viens — dzīvība, lai arī kā to Bergsons šķirotu, vienai pamatīpašībai vajaga būt tam pašam, tad dvēsele beidzot pazūd materiā; cilvēka brīvībai atgriežoties savā dzinējspēkā, faktiski mitējas eksistēt arī individuālā palikšana, ar ko Bergsons tik pareizi bija mēģinājis pārspēt materiju.

Viena visu pasauli aptvērēja trauksme uz arvien pilnīgāku sevis un visa cita apzināšanos, no instinktiem dzīvniekos līdz intelektam cilvēkos. Bet intelekts ir tikai tehniķis, kas sadala savus uztvērumus objektos un apstrādā tos tālāk pēc to kausāliem sakariem, visu laiku palikdams objektu virspusē, jo nav tā spēkos uztvert objektu būtību. Ir vēl kāds cits, augstāks dzīvības attīstības posms — intuīcija: „On appelle intuition cette espèce de sympathie intellectuelle par laquelle on se transporte a l'intérieur d'un object pour coïncider avec ce qu'il a d'unique et par conséquent d'inexprimable — par intuition sauc to intelektuālās simpatijas veidu, kas mūs ieceļ objekta iekšpusē, lai sakristu ar to, kas šai objektā ir vienreizīgs un, tā tad, neizteicams” (Bergson, „Introduction á la métaphysique. Revue de Métaphysique et le Morale XI, 1903). Intuīcija ir visaugstākā dzīvība, visaugstākā izpratne, jā, visa īstenība savas evolūcijas augstākajā stadijā, visspēcīgākais, varenākais vilnis, kas radīdams drāžas pāri visiem materijas un statiskās domāšanas dam-

bjiem. Intuīcija tād ir izpratne, bet kāda izpratne? Ne diskursīva, lēna — no jēdzieniem uz slēdzieniem, no slēdzieniem uz secinājumiem, bet gan tieša, droša, dziļa, būtiska — metafiziska un šai nozīmē irracionāla. Kas sakāms par šādu izpratni — Bergsona intuīciju? Objektīvas sakarības vēl bez vārdiem, vēl bez izteiksmes, sakarības sevī un ārpus sevis — to uztvere nav noliedzama. Varbūt šis tas jau ir sācis formulēties; cits sekos vēlāk. Jau no paša sākuma saturā bagātāks, bet vēl neskaidrs iekšējas vai ārējas pieredzes ziņojums, kad „iekšā” ir, bet ārā vēl nenāk” — kas nebūs pamanījis, ka mēs spējam uztvert daudz vairāk nekā izteikt? Arī „simpatiski” t.i. brīvi, bez aizspriedumiem iejūtoties cita cilvēka stāvoklī un salīdzinot to ar savu pārdzīvojumu līdzīgos apstākļos, iespējama pilnīgāka patiesības pazīšana. Par cik Bergsona intuīcija nozīmē visu to, tās jēdziens gluži pareizs, bet tad tas nozīmē potenciālu izpratni — intelektu, kas no neskaidrības prasās pēc jēdzieniskas skaidrības kādā vispārīgā likumā. Bet ir aplami un bīstami saskatīt te kaut ko lielāku. Tad būtu atvērtas durvis visādiem vīzionāriem, praviešiem, gaišrēģiem, kas pludinātu pasaulē savus redzējumus un ziņojumus, neraugoties ne uz kādiem zinātnes un vesela prāta likumiem.

Pat ja Bergsons nesauktu savu „évolution créatrice” par Dievu — topošu, panteisku dievu, būtiskā atšķirība starp pasaules dzinējspēku un pašu visuma dzīvību nav tā visskaidrāk parādītā lieta viņa rakstos. Stāvoklis kļūst vēl neskaidrāks, ja ievēro, ka pēc dzīves filozofu ieskata Dievs pazīstams ne diskursīvi, bet intuitīvi — eksperimentāli jeb tiešā saskarē (sevišķi mistiķos), tiešā izjūtā. Psihologam Bergsona filozofijā darišana ar vispārīgas evolūcijas izveidotu dvēseli — apzināšanos, ne ar Dieva radītu individuālu, vienreizīgu, garīgu būtni, un morālistam jābrīnās, vai vispār ir kaut kādi augstāki likumi nekā dzīvības impulsi, prasības, vajadzības; būtībā taču viss ir dzīvība, kas traucas uz priekšu pēc savas iekšējas likumības. Atgriezies pie dzīves dzinējspēka, un tu praktizēsi dinamisku reliģiju.

Patiesības pilnība nevar būt tukšā abstrakcijā. Dzīvība, kur viss pulsē, kustās, attīstās, tur meklējama īstenības izveidotā, patiesā seja; dzīvei tuvāka pieeja vedīs mūs pie dziļākas pasaules izpratnes. Francijā dzimušajam bergsonismam bija tāda pamatdoma. Bet angļu sakšiem, un sevišķi amerikāņiem bija arī tādā „dzīvīgumā” vēl par daudz spekulācijas — tīras domāšanas. Kāpēc atklāti neatzīt, ka finansiāls aprēķins, praktisks apsvērums, izdevība, sekmes, panākumi, guvumi, noderība

vispār ir tas, kas dimdina pasauli? „Visu šīs nedēļas notikumu pamattemats bija nauda”, tā šorīt ziņoja angļu radiofons, kamēr Šveices laikraksts uz brokastgaldā iztirzā jautājumus, kas atbildami čehu skolotājiem piesūtītajā politiskās tīrīšanas anketā — vai bijuši uzticīgi komunistu partijas līnijai, vai tagad nožēlojot savas kļūdas. Eiropā vēl rīkojas ideoloģiski, bet angļu sakšu mentalitāte ir visumā prāgmatiska, un prāgmatisms atzīstams par Amerikas tipisko filozofiju. Kas tur ko daudz domāt! Iekārtojies, cik vien labi iespējams, un dzīvo pilnu, priecīgu, sparīgu dzīvi. Šāds dzīves stils, liekas, tikpat vecs kā pati cilvēce, bet kā prāgmatisku dzīves filozofiju to samērā nesen formulējuši amerikāņi Peirss (Ch. Peirce, 1839.—1914.), Šillers (F.C. Schiller, 1864.—1937.), Duijs (J. Dewey, 1859.—1952.) nu sevišķi Džeims (W. James, 1842.—1910.).

Par cik kaut kas ir derīgs, par tik tas ir paties un — tāpat atzīstams, veicināms un otrādāk: ja kas nav derīgs, tas — atmetams. Derīgums ir patiesības mēraukla, jā, pati patiesība, kuŗai pienākas kalpot progresam, dzīves vajadzībām vispār. Piem., materiālisms sadrumstalo, rada apnikumu, izmisumu. Tas — atmetams, kamēr ticība Dievam — teisms rada priecīgu gara noskaņu, veicina darbību, izturību. Tas — pieņemams un veicināms. Kāds kuŗam labums no tīra intelektuālisma? Zinātnēi pienākas kalpot praktiskiem mērķiem; un amerikāņi izdod milzīgas summas tehniskiem sasniegumiem. Angļu sakšu straujajam dzīves tempam neatliek laika saskatīt patiesību atzinumu saskaņā ar pašu objektu un rakņāties pa patiesībām kā tādām. Peirss un Šillers sauc savu prāgmatismu par humānismu: visa patiesība ir cilvēciska, t.i. tā nav nekad absolūti derīga; pats dzīvais cilvēks ir visu lietu pēdējā mēraukla. Ja viņam kaut kas kaitē, tad no tā vajaga atbrīvoties. Nevar noliegt, ka politiski militārā avantūrā šāda nostāja būtu vairāk humāna nekā naida pilns „uguns splāvējs” doktrināls fanātisms, un angļu sakši kā uzvarētāji ir labāk uzņemti nekā rases kundzības vai komunistiskas dogmas uzspiedēji Eiropā.

Bet relatīvs labākums nedara ne prāgmatisko doktrīnu, nedz dzīves praksi par ideālu. Kāds labums citam no tā, ka cilvēks stāv spoguļa priekšā un stundām ilgi sevi apbrīno? Tāpat ar zinātni un zināšanām vispār, ja tās apbrīnotu sevi, kā stāvēdamas spoguļa priekšā, nedodamas nekā ne materiālai, ne garīgai — tikumiskai, reliģiskai dzīvei, kāda kuŗam tad būtu interese par tādām atziņām? Tiktāl prāgmatisms taisnība. Arī tīri teorētiski raugoties, patiesajam vajaga būt kaut kā

noderīgam, ja ne tagadējai, tad vismaz dzīvei nākotnē, un tas, kas ir nepatīess, agrāk vai vēlāk nodara kādu kaiti. Tādēļ no labiem augļiem var zināmā mērā secināt augļu devēja veselumu — patiesību, bet ne no katra labuma patiesību un no katra ļaunuma — aplamību.

Bet prāgmatiskā stājā nāteikti pārprasta patiesības daba. Dzīves pieredze parāda patiesību kā atziņas saskaņu ar savu objektu, neskatoties vispirms uz kaut kādu derīgumu. Mute konstatē, ka šķidrums ir ūdens, lai arī cik šai stundā būtu vajadzīga petroleja; zinātnieks deklarē un ar argumentiem pierāda, ka zeme riņķo apkārt saulei un ne otrādāk, lai arī kā citi par viņa apgalvojumu zobotos. Kad patiesība atrasta, tad var domāt par tās praktisko vērtību. Daudzas patiesības ne tikai nav derīgas, bet ir pat kaitīgas dzīvei — tādas, kādas tās konstatējamās: cik nepatīkams vēzis smadzenēs! Ar kādiem izdevumiem saistīta smagā operācija! Idillisko dzīvi piepeši pārtrauc ziņa par mīlotās personas sakropļošanu auto katastrofā. Skolā man jāmacās matēmatika, par ko man nav ne mazākās intereses. Kāds ļaunums nāk no nepareizā apgalvojuma, ka muša noslika glāzē, kamēr īstenībā tā noslika krūzītē? Daudzas nepatiesības ne tikai neko nekaitē, bet pat pozitīvi palīdz: es sameloju mātei, ka naudu iedeva tēvocis, kamēr īstenībā es to nozagu, un es tieku cauri ne tikai bez pēriena, bet vēl ar saldumu pilnu muti.

Ja ne skaidri pasakot, tad neizteiktā veidā sevī ietverot, prāgmatisms aizstāv patiesības relatīvitāti. Kas noderīgs anglim, nav noderīgs vācietim, un abi runā par to pašu lietu. Latvietis saka: vienam patīk māte, otram — meita. Lēnajam, godīgajam patīk reliģija, straujajam, negodīgajam — teisms. Un abiem vajaga būt patiesiem — ticībai un neticībai, jo abi noderīgi. Un vēl viena lieta — mainīgums: kas agrāk noderēja caram, tas tagad nav noderīgs komūnismam; agrāk bija viena patiesība — kas lika mest krusta zīmi, tagad — cita — kas liek krusta zīmi atmet. Padod patiesību cilvēku vajadzībām — iegribām, un visraibākās lietas sekos — būs dots pamats apgalvojumam — cik galvu, tik patiesību. Un kāpēc lai katrai stundai nebūtu sava patiesība, kas atmet iepriekšējās stundas patiesību.

Tāda prāgmatiska pieeja samīn zem kājām cieņu pret reliģiju un tikumību. Ja tev kāda vajadzība — laba vai slikta, vienalga, kas to apmierina, tas ir patiess. Pazemība, atturība, šķīstība, nabadzība, paklausība, pacietība, izturība, centība un citi kristīgi tikumi par cik tie nepatīkami — atmetami kā nede-

rīgi. Reliģija ved cilvēkus uz pēdējo mērķi un šī mērķa gaismā liek vērtēt un dzīvot visu. Viens otrs solis ved uz Dievu, cits — neved. Bet ja viņš man patīk, ko tad? Pēc prāgmatisma arī tas ir patiens un atļauts. Tā tad — uz Dievu, prom no Dieva. Kā kuŗš varētu orientēties tādā reliģijā un tai pieķerties? Paliktu, varbūt, tikai reliģijas vārds, bet īstenībā dzīve vadītos no lielākās patikas. Angļu sakšu zemēs reliģija nav mirusi; baznīcas bieži ļaužu pilnas. Bet tā ir reliģija pēc sektēm — pēc lielākās patikas likuma, kas bieži grib mainīties, lai patika būtu vēl lielāka. Tikai pēdējos gados oikumēniskā kustība ir kļuvusi dzīvāka, bet atkal un atkal tā iestrēgst, pirms kā tā cik necik ir pakustējusies uz priekšu.

Technikas progress apbrīnojams; būves grandiozas, un visam, kas Amerikā veidots, parasti — liels vēriens, bet oriģinālu, dziļu domu maz — tās nāk lielākoties no Eiropas. Tāpēc, atskaitot pāgmatismu kā angļu sakšu filozofisku pieeju, šai grāmatā speciāli par Ameriku nekas vairāk nebūs teikts.

2. SENSENĀ NESPEKA ZĪMĒ

Līdz ko cilvēks ir izrunājis kādu vārdu, jau skaņas vien nepietiek, lai izskaidrotu visu, kas ar vārdu dots — vēl atzīmējama vārda nozīme. Bet vārda nozīmei pavisam citādāka daba nekā nozīmes izteicējai skaņai. Pretstata fakts tūliņ pamanāms, pamanāms arī, ka pretstata sastāvdaļas ir kaut kā saistītas. Bet kā tās ir saistītas, vienotas? Kas primārs šai pretstatā — jutekļu uztvertā skaņa vai prāta saprastā nozīme? Šī problēma nomanāma jau no pašiem filozofiskas domāšanas sākumiem, sen sen priekš Kristus atnākšanas, un nav tai pārliecinātāja atrisinājuma tīrā filozofiskā domāšanā līdz mūsu dienām. Jā, raugoties tieši no šī viedokļa, Kristus parādās kā labākā atrisinājuma devējs, kā zemes apvienotājs ar debesīm. Bet tad jau darīšana ar pārdabisku atklāsmi un ne ar paša cilvēka prāta sasniegumu.

a) Gara pārākuma filozofija

Daudzus Eiropas filozofus, sevišķi franču izcelsmes filozofus var atzīt par gara pārākuma atzinējiem, bet te dažas sīkākas piezīmes galvenokārt par divu franču autoru — Lavela (Louis

Lavelle, 1883.—1951.) un Lesenna (René Le Senne, 1882.—1954.), kas publicēja grāmatu seriju „Philosophie de l'esprit”, svarīgākajām domām:

Lai cilvēks būtu brīvs un izveidotos par pilnu personu, viņam vajaga stāties sakaros ar Dievu, savas garīgās eksistences avotu. Bet Dievs ir mistērija, un cilvēkam kaut kā no mistērijas ir zināmas bailes: „Lai izvairītos no saduršanās ar noslēpumaino būtni vaigu vaigā, cilvēku vairākums padodas seklas loģikas kārdinājumam, kas piekabina skatu kādai starpscēnai starp cilvēku un viņa dzīves pieredzi. Veselā saprāta piekritēju scēnā ieiet ikdienas notikumi un darbi, zinātnieku scēnā — viņu teorijas, pilsoņu scēnā — stipra sasaistīšanās ar valsts pasākumiem; vēsturniekus aizrauj notikumu un plānu grandiozā secība un tā viņus pasargā no iekšējā nemiera, kurā meklējams filozofijas sākums. Bet optimismam pieņemoties, iekšējais nemiers pamazām pazūd. Prātam atsakoties domāt, cilvēks, īsti nemaz nemanīdams, zaudē savas eksistences jēgu; viņa prāts, dvēsele un izjūtas izkūst darbā, kurā viņš ir iesaistījies,” tā runā Lasenns savā svarīgākajā grāmatā „Obstacle et Valeur” (Parīzē, 1935. g., 79. lpp.). Atrāvis acis no Dieva, cilvēks dara tumšu savu dvēseli un pamazām to iznīcina. Kāda izeja? Vajaga pieteikt cīņu vērtību apdraudētājiem, gara ienaidniekiem. Vajaga izpētīt un sekot tam, uz ko ved dzīves pieredze, kā tā atzīmējas mūsu apziņā, mūsu sirdsapziņā. Cilvēka „ego” atrod savu īsto seju no apzināto objektu pretestības, un tā tad ir pareiza tā pārliecība, kas pieņem, ka mūsu zināšanas nāk no dzīves pieredzes. Bet ar pieredzi Lasenns domā ne tikai ārejus iespaidus, bet arī iekšējas, pat mistiskas nojautas un to totālo stīgu, kas saista visu ar visu, kas ir klāt katrā uztvērumā un kas ved uz Dievu. Apziņas saturu beidzamā izvērtētāja ir sirdsapziņa, kas vada cilvēka darbību uz lielāku jēgpilnību. Kā tas notiek? Brīvi apzinoties, brīvi izšķiroties. Ne absolūtais gars ieiet cilvēkā un visu nodiktē, nedz absolūtā viela akli piespiež. Sadurdamies ar šķēršļiem, cilvēks tos novērtē. Tad, nācis pie dziļākas pārliecības, brīvi izšķiras ko darīt. Cilvēka būtne nav kaut kas dots un gatavs; tā veidojas no mūžam jaunā spraiguma starp pieredzes apziņu, kas neapmierina un sirdsapziņas atziņu, kas apmierina un ved uz Dievu.

Pēc Lavela, otra gara filozofijas pārstāvja, atzinuma filozofija kļūst nozīmīga tikai tad, ja tā sakabina cilvēku ar absolūto Būtni; absolūtā Būtne ir pati Būtne. Lai arī kur mēs ietu, ko darītu, ko domātu, mūsu priekšā ir arvien kaut kas — kāda būte, kaut kas, par ko sakām, ka tas ir. Pati Būtne ir tīrā ak-

tuālītāte, no kuŗas nāk visi šie „ir”, ieskaitot mūs pašus. Katrai būtnei ir zināma līdzdalība Būtnes būtībā, ja drīkst tā teikt, bet līdzdalība nav identitāte. Cilvēkam šī līdzdalība atklājas kādā dziļā pārdzīvojumā, kuŗā viņš pārliecinājas par Absolūtās Būtnes klātieni sevī un savu klātieni šai Būtei, taču un tā nekādi neizbeidzot savu piederību šai pasaulei un parastajai cilvēka personai. Mīlestība ir tas spēks, kas ievēd pašu Būti cilvēkā un parāda to kā Dievu; mīlēdams pasauli, bet visvairāk citus cilvēkus, mīlētais atklāj savu mīlēto objektu dziļāko uzturētāju spēku, tīro aktuālītāti — Dievu un vienojas ar to kā ar savas paša būtnes uzturētāju, dzīvības un mīlestības devēju.

Lavels ir būtnes filozofs (skat. divās grāmatās — „De l'être” 1927. g. un „Introduction à l'ontologie” 1947. g.), bet viņa ceļš uz būtni neved no ārēju objektu uztverēm. Par būtnes dabu, eksistenci un par īstenību vispār mēs pārliecināties iekšējas apzināšanās ceļā, mums kļūst skaidrs, ka ir tā kopīgā saite, kas apvieno visumu; visur ir kaut kas un tas pats — gara atklāts tīrās aktuālītātes rādītājs — Absolūtā Gara — Dieva pierādītājs. Lavels noraida panteismu, bet viņa uzrādītā galīgo būtni līdzdalība Bezgalīgajā atstāj vietu šaubām, vai tomēr viens un tas pats nav kaut kur paslēpies katrā būtnē un vai bezgalīgā būtne ir patiešām pilnīgi transcendentāla.

Gara filozofu skolu var uzslavēt par cenšanos atzīt Absolūto, par pūlēm saskatīt visu cilvēku visā savas dzīves raibajā pilnībā, par neatlaidību, ar kādu viņi uzsver garīgos spēkus, mēģinādami izprast cilvēka personu. Visu darbos iezīmējas intuitīva un jaunplatoniska pieeja lietu izpratnei. Un no šī viedokļa raugoties, viņi — gara skolas iespaidi skaidri nomanāms vispārīgā franču un modernā italiešu domāšanā — padod savu filozofiju kritikai, kas vērsas pret tādu pāratziņas atziņu devēju — intuīciju un pret Plotina Vienu, kam īsti neizdodas atdalīties no vienības ar visu citu.

b) Reālā nedrošība

Tikai tas, kas ir, un viss tas, izpētīts ar zinātnisku precizitāti, jā, liekas, tur ir tas Dievs, ko Bertrands Rasels meklēja un vēl mirstot pirms pāris gadiem nebija — kā kādā viņa nekroloģā bija teikts — īsti drošs, vai to ir atradis. Katrā ziņā, saistīt saista šī mūsdienu ievērojamā filozofa — angļu aristokrata dzīves cīņa par lielāku skaidrību un drošību, kā tā vērojama viņa grāmatās un apcerēs. Kaut kas ir ārpus cilvēka, un cilvēks to

cik necik zina. Par to Rasels sava mūža lielum lielā daļā bija drošs. Tas arī nav kaut kas viens, bet gan sastādās no daudziem objektiem — plūralisms bija otra viņa pamatpārliecība, bet cik kur vielas, cik kur gara, kas ir viela, kas gars? Raselam liekas, ka nav ne vielas, ne gara tradicionālā izpratnē; ir tikai jutekļu pienesumi. Apvieno visus jutekļu pienesumus vienā skatā un būs radies prāts; apvieno dažādu novērotāju datus, un — būs viela. Nervi determinē jutekļu iespaidu apvienojumus, gars kā tāds — pazūd. Taču prāta procesi vairāk reāli, jo tie ir tieši uztverti, bet viela ne. Tomēr no jutekļu datiem zinām šo to arī par vielu. Te zinātnes istā sfaira — pētīt šos iespaidu atomus. Tā sauktās substances ir tikai atomu apvienojumi prāta ceļā — loģiskais atomisms. Nost ar neskaidrību un nedrošību! Nost ar misticismu un romantismu! Dodi precizitāti! Filozofija lai sagatavo ceļu zinātnēi. Analizē, pārbaudi, gūsti matēmatisku, loģisku skaidrību kur vien tas iespējams. Zinātne nepierāda ne Dievu, ne nemirstību. Idejas apvienojas, smadzenes funkcionē — vai tas nav viss, ko saucam par dvēseli? Reliģijas pamatos bailes. Kas padodas tām, vēl nav īsti nobriedis. Lai būtu iespējama laba, godīga dzīve, tās vajaga pārvarēt. Teorētiskā tikumībā daudz mānīcības — atmetamas lietas. Zini, pārvari bailes, stiprini raksturu, palīdzi citiem, veicini zinātni — lūk, ceļš uz laimi.

Pat ja tai kāds uzbruktu, to nespētu sagraut; ir viena augstāka valstība, kas stāv aiz matēmatiskās noteiktības un loģiskās skaidrības. B. Rasels sāka savu filozofiju ar platonismu, deducēdams no pārjutekliskā, matēmatikas un loģikas noteicēja slāņa pasaulē novērojamo kārtību, bet pabeidza ar sava sapņa princesi — zinātni, analizēdams visu līdz pat solipsismam — nespējai iziet ārā no savas personas cietuma, taču neuzdodams cerību, ka tas ir iespējams un neatlaidīgi darāms.

Vairāk organisks, vairāk sintetisks un sistēmatisks bija viņa laika un skolas biedrs Alfreds Norts Vaitheds. Pēc viņa domām abstrakcija svarīga, bet tā nedrīkst darīt mūs sterilus. Filozofa uzdevums ir ne tik daudz formulēt abstrakcijas, bet gan pārbaudīt, kritizēt jau eksistējošās abstrakcijas. Bet lai te nerodas pārpratus: lai cilvēks rīkotos pilnīgi prātīgi, filozofija pēc Vaitheda ieskata ir neaizstājama. Lai filozofa domas ietu pareizā virzienā un novestu tās vienā visaptvērējā sistēmā, viņam vairāk vajaga paļauties uz konkrētu intuīciju nekā uz tiešo pieredzi, viņam vajaga ticēt harmonijai, likumam, skaistumam, taču likumība nolasāma ne no filozofa subjektīvām iedomām, bet gan no pašām eksistējošām lietām un to dabām. Nevar būt,

ka viela ir tikai vienlaicīgi, vienvietīgi, tā sakot, kopā sagrūzti fragmenti. Tad, runājot par vienu, neko nevarētu teikt par otru. Ir spēki, kas daļas apvieno; viela ir kaut kas organisks — organisks mechanisms. Pasaule ir ne objektu, bet notikumu pasaule. Lai arī ar ko mēs sadurtos, ko pārdzīvotu, katreiz ir kaut kas saprasts un kaut kas uztverts; katrā atsevišķā notikumā ir kaut kā ietverts viss. Tāpēc katrs notikums ir savā ziņā universa spogulis. Lai nepārprotam: noteikti ir ārēja īstenība, ne domas vien. Mēs nedzīvojam izolācijā. Vaitheds izskaidro vispārīgus jēdzienus, norādīdams uz organisku kārtību universā, taču ne viela ir viela, kā to parasti domājam, nedz gars ir gars — substances atmetamas. Ir notikumu ķēdas; viena funkcija seko otrai. Taču gars nav tikai vielas „atbalss”, ēna, kaut gan grūti pateikt, kur beidzas viela un sākas gars. Skati notikumu no iekšpuses un jāsaduŗas ar zināmu izprotamu pusi — katrā notikumā ir kaut kas apzināms — kaut kas no apziņas, gara. Pārdzīvojumos — notikumos tādad ir divi poli: jutekliski uztveramais un loģiski saprotamais. Neorganiskā vielā no pēdējā, protams, pavisam maz, tas ir, neorganiskā vielā, ko mēs parasti saucam par tādu. Dzīvniekos jau ir vairāk izpratnes un visvairāk — cilvēkos, bet Vaitheda filozofija nebūtu organiski mechaniska, ja tā atļautu cilvēkā patstāvīgas garīgas substances — dvēseles eksistenci. Viņš sludina radikālu dinamismu — vienu nepārtrauktu notikumu straumi. Bet lai šo aktuālitāti varētu saprast, jāsauc palīgā kāds ideāls — pārjuteklisks jeb metafizisks slānis — viens bezlaika, beztelpas bezgalīgs spēks — trauksme, kas visu sāk un vada, kāda pilnīgi nenoteicama substance (Deus minus habens!). Kas tad saskaņā ar Vaithedu ir Dievs? Tas noteicējs, determinētājs princips, kas visam dod noteiktas dabas, veidus, sejas. Katrā notikumā apvienojas visi trīs: 1) mūžīgā iespēja, 2) trauksme, šis ideālās iespējas īstenotāja un 3) Dievs, noteiktā objekta radītājs. Tāda „konkrētizētāja” eksistenci vajaga vienkārši pieņemt, pierādīt to nevar. Aristoteļa Dievs pēc Vaitheda domām pārāk transcendentāls, lai tam būtu praktiska vērtība, turpretim viņa Dievs ir tepat pasaulē, lai gan viņš pasauli pārspēj, jo ir tās noteiktības radītājs un jēgas devējs visam. Aplūkodams sevi, viņš veido visu — pakāpeniski, progresīvi saskaņā ar savā būtņē atklājamo harmoniju; Dievs ir šī progresā garantētājs. Kā radītājs viņš ir nemainīgs, bet kā veidotājs — viņš kļūst arvien pilnīgāks reizē ar paša veidotām jaunajām būtņēm.

Atzīta cilvēka domu neradīta īstenība, atzīta patiesība, atzīta prasība turēties pie patiesības ar zinātnisku noteiktību,

nojausti gara vēdieni dzīves gaitās, šur tur pat pamanīts kaut kas no Dieva. Angļu jaunreālistu skola interesanta un vietām aizrautīga. Angliskais kompromisa temperaments izvairās kā no katēgoriskiem apgalvojumiem, tā no katēgoriskiem noliegumiem. Kur vien iespējams, tas gatavs dot pastāvēšanas tiesības visam, bet, diemžēl, tā, pašam negribot, tas pārvēršas par neskaidrības mīlestību. Pēc visām smalkām jaunreālistu analizēm domātājam nav skaidrības ne par dabu, ne par cilvēku, ne par Dievu.

No vāciešu puses jaunreālistu skolai pieskaitāms Nikolajs Hartmanis. Lai gan viņš sevi uzskata par ontologistu, faktiski viņš ir viens no vairāk ievērojamiem metafizikas atdzīvinātājiem šai gadu simtenī. Dziļā un skaidra ieskata pilna ir viņa sniegtā būtes analīze; viņš bija pārliecināts, ka visu zinātņu pamatos guldīta viena problēma — būtes problēma. Lai kad un ko un kā mēs domātu, mēs nevaram nedomāt neko. Šo kaut ko tad viņš ir aprakstījis, šķirojis, skaidrojis visos tā izskatos, veidos, izteiksmēs. Ir divi iras veidi — reālais un ideālais — primārie iras veidi. Sekundārie iras veidi ir atzītais un loģiskais. Pie ideālā veida pieskaitāmas lietu būtības, vērtības un visa matemātikas pasaule. Reālītātes joslai pieder viela, dzīvība, apziņa un gars.

Gars ir tikai cita būtes pakāpe, protams, ļoti svarīga un noslēgta, kas izteicas trejādi — personīgi, objektīvi un kā objektīvais gars. Gars ir individuāla reālītāte, kas turpinās eksistēt, cik ilgi eksistēs pasaule. Tā tad — temporāla reālītāte, taču ne substance, bet pats process, būtiski nelokāls, tomēr piesaistīts zināmai vietai, ko tas pārvalda, kaut palikdams atkarīgs no tās, kā valdnieks ir atkarīgs no savas pārvaldītās tautas. Arī objektīvais gars nav substance, bet gan visa gara dzīve, kā tā izveidojas cilvēku grupās. Individuālais gars plaucina objektīvo garu, un objektīvais gars dzīvo caur individuālo garu. Objektīvo garu labāk respektē kādas sabiedrības vadītājas personas.

Savai ētikai Hartmanis par izejas punktu līcis vērtības jēdzienu. Morālās vērtības pieder kādai neatkarīgai pasaulei, un pats cilvēks ir aksioloģiski (dabiski) autonoma būte. Nav tāda augstāka teleoloģiska principa, kas varētu noteikt cilvēka dzīvi, jo ar to būtu iznīcināts cilvēks kā persona. Visaugstākā vērtība ir tikums. Cilvēks ir brīva būtne. Dabas likumi neiznīcina brīvību. Vainas apziņa pierāda, ka brīvība nav kaut kāda illūzija. Par reliģiju domājot, lai atceramies, ka te bieži jāsadūfās ar to, kas prātam vairs nav saprotams. Klusēšana tad ir vispareizākā izturēšanās.

Neraugoties uz tik daudziem vērtīgiem atzinumiem ontoloģijā, Hartmaņa vājā puse, kā tagad redzams un kā tas redzams no jaunreālistu domām vispār, ir gara josla. Kaut gara eksistence visur atzīta, tā daba un darbība samērā maz saprasta un līdz ar to tieši tās svarīgākās zonas — cilvēka personība, tikumība, gara dzīve, reliģija paliek neskaidrības, nedrošības miglā. Jaunreālistu mikroskopiskā metode ir palīdzējusi viņiem daudz ko sīki analizēt, bet atstājusi viņus nevarīgus lielākā sintezētāja, vienotāja gara priekšā.

3. SLAVAS DZIESMA GAISMAI

Par cik tā pasaulē spīd, izpratnes gaisma tiek godam respektēta: ne prāts aizmirsts, ne viela atstāta, viena intelektuāla un reizē stingri reāla sistēma, kuŗā nekas, itin nekas nav izlaists, otrādāk, viss atstāts, izvietots, apgaismots, pacelts līdz dievības augstumiem, lai tur tas mirdzētu visā savai dabai atbilstošā spožumā, tāda ir klasiskā metafizika, kas 20. gadu simtenī taisās izvērsties par vienīgo visai pasaulei pieņemamo veselās domas lidojumu. Lai te — aprakstīti tās lidojuma galvenie posmi.

Būtne kā būtne ir šīs filozofijas galvenais objekts. Ar to kā domas tvērumu tā sākas, un ar to kā īstenības pilnību tā beidzas. Pēc savas nozīmes būtne ir analogisks jēdziens, t.i. tas norāda uz kaut ko līdzīgu — to pašu un tomēr citādāku, kad šis vārds ir lietots konkrētos gadījumos. Pirms kā kaut kas ir, tas var būt — ir iespējams, potenciāls. Katra būtne tā tad domājama divos pamatveidos — potenciālā un aktuālā. Atskaitot Dievu, katrā citā būtnē ir kaut kas aktuāls un potenciāls — pirms kā tā kļuva, tā varēja arī nebūt; aktuālais ir potenciālā īstenojums.

Runājot par eksistējošām būtnēm, vienmēr šķirojama eksistence un tas, kas eksistē — zināma esence — zināms saprotams saturs, kuŗš kā tāda veida saturs, daba jeb būtība varēja eksistēt. Eksistence ir esences aktuālizētāja. Tā tad atkal, atskaitot Dievu, visur citur eksistences un esences attiecībās izpildās potenciālā sakari ar aktuālo. Tas pats konstatējams arī citos sakaros — substances attiecībās ar saviem akcidentiem jeb akcidentālīgām. Starp maņu organu uztvertām parādībām ir tādas, kas nāk un iet, parādās un pazūd, atstādamas pašu uztverto objektu neskartu: balta maize, brūna maize, karsta maize, auksta maize, liels maizes kukulis, mazs maizes klaips — visos

gadījumos paliek maize: uztvertais objekts pats sevī ir substance. Pārējie vārdi izteic tās īpašības, tuvākus apzīmējumus ar pārejošu dabu — akcidentālijas. Arī te tātad vērojams kaut kas no potenciālās un aktuālās sakarības. Tapšana ir pāriešana no potences uz aktualitāti, bet darbība ir būtnes pilnības īpašība. Lai potenciālais stāvoklis izbeigtos un rastos eksistējoša būtne, jāiedarbojas četriem faktoriem jeb cēloņiem — radītājam, veidotājam, sastādītājam un noteicējam. Pirmais rūpējas par to, lai neesošais kļūtu esošs — cēlonis parastajā vārda nozīmē. Otrs noteic esošā izskatu, trešais — sastāvu un ceturtais — mērķi. Pēdējā iespaids dominē visus trīs iepriekšējos faktorus.

Tīrā potence stāv uz nebūtnes bezdibena malas. Materiālai būtei, lai tā kļūtu par to, kas tā ir, jāapvienojas ar savu izteiciēju, ko klasiskā metafizika sauc par „formu”; katra materiāla būte sastādās no materijas un formas, kas attiecas viena pret otru kā potence pret aktu. Viszemākā forma ir neorganiskām būtēm, kas var tikt kustinātas (lai arī kāds būtu to pēdējais, vismazākais — zematomiskais sastāvs), bet pašas nekustās. Lielāka vienība un aktivitāte ir dzīvās būtnēs, vēl lielāka dzīvniekos, kur līdz ar paškustību konstatējama arī zināmas pakāpes sajūšana, apzināšanās. Visas pārējās formas pārspēj cilvēka būtnes forma — dvēsele, kas brīvi izvēlas savas darbības mērķi.

Visvairāk esošā būtne ir gars — nedalāma, autonoma būtne, neatkarīga no laika un telpas, būtne, kas saprot nemateriālas esences un var censties pēc nemateriāliem mērķiem. Gars funkcionē divējādi — zinot (intuitīvi uztverot vai prātojot) un gribot. Gribēšana ir garīgas izpratnes reakcija. Būdama nemateriāla, griba ir gatava tvert bezgalību un tāpēc ir brīva no padotības galīgiem objektiem. Cilvēkā gars ir cieši vienots ar miesu; cilvēks ir psihofizisks organisms, un gars viņā var darboties tikai objektīvā (ne savā subjektīvā būtībā) atkarībā no visa apvienojuma. Tieši savas viengabalainības un iekšējās neatkarības dēļ dvēsele nevar sairt daļās, kā to dara viela; dvēsele tātad ir nemirstīga.

Atziņas teorija ir tā filozofijas daļa, no kuŗas 20. gadu simteņa domāšanai ir nākušas smagas problēmas — tiktāl tā, ka gribas gandrīz uz reizes teikt — kaut kas nav saprasts vai pārprasts atziņas teorijā, tāpēc radušās šādas aplamības, pretrunas vai neatrisināmi sarežģījumi, un atziņas teorija ir viena no visstiprākajām pusēm klasiskajā filozofijā. Pēc šīs teorijas zināt nozīmē būt par otru būtni, kā tā ir sevī, nemitoties būt par sevi pašu. Arī jutekļu organu pienesumos ir zināms nema-

teriāls sastāvs. Par cik tas saprotams un ļaujas vispārināties, to var uzvert tikai garīga atziņa. Katrā individuālā būtņē ir zināma esence, kas dus konkrētā veidā konkrētā objektā — izprotamā puse, kas, atmetot individuālās īpašības, ļaujas vispārināties abstrakcijas ceļā. Tā intelekts no konkrēta attēla spēj veidot universālu jeb vispārīgu nozīmi, jēdzienu. Kad gūti vispārīgi jēdzieni, pietiek tikai analizēt to īpašības, lai rastos vispārīgi likumi. Kā matēmatika to pierāda, no vispārīgiem likumiem var veidot veselas likumu sistēmas, dodot lielu drošību šo zinātņu apguvējiem. Subjekts nerada objektu; zināt nenožīmē veidot, bet gan aptvert objektu kāds tas ir sevī — klasiskā metafizika ir reālistiska. Tad uz gūtās pieredzes pamata, prātojot mēs spējam kļūt pie daudz augstākas pieredzes formas — dzīves pilnības — gara dzīves. Tā reālisms klasiskajā metafizikā sakūst ar intelektuālimu un ļauj gūt varenu īstenības kopskatu.

Tā kā irracionālas būtnes (būtnes bez jebkāda intellīgibīla sastāva, tā sakot „dzīvi chaosi”) nevar eksistēt, racionālu būtnu faktiskā eksistence nav citādāk izskaidrojama, kā tikai pieņemot to eksistences Radītāju — Dievu. Dievs ir tā būtne, kuŗas būtība ir — būt; eksistences pēdējais izskaidrojums atrodas tikai tādā esences un eksistences Apvienotajā. Tas nozīmē vienu absolūtu pilnību, kas ir būtiski tāda, un prāts nodreb, domādam šo Majestāti. Laika, telpas, izplatījuma robežas pazūd tikai garā — tā zināšanā un gribēšanā — mīlestībā. Tāpēc te iespējams lietāt vārdu „Majestāte”, jo Dievs domājams kā persona — atkal, protams, analogiski, jo Dievs nav gluži tāda pati persona kā cilvēks. Katrai radītai būtei ir zināma līdzdalība Dieva esencē, un eksistence arī ir līdzdalība Dieva eksistencē. Radīto būtnu būtības (dabas) guldītas Dieva būtībā kā pēdējā noteicējā, tā ka arī Dievs nevar tās mainīt, bet eksistences ziņā gan katra atkarīga no viņa gribas brīva lēmuma. Pasaules eksistence ir Dieva plāna īstenošanās, un tās pēdējais mērķis ir tādā pašā Dieva mērķis — viņš pats. Cilvēkiem zināmā patiesība ir „nolasīta” no pašām lietām — no radīto būtnu saskaņas ar sava Radītāja plānu. Parastais cilvēka prāts spēj pazīt Dievu kā visu radīto lietu neradīto, pirmo cēloni, bet tam nav iespējams iespiesties Dieva iekšējā dabā. Par cik tā cilvēkiem uzzināma, to parāda atklāsme un ticība; Dievs nebūtu Dievs, ja viņš nespētu cilvēkiem ziņot par savu dabu un citām lietām, un viņa ziņojums (atklāsme) nevar būt pretrunā ar dabiskajam prātam zināmajām patiesībām, jo viens un tas pats Dievs ir visas izprotamās kārtības avots. Sekojot viņa

patiesību nospraustajām līnijām, ir iespējams nonākt pie viņa paša un godināt viņu kā visaugstāko visa radītāju, vadītāju, kārtotāju.

Cilvēka dzīves kārtība izlemjama no tās mērķa; klasiskās metafizikas ētika ir stingri mērķtiecīga. Mērķis ir nepārtraukta un pilnīga darbība, kas nāk no pilnīga subjekta. Tikai labi disciplinēts subjekts spēj uzturēt tādu disciplinētu darbību — tīru dinamiku. Nepieciešami tikumi un stingrs raksturs. Tikai tie nodrošina cilvēka būtnei pienācīgo brīvību — zināt, gribēt, sasniegt, baudīt savai personai pienācīgo, Dieva noteikto pilnības mēru — savas eksistences laika un mūžības mērķi. Dodot Dievam lielāku (ārēju) godu, cilvēks reizē nodrošina arī lielāku pilnību — laimi sev. Disciplinēt nenozīmē iznīcināt visas pretējas jūtas, bet gan tās pakārtot pareizai dzīves kārtībai, lai ar jūtu atbalstu darbība kļūtu viegla un priecīga un mūžīgi sekmīga. Visaugstākais tikums ir gudrība — pastāvīga prāta spēja labi izvērtēt un izkārtot konkrētus gadījumus. Tas iespējams, ja griba ir arvien iekšēji gatava, disponēta ievērot prāta atrasto objektīvo lietu sakarību — taisnību un ja jūtas kontrolē mērenība un dūšīgums. Lietās guldītā mērķtiecība kā dabiskas taisnības prasība atspoguļojas cilvēka sirdsapziņā, kas ir tieši cilvēka uzvedības — tikumības noteicēja. Ja pozitīvi valdību un citu apvienību doti likumi, ir taisni, tiem vajaga labāk parādīt — noteikt un papildināt dabas likumību, kuŗas dziļākais pamats ir pats Dievs — viņa daba, viņa darbības plāns.

Individs ir visaugstākā būtne pasaulē, un visām pārējām būtnēm vajaga viņam kalpot, taču cilvēku sabiedrība ir vairāk nekā viņas locekļu masa, un tās sakarības nav atvasināmas no cilvēka kā individa. Cilvēks pēc savas dabas ir sociāla būtne; viņš var kļūt par pilnu cilvēku tikai sociāli, t.i. respektējot citu cilvēku tiesības un ne patmīlīgi ieslēdzoties savā individuālītātē. Individa sakari ar citiem cilvēkiem un ar sabiedrību vispār regulējami pēc tiesību un pienākumu prasībām, kas dzīves praksē var sagādāt visvisādas grūtības.

No Aristoteļa 4. g.s. pirms Kristus, līdz viņa pārstrādātājam Tomam Akvinietim 13. g. simtenī un mūsu dienās darbīgajiem E. Žilsonam (Gilson), J. Maritēnam (Maritain), K. Rāneram (Rahner) un veselai, garai tomistu — klasiskās metafizikas pārstāvju rindai šī filozofija ir veidojusies cauri gadu simteņiem. Kas te bija sniegts, ir tikai tāds pavisam īss tās kopsavilkums — liekas tik sauss un maznozīmīgs. Bet tuvāki pētījumi, reiz tie nopietni uzsākti, parāda arvien jaunus dziļumus un plašumus, kas aizrauj sev līdz un sajūsmina gaismas saucēju — prātnieka

prātu. Šīs filozofijas garā ir radušās burtiski veselas grāmatu un dažādu periodisku izdevumu kaudzes.

4. DROŠĪBA VAI VARBŪTĪBA?

Ir tiešām traģiski vērot, kā tik stingri, jā, kaislīgi drošības gribētāji, kādi ir Vīnes jaunpozitīvisti un viņu sekotāji Vācijā un Anglijā, ir beidzot spiesti atzīties, ka iespējama tikai varbūtība, ja ne pilnīga nedrošība — skepticisms. Zinātne ir tā, kas sniedz mums visu iespējamo drošību, un apvienotās, labi pārbaudītās un pierādītās zinātnes ideāls rēgojās šīs skolas acu priekšā. Nav citu filozofu, kas būtu parādījuši tādu goddevi loģikai kā jaunpozitivistiskie domātāji. Ludvigs Vītgenšteins sāka ar Rasela loģisko atomismu: pasaule sastādās no absolūti neatkarīgiem faktiem, un mūsu atziņas ir šo faktu, konkrēto faktu kopijas. Vispārīgie atzinumi ir secināti no šiem individuālajiem faktiem uz loģisku sakaru pamata. Kas šais apgalvojumos sniedzas pāri singulāro faktu devumiem, nav nopietni ņemams vērā, jo tas ir tukšs — pašā cilvēka pielikums bez kādas īstenības nozīmes. Īstais atziņas avots ir tikai viens — sajūta. Materiālo objektu radītās sajūtas prāts vispārina savos aprioros (no pieredzes neatkarīgajos) likumos. Par to, ko prāta vispārinājumi grib īsti pateikt, iespējams pārliecināties, pārbaudot tos pēc valodas sintakses likumiem; filozofija ir zinātnisku likumu sintaktiska analīze, dabas zinātnēs lietotās valodas pārbaude. Kāds spriedums pieņemams tikai tad, ja iespējams pierādīt — verificēt, ka tas ir patiess, ka tā saturam ir zināma nozīme cilvēka dzīvē. Vienas personas atzinuma te nepietiek. Patiesības pārbaudei vajaga būt intersubjektīvai, t.i. tai jānāk vismaz no divām personām. Pats par sevi saprotams, ka intersubjektīvā pārbaude var balstīties tikai uz ķermeniskiem novērojumiem. Tāpēc visa introspektīvā psiholoģija un visa metafizika atmetama, jo tas, kas šais laukos atzīts, nav pierādāms. Vienīgā stingri prātīgā valoda ir fiziskā, un filozofijai vajaga palīdzēt, lai īsta zinātne izteiktos precīzā valodā. Saskaņā ar Karnupu, otru ievērojamo jaunpozitīvistu, klasiskā filozofija pārāk daudz pārbaudīja un ievēroja to, kas notiek pašā cilvēkā — jūtas, kuŗām īstenībā nav nekādas zinātniskas vērtības, piem., visiem subjektīvajiem atzinumiem par Dieva eksistenci. Filozofijai vajaga loģiski analizēt zinātni — tas viss. Zinātnei vajaga sākt ar zināmiem pamatatzinumiem, tā sauca-

majiem protokoliskajiem atzinumiem, kas rodas laborātorijās — no fiziķu atzīmēm par dažādu objektu radītām sajūtām. Bet kas notiktu, ja psihiatrs pārbaudītu fiziķi? Jaunpozitīvisti uz to nespēj atbildēt — laikam aiz bailēm, ka tad būtu jāšaubās par visu. Katrā ziņā Hansim Reichenbacham bija skaidrs, ka jaunpozitīvistiem nevajadzētu meklēt pēc absolūtas drošības, jo iespējama tikai varbūtība, un visiem patiesības pārbaudījumiem vajadzētu censties sasniegt tikai to — varbūtību, ne pilnīgu drošību. Tā rikodamies, filozofs darītu sevi vairāk patīcamu, un viņa apgalvojumi būtu tuvāk patiesībai nekā pārspīlētos drošības solījumos. Varbūtības daba mainās atkarībā no laukiem, kas sagādā mums atziņas. Ir četri lauki — tehniskais, fiziskais, loģiskais, un pārempīriskais. Zinātnisko atzinumu vērtība svārstās starp varbūtību, kas nāk galvenokārt no fizisko un loģisko atziņu laukiem. Ja iepriekšējie jaunpozitīvisti vairāk rēķinājās ar sajūtām kā „protokolu” radītājām, tad Reichenbachs ieteic piegriezt vērību lietām, kādas tās ir sevī — lietām, sajūtu radītājām, jo to eksistences apgalvojumam lielāka varbūtība nekā tam, kas koncentrējas tikai uz cilvēka sajūtām. Zinātņu pamatjēdzieni analizējami ar izkoptas valodas palīdzību, turpretim cits jaunpozitīvisks novirziens (G.E. Moore) pieņem, ka parastā tautas valoda nonāk tuvāk patiesības.

Drošība? Varbūtība? Nedrošība? Vispārīgā spriedumā par jaunpozitīvisko filozofiju jāsaka, ka tā nes vairāk nedrošības, neskaidrības nekā drošības, skaidrības. Ja šo filozofu analīzes šur tur ved mūs tuvāk labākai vielas izpratnei, tad to pašu visumā nevar teikt par gara pasaules dzīvi. Šo filozofiju faktiski varētu saukt par fizicismu un dolaru zemē Amerikā tā kļūst par prāgmatismu — lielāka derīguma zinātnei.

5. NETICĪGĀ TICĒTĀJA

Maz izglītota, dziļi aizvainota, laba gribētāja, daudzreiz jauna panācēja, sen atvesta, taču kaislīgi aizstāvēta. Tādos vispārīgos vārdos varētu raksturot filozofiju, kas pazīstama arī ar nosaukumu vēsturiskais, dialektiskais materiālisms, krievu komunistu partijas oficiālo filozofiju. Eiropas rietumos grūti atrast lielus, slavenus vārdus — filozofus, kas tagad ar sirdi un dvēseli un lielu pārliecības spēku sludinātu, ka viss ir materija, ka prāts ir tikai materijas — smadzeņu produkts, vielas pava-

donis, ka ne gars noteic materiju, bet gan materiја garu, ka pasaui dimdina būtiski vienas īstenības — vielas nepārtraukta evolūcija — bezjēdzīga, bezmērķīga, taču neizbēgama. Tiesa, materiјas definīciju Leņins atstāja diezgan nenoteiktu, lai viņu varētu apsūdzēt pavisam naīvā materiālismā; viņš neteica, ka viss ir tieši tāds, kāds tas parādās cilvēku jutekļiem. Materiја viņam bija objektīvā īstenība, kas zināma tikai ar jutekļiem. Protams, cilvēka apziņa ir citādāks fēnomens. Bet atšķirība pēc viņa domām nav svarīga, jo apziņa tomēr ir viela tikai savā tālākā attīstības stadijā — viela arvien attīsās: no vienkāršākām būtnēm rodas vairāk komplicētas būtnes — atomi, molekulas, dzīvas šūnas, cilvēki, sabiedrības. Tā tas iet. Tālākā būtne ir arvien labāka, krietnāka, cēlāka. Tā ir 19. g.s. optimistiskā, progresīvā evolūcija, kas visumā — kā taisnas līnijas progress — atmeta Rietumos, bet paturēta vienas politiskas partijas filozofijā. Īstenībā tā ir uzspiesta filozofija. Visi svarīgākie teksti kontrolēti. Pat populāriem brīvākas domas rakstniekiem grūtas dienas Krievijā. Bez brīvības, nav brīnums, šī filozofija ir viduvēja, dogmatiska, agresīva un reakcionāra. Tās atbalstītāji brīvajā pasaulē — parasti tāpēc, ka cieš no dažādām lokālām netaisnībām — ir mēģinājuši un mēģina šo to labot. Tā Francijā divas skolas grib apvienot marksismu ar cilvēka brīvību un ar kristietību, sociālisti Francijā un Vācijā un Anglijā atbrīvojas bez lielas vilcināšanās no marksistu — materiālistu dogmām; sociālisti jau šur tur var tīri labi paciest reliģiju, pat atbalstī (piem. Anglijā). Pa neortodoksāliem ceļiem staigā trockisti un rietumnieki komunistu partijās. Ķīnā komunisms jau vairāk līdzinājas Vācijas nacionālsociālismam. Taču visumā šais materiālistiskā gara apdvestos cilvēkos ir palicis milzīgs respekts pret materiју un aklums pret universālām implikācijām materiјas sastāvā un dispozīcijās. Rezultāts tāds, ka reālais šais cilvēkos atkal un atkal tiecas sakrist ar taustāmo, un šī tieksme atbalsojas viņu atziņas teorijā, viņu psiholoģijā, viņu estētikā, ētikā, sabiedriskās zinātnēs, politikā, reliģijā, jā, visā dzīves uztverē un praksē.

Saskaņā ar marksistu materiālismu subjekts nerada objektu: objekts uzspiež prātam savu atdarinājumu, un ar to mums vajaga rēķināties savu domu gājienos. Pasaule ir ne zināma, bet gan caur cauri zināma — zinātnei jācenšas to izzināt; lielākās, labākās zināšanas nāk tikai no zinātnes, kas atbalstās uz vismodernāko tehniku. Zinātne un tehnika lēnām, bet neatlaidīgi padzīs tumsu un pakļaus pasaui cilvēku vajadzībām. Mēs pazīstam lietas tādas, kādas tās ir sevī. Rietumu zinātne ir

visumā tikai buržuju dekadence — slinkums, paviršība, perversija — viņu pozitīvisms (kas sniedz tikai virspuses fragmentus), subjektīvisms, irracionālisms.

Kā redzams, marksistu atziņas teorija ir naīvs reālisms, empīriskā veida reālisms, kas apvienots ar prāgmatismu jeb saimnieciska un sabiedriskā derīguma apsvērumiem. Zinātne iecelta debesu augstumos, bet tās saturs padots dzīves vajadzībām. Tā kā dažādām laužu šķirām ir dažādas vajadzības, strādnieku šķirai ir savas vajadzības un komunistu partijai — atkal savas, un, teiksim skaidri, tās stiprākajiem vadītājiem — diktatoriem — savas, tad neatkarīgas, bezpartejiskas zinātnes — atskaitot elementārās fizikas laukus (ūdens, piens, maize visiem vajadzīga!) — nemaz nav. Patiess ir tas, kas garantē panākumus; sekmīgums — vienīgā patiesības mēraukla, ne stingra dabas kārtība, ne Dievs, ne velns, ne sirdsapziņa, ne cilvēka vajadzības neradīta morāle. Udeņraža bumbas staciju augšup stratosfērā, un lai tad proletāriāta vadītāji raugās pēc istā brīža, kad un pēc izdevīgās vietas, pilsētas, uz kuņas šai bumbai būs lidot, lai darītu galu buržuju nekārtībām. Varbūt tas izklausas uztraucoši teikts, bet nav tāda spēka pasaulē, kas šādu soli spētu aizkavēt, ja viss padots vienīgi dieviete — izdevībai. Ja marksistiskie šacha spēlētāji tālos gājienos būs aplēsuši, ka tāds universālas katastrofas solis tomēr „atmaksātos”, tad tas tiks sperts.

Domai patiešām jābūt sakaros ar īstenību. Vissvarīgākā īstenības daļa ir cilvēks. Nav ilgi jāskatās, lai redzētu, ka sakaros ar cilvēkiem vissvarīgāki ir saimnieciski apsvērumi. Saimniecisku pasākumu sekmes acīm redzot atkarīgas no sabiedrības organizēšanas. Sabiedrību nav iespējams labi noorganizēt bez stingri disciplinētas politiskas partijas. Sabiedriskie strāvājumi pastāvīgi mainās. Tāpēc partijai vajag būt dinamiskai savā darbībā, jo sabiedriskā dzīve ir dinamiska. Kas tā par filozofiju, kas lēkā pa debesu mākoņiem, neredzējama zemes vajadzības. Pareiza filozofija ne kontemplē, bet darbojas, t.i. stingri iesaistās ikdienas notikumos, lai izšķirtu to gaitu cik iespējams tālredzīgi, nebaidoties no darbā nosmērētām, netīrām rokām. Tā marksista filozofija kļūst par praktiskas politikas atbalstītāju. Pasaulē nav nekā, kas paliktu: vecais mirst, jaunais dzimst visās vietās; nav ne paliekošu substanču, ne mūžīgu principu. Pasaule uztverama kā vienots veselais — viena realitāte, kas neatstāj vietas kaut kādam ārpusaulīgam principam — Dievam. Reliģija ir aplamu un fantastisku apgalvojumu labirints; tam jāpazūd zinātnes gaismā. Reliģijas avots ir bailes no vēl

neizpētītiem spēkiem un bailes no stiprākiem izmantotājiem — mazie cilvēciņi nezina, kā no viņiem izvairīties, un tāpēc lūdz Dievu. Reliģijai jāpazūd kā tumsai gaismas priekšā. Un kas attiecas uz izmantotājiem — kapitālistiem, strādnieku šķira komunistu partijas vadībā noslaucīs tos no zemes virsas. Tā kā saimnieciskās un sociālās dzīves vajadzības noteic cilvēku domas, iegribas, darbus un šīs vajadzības mainās, tad līdz ar mainītām vajadzībām mainās arī tikumiskās un aistētiskās normas. Nav nekā mūžīga; katrai šķirai sava morāle. Tā kā strādnieki ir tie, kas visneatlaidīgāk apmierina dzīves prasības, tā ir visaugstāk progresējusi šķira. Tās visaugstākais un vienīgais morāles likums ir sagraut buržuju — izmantotāju šķiru. Pašās lietās eksistē zināms skaistums un neskaistums, bet šo parādību uztvēre atkarīga no sabiedriskās evolūcijas pakāpes. Kā morāle, tā arī estētika katrai šķirai citādāka. Mākslai pienākas atbalstīt proletariāta cīņu pret kapitālismu. Sociālistiskai pasaulei vajadzīgs sociālistisks reālisms mākslā. Labi organizēta sabiedrība nodrošina cilvēkam brīvību, t.i. spēju ar dabas likumu un augsti attīstītas tehnikas palīdzību gūt visaugstākos materiālos labumus. Šo evolūciju virza uz priekšu revolūciju serijas: kvantitatīviem sastāva maiņu grupējumiem kāpinoties, rodas spraigums, cīņa. Zināmā brīdī jaunie elementi kļūst pietiekami stipri, lai izjauktu līdzšinējo līdzsvaru — rodas jauna īpašība no agrākajām kvantitatīvajām maiņām, kuŗām atkal sabiezinoties jaunajā stāvoklī, rodas jauna eksplozija, cita revolūcija un tā tālāk. Lēcienvēdīgās jeb dialektiskās evolūcijas dzinējspēks ir cīņa. Un atcerēsimies vēl reiz: tā ir būtiski vienas īstenības — vielas, materijas attīstība.

Uz materijas balstīta, un ja materiju vien pieņem, materijai diezgan labi piemērota, stingra loģika, bet būtiski akla filozofija, taču pievilcība liela, jo redzamība lielāka un solījums arī; pāvests vēl nesen vērsa uzmanību uz materiālisma briesmām modernajā pasaulē. Tāds īsumā ir mūsu vispārīgais dialektiskā materiālisma novērtējums.

Jo lielāki zinātnes sasniegumi, jo lielāks parādās universs. Šai milzīgajā varenībā cilvēks ir tīrais nieks, jo sevišķi tāpēc, ka daudzi universa spēki pret cilvēku vienaldzīgi un pozitīvi naidīgi, kaitīgi. Ko darīt — padoties, pazust? Nē, mēs pretošimies, mēs spītēsim, mēs cīnīsimies un uzvarēsim. Materiālisms saistās ar romantisku varonības garu: mans spēks — ne Dievs, ne cars te ko palīdzēs — mana zinātne, mana tehnika uzvarēs visus šķēršļus — mērķtiecīgi, neatlaidīgi, organizēti, iesaistot vislabākos ieročus, vislielākos spēkus. Mums abstraktais atbalsta

konkrēto, ne otrādi. Lai deģenerētā Eiropa iet bojā ar savu irracionālo, subjektīvo, asociālo „rēgu un murgu” filozofiju un reliģiju. Kāds labums tukšam vēderam no gudra padoma? Ar savām skaļajām frazēm un asiņainajiem upurēm marksisms ir panācis, ka šodien tik lielu vērību piegriež sabiedriskām zinātnēm (socioloģijai), tautsaimniecībai, rūpniecībai, teknikai, vēsturiskiem un evolūcionāriem procesiem — kā viss mainās un top, visur prasot pēc reālistikas, konkrētai dzīvei tuvas pieejas — pat katoļu baznīcā pēc II Vatikāna koncila. Prāgmatisms (kapitālisms) Amerikā, eksistenciālisms Francijā un Centrāleiropā, sociālisms Vācijā un Anglijā, personālisms lielākajos kristietības domātājos — visur tas pats — tuvāk viēlai, tuvāk konkrētajam. Tiktāl tā, ka pāvests Pāvils VI uzskatīja par nepieciešamu izteikt vienā no savām nesenajām runām (1971. gada 24. martā) brīdinājumu pret materiālismu kā mūsdienu lielo kārdinājumu: „Šis materialistiskais kārdinājums ir tik plaši izplatīts un laidis tik dziļas saknes tagadnes sabiedrībā, ka, varbūt, nemaz nav nepieciešami šķiest vārdus, atgādinot tā vispārīgo tikumisko principu, kas mūs interesē šai mirklī. Atslēgas principa pietiek, lai parādītu sistēmu, uz ko mēs tagad norādam: esi apmierināts ar šo pasauli, tā ir īstenība, tā ir dzīve, tā ir cilvēka pilnība, visas mantas, kas viņam vajadzīgas, vai vismaz tās, pēc kuŗām viņš visvairāk kāro. Cilvēka dzīvei domātā valstība ir šī pasaule; viss cits — illūzija, atsvešināšanās no pasaules, opijs, mīts. Šis ir raksturīgais mūsu laika kārdinājums. Un jo plašāka, auglīgāka un patikamāka pieredzes pasaule parādās zinātniekam un tehniķim, jo lielāks tās kārdinājums. Individuālā un vēl vairāk sociālā sirdsapziņa ir šīs drošības, šīs ticības pilna; viss tiek atvasināts no dabas un daba no vielas. No šīs monistiskās saknes ir izrietējušas idejas, kas tagad kļuvušas par domu, politikas, socioloģijas un dzīves kārtības spēku vēsturē un par lielu tiesu no modernās kultūras. Nevar apšaubīt, ka materialistiskā ideoloģija daudz pētījusi varenus enerģijas avotus, augstus ideālus, veicinājusi zinātņi, kāpinājusi turību, taisnību, cerību. No zināma viedokļa raugoties, tās visas ir īstas mantas, bet tās ir ierobežotas, nepilnīgas, trūcīgas patiesības, mantas, kas vairāk kāpina neapmierināmas prasības nekā sagādā piepildījumu cilvēka dziļākajām, neatlaidīgajām vajadzībām, mērķiem. Patmīlība un cīņa, legālisms un utopija, pašintereses un ideālisms viens jauca ar otru šais mūsu laiku sociālos un politiskos notikumos patiesā pārliecībā, ka ārpus mūsu bioloģiskai eksistencei dotā laika, nav nekāda cita laika nākotnē; tagadējā dzīve

ir viss. Šis ir mūsu lielais kārdinājums." Lai gan pāvests vārdā nenosauc, taču ir pilnīgi skaidrs, kas vairāk un neatlaidīgāk gādājis un gādā par šādas ideoloģijas izplatīšanos, sevišķi mūsu dienās, kad radušās tik efektīvas masīvas informācijas — indoktrinēšanas iespējas — vienas politiskas partijas oficiālā filozofija, teiksim skaidri — krievu dialektiskais materiālisms. Pēdējos gados ir pieņēmusies arī komunistiskās Ķīnas ietekme. Turpinot tā kritiku, lai te ir atzīmēti tā paša pāvesta kritiskie vārdi: „Lai to uzvarētu, nepietiek norādīt uz to, ka šis materiālistiskais humānisms faktiski pazemina cilvēka stāvu, nostādot viņu uz temporālas, dzīvnieciskas pakāpes, atņemot indivīdam viņa sākotnējo personību, izraisa neciešamus individuālas un kolektīvas patmīlības plūdus (kas tagad taisās iznīcināt visu latviešu tautu), stipri kāpina cilvēka potenciālītāti, lai tikai tai atņemtu transcendentālās taisnības un mīlestības motivāciju un ar visu savu smalko teoriju gaismu mēģina nodzēst gaismu, kas nāk no dzīvā, personīgā Dieva — Pestītāja saules” (Pāvils VI tai pat uzrunā).

Ja sākumā komūnisms bija lielā mērā apspiesto sacelšanās pret apspiedējiem (1917. gadā Krievijā) un tā dedzību vadīja sirdsapziņas prasība pēc taisnības — un tā tas ir arī šodien tais malās, kur apspiestie brīvi un enerģiski pacel balsis pret kaut kādu netaisnību — tad, diemžēl, komunistiskie ideālisti savā cīņā drīz vien bija aizgājuši pārāk tālu. Viņi vairs neredzēja dzīvo cilvēku ar visām savām problēmām. Tikai ļaunumu saskatot, viņi, paradoksāli, lai žēlotu, nežēloja vai neko. Ja kāds indivīds vai grupa nostājās ceļā, tam bija jāpazūd. Mums te nav jāatgādina, cik miljonu dzīvību ir prasījis komunistiskais eksperiments un, droši vien, vēl prasīs. Ir zināma patiesība: kaislība dara cilvēku aklu. Komūnisms ir izvērties par kolosālu vienpusību: primitīva ontoloģija, materiālizēta psiholoģija, nepārbaudīti dogmatiski pieņēmumi filozofijas pamatos, ignorēti cilvēka dziļākie centieni, augstākais labums, ļaunums, ciešanas individuālos pasākumos un kolektīvos soļos. Mūsu dienās vārda „dialektikas” vietā var droši likt divus citus vārdus „lielāka izdevība”, kurai pastāvīgi piemērojas visa dialektika. Jokojoties dialektiskais materiālisms ir nosaukts par „vēdera filozofiju” un visa komunistiskā dzīves kārtība par „vēdera kultūru”. Lielāks tuvums īstenībai, kāda tā ir, respekts pret vēstures procesiem, maiņām, saimniecisko un sabiedrisko vajadzību uzsvēršana — tas viss ir labi, un brīvās tautās tas tiek arī pakāpeniski vairāk darīts, bet bez naivā akluma, kas komunistiskajai domāšanai vēl joprojām raksturīgs, un bez

kaislību diktētas nežēlības. Nopietnākā Rietumu filozofija nepiegrīz materiālistu slēdzieniem nekādu vērību, bet kā dzīves pamatiespāids bez kādiem sevišķiem formulējumiem materiālisms tais fiziskākajos un kaislīgākajos arvien ir bijis un būs nopietnas briesmas gara dzīves aizstāvjiem. Cilvēks nedzīvo no maizes vien. Tā kādreiz atgādināja Kristus. Bet šodien pat kristietība tik bieži kļūst par „maizes”, ne ticības kristietību.

6. APGAISMOTĀ VERTĪBA

Uzmanīgi meklējot to, kas patiešām ir, tagadnes filozofs un zinātnieks, droši vien, lietos metodi, kas nosaukta par Huserla fainoloģisko metodi. Mēģinot izdibināt, kur patiesi esošais koncentrēts visaugstākā pakāpē, domātājs ar interesi sekos otrā lielā fainoloģiskās skolas pārstāvja Šelera domām par vērtību un personu. Abi filozofi, kas tagad miruši — pirmais 1938. un otrs 1928. gadā — ir neizdzēšami un visumā pozitīvi ietekmējuši moderno domāšanu un pētniecību.

To, ko redzam savā apziņā, un kas ir dots, Huserls nosauc par fainomenu (no šī vārda cēlies visas viņa ievadītās domu skolas nosaukums — fainoloģija jeb fainomenoloģija; pēdējais latviski iznāk ļoti garš, tāpēc ieteicams lietot pirmo vārdu). Kas tad īsti dots? Atmetami — un te parādās Huserla vienreizīgā analīzes spēja, asais prāts — visi pielikumi, visi pieņēmumi, jānokļūst pie pašas lietas, tās būtības, esences. Lai uzzinātu, kas manā apziņas saturā patiešām ir, pastāv pats par sevi, liekamas „iekavās” objekta individuālās īpašības, jo tās vienam ir, otram nav un tā tad — nav būtiskas. Tāpat atmetami visi vēsturiskie iespaidi par pētīšanai padoto objektu. Tā soli pa solītim iedama uz priekšu, intelektuālā intūcija uzrādīs to, no kā kurš katrs objekts sastādās un bez kā tas nevarētu būt kā tāds. Lēns process, bet kas noliegs, ka ar tā palīdzību iespējams gūt auglīgas atziņas? Fainoloģiskā metode, kā redzams, nav ne deduktīva, nedz empīriskā; tā tikai norāda uz to, kas dots, tā ir dotā uzrādīšanas metode. Viss virziens objektīvs — fainoloģija atdzīvina lielo ontoloģisku domu pasauli — jo ne pazīšana kā tāda — ar to teiktas ardievas psiholoģismam — mani interesē, bet gan pazītais, atzītais vai atmestais saturs. Mūsu domas nav tikai domas vien, t.i. psihiski procesi pašā cilvēkā. Mūsu vārdi nav tikai tukšas skaņas, kā nu kuņam tās izdodās. Domām ir savi saturī, kas neatkarīgi no cilvēka gribas

vai negribas. Objektam jeb visam tam, ko cilvēks uztver, ir savi neiznikstoši sastāvi, kas kopīgi visiem tāda veida objektiem — savas būtības, esences. Nominālisti maldās: runādami, domādami mēs nespēlējamies ar tukšiem vārdiem, bet gan operējam ar šiem būtiskajiem objektu sastāviem, kas prasa savas kārtības respektēšanu, neraugoties ne uz kādu cilvēka patiku vai nepatiku. Ja nominālismam būtu taisnība, tad loģikas likumi būtu tikai empīriski induktīvi vispārinājumi — cilvēku izveidotas schēmas, kas ļautos mainīties, ja cilvēks tā vēlētos. Nē, loģikas likumi pieder pavisam citai kārtībai — ideālai, apriorai. Loģikas objekts nav konkrētais spriedums, bet gan šī sprieduma negrozāmā nozīme. Lai cilvēks iztēlojas, ko grib. Tas matemātikas likumu negroza, negroza arī ideālo, universālo loģiskā sprieduma saturu. Ir divu veidu zinātnes: faktu zinātnes un būtību zinātnes. Pirmo pamatā jutekļu pieredzes, otro — esenču jeb būtību intuīcijas. Faktu zinātnes nevar iztikt bez esenciālām zinātnēm, jo visām zinātnēm vispirms vajadzīga loģika, vajadzīga arī matemātika, bez tam katram faktam pievienojas kā tā nešķīrāma sastāvdaļa — tā esence. Fainomenālā filozofija pieder esenciālo zinātņu grupai. Atkratīdamies no visa nebūtiskā, Huserls beidzot objektam atstāj tikai to, kas dots subjektā. Līdz ar to visa īstenība vairāk un vairāk parādās kā tīra cilvēka pieredžu straume, un ideālisms, liekas, vairs nav tālu no viņa mentālītātes. Laimīgā kārtā pēdējā tendence mazāk skaidri formulēta. Grūti pielaist, kā viena metode, kas visu laiku cenšas pazīt objektus, kādi tie ir sevī, piepeši varētu tos pataisīt par tīriem domu augļiem, grūti iedomāties, ka Huserls būtu varējis iekrist tādā pretrunā. Katrā ziņā, viņa sekotāju lielākā daļa apbrīno viņa metodi, ne viņa ideālistiskās tendences. Un viņa metode patiešām slavējama. Bez nominālisma, empīrisma un subjektīvisma, kas nespēj pretoties šai metodei, vēl var atzīmēt, ka tā izveido valni arī pret skepticizmu un relatīvismu. Ne šaubīties par prāta spējām zināt patiesību, ne apgalvot, ka tā katram sava! Otrādi, šī metode nodrošina patiesību, kas visiem viena. Un vēl viena lieta: Huserla metode panāk drošību bez sarežģītiem zinātniskiem paņēmieniem, sistēmām un aparātiem — bez zinātniskuma jeb pārspīlēta intelektuālisma. Viņš parāda, ka pietiek dabiskā drošuma, kas nāk no objektu uztverēm, tikai tās vajaga uzmanīgi pārbaudīt.

Varētu iebilst pret viņa izvēlēto vārdu — „intuīcija”. Prāta parastā spēja zināt objektus parāda mums arī to būtības; nav vajadzīgs pieņemt kaut kādu citu — augstāku ieskatīšanos objektu saturos. Tāpat nevar pievienoties Huserla un viņa pie-

kritēju optimismam, kas pārliecināts, ka visi objekti padoti tiešai intuīcijai. Cik daudz tādu joslu, kur arī pēc neatlaidīgām pūlēm, gan salīdzinot, gan domājot, gan secinot, pilna pārliecības gaisma kā negrib, tā negrib parādīties. Piem., kas ir patiešām labs, kas ļauns? Kas ir gars? Kas ir skaistums? Uz ko īsti ir cilvēkam tiesības? Ja iespējams tiešs ieskats lietu saturos, kāpēc tad tik daudz ko debatēt, piem., par Dievu, par reliģiju, tikumību, brīvību, tiesībām?

Un vēl kaut kas ietverts fainologistu metodē, kas ir bīstams: ja jau prāts saskata lietu dziļākās būtības, tad ar to taču maldīšanās ir izbeigta; mums ir iespējams izšķirt visus jautājumus — nemaldīgi. Bet ko darīt, ja divi gudri cilvēki apgalvo gluži pretējas lietas? Tad fainologistam jāsaaka, ka viens no viņiem acīm redzot — nav tik gudrs. Pēdējais to, bez šaubām, nepieņems un teiks, ka fainologista „skaidrā intuīcija” ir tikai tāda veida iegriba. Un tā fainologisms, gribot tikai labu, paver ceļu negribot uz — irracionālismu.

Oriģinālas, vērtīgas un spēcīgas atziņas ir nākušas no Makša Šēlera; viņš atzīstams par lielāko Huserla apbrīnotāju un pārveidotāju 20. gadu simta pirmajā pusē. Viņa vārds neizdzēšami saistīts ar ievērojamu padziļinājumu mācībā par vērtībām un par cilvēku kā personu.

Cilvēks nebūtu cilvēks, ja viņa gara acu priekšā neiztēlotos kāds mērķis, kas liek sevi sasniegt. Katra mērķa dziļākajā sastāvā ieiet kāda vērtība; vērtības ir mūsu emociju apriorie pamati, bet nedrīkst tikt domātas relatīvas. Otrādāk, vērtības ir absolūtas un, proti, divējādi: saura ziņā un nemainīguma ziņā. Ne to, ko diktē individu untumi, ne to, ko prasa dzīvības procesi, ne to, ko noteic vēstures soļi, ne subjektīvismu, bioloģismu un historismu grib ieteikt Šēlera filozofija, bet lielo tikumības lauku, kur pazib acu priekšā kaut kas patiešām vērtīgs, nemainīgs, absolūts. Ētisko vērtību formulējumi var, protams, būt vairāk vai mazāk skaidri, un maiņa iespējama šai ziņā, bet ne ētisko vērtību sastāvos, jo tie bazējas uz nemainīgām esencēm (Dieva, cilvēka) un to sakariem.

Nebūtu lielas nozīmes pētīt vērtības, ja paliktu tumsā vērtību augstākais kāpinātājs — cilvēks, cilvēka persona. Tūlīt lai ir atzīmēts: ar „personu” Šēlers nedomā kuŗu katru cilvēku, ar ko mēs satiekamies ikdienas gaitās. Vārds „persona” Šēleram ir zināma garīga brieduma, pilnības jēdziens. Tikai tas, vai pareizāk: tikai par tik kuŗš katrs ir persona, par cik visos viņa atziņu, izvēļu un darbības aktos guvusi virsroku dzīļa vienība un spējusī pārvērst visus viņa pasākumus par paša do-

mām, vārdiem, darbiem, piemērojot ķermeni to vadībai un pieskaņojot cilvēku (ne pakārtojot) kā mikrokosmu lielajai pasaulei — makrokosmam; vienībai jānāk no spējas pazīt to, kas labs un to brīvi un stingri izvēlēties. Persona nav tikai šo aktu summa vai tukšs sākuma punkts, bet gan visu šo izejošo aktu un atnākušo iespaidu konkrētais apvienojums, kas savā visumā piedalās kuņā katrā aktā, taču tā, ka tas paliek pats sevī. Tātad Šēlersona personas izpratne ir būtiski garīga, jo visa tās darbība būtiski citādāka nekā parastie dabas procesi. Tā nekonstatē to, kas notiek viens pēc otra zināmā laikā un telpā, bet gan atšķir būtisko no nebūtiskā (Huserls), esenciālo no eksistenciālā — to atšķir, uztver, sakabina un izvēlas. Tā nav kaut kādas vispārīgas apzināšanās pārņemšana, bet gan stingri individuāla un konkrēta izpratne un izvēle — personiska pastāvēšana, tomēr tā ir būtiski sabiedriska. Personu nekādā ziņā nedrīkst iedomāties kā noslēgtību sevī; visa cilvēka garīgā būtne ir sevī un citos. Cilvēka dzīves pieredze ir līdzdalība, ne vienatnība. Ņemdams kopā visus saskaršanās veidus ar citiem cilvēkiem, Šēlerson runā par cilvēku kā individuālu personu un kā koppelsonu. Viņš izšķir četrus sadzīves veidus: verdzisku, līdzjutēju, organizētu un neatkarīgu. Pirmais ir masveidīgais, lipīgais — kā citi to dara, tā — arī es, peldēšana pa straumi bez savām domām, bez saviem mērķiem; individs it kā pazūd masu „rīklē”. Otrā cilvēki saparotas, jūt līdzī citam, dalās priekos un bēdās, bet nekur daudz tālāk par līdzdalību iekšējos pārdzīvojumos netiek. Trešajā cilvēki dzīvo kopā pēc izstrādāta plāna — zināmās grupās, apvienībās; tā ir iedresētu aktu kopība. Un beidzamais sadzīves veids ir neatkarīgu būtnu, personu vienība neatkarīgā koppelsonā — būtnu saskaņas vienība, t.i. cilvēki savā būtiskajā sastāvā un darbībā (esenču uztverēs) iekļaujas divās tirdabīgās vērtībās — koppelsonās, no kuņām viena pestī (Baznīca), otra — kultivē (visas kultūrdarbības nozares). Pilnvērtīgais cilvēks, sadzirdējis savas dabas transcendentālo īpašību aicinājumu uz vienību ar personu personu — Dievu, to arī dara — Dievu meklēdams, lūgdams, mīlēdams; dievišķīgais pieder pie cilvēka apziņas pirmajām dotībām. Ja cilvēks nemīlētu Dievu, viņš mīlētu kādu elku. Pat agnostikis, kas saka, ka par Dieva eksistenci viņš nav drošs, ir iemīlējis savā nedrošībā. Šēlersona mīlestības izpratne tikpat interesanta, cik tā ir oriģināla: ne es jūtu mīlot, ne spriežu, ne kāroju, ne iesaistos kaut kādā sociālā pasākumā, ne es kļūstu altruists, ne mīlu tīru cilvēcību, ne sagādāju vieglāku dzīvi citiem, kaut gan tas viss var sekot no

mīlestības. Īsta mīlestība (tāpat kā īsts naidis) ir arvien personas mīlestība, bet tomēr tā, ka tā iet cauri un pāri personas vērtībai un ir vērsta uz personu kā īstenību un savā augstākā pakāpē ir paša Dieva mīlestība, bet atkal ne tā, ka Dievs kļūtu, tā sakot, par manu apkampienu objektu. Nē, kad mana mīlestība ir sasniegusi vislielāko pilnību, tā jau ir līdzdalība paša Dieva mīlestībā pret pasauli. Dievs mums atklājas kā visaugstākais mīlestības avots. Saukdams cilvēku uz līdzdalību savā mīlestībā, viņš liek pamatus cilvēka būtnei, kas ir tieši tāda dievlīdzīga mīlēšana. Altruisms, ko vairāk sludina nekā praktizē, ir, Šēlers saka, modernā sentimentālitate, kuŗas pamatos guldīta augstāku vērtību un beidzot paša Dieva nepatika. Tur ir kaut kas arī no skaudības: kā var būt kāds cilvēks — augstāku vērtību nesējs? Visiem vajaga būt vienlīdzīgiem — humānistiem. Bet līdz ar to cilvēku izredzēšana — īsta mīlestība kļūst neiespējama.

Kaut gan savas dzīves pēdējā posmā Šēlers sāka vairāk uzsvērt vielas nekā gara pasauli, taču šī pasaules izpratne palika neizveidota, viņš ieies vēsturē galvenām kārtām kā personalistisks un teisks domātājs, sevišķi ar savām atziņām par prāta spēju zināt materiālas esences — lietas sevī, par atziņu objektivitāti un par prāta dabu, un vispār par gara dabu, ar padziļināto skatu mīlestībā un cilvēka personībā. Kaut par viņa sniegtajiem sīkākiem izskaidrojumiem var debatēt un tiem nepiekrīst, tomēr ierosinājums, kas nāk no viņa domām, ir patiešām liels; tas spēcīgi atbalsojas tagadnes domāšanā un dara fainomenoloģiju par vienu no vērtīgākajiem pagriezieniem XX gadu simteņa filozofijā.

7. KAS TAD ĪSTI IR?

Ir ne tikai kā redzēts, domāts, darīts, bet savā visumā — īsts, pilns, patiešām eksistējošs, ne vairāk, ne mazāk — kas tas ir, kur tas ir, kāds tas ir? Domu skola, kas šos jautājumus grib atbildēt *ex proposito* — ar stingru nolūku un gandrīz kaislīgi, pazīstama ar nosaukumu eksistenciālā filozofija jeb vienkārši eksistences filozofija, eksistenciālisms.

Kas par to sakāms ļoti vispārīgā tvērienā? Viņš nedrīkst tikt uzsūkts, jo tad viņš pazūd — atsevišķais cilvēks Hēģeļa absolūtajā idejā, tāpēc viņš tika uzpūsts kā mirdzošs ziepju burbulis, kas pārpūlsts, neatstādams pāri — nekā. Tā ir eksis-

tences filozofijas lielā tragēdijā ar tādiem stipri daudz zinātiem vārdiem, kā Heidegers, Sartrs, Marsels, Jaspers, ka tā visumā ir panākusi tieši to: pacēlusi cilvēku augstumos, kur galva reibst, tā ir iemetusi viņu neesmes bezdibenā. Nenoliedzami, visu šo filozofu darbos pazib domu dzirksteles, kas mirdz un laistās, bet drīz vien nodziest, un mums atkal jātaustās pa tumsu...

Brīvā izlemtībā cilvēks veic sava mūža sūtību, tik tiešām tā — brīvā izlemtībā, izšķirībā, ar ko viņš tver un īsteno visu savu esamību. Tas pareizi iecel uzmanības centrā gribu, brīvību un cilvēka darbību vispār, savas personas pārņemšanu (gūšanu, veidošanu), eksistenciālu nopietnību. Tikpat dziļi eksistences filozofijā saskatīts fakts, ka šādas būtiskas pilnības avots ir cilvēka sasaistījums ar kaut ko pārpasaulīgu, transcendentālu. Bet tieši te mirdzošais ziepju burbulis plīst — transcendentālā neskaidrības miglā: vai vispārīgais tomēr nav kaut kas sapnim līdzīgs — tukšs iztēles ideāls un visa cilvēka domāšana kaut kāda murgošana? O nē! Eksistenciālisti to neapgalvo, taču viņi nespēj īsti ticēt ne Dieva, ne cilvēka domu objektivitātei. Viņu darbos viss beidzot kļūst neizprotams — irracionāls. Irracionālais viņiem atklājas tikai cilvēka eksistenciālā apziņā, un tā tad, liekas, arī tikai par tik, par cik cilvēks to tver kā savas eksistences puses. Saki tam, kas ir: tev būs — būt, un šai pieejā būs noteikti lielāka jēgas pilnība, nekā tai bieži apbrīnojamā domu jucekli, kas nācis no eksistenciālās filozofijas.

Ja to tā varētu teikt ļoti vispārīgā eksistenciālisma novērtējumā, tūlīt jāiegaumē, ka viss eksistenciālisms nekad nav identisks ar kādu vienu eksistenciālu domātāju. Visi četri lielākie eksistenciālisti — Heidegers, Sartrs, Marsels un Jaspers atsaucās uz dāņu filozofu Kjerkegaru (1813.—1855.) kā ierosu devēju savām filozofiskajām pieejām. Kjerkegars uzbruka Hēgelim, apgalvodams, ka prioritāte dodama ne esencei, bet gan eksistencei. Viņš, šķiet, ir pirmais, kuŗa eksistences uztvere paveŗ acis uz neizmērojamu iras pilnību. Ko nozīmē vārds „būt”? Vibrējošu, pulsējošu transcendentālītāti, laika un mūžības dinamisku sintezi. Ko Kjerkegars neizteica, nav šaubu, ka tas — šāda iras varenība mirdzēja viņa domu tālāko vērpēju, eksistenciālistu vīzijās. Atzīdams Huserla metodi, Kjerkegars nepiekrita viņa apgalvojumam, ka no objektu uztverēm izslēdzams to eksistences fakts. Kjerkegars bija zināmā mērā dzīvības filozofijas turpinātājs, papildinātājs, sevišķi savā aktuālisma mācībā. Kas īstenībā ir, to cilvēka prāts nespēj izteikt

skaidros vārdos. Būdams radikāls antiintellektuālists, Kjerkegars kritizēja racionālismu, zinātni, filozofisku teoloģiju. Dievu nevar pierādīt ar prāta palīdzību; trīcēdams savas vienatnes izjūtā, cilvēks vairāk nostājas Dieva priekšā nekā dziļi prāto-dams. Katrs acumirklis ir laika un mūžības sinteze. Kā to lai izsaka prāts?

Katram eksistenciālistam domu sistēma rodas no eksistences pieredzes, katram tā, protams, citādāka: Heidegeram duŗas acīs būtnu padotība nāvei; Sartrs vēro visu, un viņam riebjas viss. Jasperu nodarbina būtnu trauslums. Pesimistiskie iespaidi viņus ved pie cilvēka — meklēt tur — cilvēkā visaugstāko esamības kāpinājumu. Un te to viņi tad arī saskata: visaugstākais esošais, patieŗām īstais, pastāvoŗšais ir vienreizīgs cilvēcības pārdzīvojums. Tā blāzmā eksistenciālisti par cilvēku vairs gandrīz nerunā. Cilvēka vietā viņi saka: eksistence, būŗšana sev, es. Cilvēks ir savas eksistences īstākajā pārdzīvojumā; viņa esence ir viņa eksistence vai tās sekas. Milzīgas vienības jausmā ir pazudusi atŗķirība starp subjektīvo un objektīvo. Cilvēka eksistence parādas it kā izkususi pasaules visumā vai pareizāk — saplūdusi ar to kopā. Cilvēks ir topoŗa atvērtība visumam, kas nepiecieŗami saistīta ar pasauli, seviŗķi ar citiem cilvēkiem. Parasti liekas, ka acu priekŗā nostājusies řāda vai tāda situācija — saistījusi mūsu uzmanību. Faktiski, es esmu řī situācija, tā sakot, tās pēdējais sastāvs. Taŗu nedrīkstam pārprast: eksistenciālisti nav bergsonisti. Viņu eksistence nav kāda plaŗāka, dziļāka dzīvības procesa izpausme; viņu eksistence ir esiskums, ia tā varētu teikt, ne kosmiskums, pie tam, tas ir radoŗs esiskums jeb subjektīvitate: cilvēks ir brīvs sevis radītājs, cilvēks ir — sava brīvība. Kaut kas ēterisks nozib gara acu priekŗā. Elpa grib aizrauties, tas īsti esoŗšais ir absolūta aktuālitāte, nepārtraukta dinamika. Cilvēks ir ne tik daudz viena būtne, kā pastāvīga, brīva pašradiŗšana, ar katru mirkli kļūstot kaut kas vairāk nekā viņŗ bija agrāk: cilvēks, tā sakot, sevi izmet (ek -sistēt) esamībā un līdz ar to izmet — iemet visu citu arvien lielākā esamībā; cilvēka brīvībā ir pēdējā lielākā esamība. Jau no řīs mazās eksistenciālās skices var manīt, ka eksistenciālistiem pietrūkst vārdu savu domu precīzēŗšanai. Starp citu, viņi arī skaidri apgalvo, ka svarīgs ir ne filozofiskais formulējums, bet gan eksistences pārdzīvojums, kas, līdz ko tas ir formulēts, vairs nav tas, kas tas ir pats sevī. Augŗējie domu gāŗieni vairāk vai mazāk kopīgi visiem eksistenciālistiem; tieŗā pieeja problēmām katram sava. No viņu kopīgā devuma lai te ir seviŗķi atzīmēta viņu cenŗšanās iznīcināt atŗķi-

ribu starp subjektīvo un objektīvo: prāts patiešām paņem kaut ko no tā, kas ir ārpus cilvēka (*species intelligibilis*) un ar paņemto apvienojas, bet tas nekādi negroza saprastā objekta sastāvu vai tā eksistenci ārpus cilvēka. Par cilvēka vienību ar visumu var runāt abstrakti, bet konkrēti cilvēkam arvien jāatzīst ārpus sevis eksistējošie objekti. Ārsts konstatē prāta sajukšanu no tā, par cik kādam ir zudusi objektivitātes izjūta. Lai arī kādos debesu augstumos cilvēks iztēlotos savu īsto eksistenci, dzīves praksē arvien jārēķinās ar ārpus mums esošo un vispār ar formulējamo — objektīvo realitāti. Māte nobīstas, ja bērnam jau trīs gadi un tas nav runājis — nav formulējis ne viena vārda. Pat mēmos mēs mācām kaut kā izteikties — objektivizēties, un nepārlicina tā filozofija, kas gribētu paiet objektam garām it kā tā nebūtu. Tāpat nepārlicina filozofija, kas vēlētos pieņemt apzinātu situāciju bez apzinīgi situētā, domāšanu bez domātāja, apzināšanos bez apziņas nesēja — subjekta, un tikpat neizskaidrota paliek dzīves īstenība vienas milzīgas apvienības pieņēmumā, kurā abi — ir subjekts, ir objekts, ietriekti neesamībā.

Par eksistenciālistu cilvēku kā visas īstenības „le dernier cri” varam jūsmot — un šodien daudzu izdarībās kaut kas sadzirdams no šīs sajūsmas, taču no reliģiskā un tikumiskā viedokļa raugoties, nav noliedzamas šīs uztveres ļaunās sekas: „Savā viskrasākā veidā, kādu mēs to atrodam Mārtiņa Heidegera, Kārļa Jaspersa, Jāņa Pāvila Sartra un citu rakstos, eksistenciālisms dara cilvēku par visaugstāko būtni, kas nav atbildīga nekāda likuma priekšā — ne patiesības, ne Dieva, ne savas izcelsmes, ne destinācijas priekšā. Šis, lūk, ir tas, kas ir novedis pie pārspīlētas brīvības uztveres, personālisma un pat mūsdienu nelikumībām. Šodien eksistenciālā pārliecība nomanāma arī dažos katoļu domātājos, rakstniekos un audzinātājos” (kardinālis Jānis Jāzeps Karberijs). Intereses apmierināšanai lai te ir atzīmēts: Marsels un Kjerkegars ir pārliecināti teisti, Jaspers — transcendentālists, Heidegers — liekas ateists — par to var šaubīties, Sartrs — ne tikai ateists, bet tāds, kas savu ateismu vēlas loģiski pamatot. Par Heidegera un Sartra filozofiju ir apgalvots, ka tā horizontāli transcendentāla, turpretim Jaspersa un Marsela, jā, sevišķi Marsela, kas konvertējās par katoli, ir arī vertikāli transcendentāla. Katram no viņiem sava metode un terminoloģija, bieži grūti saprotama, bet kas papūlēšies tai izsekot, atradīs vērtīgus domu graudus visos šajos slavenajos eksistenciālajos, neraugoties uz iepriekš citēto

kardināja vārdu pareizību, uzrādot eksistenciālisma negatīvās sekas.

Eksistenciālismam ir sava pozitīva nozīme jau ar to vien, ka tas koncentrējas uz cilvēku ontoloģiski metafiziskā pieejā, ka tas tik stipri interesējas par cilvēka destināciju. Domā par visu, kas pasaulē ir un notiek, tikai par nāvi nē, arī par ciešanām nē, par sāpēm un sāpīgiem pārdzīvojumiem nē, par vilšanos nē, par apnikumu, riebumu nē. Tas būtu, tā sakot, nepieklājīgi — pret šīsdienu toni. Mums jābūt optimistiem, jāsmaida uz katras fotogrāfijas. Bet eksistenciālisti nevairās no tādām lietām un līdz ar to sniedz diezgan daudz psiholoģiski vērtīgu novērojumu. Vērtīgs viņu pretpozitīvisms — cilvēku nevar atvasināt no vielas — un vērtīgs viņu pretideālisms — eksistenci nedrīkst pārvērst par tīru domu, kaut šinī punktā viņiem ne sevišķi labi veicas, jo viņi pieņem, ka objektīvo noteic subjektīvais un meklē isti esošo transsubjektīvajā, ko nevar ne domāt, ne izteikt. Tā ir traģēdija: uzsvērdami būtņu kontingenci un Dieva transcendenci, viņi beidzot nespēj radīt solidu pārliecību ne par vienu, ne par otru; viņu filozofijas kļūst lielā mērā autobiogrāfiskas — savas iekšējas vienreizības apraksti.

8. LIELĀ BRĪNUMA JUNDA

*Kur burbuļo dzīvība,
Kur liesmās viss deg —
vissaldākā mīlestība,
Gara svaidība—„fons vivus,
ignis, caritas et spiritualis
unctio.”*

Sēdi upes malā un klausies mazo vilnīšu valodā — kā tie kaut ko stāsta, burbuļodami pāri baltajiem oļiem. Pacel acis augšup un redzi cīruli dziedam. Kas tam ko dziedāt? Laid skatu pāri laikraksta lappusei, kā tur viss nīrb! Kluss dabas pārdzīvojums — ne bez aicinājuma; ass sabiedrisks sastrēgums, kas prasa pēc drosmīga atrisinājuma. Sīki, mazi notikumi. To bezgala daudz, cik ilgi cilvēks dzīvo virs zemes. Tad — lielāki un pavisam lieli notikumi. Zeme trīc, mākoņi dārd, cilvēki steidzas un steidzas. Jau paaudzes tā ir darījušas, un šodien, 20. gadu simteņa septiņdesmitajos gados, ātrums grib pieaugt ar katru dienu.

Kaut kas top, briest, tuvojas, liekas, neizsakāmi liels — kas īsti? Nedzīvā daba un dzīvā uzstāda jautājumus. Visskaidrāk un neatlaidīgāk tos parasti formulē cilvēku sadzīvē. Filozofs ir tas, kas grib atbildēt līdz pēdējai konsekvencei. Bet zināma atbilde vajadzīga katram cilvēkam, Arī mazie domātāji jūt kaut kādu aicinājumu, pēc kaut kā meklē, cenšas. Vai tas būtu kāds laimes stāvoklis šeit virs zemes? Kādam tam tieši jābūt? Kā to radīt? Tehnika kāpj augšup, morāle krīt lejup. Tā raksturo mūsu laiku. Kas svarīgs? Kas paturams, kas atmetams — individiem, tautai, cilvēcei? Kas man svarīgs, citam nesvarīgs. Vai ir kas absolūts, visiem ieteicams, visiem gūstams, īstenojams? Vai ir kāda kārtība, kas aizstāvama līdz pēdējam asins pilienam? Un ja tādas nav, vai tas nav drausmīgi? Kas cits tad paliek pāri, kā mūžīgi ķeramā nenokļūstība — stindzinoša bezjēdzība! Uzšķir senākas vēstures lapu — sabrukušu tempļu drupas rēgojas acu priekšā. Nav vairs tās kultūras, nav vairs tautas, cilts. Kas tad beidzot paliek pāri no individiem, no tautām, ja ne putekli un pīšļi?

Šis liktenīgais jautājums pēc beidzamā, pēc palicēja, pēc neierobežotā šādi vai tādi aužas cauri visiem mūsu apskatītiem filozofiskiem pagriezieniem, jautājums pēc a b s o l ū t ā un pēc c e l a u z t o. Parastajam cilvēka prātam pietiek gaismas, lai ar lielāku vai mazāku skaidrību uztvertu ārkārtīgi nozīmīgu atzinumu, ka ikdienas viss ieiet vienā, t.i. sevī, cilvēkā — par sevi kā par vienu būtni cilvēks, vesels būdams, nešaubās, un kā viens ieiet vienā, t.i. viņš pats visumā, kas ir kaut kādi ar cilvēku vienots, un kā viss beidzot, pilnīgi neizprotami, liekas, kļūst viens. Lielajai dzīves mīklai atrisinājums acīm redzot meklējams atvērtības pakāpē pret šo visuma vienību, kas kā sudraba stīga skan cauri visām cilvēka apzinātām uztverēm katru dienu, katru stundu un brīdi. No mazā spožā punkta uz televīzijas aparāta uzzied vesela notikuma glezna, nākdama no simtiem un tūkstošiem jūdžu liela attāluma, un tad atkal saraugas niecīgā punktā, televīzijas aparātu izslēdzot. Kas tā par „sudraba stīgu”? Kāds spožs punktiņš ir cilvēks, kas savā mūžā mēro visuma dziļumus, augstumus, plašumus un garumus? Mēro, t.i. vienojas ar tiem kaut kā, ir kaut kādos sakaros ar tiem — deklarē savu atkarību no tā visa un visuma totālu, savstarpēju atkarību — sakārtošanos, saskaņošanos, vai kā to lai sauc. Dzīve, liekas, ir mans vienības mērs ar vispārējo, galīgo saskaņu. Jautājums ir tikai par to, cik redzīgas manas acis šodien, cik daudz tās redzēs rīt? Vai man ir ausis, kas sadzird debesu sfairu mūziku? Cik skaidri? Aiz jautājuma stāv

nojauta par absolūtu sakarību ar .a.b.s.o.l.ū.t.o, bet tās daba paliek noslēpumainības plīvurī tīta.

Kas ir tas Absolūtais, Lielais, Viens? Uzkrīt, kā visu laiku filozofēšana svārstās starp bezgalīgo un galīgo, starp bezgalīgi lielo un drausmīgi mazo. Uzkrīt arī tās ieteikums: turies pie lielā, jo citādāk tu iekritīsi drausmīgi mazajā un tur pazudīsi, turies ar visu savu spēku. Un ja Lielais neparādās, tad vajaga absolūtēt kādu mazo, piem., cilvēku vai kādu cilvēka spēju, darbību. Filozofi ir it kā viena liela, blāzmaina papardes zieda meklētāji. Pa laikam tā gaismā, šķiet, liesmo visa debess apmale, un tad šie meklētāji kļūst par visādu pieeju ieteicējiem. Visapkārt valda tumsa, ej ārā no tās! Tuvojies spožajai liepilsētai tur tālumā; jo tuvāk tu nāksi, jo lielāka kļūs tās gaisma. Bet kad gaisma nozūd, visu būtni pārņem bailes no tumsas (šis motīvs akcentēts eksistenciālā filozofijā). Nē, tā nedrīkst nozust.

Nav jābrīnās, ka sekodami tādai vīzijai un gribai, visu laikmetu filozofi atkal un atkal, gan pozitīvi, gan negatīvi sadurās ar teoloģiju, vai atkal tā ir gudrība, ar ko tie satiekas un piešķir tai dievības vaibstus. Filozofiju mēdz definēt kā gudrības mīlestību. Tā nav pati gudrība, bet cenšanās pēc gudrības neatlaidīgi, sistematiski. Ja gudrību ņem pašu par sevi, tad tanī ir paslēpijs — jau senajiem grieķiem bija aizdomas par to — kaut kas liels, neizdibināms. Jau pie efezieša Herāklista (535.—465. g.pr.Kr.) atrodami zīmīgi vārdi par Logosu, kas ceļ augšā no miega tos nedaudzos garā modros, kas mudina atkristies no jēdzienu miega, no īstenības aizmiršanas. Viens noslēpumains spēks — vārds — Logos aicina teikt un darīt patiesību, zināt ne tik daudz visu, kā Vienu — Gudro. It kā sekodama šim aicinājumam, filozofija no Herāklista līdz Platonam atmītoloģisko seno nostāstu saturus, cenšoties sniegt arvien pilnīgāku patiesību par visu esošo, cilvēcisko un dievišķīgo, arvien vairāk pieaugošā apvienojumā. Platona skolnieks Aristotelis starp visām zināšanām un zinātnēm pirmo vietu ierādīja gudrībai. Savā principu mācībā — ontoloģijā viņš prasa pēc paša pirmā, nekauzētā cēloņa, no kura atkarājas debesis un zeme un pierāda viena Gara klātieni, kas ir tīra pašesme, tīra pašdoma; viņa ontoloģija te jau ir teoloģija. Grieķu klasiskās filozofijas laikā teoloģija bija filozofu lieta tāpat kā vidus laikos filozofija bija teologu lieta. No mīta uz Logosu — no mānīcības uz gudrību (Platona ceļš), no esošā uz Esošo — no dzirksteles uz Uguns-kuru (Aristoteļa ceļš), no bezgalīgā, noslēpumainā, pilnīgā — skaistā — cēlā apvienojuma vienā Dievā uz Dieva cilvēcisko

izteicēju — dzīvo Logosu Kristu (kristīgās filozofijas ceļš), tā tas ir gājis: mīlēdams gudrību, cilvēks ir mīlējis kaut ko, kas pieder pašam Dievam; cilvēka gars ir atvēries Dieva Gara priekšā, kas ar pieaugošu skaidrību un noteiktību ir turpinājis atvērties cilvēka priekšā. Cilvēka prāta domu pēdējā nopietnība nekad nav bijusi tālu no visa tvērēja viena gara īstenības, bet protams, visdažādākās skaidrības un noteiktības pakāpēs. Grieķu filozofu teoloģija kļuva par paraugu Eiropas kristīgo Rietumu teoloģiskai filozofijai. Eiropas kāpieni uz gudrību, uz to vietu, kur saplūst vienā lielā vienībā visas zināšanas, zinātnes, filozofija un teoloģija, ir citādāki nekā Āzijas un Afrikas un pat Eiropas gara kolonijas — Amerikas — par pirmo divu kontinentu — Āzijas un Afrikas gudrības ceļiem vēl daudz kas paliek izdibināms nākotnē — un nav tie arī bijuši viena nepārtraukta kāpšana arvien augstāk. Atvērtības vietā ir nākuši noslēgtības jeb sevī ieslēgtības posmi; bezgala lielo ir baidījis un savu baidīšanu nav izbeidzis — drausmīgi mazais. Tādu asu un krasu ieslēgtību sevī nozīmēja, piemēram, Kanta filozofija, kas metafizikas vietā nostādīja metafizikas kritiku un esošā vietā — cilvēka apziņu, darīdama praktiskā prāta postulātus par aklas ticēšanas teoloģiju un pasludinādama — zemes putekli — cilvēku par visuma augstāko likumu, kaut gan pašam Kantam ne to īsti apzinoties, ne gribot.

Atraisi cilvēka prātu no esošā, un tev jānodreb no nihilisma drausmīguma. Izdarījis pirmo un vismaz neskaidri nojauzdamš otro, Kants tūlīt rāvās no tā nost: cilvēka gribai vajaga būt brīvai, cilvēka dvēsele nedrīkst mirt, Dievam vajaga aksistēt — „Gott, Freiheit und Unsterblichkeit voraussetzen muss” (Kritik der prakt. Vernunft., 1. Teil, 2. Buch, II H. VIII), jo citādāk nebūtu ne harmonijas, ne pilnas dzīves, ne laimes. Tā Kants prātoja. Ne pierādīt es spēju šīs pārjutekliskās lietas, nedz apgāzt, bet pierādīšanas nespēja nedrīkst apvienoties ar pilnvērtīgas dzīves nespēju, jo tā būtu patiešām dziļa traģēdija. Dievam vajaga, vajaga būt, un dzīvei vajaga, vajaga būt pilnai dzīvei. Filozofa skats nebūtu asāks skats, ja nepamanītu, ka pilna dzīve nav vīzija vien, bet arī dunoņa — darbība. Tāpēc viņu visu domu gājienos pastāvīgi satiekamies ar teoriju un praksi, ar patieso un ar labo, ar estētisko un ētisko, ar gudrību un ar mīlestību. Tīrā prāta nepietiek. Vajadzīgs arī praktiskais prāts. Un drīz vienam, drīz otram vajaga rādīt, postulēt, prasīt pēc visa sakarīgā un visa tikumīgā — pēc kaut kā bezgalīga un pēc ceļa uz to. Ir tā, it kā viņu galvās kaut kur

būtu paslēpusies nojauta, ka visa dzīve — visa dunona ir ietība pabeigtībā — kaut kādā pilnībā, bezgalībā jeb bezgalīgā pilnībā, vienība ar to, līdzdalība šai pulsējošā, liesmojošā vai kā to lai saka varenībā.

Bet ai, tavu traģiku! Ne senatnes, ne tagadnes, arī visa līdz šim mums pazīstamā 20. gadu simteņa filozofija, atstāta pati sevī, bez kādas pārdabiskas gaismas, nepārliedina.

„Kur burbuļo dzīvība,

Kur liesmās viss deg” — ne tā spēj pateikt, kas tas īsti ir, nedz kā ar to vienoties. Mīlestība tik veca, cik veca ir cilvēce, un taču vēl šodien tā ir un paliek kaut kur — dziļā mikla, tā ka Dieva atklātai reliģijai jānāk palīgā to uzminēt un uzminēto — svēti dzīvot. Ja Dievs neglābtu, cilvēks pazustu pats savu domu un plānu labirintā. Vajadzīgs Dievs — Vadītājs, Dievs — Pestītājs, Glābējs. Ja atzīstam, ka aiz kristīgās Baznīcas stāv augstāka vara un Baznīcas autentisks runātājs ir tāds orgāns kā vispārīgais koncils, tad II Vatikāna koncila lēmumi kļūst patiešām nozīmīgi. Tie ir, tā sakot, Glābēja mājiņi no augšienes mūsu dienu cilvēkam un tā tad — arī tagadnes filozofam. Lai te ir īsi atzīmēti tikai daži koncila norādījumi attiecībā uz kultūru (1965. gada 7. decembra dekrētā par „Baznīcu šodienas pasaulē,” otrā dekrēta daļā, kas veltīta kultūras progresam):

Ticīgais kristietis raugās uz debesīm kā uz savu mūžīgo mājvietu saskaņā ar Pāvila aicinājumu vēstulē kolosiešiem (3,1—2). Tomēr tas „ne mazina, ne palielina viņu uzdevuma svarīgumu — sadarboties ar visiem cilvēkiem, veidojot labāku pasauli. Jā, kristīgās ticības mistērija dod viņiem spēcīgas ierosas veikt savus uzdevumus vēl ar lielāku nopietnību un dziļāku savas darbības jēgas izpratni. Tā kultūrālā darbība ieņem patiešām augstu vietu starp visiem citiem cilvēka centieniem.” Cilvēks strādā, ņem palīgā mašīnas, lai kultivētu zemi, lai dabūtu no tās labākus augļus. Viņš sagādā sev piemērotu māju, piedalās dažādos sabiedriskos pasākumos. Ar visu to „viņš īsteno Dieva plānu, kas bija darīts zināms no paša sākuma un kurā Dievs uzdod cilvēkam pakļaut zemi un darīt pilnīgu radišanas darbu” (Gen. 1,28). Tā cilvēks dara pilnīgu pats sevi „un reizē izpilda lielo Kristus bausli ziedot sevi, kalpojot citiem.” „Tālāk, nododamies filozofijai, vēstures un matemātikas studijām, dabas zinātnēm vai mākslai, viņš var ļoti augstā mērā mudināt cilvēkus labāk iepazīties ar to, kas patiešs, labs un skaists un pareizāk noteikt visa vērtību: viņš var palīdzēt smelt gaismu no brīnišķīgās gudrības, kas ir ar Dievu no paša

sākuma kā darbu vadītāja, meistare, priedējoties viņa priekšā arvien, priedejamās viņa apdzīvotā pasaulē un priedejamās starp cilvēku bērniem” (Sakāmvārdu grām. 8,30—31). „Tādā veidā cilvēka prāts, mazāk padots materiālo lietu verdzībai, var vieglāk pacelties pie sava Radītāja, viņu godināt un kontemplātīvi pielūgt. Jā, iedarbojoties Dieva žēlastībai, viņš ir disponēts atzīt Dieva Vārdu, kas, pirms kā viņš kļuva miesa, lai pestītu un pulcinātu ap sevi visu, jau bija pasaulē, kā istā gaisma, kas apgaismo katru cilvēku” (Jņ. 1,9—10). „Kā tad, šodien progresē zinātne un tehnika. Bet to metodes, nespēdamas iespiesties lietu iekšējā jēgpilnībā, var apmierināties tikai ar to, kas empīriski konstatēts un atzītijs neziņā par visu citu, ja uzskatītu viņu metodes par vienīgo pētījamās patiesības mērauklu. Bez tam pastāv arī briesmas, ka cilvēks var tik stipri pašauties uz šīsdiņas sasniegumiem, ka viņam vairs nevajaga nekā cita, nekādas pārpasaules.” Brīdinājumi, dziļi paskaidrojumi, praktiski norādījumi, ne Bezgalīgais paliek nesaukts vārdā, ne ceļš uz to neziņā, neskaidrībā, vecais jaunā kalumā un jaunais vecā saturā, teoloģija padod roku filozofijai un filozofija mazgā biķeri teoloģijas upurim. Tāds ir II Vatikāna koncila — augstākās mūsdienu garīgās aktivitātes izteicēja — gars.

Dieva atklāsmes gaismā labāk duras acīs tas kopīgais un vērtīgais kā pagātnes filozofu izejās, atrisinot problēmas, tā tagadnes filozofu pieejās problēmām. Jā, tikai tā kļūst iespējams slēdziens par to, kas vērtīgāks, kad tiek salīdzināts viens domu devums ar otru — pēdējo, pašā Dieva sniegto ziņu gaismā. To tagad ļoti vispārīgā veidā darīsim, pieņemdami šeit, protams, Dieva atklāsmes faktu par pierādītu un koncentrēdamies tikai uz to, par cik katrā sistēmā, kas izveidojušās galvenām kārtām Eiropas domāšanā pēdējo 70 gadu laikā, Bezgalīgais meklēts, atrasts, gūts. Aristotelis savā laikā teica, ka problēmas neizdomājuši, mēs nezinām ne mērķi, ne ceļu uz to (Metafizika, III, 995a 35-bl). Nav grūti ieskatīt, ka Bezgalīgajā meklējams visu mērķu mērķis un tāpēc ir ļoti svarīgi pakavēties pie tā.

Parasti ir tā: starp jaunām ievirzēm nomanāmas vecākas ieskaņas, jaunākā filozofiskā domāšana apzināti vai neapzināti ļaujas ietekmēties no tā, kas bija guvis plašāku piekrišanu agrākā sistematiskā domāšanā. Tā, starp to, kas domāts un rakstīts pēdējos gadu desmitos, var diezgan skaidri saskatīt marksisma, kantisma, hēgelisma un tomisma reakcijas, atvasinājumus, jauninājumus. Katrai vienai no šīm senākām filozofiskām skolām bija savs pamatnoskaņojums, t.i. zināma atziņu kopa par

to, kas lielāks, svarīgāks, vērtīgāks, katra viena no tām, tā sakot, pielūdza savu „dievu” — gādātāju — marksisti, nevīlēju — kantisti, domātāju — hēgelisti un vienotāju — tomisti. Vēl nesen kāds Šveices laikraksts norādīja, kā komunisms arī tagad īstenībā ir ticība, protams, ticība bez Dieva un debesīm, ticība vienam stāvoklim nākotnē bez apspiedējiem un izmantotājiem, bez trūkuma, ar visām zinātnes un tehnikas sagādātām priekšrocībām, ticība vispārējai labklājībai, paradīzei virs zemes. Kantisti bija vairāk par visu ieķērušies atziņas teorijā. Viņu teorētiskiem un praktiskiem slēdzieniem sekas bija nepārredzami bēdīgas, bet to viņi noteikti negribēja. Otrādāk, viņi nevēlējās neko citu, kā patiesību, zinātniskumu, skaidrību, drošību — atziņas tīrību — izpratnes „dievību”. Uzsverdama domu loģisko vienību, Mārburgas skola noveda uz panloģismu (kā marksisti savā sfairā — uz panproletārismu). Turpretim hēgelistiem ne tikdaudz svarīga domu loģiskā sakarība kā to attīstība, sastāvs, daba: ir tikai viena īstenība — domas jeb absolūtās idejas īstenība; pat tā mazākā cilvēko domiņa ir līdzdalība absolūtajā domā. Zināšana un zinātājs beidzot pazūd vienā pārpersonīgā idejā, kas atklājas un īstenojas daždažādās sakarībās. Abiem angļiem Bradlejam un Bosanketam absolūtā ideja bija nepersoniska dievība. Tomistiem no paša sākuma nebija šaubu, ka īstenība ir varena vienība, ka zinātne ir iekšēji saistīta ar filozofiju un filozofija ar teoloģiju, ka visam neizskaidrojamajam ir kāds pēdējais izskaidrojums, kam pašam vairs nekāda izskaidrojuma nav vajadzīgs. Viņu filozofija nevilcinādamās kļuva metafiziski ontoloģiska, uzrādot uztveramo būtņu beidzamajā pamatojumā vienu garīgu būtni, personīgu Dievu, Radītāju. Arī par trim iepriekšējiem filozofiskiem virzieniem jākonstatē: to iespaids nebūtu izmanāms līdz mūsu dienām, ja starp viņu domu smiltīm nebūtu atrodami vērtīgi atziņu graudi. Arī kristīgo Dievs ir gādātājs („dod mums šodien mūsu dienišķo maizi”), patiesības mīlētājs, bezgalīgs gars, kuŗā pulsē neizpētama dzīvība starp trim personām — Dievu Tēvu, Dēlu un Svēto Garu.

Par spīti īpatnējiem pagriezieniem un vēl lielākām subjektīvām īpatnībām, līdzšinējā 20. g.s. filozofijā iezīmējas kopējs Absolūtā meklējums ar nenoliedzamu skaidrību; pat tas, kas apgalvo visa relatīvitāti, to dara it kā ar nožēlu, ka Absolūtā nav, kaut gan tam vajadzētu būt. Šai gadu simtā meklētais Absolūtais ir paslēpies aiz neatlaidīgās prasības pēc visa vienības: mazo meklētāju prāti it kā grib atvērties lielā noslēpuma priekšā, kuŗā viss kļūst viens — misteriozi, neizskaidro-

jami, ko katrs mēģina izskaidrot pēc savas izpratnes — ceļu uz struktūras un tapšanas vienību, domas un darbības vienību. Visu domu vienība ir centrāli svarīga problēma mūsu laika lielākajiem domātājiem. Pat tas, kas šķirojas un dalās, un veidojas dalīdamies, tomēr paliek vienībā (dialektiskais izskaidrojums), grib lielāku vienību vismaz netieši. Notikumu pamatlukums, liekas, ir: integrēties, ne dalīties. To ļaužu domas, kas pārliecināti, ka pasaule tuvojas drausmīgam sabrukumam, netieši akcentē pretēju pārliecību, proti, ka tuvojas milzīgas visas pasaules vienības laikmets. Vai kad vārds „globāls” ir lietots vairāk nekā šai gadu simtā? Vairs nav ne ticības taisnas līnijas progresam, ne tehnikas vislabumam — viss atkarājas no tā, kā cilvēki lieto tehnikas sasniegumus — taču iespējas sazināties un satikties, un — vienoties, ja tāda griba pieņemtos — pieaug bez pārtraukuma. Un tā nav tikai vēlēšanās saskaņot mazas, iznīcīgas dabas lietas, bet arī visaugstākos cilvēka gara centienus reliģijā; oikūmeniskā kustība, sevišķi pēckoncila gadus, izliekas kā kaut kas pats par sevi saprotams. Filozofijā ir atjaunota lielo pagātnes meistarų pētniecība: jaunais grib redzēt veco, un abi grib no jauna sasaistīties ar reliģiju. Pat komūnists vairs nav tik drošs, kā viņš bija savas revolūcijas sākumā, vai beidzot viņš apbedīs priesteri, vai priesteris apbedīs viņu... Aplēst, plānot, kārtot, izvest visplašākos apmēros, vislielākos ātrumos tāda ir šī laikmeta griba. Ir patmīlis, ir nihilists, ir anarchists, kas gatavs uzspriecināt gaisā visu, bet parasti uzspriecina pats sevi, darbojas pa to starpu. Taču pat anarchists savu eksploziju troksnī sauc pēc tā, kuŗa nav, kuŗu viņš meklē un kas noteikti nav postīšana kā tāda. Kārtība — vienība nepieciešama, bet kārtība apdraud cilvēka brīvību. Totālitāri, diktatoriski un komūnistiski režīmi 20. g.s. ir skaidri parādījuši, cik tālu cilvēka brīvība var tikt apdraudēta labākas kārtības, lielākas vienības un sekmīgākas izdarības vārdā. Pret to ir radusies spēcīga reakcija, kas apsūdz pat kristīgo Baznīcu pārāk autoritārā rīcībā. Un divaina lieta, tie, kas izstājas no Baznīcas, parasti vienojas savā starpā — vienība tomēr vajadzīga. Tai jādzimst no — brīvības. Cik kārtības? Cik palīdzības? Cik vienības? Cik brīvības? Vai mīlestība nav būtiski brīva? Tā tomēr iesaista cilvēku pilnīgā atdevībā, visu dzīvi pārveidotajā kārtībā, pilnvērtīgākā, tā vismaz šķiet, skaistākā dzīvē, darbībā. Kristiešu Dievs ir viens un dzīvs, un brīvs, un mūžam darbīgs — dzīvs mīlētājs. Ne dalīties, bet integrēties, brīvi, dzīvi, pilnīgi. Šis likums, kā mūsu laikmeta pamattonis, pēc kā tas taustās, ja ne pēc skaista atmirdzuma no kāda

dītu mūžīgā Dieva ceļu. Atkal un atkal viņiem gribas gūt no Dieva vairāk, ērti sēdot vai skaļi klapējot nekā dziļi domājot un klusi lūdzoties. Tie, protams, ir vispārinājumi, kas pielaižami tikai ar visiem saviem izņēmumiem, kušos godam atzīmējams labais, skaistais, augstsirdīgais un aizraujošais angļu sakšu dzīves ceļos.

Ja savā labākajā sastāvā angļu sakšu jaunākā filozofija ved pie Dieva — un ved vairāk netieši nekā abstrakti formulētos domu gājienos — pie Dieva gādātāja, dienišķās maizes devēja, tad jau daudz smalkāks ir Dievs, uz ko norāda franču (Brunšvigs, Bašlards u.c.), zinātnes kritiķu domas. Šais filozofos valda mīklainas sakarības jausma, un viņi neatlaidīgi mēģina saskatīt īstenības īsto seju tur — mainīgajos, taču labi noteicamos visa lietiskā, garīgā un faktiskā sakaros. Ne zinātne ir pilnīgi neatkarīga no zinātāja, nedz zinātnis pilnīgi neatkarīgs no zinātnes fakta, nav fakta bez teorijas, un nav teorijas bez fakta. Atziņās, kas nāk no zinātnes, ir ietvertas atziņas par cilvēku, un zināšanas par cilvēku nebūtu iespējamās bez zināšanām par pasauli, par to, kas nav cilvēks, un precīzas zināšanas par šīm lietām nāk no zinātnes. Brunšvigs sintezē pozitīvismu (visu lietisko) ar ideālismu (visu garīgo) un ar eksistenciālismu (visu faktisko), vairāk uzsverot ideālo slāni — cilvēka apziņas faktu un gara — radītāja darbību cilvēces vēsturē. Eksistenciālā puse vairāk uzsvērtā Bašlarda uztverē. Bet zinātnei arvien jāliek vērā dzīvais cilvēks; cik daudz kas atkarījas no tā, kā cilvēks interpretē pats sevi un sava gara dzīvi, kas ievēro gan savas struktūras līnijas, taču nav kas viens un tas pats uz visiem laikiem, visos virzienos. Nē, otrādāk, tā pastāvīgi top un veidojas. Visām domām un zinātnes atzinumiem jāpiemērojas gara evolūcijai.

Mainīga, mīklaina, smalka — nemateriāla visu lietu sakarība dažkārt parādās šo filozofu darbos absolūtēta, t.i. kā pēdējā un vienīgā īstenība, bet citkārt tā tikai norāda uz vienu transcendentālu Absolūto, kas stāv aiz visiem iespaidiem un parādībām kā to avots un pamats, un tad jau ir norādīts uz Dievu, ko godina kristīgā un vispār dievticīgā pasaule, un ar atīstību domāta nemainīgā Dieva nemitīgā darbība.

Visa sakarība lai dara mūs uzmanīgus, spriežot par šo vai citu parādību; mūsu spriedums būs tuvāk īstenībai, jo vairāk tas respektēs sakarus, kas valda lietu starpā. Filozofi, zinātnes teorētiķi Francijā, visvairāk bija noņēmušies parādīt neraisāmas vienības saites starp empīrisko un racionālo pasauli. Turpretim filozofiem Vācijā stiprā Dilteja ietekmē, kas pareizāk būtu

atzīstams par 19. g.s. filozofu (Wilhelm Dilthey, 1833.—1911.), stiprāk dūrās acīs kāda cita visu notikumu sakarība — ar vēsturi — kā spriedumi par dažādiem notikumiem un faktiem ir sava laika produkti. Špenglera, Šprangera, Legisanga un Trelča Vācijā, bet arī tai pat laikā franču un angļu zemēs filozofu cīņa, ja to tā varētu saukt, šai gadu simtenī ir bijusi lielā mērā cīņa ar vēsturi — ar novērojamo un domājamo parādību laicību. Lai ko tu domātu, plānotu, darītu, ievēro laika faktoru. Redzi, kā tik daudz kas iznīkst, mainās, top. Arī pati domāšana attīstās, mainās. Agrāko filozofu domās nepieciešamais pārāk stipri noteica akcidentālo. To nedrīkst ignorēt. Lai saprastu kādas lietas būtību, tev vajaga zināt tās tapšanas vēsturi; saproti arī izcelsmes un temperamenta, audzināšanas un apkārtnes, un citu laika nokrāsotu apstākļu izteikšanos kāda domātāja filozofijā. Izproti cilvēku no tā, kas viņu viņa dzīvē un atsevišķā darbībā pārvalda — prāts, griba, jūtas?

Postītāja vai papildinātāja — kas ir vēsture? Ar ko mums darīšana — ar laika traipu vai laika ziedu? Moderno historicistu izskaidrojumi *de facto* ir radījuši bailes plašās domātāju aprindās; relatīvizēti, izšķobīti pamati gadu tūkstošu vecai kārtībai. Tagad es gandrīz nedrīkstu apgalvot ar absolūtu drošību, ka man ir divas acis un ka cilvēkam ir bijušas divas acis kopš gadu tūkstošiem. Varbūt tā tikai tāda izteikšanās šodien? Rīt tā var mainīties. Daudzi vienkārši nespēj iedomāties, kā varētu būt tādas lietas, kā visiem laikiem derīgas Baznīcas dogmas. Katrā ziņā tās mainās un tām jāmainās. Tā spriež šie vēstures spoka iebaidītie laudis. Kas tad īsti slēpjas šai vēsturiskajā pieejā — ir izteiktas domas, ka vācu jaunākā filozofija pilnīgi neiedomājama bez Dilteja skeleta — vairāk nožēla nekā apbrīna? Nožēla, ka nekas nepaliek — varenas politiskas sistēmas ir sabrukušas pašā Eiropas centrā — brīdinājums uzmanīties, jo mūsu absolūtās patiesības nav nebūt tik absolūtas? Vai atkal tā ir apbrīna, ka senajam Dievam ir mūžam jauna seja? Nē, *de jure* šī vēsturiskā ievirze nav pret katra veida nepieciešamību un drošību. Ja gribi izprast paliekošo, ņem vērā iznīcīgo. Historicisti faktiski ir iesaistījušies sintezes meklējumā: parādi akcidentālā nepieciešamību un nepieciešamā akcidentālo dabu. Tāda viņu metode. Katram laikam ir savi ziedi. Atceries tos, kas ziedēja agrāk, bet priecājies par tiem, kas zied tagad. Un patiešām, Absolūtais nebūtu viss, ja no tā kā no pirmā avota un pēdējā pamata nenāktu arī jaunākais — visos laikos, ja uz to nevestu sev īpatnējā pilnības pakāpē. Laiks nav izprotams bez mūžības tā aizmugurē.

Uztvertajā, izjustajā vai saprastajā — kur vairāk īstenības? Jutekli, jūtas, dzīve, darbība, prāts, griba — kas piekļūst tuvāk īstenībai, kāda tā ir pati sevī? Šopenhauers un Nīčše pieder 19. gadu simtam. Viņu atbilde uz iepriekšējo jautājumu bija: mēs noteikti neklūstam īstenībai klāt ar prāta palīdzību, jo tā ir irracionāla. Kas tad tā ir pati sevī? Kaut kas līdzīgs kādai akilai gribai, dzīvības trauksmei. Tā viņi atbildēja. Viņu filozofija bija sacelšanās pret prātu un prātīgumu. Daudz nebēdā par prātu. Kaldini sev stipru gribu, organizē masas, un ar to palīdzību tu valdīsi pār pasauli. Kas Nīčšem bija galvā 19. g.s., tas stiprināja nacistu armijas 20. g.s. līdz to sakaušanai 1945. gadā — stipras gribas, varas, kungu rases idejas. Zināma nevērība pret prātu, n e p r ā t ī b a s jeb irracionālas filozofijas vilciens nomanāms līdz mūsu dienām, kaut vai amerikāņu Jēzus revolucionāros, kas aplaudē, dzied, lēkā, bola acis un vālājas pa grīdu, neticēdami gandrīz nekādam dogmai un negribēdami piederēt nekādam baznīcai. Esošais — vērtīgais gūstams tikai ar emociju palīdzību (Šēlers, N. Hartmanis). Katolīcība kļuvusi par upuri intelektuālismam; ceļš uz dievību ved caur nūminožā izjūtu (R. Otto, 1869.—1937. g.). Apraksti kādu notikumu, un tu jau to vilti; vēsture ir ne zinātne — jo notikumi ir bezjēdzīgi — bet gan cilvēku, vēsturnieku patvarība (T. Lessings grāmatā „Geschichte als Sinnegebung des Sinnlosen” 1916. g.). Īstenība ir kaut kas dzīvs. Ļauj prātam par to izteikties, un dinamiskais kļūst statisks. Gars ir dzīves un pasaules postītājs, visa spontānā nonāvētājs (Ludviga Klāges — 1872.—1956. g. — domas). Īstais ir nedefinējams un negūstams, definē to un jau tu to sakropļo. Nedari milzīgu pilnību par tukšumu, veselo par kropli. Protestē pret prātu kā iznīcinātāju. Ja pilnība ir neizsakāma, nesaki to. Dziedāsim slavas dziesmu neprātībai. Parapsīchiski akti (šodien dažādas narkozes), neprātīgais kļūst tuvāk īstajam. Atkratīsimies no vēstures, valodas, prāta, gara verdzības. Tie visi ir faktu sagrozītāji, viltotāji un dzīves kropļotāji.

Kas ir tas viss, ja ne sensenā cīņa starp garu un vielu jaunās skaņās. Kamēr marksisti garu ignorē, tikmēr tomisti to pārspīlē, vismaz tā par viņiem saka. Juteklis konstatē, prāts formulē — zināms duālisms uz reizes, un taču tam vajadzētu būt vienam. Ļaudis nespēj un nespēj pierast pie fakta, ka jāapmierinājas ar abiem — ar juteklisko un prātīgo, ar formulējamo un neformulējamo, racionālo un irracionālo, ka viens neizbēgami saistīts ar otru un ka iespējama arī pēdējā harmonija abu starpā, bet tā pazūd neizdibināmā gaismas mistērijā. Kad ko

izskaidrojam, mēs izskaidrojam esošo un vērtīgo, kaut pats izskaidrojums savā vienreizībā paliek neizskaidrojams, kaut kur irracionāls; individuālais neļaujas tverties. Bet neuztveramais, neuzvertais vai nepilnīgi uztvertais nedrīkst vest pie vispārīgas struktūrālas absurditātes secinājuma. Un modernais irracionālisms, par cik tā ir filozofija šī vārda parastajā nozīmē un ne atteikšanās no domāšanas dažādu iemeslu dēļ, to arī nedara. Aiz negatīvi izteiktajiem apgalvojumiem visumā vairāk nomanāms respekts pret neizteicamās īstenības lielumu nekā tās noliegums. Es gribētu, gribētu pateikt visu, kaut gan nespēju, bet visam, a b s o l ū t a m tam vajag būt. Irracionālajā pasaules izpratnē ir kaut kas no šīs vēlēšanās, no ilgām pēc tā, kas stāv pāri mazajam cilvēka prātam, bet ne ārpus prāta.

Zemi un debesis dimdina viena dzīvība, kas nav ne fizisks, ne ķīmisks spēks, bet gan kaut kas vairāk, kaut kas vairāk arī nekā parasti konstatējamā dzīvība — entelehija (Hans Driesch, 1867.—1941. g.), viens spēks, kas īstenību izkārto, organizē, vieno un ko nevar atvasināt no nedzīvas vielas, jo ir būtiski augstāks par to. Drišs gribēja pasargāt pieredzes un apziņas vienību, viņš saskatīja cilvēka apziņā to centru, kurā izveidojas subjekta un objekta vienība, bet, tā darīdams, iekrita apziņas „maisā” — kā tikt ārā no tā, no solipsisma? Lai Drišs nebūtu pārprasts, jāiegauš: entelehija nav kaut kāds jauns spēks; tā ir vienkārši fiziskiem un ķīmiskiem spēkiem iemītoša kārtība, dzīvo būtnu totālā kauzālitate, kas panāk, ka atsevišķās daļas top un veidojas pēc veselās būtnes prasībām. Scholastiķi šo dzīvības principu sauc par būtnes formu jeb dvēseli, kas ir substanciāla, bet nepilnīga un izveido veselu būtni tikai vienībā ar vienu citu substanciāli nepilnīgu sastāvdaļu — ķermeni un kas augos un dzīvniekos var būt bez pašapziņas. Ko scholastiķiem, strādājot dievišķas atklāsmes gaismā, izdodas izskaidrot ar lielu pārliecības spēku, to modernie vitālisti, neraugoties uz vērtīgiem atšķirību uzrādījumiem starp dzīvo un nedzīvo, vielisko un nevielisko, atstāj kaut kur neizskaidrotu, nepabeigtu. Ja dzīvo nevar atvasināt no nedzīvā, tad taču dzīvajā vajaga būt kaut kam citādākam, jaunam, pieliktam, būtiski augstākam; būtiski nekārtotais nevar izveidot totālas būtnes kārtību pats no sevis. No bioloģijas Drišs pārgāja uz metafiziku, un te aiz entelehijas sākotnējām, kārtotājām zināšanām pamirdz kaut kas no absolūtā gara — Dieva zināšanām un dzīves.

Evolūcija uz vienību, kas iet pāri visai materijai — Bergsons labi pārstāv franču garīgumu, un tā ir centrāla atziņa viņa

filozofijā, ka pasaulē vērojamie procesi izskaidrojami kā nepārtraukta tapšana, veidošanās uz arvien lielāku vienību gara laukos. Šīs attīstības skaidrāko pierādījumu sniedz cilvēka apziņa. Jau no paša sākuma Bergsons cīnījās pret determinismu — apziņas ieslēgšanu laika, telpas, vielas cietumā. Viņa izpratnē apziņa nozīmē nepārtrauktu dinamiku; uz apziņu nedrīkst attiecināt laiku. Apziņas gadījumā darīšana ne ar laiku, bet ar pastāvēšanu: kas ienāk apziņā, paliek tur, misteriozi, bet faktiski atbrīvodamies no laika žņaugiem. Apziņa ir palikšana, pastāvēšana — viens kvalitatīvs stāvoklis, kas atklāj savu dabu intuīcijai, ne pulkstenim. Nevar uz apziņu attiecināt arī vietas mērojumus; vietiskums ir materiāla īpašība, kas izteicās zināmā gaumā, platumā, dziļumā, augstumā. Ne tā — cilvēka apziņa; apziņa ir uzmanība pret dzīvi. Visa īstenība ir būtiski dinamiska, kā apziņa ir dinamiska; tā ir radīšanas dinamika — kvalitatīva jauntapšana — vienas augstāka veida dzīves pulss — *élan vital*, kas konstatējams universā un katrā cilvēkā, visvairāk, visaugstākā pakāpē — cilvēkā kā cilvēka apziņas dzīvīgums, kas ir neizsmelams savu jauno, tikko radīto izteiksmju daudzveidībā (skat. „L'évolution créatrice”), viens dažādās pakāpēs, izskatos un izmēros nojaušams, mūžam darbīgs spēks kosmā, dzīvā dabā, cilvēkos, kultūrā, reliģijā (kas prasās būt dinamiska), tikumībā, sabiedrībā. Bergsona interpretētāji lai strīdās par to, vai viņa „élan vital” nav darīts absolūts, par panteisku dievu, jeb vai tā ir tikai paša absolūtā Dieva mūžam jaunā darbība — tā Dieva, par kura pielūgšanu kristīgā misticismā viņš saka tik pareizus vārdus, viens ir skaidrs: visā viņa filozofiskā pieejā ieausts nopietns meklējums pēc Lielā, pēc Absolūtā, lai arī kādā neskaidrībā viņš pats un viņa apbrīnotāji un sekotāji par tā dabu būtu atstāti.

Skaistas domas, dziļas domas par gara augstākiem lidojumiem atrodamas Morisa Blondela (Maurice Blondel, 1861.—1949. g.) darbos; nav brīnums, ka tie plaši atbalsojas franču un itaļu prātošanā par gara dzīvi līdz mūsu dienām. Visa Blondela pieeja filozofiskām problēmām bija reliģiska — noenkurota Dievā. Par vienu lietu viņam nebija šaubu: visai reliģijai, tikumiskai un intelektuālai darbībai jāved uz Dievu, ja tā negrib būt pilnīgi bezjēdzīga. Jā, jēdzīga darbība ir tās īpašās, Blondela izvēlētās durvis, pa kurām viņš nokļūst un ieteic mums nokļūt pie Absolūtā. Vairāk par visu viņš pārbaudīja cilvēka darbību un nonāca pie slēdziena, ka prātīgā darbība ir tas īstais ceļš, kas ved uz vienu Lielo. Bet lai tas tā notiktu, par darbību vajaga interesēties nekā pragmatiski

to dara — no derīguma viedokļa, bet gan no cilvēka uzbūves viedokļa. Pārbaudot tipiskās cilvēka dabas līnijas, kļūst skaidrs, ka visa cilvēka eksistence ir orientēta uz Dievu, ka cilvēka dzīve ir vienas augstākas jēgas vadīta, un šai jēgai cilvēks tuvojas jēdzīgā pašdarbībā, kurā gars apvienojas ar vielu, tā pārvarēdams pretešības abu starpā. Cenšoties pēc lielākas, arvien lielākas, jā, pilnas jēgas, tiek uzvarēts relatīvais un gūts absolūtais, esence triumfē pār eksistenci; vesela, reliģiska prāta vadītu dzīvi nevar izbeigt nāve.

Nepeldēt baltos, bet tukšos debesu mākoņos, bet no otras puses, nestaigāt pa zemes putekliem un dubļiem vien, tāda bija viņu vēlēšanās — ne iekrist ideālismā, nedz pazust reālismā, un tādas vēlēšanās auglis bija g a r ī g u m a filozofija, kurā stipri akcentēts gars, bet nav aizmirsta arī viela. Modernai katoliskai domāšanai ļoti simpatiska izrādās galvenokārt divu franču Lavela un Lesenna gara filozofija („philosophie de l'esprit”).

Kas ir cilvēks? Cīnījās par vērtībām. Kur meklējams tas augstākais no dzīves pieredzes? Cilvēka apziņā. Ne visvarens gars noteic tās saturu, nedz visvarena viela. Lasenns turpina: dzīvē cilvēkam jasadurās ar visvisādiem objektiem. Tie bieži ir pretrunā ar cilvēka vislabākajiem apsvērumiem. Objektu pretestību vajaga pārvarēt. Brīvi izvēlēdamies pareizo ceļu un apzinīgi pie tā turēdamies, cilvēks uzvar pretestību, aug garā, tuvojas Dievam. Cilvēka garīgā apziņa nav vienreizīgi dota: tā pastāvīgi aug un veido sevi savas dzīves pieredzes nosprauztās robežās. Ir robežas tam, kas faktiski ieiet cilvēka apziņā, bet sevi skatīta īstenība nevelk robežas cilvēka veidošanās procesam caur apziņu, jo īstenībā viss ir sakaros ar visu, un šī totālītāte arvien kļauvē pie apziņas durvīm. Viela ir, protams, viela, bet tās iekšējais gala mērķis ir gars; visu noteic gars, noteic, izteic, apvieno. Personīgā brīvībā cilvēks pārvar zemes smagumu un ieiet personīgā Gara brīvībā, dzīvībā.

Pēc otra labāk pazīstamā gara filozofijas pārstāvja Lavela atzinuma filozofija ir tikai tad nozīmīga, ja tā noteic un ieteic sakarus ar Absolūto. Šai sakarā zīmīgs pat jau viņa grāmatas nosaukums: „Mūžīgās tagadnes dialektika”. Lai kur mēs ietu, ko domātu, ko darītu, mēs arvien esam sakaros ar kaut ko, kas kaut kā ir — ar šāda vai tāda veida būtni. Ar savu mazo „ir” vai „es esmu” katra būtne saskaras ar visu būtni Būti. Tīkumība ir attāluma samazināšana starp būti un Būti. No Lielās Būtnes kā no tīrās aktualitātes nāk visas mazās, radītās būtnes, lai piedalītos Lielajā, bet ne lai identificētos ar to. Cil-

vēks ir tai laimīgajā stāvoklī, ka viņš var apzināties Absolūtās Būtnes klātesmi, var iekšēji pārdzīvot savas būtes vienošanos ar Absolūto. Ceļš uz ciešākām vienības saitēm ar Absolūto ir mīlestība, kas paceļas pie Dieva ne tikai kontemplatīvi, bet arī darbīgi — palīdzējama citiem cilvēkiem viņu šīs pasaules gaitās, grūtībās.

Nodrošināt individam pilnību galvenoties caur pilnīgi organizētu sabiedrību reliģijas vadībā. Tāds ir augstākais mērķis franču un vācu filozofiskai pārliecībai, kas pazīstama ar nosaukumu *personālisms*, domu skolai, kas vairāk par visu gādā par to, kā nodrošināt, aizstāvēt un izveidot individa personu. Jāatjauno sabiedrība, bet tā, ka netiek iznīcināts individs — marksistu nelaime, kas arī stipri interesējas par sabiedrisko — saimniecisko dzīvi: viņu kolektīvos mērķos individam maza vērtība. Ne tā Munieram un Rūžmontam, lai minam tikai divus franču personālistus. Pēc viņu ieskata cilvēka cieņas bāze ir brīvība. Ir jau labi saskaņot filozofiju ar zinātni, zinātņi ar politiku un politiku ar ekonomiju, bet ne uz cilvēka brīvības konta, kā to dara marksisti, kas piedevām neatzīst arī reliģiju. Jauna sabiedrība, individa cieņa, brīvība un pilnība nevar veidoties bez ticības personīgā Dievam. Tā spriež personālisti. Reliģija nevis saindē tautas, bet gan nodrošina pamatus arvien tīrākai labdarībai, tikumiskai apziņai, kas ir būtiski sociāla. Sabiedriskā labklājība būtu nepilnīga, ja tā nerespektētu abas cilvēka personas puses — garīgo un miesīgo; sagādā labu uzturu miesai, un brīvs celsies augšup cilvēka gars. Ja nav ko ēst, nav ko domāt; ja par daudz ēsts, negribas domāt. Pirmā gadījumā centies sadabūt pietiekamu uzturu, otrā gadījumā proti un spēj labprātīgi atteikties no liekā un nodod to trūcīgajam. Personība, sabiedrība, un viss labdarībā, dievībā, brīvībā. Šī filozofija vēl ilgi būs par inspirāciju veselīgu domu vērpiem.

Ir kaut kas acīm, kaut kas rokām, ausīm, un visiem jutekļiem sadarbojoties, mans prāts reģistrē zināma fainomena — uztvēruma klātbūti. Ja krāsa mainītos, pats uztvertais objekts nemainītos. Tāpat — ja tā cietums, lielums mainītos. Seko tam, kas ir un kas ir būtisks, aicina E. Huserls. Būtisks ir, protams, tas, ko ja atmestu, uztvertā objekta vairs nebūtu. Seko uztverēm bez aizspriedumiem, pieņēmumiem, priekšspriedumiem — tikai tam *īstī esošajam* tev būs piegriezta vērību; ne tik daudz filozofijas, kā vienas noteiktas — fainoloģiskas filozofēšanas metodes ieteicējs bija Huserls. Bet vai nav traģiski! Kas tā rekomendēja īsto, esošo, būtisko, beidzot tomēr pats netika

īsti ārā no savām subjektīvajām domām jeb apziņas. Filozofijai jāklūst par stingru zinātni, par vienprātīgi atzītu zinātni, un beidzot pats, konfrontēts ar reālismu, nevar un nevar abrīvoties no ideālisma: tas īstais ir cilvēka apziņā; apziņas saturs kā tāds neeksistē — tikai apziņā tas ir. Tātad iekšā vien, sevī pašā es palieku. Tā būtu pareizi jāsecina, bet secinājums kaut kā atbaida, un tas, laikam, baidīja arī pašu Huserlu. Viņa intencionālītātes mācība loģiski aicina uz objektivitāti, un viņa transcendentālās apziņas ideja grib objektīvajam dot tīru vispārību, ar ko būtu aplaimojams cilvēks. Te pazib kaut kas no A b s o l ū t ā, lai tikpat ātri nozustu.

Huserla ietekme skaidri izmanāma Šelēra, bet domas viņam savas, un tās ir caur cauri reliģiskas. Viņa filozofijas galvenā tema: cilvēka sakari ar personīgu Dievu. Cilvēkam pienākas īstenot vērtības — kādas vērtības? Visas vērtības pārvērtējas no cilvēka orientācijas uz Dievu, bet cilvēks vērtības nerada. Tās ir objektīvas. Viņa grāmatai nosaukums „Mūžīgais cilvēkā — Vom Ewigen im Menschen”, un tās slēdziens skaidrs: relatīvā bāze ir A b s o l ū t a i s. Prātrot un lūgt Dievu visu laiku? Nē, to Šēlers neprasa. Lai cilvēks nebūtu tīrā abstrakcija, vajadzīga ārējā, konkrētā pasaule. Tā pārveidojama mīlestības garā. Bet mīlestība arvien tiecas tikt tālāk un augstāk; vienas — galīgas personas nepietiek. Acīm redzot tās gala mērķis ir bezgalīga persona — Dievs. Šēlera (mira 1928. g.) domas dziļi atbalsoja Eiropas kristīgajā prātniecībā.

Nikolajs Hartmanis (miris 1950. g.), kas arī lietoja Huserla metodi, kļuva par Šēlera sekulārizētāju — Dievs viņam nebija vajadzīgs. Precīzāku īstenības izskaidrojumu pēc viņa pārliecības dod reālisms, ne ideālisms. Kā vispār cilvēkā varētu rasties dziļi jūtu pārdzīvojumi, ja nebūtu kā īsta, reāla, kas tos izsauc? Mūsu domāšana neizbēgami sasaistīta ar iru, ar kaut ko esošu. Bet lai arī cik es domātu, visu domājamo saturu es tomēr nespēju izsmelt; paliek kaut kas pāri — neizprotams, irracionāls. A b s o l ū t a i s Hartmanim paliek nesasniegts. Taču viņš ieteic domāt un domāt, jo kaut ko mēs tomēr sasniedzam. Viņa gatavība atzīt absolūtās vērtības, veselu vērtību valstību būtu novedusi viņu tuvāk Dievam, ja viņš būtu lāvis tai iet citā virzienā.

Nemot katru atsevišķi un ņemot visus kopā, eksistenciālisma filozofi un viņu domas nav viegli saprotamas. Lasi vienreiz, lasi otrreiz, un tu domā, ka esi sapratis, kas tur teikts, un taču — vai tik neesi savu lasīto eksistenciālistu pārpratis? Vai katram no viņiem sava pieeja, savs izskaidrojums, savs atrisinājums.

Tomēr šis tas viņiem kopīgs. Kā jau nosaukums norāda, visiem kopīga lielā koncentrēšanās uz iras jeb eksistences problēmu. No paša sākuma jābrīdina: vārda „eksistence” izpratne šai filozofijā stipri īpatnēja.

Kādreiz Kristus deklarēja: „Es esmu nācis, lai tiem būtu dzīvība un lai tā būtu pārpilnībā” (Jņ. 10,10). Kā varena sapņa apburti, kā vienas blāzmainas vīzijas saistīti un vadīti, eksistenciālisti iet un meklē savu papardes ziedu — par Kristu neko daudz neinteresēdamies — dzīvības — iras noslēpumā. No neesmes dziļumiem ir izniris kaut kas — kļuvis esošs, kļuvis par būtni. Kur robežas, kur visaugstākā pakāpe tās esmei? Visi eksistenciālisti koncentrējas uz cilvēku, jo cilvēkā eksistences fakts sasniedzis pasauli aptvērējus apmērus. Cilvēka „es esmu” apziņā ieiet visa pasaule, pie kam apziņa ņemama ne kā sapņu un murgu vieta, bet gan savā faktiskumā, t.i. kā visas īstenības tvērēja. Cilvēka apziņa vai, vienkāršāk, es kā cilvēks esmu tāda būtne, kas ir arvien pasaulē; bez šādas vistvērējas sakarības — eksistences es nebūtu cilvēks. Nākdams no neesmes bezdibena, cilvēka „kaut kas eksistējošs” ir kļuvis par lielu varenību. Kāda tā īstā seja? Kad cilvēks kā esamība ir vistālāk no neesamības? Kad cilvēciskā eksistence ir visaugstākās pilnības pakāpē? Cilvēks sasniedz šo pakāpi tikai īpašos trauksmes stāvokļos. Ir vajadzīgs zināms garīgs briedums, spēcīgs pārdzīvojums, liela katastrofa — robežsituācija, kurā cilvēks sāk īsti apzināties savu dotību un veikt savu eksistenciālo — arvien pilnīgākas būšanas uzdevumu. Kad eksistence patiešām apdraudēta, cilvēks sāk domāt par to īstā nopietnībā un dzīvot to sev lielākā iespējamā pilnībā: kad draud vecuma, slimības, nāves vai pilnīga absurda briesmas, cilvēkam jāsaņem, lai paceltos pāri šiem draudiem, lai paceltos pāri visam, lai kļūtu lielāks un stiprāks par to visu. Raugies briesmām acīs! Cilvēk, kur tava dūša! Haidegera aicinājums. Krizes situācijā vajag atcerēties personīgo atbildību (Jaspers un Marsels). Īsteno sevi dotajā situācijā. Kļūsti par vēstures veidotāju, ne par vēstures upuri. Esi pats konkrēti, esi dzīva dinamika! Vienkārša tā lieta nav. Vēsture draud pieplacināt cilvēku pie zemes. Dzīve ir spraiguma un cīņas laiks, bet cilvēkam jākļūst par laika uzvarētāju. Jaspers paskaidro: eksistence ir sevis īstenošana pasaulē un reizē pasaules transcendēšana — pārvarēšana. Īstā eksistence nāk retajos brīžos, kad cilvēks, konfrontēts ar pēdējām lietām — vainu, ciešanām, nāvi, iznīcību, pārvar tās iekšēji, pārspēj pats sevi pilnīgi, un tā dara savu eksistenci par transcendenci. Tu redzi sev apkārt tik daudz nevērtības, iznīcības.

Celies pāri — Jasspers turpina aicināt — visām šīm nullēm, vārdiem, simboliem. Pacelies domās pāri visam tam, ko tās domā, tad beidzot parastība būs uzvarēta un istā eksistence sasniegta — transcendencē. Kas ar pēdējo domāts? Turpinādam savu prātošanu, Jaspers vairāk un vairāk piešķīra transcendencei dievības izskatu.

Haidegeram cilvēks ir mūžīgais gādātājs, īsts rūpju mātes dēls. Viņam jāsteidzas, jārūpējas par daudziem, par citiem, par visu; tāda viņa parastā dzīve. Vai tad tiešām nav viņam nekā augstāka ko domāt, darīt? Vai augstāka dzīve — eksistence nav iespējama? Jā, ir: viņam vajaga sevi atstātīnāt no ierautības parastībā. Var piepeši gadīties, ka viņam parādās jo skaidri visas savas nepārtrauktās darbības niecība un iznīcība, kas rēgojās aiz tās, var viņu dziļi satraukt. Kā iespējams visam pazust un arī man pašam? Un tomēr iespējams. Šai satrauktībā cilvēkam var dzimt nojauta par iru, kas iet pāri visām pieredzes un atziņas būtņēm — tik liela, tik varena, ka tā liek cilvēkam nodrebēt neizteicamā priekā. Pašam nezinot un īsti negribot, te Haidegers ir nonācis Dieva tuvumā, pacēlis cilvēku pāri savai personīgai un visas radības iznīcībai un nostādījis viņu svēta brīnuma priekšā, taču neļaudams viņam ar to tuvāk iepazīties, jo pēc Haidegera ieskata šī augstākā eksistence un tās saturs neļaujas izteikties mums iespējamās atziņās.

Saskaņā ar Marselu cilvēka augstākā dzīve veidojas no „es — tu” sakariem. Kad cilvēka uztvērumā nav vairs tikai kāds objekts, bet viens „tu”, jau ir noticis kaut kas īpatnējs: cilvēks ir zināmā mērā izgājis ārā no savas būtnes šauruma, un, uzticēdamies otram cilvēkam, iegājis plašākā eksistencē; ceļš uz savas būtnes plašumu, īstumu, pilnību ir radītājas uzticības ceļš: katrreiz, kad es uzticos cita draudzīgajam „tu”, es lieku klāt kaut ko jaunu savai būtei, jaunu, līdz šim nebijušu, tikko radītu, pilnīgāku savai eksistencei. Faktiski, te ir ietverts vairāk nekā līdz šim ir pateikts: atdodies cita „tu” draudzībai, un tu piedalies paša Dieva radīšanas darbā, jo īsti „es — tu” sakari iespējami tikai pateicoties pēdējai uzticībai, kas ir uzticēšanās absolūtajam „Tu” — Dievam.

Citu klātesme parāda manu neesmi. Paradoksāli tas skan, bet izriet no Sartra „néantisation” mācības, no viņa uzskata par tādu cilvēka sakabināšanos ar visu citu, ka no viņa paša vairs nepaliek nekā. Būt un nezināt to ir vienas stāvoklis. Cilvēks apzinājas savu esamību, sakabinādamies ar to, kas ienācis apziņā. Tas nozīmē, ka apziņa nekad neapzinās pati sevi kā apziņu; es neesmu tas, kas es esmu šeit un tagad. Mans īstais

„es” arvien paceļas tam visam pāri, iemetot neesmē kuŗu katru apziņas saturu. Kad iznīcināta arī šī „es neesmu tas un tas apziņa”, beidzot sasniegts žilbinošas brīvības stāvoklis, kas neatstāj vietas nekādai dievībai. Jo kas būtu dievība — Dievs? Ja ieslēgts sevī kā materiālas lietas, tur viņš arī paliktu, neeksistēdams nekam citam. Ja viņš līdzinātos apziņai, vistīrākai apziņai, tad tai nebūtu nekāda satura; Dievs tāvad neeksistē. Tā spriež Sartrs un taču grib parādīt cilvēkam brīvību, kur ir kaut kas no dievības lieluma.

Eksistenciālisms — tā ir eksistējošās situācijas un situācijas (visu situāciju) pārvarēšanas filozofija reizē iespaidīga un nožēlojama. Tā ir iespaidīga, jo filozofē apskaidrotas eksistences jausmā, blāzmā. Šie tīrās esamības jaudēji grib parādīt cilvēkam tipiski cilvēcisko dzīves veidu. Redzēdami cilvēku kā visaugstākās esamības — eksistences guvēju, viņi gatavi graut visu redzamo zemes godību; tās nepilnību neviena cita filozofija nav parādījusi tik skaidri. Pavīd kaut kas no absolūtizētā cilvēka tēla, bet īsti dievībā — atskaitot kristīgo eksistenciālistu domu gājienos — viņam neizdodas ienākt; un te — tā nožēlojamā šīs prātniecības puse.

Empīrisko pārvarēt? Lai tā rīkojas eksistenciālisti. Jaunākā laika pozitīvistu ieteikums pavisam citādāks: empīrisko respektēt, balstoties vienīgi uz pieredzes un loģikas. Viņi (Rasels, Vitgenšteins u.c.) ir radikāli empīristi — nost ar metafiziku! Spriedums derīgs par tik, par cik tas „versificējams” — labi pamatojams. Ko jutekliskā uztvere neattaisno, tas ir bezjēdzīgs. Īstenība ir doto faktu kopsomma. Nedrīkst apgalvot kaut ko kā absolūti patiesu, jo tā jau būtu metafizika. Izveidojama nedivdomīga zinātniska valoda, kas derīga visām zinātnēm. Nav būtiskas atšķirības starp matēmatiku un loģiku; visa matēmatika var tikt pārvērsta par loģiku. Ar faktiem viņi domāja fiziskus faktus un pašu cilvēku pieredzes. Pasaule uzbūvēta loģiski (Karnaps); tā analizējama, sākot ar pašpieredzi — psihiski. Ētiski un aistētiski spriedumi ir spriedumi par vērtībām, ne par faktiem. Jaunpozitīvisti nezināja, ko īsti darīt ar vērtībām. Izmantot tās personīgi? Sabiedriski? Visumā viņi nosliecās par labu derīguma apsvērumiem. Par lietām, kas nav empīriski pārbaudāmas, nav ko daudz interesēties. Tādi jautājumi, kā: kas ir īstenība? kāda tās jēga? vai ir tai kāds pēdējais pamatojums — Dievs? nenožīmē nekādas reālas problēmas. Empīriski pārbaudāma atbilde uz tiem nav iespējama. Tāpēc nav vērts tos nemaz jautāt; ne tur kas pareizs, ne nepareizs — tikai bezjēdzīgs.

Varētu turpināt šīs filozofijas apskatu, bet teiktā pietiek, lai redzētu, kā ir ar šiem empīrikiem, raugoties no absolūtas perspektīvas: nemeklē absolūtu drošību, jo iespējama tikai varbūtība (Reichenbacha atzinums). Ne vienotāji, bet drumstalo-tāji viņi ir, atomizētāji — skaiti kokus, neredzi mežu. Tas, kas acīm redzams un rokām taustāms, ir svarīgs šiem filozofiem — pārāk svarīgs — tas atsevišķais, analizējamais, ne vispārīgais, sintezējamais, ne universālais, pārfiziskais, garīgais, neiznīcīgais.

Tāču nenoliedzams viņu respekts pret to, kas dots, pret d o t ī b u. Vajadzīga īsta zinātne — dabas zinātne, vajadzīga zinātniska valoda, izveidojama filozofija, kas ir zinātnes loģika, smalki analizējamās lietoto vārdu nozīmes (semantika), atmetams viss, kas ir illūzorisks, neīsts, neeksistējošs. Pašiem neapzinoties, aiz atomiski mazā viņu prasībās ir paslēpies kaut kas ārkārtīgi liels, kas aicina uz godbiju pret visu esošo, patiešām esošo, esošo bez mēra, bez robežām...

Kā reakcija pret filozofisko ideālismu (Bradleys u.c.), Anglijā izveidojās domu skola, kas nosaukta par jaunreālismu un kas lielā mērā līdzīga iepriekš apskatītajam jaunpozitīvismam. Šai reālistiskajai pieejai viena nelaime: tā visumā neapzinās lielās filozofiskās problēmas, tā pārdomā, analizē — angļi ir labi analītiķi — drumstalas, ne kopsummas. Bertrands Rasels (Bertrand Russell) savos izteicienos par reliģiju, metafiziku, ētiku un vēsturi ir svaidīgs; angļu realisms ir samērā sekls, loģisks empīrisms. Centies pārbaudīt valodu, analizē valodu, un lielās problēmas pazudīs. Turi aizdomās visu, ko nevar izteikt parastā valoda. Tomēr tā gluži pilnīgi no metafizikas atbrīvoties nevar arī Rasels, neraugoties uz visu savu loģisko atomismu. Arī pārējiem šīs skolas pārstāvjiem ir ļoti vērtīgas atziņas, piem., Vitgenšteinam un Vaithedam. Nevar neko iebilst pret objektīvas cilvēka neveidotas, loģiskās kārtības atzīšanu. Vitgenšteinam skaidrs: izpētīt loģiku nozīmē izpētīt visu, kā tas ir zem likuma. Ja solipsismu (esmu tikai es pats) izdomā līdz beigām, tad tas noved pie reālisma. Ja mūžība nozīmē bezlaicīgumu, tad tas cilvēks, kas dzīvo tagadnē, dzīvo mūžīgi; mūsu dzīve ir tikpat bezgalīga, cik mūsu vīzija ir neierobežota. Ētiskie un estētiskie lauki neļaujas izteikties parastās valodas teikumos. Dzīves mīkla acīm redzot atrisināma ārpus laika un telpas; pasaules jēga nevar būt pašā pasaulē. Jāmeklē pēc tās kaut kur ārpusē. Mistiķis konstatē, ka pasaule ir galīga un meklē tālāk pēc atbildes. Kā var rasties tādi jautājumi, ja tiem nav galīgas atbildes — pilnīgas atbildes? Tādai atbildei

vajag būt. Vaithedam visa pasaule ir ietverta katrā notikumā, un katrs notikums ir organisks. Nekas nestāv pilnīgā izolācijā: viens saistās ar otru, un viss — ar visu; pasaule ir viena liela kopība. Tagadnes notikums izprotams tikai, kad tas ir vests sakaros ar kādu ideālu, mūžīgu objektu (te manāma Platona ietekme). Reālītātes eksistence pati par sevi prasa Dieva eksistenci. Noliedz Dievu, un tev būs jāatsakās arī no k o n k r ē t ā s p a s a u l e s.

Stingri pārbaudāms tīrā prāta sniegums, visaugstākais, vislabākais par visu kopskatā tāda filozofija grib būt; tā ir prasība pēc visa vienības kaut kādā neiznīcībā kā šīs vienības avotā un kalngalā. Ko apskatīja iepriekšējās lapas savā tuvskatā apreibina galvu: kur gan prāts nav meklējies! Kā dižens starmetis tas ir slaucījis visus debesu augstumus, kā varens urbis tas ir racies atziņu dziļumos. Ne pārkalķot, ne pārpelnot, bet arvien dziļāk — padziļināt arī to visdziļāko. Lai patiesais, kas atrasts senatnē, dzīvo. Lai jaunais, kas atklājies tagadnē, pasniedz senajam roku, un abi kopā lai iet sveikt arvien gaišākas izpratnes rītu. Totālā nozīmība nav vienas dienas izdarība. Ja cilvēks vispār spēj ko saprast un ir bijis cilvēks garus gadu tūkstošus, kāpēc tad lai viņš nebūtu ko sapratis sirmā pagātnē? No filozofiskā viedokļa raugoties, vēsture ir glābēja, vēsture ir kritizētāja. Vēsture savāc un uzglabā vislabāko autoru domas. Likdama ķieģeli virs ķieģeļa, tā būvē, vienu organisku, integrālu pasaules uzskatu; zinātniskā ceļā filozofija arvien mērķē, visu skaidro un sakārto tā, lai rastos viens pasaules uzskats. Patiesībā kaut kur elpo mūžība. Lai šī elpa neapsīktu, arī visaugstāk novietoto būvmateriālu vajaga atbrīvot no laicīgā, iznīcīgā. Kritizēdama pagātnes sasniegumus, vēsture būvē aizsardzības dambi pret tīru pagātnību, t.i. stūrgalvīgu turēšanos pie bijušā, lai arī cik nepilnīgs tas būtu izrādījies tagadnē. Ap šo laiku vajadzētu redzēt, ka te raksturota vienas mūžīgas filozofijas ideja. Kas uzmanīgāk būs iepazinies ar dažādām filozofiskām pieejām, piekritīs: gan šā, gan tā, atkal un atkal ir pētīts reālais, īstais, esošais no savas pirmās līdz pēdējai pilnībai; ja filozofija grib būt patiesība, tad aiz tās jāstāv īstenībai, lai arī kā tā izskatītos savā būtiskajā sastāvā. Arī visradikālākiem pārfiziskā slāņa noliedzējiem jāatzīst, ka tas tomēr ir uztverts un pētīts no filozofijas sākumiem. Fiziskais ir arvien norādījis uz pārfizisko — metafizisko īstenības sastāvā, un tautās atrodamajam metafizisko atzinumu krājumam vislabāk atbilst aristoteliski tomiskā prātošana, kā jau uz to bija norādīts agrāk. Mūžīgā filozofija, tā tad liekas, grib

iet pa šo ceļu. Neizslēdzot ne paplašinājumus, ne padziļinājumus, ne jaunas pieejas, šī senā aristoteliski tomiskā izeja atkal un atkal sevi apliecina kā labāko pieeju realitātei un pilnīgāko saskāni ar kristīgo pārrealitāti vai pareizāk — visrealitāti — totālu jēgpilnību, kas grimst dievišķīgajā noslēpumainībā. . . Eiropa un tās kultūrkolonija Amerika ir visumā izšķirusies iet pa šo ceļu.

Bet sāpju atdališana no īstā satura turpinājas visu laiku. Vecā nepietiek — tālāk iet! Mūžīga junda: kaut kas tricina cilvēku no ārpuses, kaut kas mudina viņu no iekšpuses. Ārējā aicināts, iekšējā mudināts filozofs grib būt arvien precīzāks, arvien smalkāks, pilnīgāks: kas ir, kas kustās, kas dzīvo, kas domā, grib, mīl, aplaimo, aplaimo visvairāk — pēc tā viņš cenšas. Vienmēr jauni uzmetumi, kuŗos mēģināts galīgo saka- bināt ar bezgalīgo, nemitīgi meklējumi pēc pēdējās cilvēka sa- skaņas ar visumu un tā pirmavotu. Tie bieži ir nesekmīgi, jo baŗo cilvēka prātu ar utopiskām skicēm, kas jo plašākas (me- tafiziskas), jo mazāk dod, mazāk pārliecina, un jo šaurākas (zinātniskas, fiziskas), jo mazāk dod, jo ir tuvredzīgas. Nerau- goties uz neveiksmēm, darbs turpinājas bez mitēšanās. Īstenība ir tik daudzkrāsaina, tik sarežģīta, ka prātam pietrūkst gais- mas un mutei vārdu. Kad parādās jaunais, negaidītais, prātam vismaz sākumā bail uzdrošināties, mutei atvērties. Vai tiešām tas tā varētu būt? Vai tiešām patiesība varētu būt mīlestība un mīlestība — patiesība vien? Individuāli, kolektīvi, fiziski, garīgi, atomiski, kosmiski — mīlestība vien? Ja pats Dievs to nebūtu atklājis, cilvēka prāts būtu veltīgi klauvējis pie Dieva durvīm. Savā pēdējā nopietnībā cilvēks ir arvien izjutis godbiju pret visuma mistēriju, un šai visdziļākajā nopietnībā ir arvien slēpusies prasība pēc pēdējā skūpstā laimei, tīrai laimei, nemir- stīgai, mūžīgai...

Kopš filozofijai ir nākusi palīgā kristīgā Dieva atklāsme, ir iestājies pēdējās gara šķirošanas laikmets.

Kur burbuļo dzīvība —

Kur liesmās viss deg...

Liela brīnuma junda ir Dieva garā aicinājums uz to, kas ir arvien jauns un svaigs, brīvs un dzīvs, negaidīts un varens, mīļš un stiprs, krāšņāks par katru ziedu, saldāks par katru mūziku, stiprāks par visu zemes dzīvi un nāvi. O, cik nobrāzts ir mūsu parastais vārds „mīlestība”, kas grib izteikt šo neizmēlamību!

MAZĀK PAZĪSTAMO VĀRDU IZSKAIDROJUMI

Absolūts — neatkarīgs, neierobežots, bez noteikumiem, bez saistībām, patstāvīgs, relatīvā pretstats.

Absolūtā ideja — prāta attīstība līdz pilnīgas patiesības stadijai, Hēgeļa ideju ideja — visas apgaismības — izpratnes izraisītāja un pabeidzēja trejkāršas attīstības gājienos — tezes, antitezes un sintezes (skat. vācu ideālisms). *Absolūta laime* — stāvoklis, kurā visaugstākā mērā apmierinātas visas prasības un uz visu laiku, tātad — bez jebkādiem ierobežojumiem, apdraudējumiem. *Absolūtā ira* — kurā nav nekā neesoša, nepabeigta, atkarīga; sevī pašā tā ir Dievs, absolūtā būtne.

Abstrakts — neskatāms, jo atmetas nebūtiskās, jutekliski tveramās pazīmes, konkrētā pretstats. *Abstrakcija* — domu process, kurā domātājs atbrīvojas no nebūtiskām jutekļu ievērotām objekta īpašībām, lai izceltu tā būtisko sastāvu vai atkal tādā ceļā gūts jēdziens, kas izteikts bez redzamības. *Abstrakcijas spēja* — cilvēka prāts var neievērot redzamo, bet nebūtisko savos uztveres objektos, meklēdams pēc būtiskā un to izteikdams abstraktos jēdzienos.

Agnosticisms — pārliecība un mācība, kurā cilvēks atzīst, ka Dieva eksistence nav droši zināma: viņš var būt, un viņa var arī nebūt; droša zināšana nav iespējama. *Agnostikī* — cilvēki, kas tā domā.

Akcidentālījas — nebūtiskās lietu īpašības, pazīmes, kurām iztrūkstot, nekļūst neesoša pati lieta, tā piem., sejas krāsa var būt bāla vai sārta — seja paliek tā pati; krāsa ir akcidentālīja.

Aktuālisms — reālistiska pieeja pasaulei, kurā uztverts tas, kas patiešām ir, darbojas, kustas, dzīvo, mainās, top. *Aktuālītāte* — kas tā patiešām ir — darbojas, kustas, dzīvo.

Analīze — sadalīšana sastāvdaļās, kāda priekšmeta pārbaude pēc tā sastāvdaļām, sintezes pretstats. *Analītiķi* — kas lieto šo paņēmieni. *Analītiski spriedumi* — tādi spriedumi, kuŗu patiesība parādās, pārbaudot to sastāvdaļas — subjektu un predikātu.

Analogs jēdziens — kas veidots ne no paša uztveres objekta, bet no tā salīdzinājuma ar kādu citu objektu, kas nesasniedz uztvēruma pilnību, pašjēdziena pretstats. Pašjēdzieni iespējami par fiziskiem objektiem — gaisma, krāsa u.c. Bet par garīgām un pārdabiskām lietām domājot, jālieto analogi jēdzieni, piem. Debestēvs, Dieva vārds, gara nemirstība u.c.

Antropoloģija — mācība par cilvēku, sistematizētas atziņas par cilvēka dabu.

Apriorā metode — prātošana neatkarīgi no pieredzes datiem, ārēja iespaids izskaidrošana uz iekšēju zināšanu pamata, slēdziens par sekām uz jau zināmā cēloņa pamata. Pretējā metode saucas a p o s t e r i o r ā metode — slēgšana no vēlākā uz agrāko, no pieredzes par pieredzēto. *Apriori slēdziens* — uz pieredzes nebalstīts slēdziens. *Apriori sintētiski spriedumi* — spriedumi, kuņos predikāti nav ietverti subjektos, bet kas tomēr ar loģisku nepieciešamību izriet no tiem un dod prātam kaut ko jaunu, kas nav tieši atkarīgs no pieredzes.

Atklāsme — Dieva ziņojums par sevi, par pasauli, par cilvēku.

Atmītoloģiskot — meklējot pēc patiesības, atbrīvojot kādu stāstu no mīta īpašībām.

Atziņas teorija — filozofijas nozare, kas pārbauda prāta atziņu vērtību — par cik tās saskan ar īstenību, par cik tās drošas.

Atziņas ideālisms — pieņēmums, ka paša domāšana diktē lietu saturus un ne lietas domu saturus.

Autonomisms — pamatpārlicība, kas atzīst pašu individu par neatkarīgu savas dzīves normu radītāju, pretēja pārlicība saucas heteronomisms.

Būtnes jēdziens — visabstraktākais, visplašākais; katrreiz, kad domājam kaut ko, domājam kas kaut kā ir un ne nav; būtne, t.i. kaut kas un nevis — nekas. *Būtnes filozofija* — filozofija, kas sāk ar šo visnenoteiktāko no jēdzieniem un noved līdz absolūtās pilnības pakāpei. *Būtnes transcendentālās īpašības* — īpašības, kas kaut kādā veidā un mērā piemīt visam, kas ir esošs, kas nav vienkārši nekas, kas tād ir būtne. Scholastiskā filozofija parasti atzīmē četras tādas īpašības — „unum, verum, bonum, pulchrum”: kas ir, ir viens un ne otrs, ir patiesi jeb ir pats un ne cits; par cik tas ir, kā tīram neesošā pretstatam, tam ir sava vērtība, labums (launums ir vajadzīgās pilnības iztrūkšana), un par cik tas pilnīgi atbilst savai idejai, tam ir arī savs skaistums.

Cilvēciskums — kas pieder pie cilvēka dabas, uzbūves, darbības, dzīves. *Cilvēciskuma vēsture* — laiks, kuņā viss cilvēcis-
kais ir veidojies un ir veidots.

Cilvēcīgums — rūpes par cilvēku kā vērtīgu būtni, rīcība, kas atbilst cilvēka izpratnei un tikumiskai gribai.

Ciniķis — cilvēks, kas neticēdams labajam, smīn par parādībām, kas grib būt labas; vienas grieķu filozofu skolas locekļu nosaukums, nāk no grieķu vārda „kunos” — suns.

Dabas izpratne — dziļākas domas par dabas parādībām un likumiem.

Dabiskais — kas nav mākslots, grozīts, kas atstāts tāds, kāds tas ir.

Dabiska dziņa — dziņa, kas nav mākslīgi radīta, kas nāk no būtnes dabas. Dabiskā prāta jeb vienkārši dabiskā teoloģija ir sistematizētas, pamatotas ziņas par Dievu, kas gūtas ar parastā — dabiskā prāta palīdzību. Te jau parādās otrs dabiskā jēdziena pretējais jēdziens — pārdabiskais — kas nāk no augstāka spēka (Dieva) nekā dabas spēka.

Debesvalstība — pārfiziska, laimīga dzīve un dzīves kārtība, ko kā ļoti svarīgu daudz sīkāk apskata teoloģija.

Dialektika — prāta pretrunu pārvarēšana, gara cīņa. *Dialektiskais materiālisms* — marksistu materiālistiskā filozofija, kas guldīta viņu saimniecisko un politisko eksperimentu pamatos, kas parāda, kā materija pretrunu pārvarēšanas ceļā attīstās no viszemākās līdz visaugstākai stadijai cilvēka apziņā. *Dialektiskā teoloģija* — pagrieziena protestantiskā teoloģijā pēc pirmā pasaules kara līdz otrajam pasaules karam, kas prātoja par Dieva lietām, atmetot mītus un koncentrējoties uz būtisko (eksistenciālo!); galvenie pārstāvji K. Barts un R. Bultmanis.

Dialogiska eksistence — cilvēka dzīve balstās uz es—tu attiecību principa; nesaskaitāmās variācijās mans „es” satiekas ar vienu citu „es”; mana dzīve ir šāda vai tāda veida saruna — dialogs (M. Būbera filozofija).

Deratziņa — jaunvārds, darināts no pieejas lietām, kas visumā neraugās uz to, vai tās ir, kas tās ir, bet gan uz to, vai tās ir noderīgas, ienesīgas — atziņas viltojums, jo tā pēc savas dabas prasa pēc patiesā.

Determinisms — uzskats, ka viss rit pēc zināmas kārtības, neatstājot vietas cilvēka gribas brīvībai.

Dinamiska reliģija — sakari ar Dievu, kas izriet no cauri visam vibrējošā dzīvības pulsa (Bergsona filozofija), dzīvi sakari.

Dualisms — monisma pretstats, divu pamatspēku pieņemšana pasaulē viela-gars, labais-ļaunais. *Dualisti* — kas uztver pasauli kā cīņas lauku starp diviem nesalabināmiem principiem — labo un ļauno.

Dogma — Dieva atklāta un Baznīcas definītivi konstatēta patiesība par kādu ticības vai tikumības lietu.

Dziļumpsihologija — psihologija, kas skaidro cilvēciskos pārdzi-

- vojums, lielā mērā balstīdamās uz dziļākiem, apslēptiem, neapziņātiem motīviem.
- Ego un psiholoģiskais „es”* — Kroče savā filozofijā šķir „es”, ko es apziņos kā sevi pašu no „es-ego”, kas, būdams cilvēka personā, tomēr paceļas tai pāri un ir dievišķīgā gara doma un dzīve.
- Eksistence* — pievēršot uzmanību kādam objektam, varam pētīt tā īpašības; būtiskās īpašības izveido šī objekta būtību — esenci, kas var eksistēt vai neeksistēt. Ja tā eksistē, varam runāt par šī objekta eksistenci. *Eksistējošais* un *esošais* — abus vārdus latviešu valodā var lietot ar vienādu nozīmi, bet filozofiski izsakoties vārdam „esošais” parasti dod plašāku nozīmi, jo kaut kas var būt esences joslā, kas skatīta bez eksistences.
- Eksistenciālisms* — jeb eksistenciālā filozofija — pagrieziens tagadnes domāšanā, kas, neraugoties uz lielām savstarpējām atšķirībām, iezīmējas ar to, ka neņem eksistenci kā kuņas katras eksistences īstenojumu kā eksistenci vispār, bet gan kā eksistences īstenojumu, sevišķi individa dzīvē, mērķējot uz tās pilnmēru, atbrīvojot individu no sevis aizmiršanas dzīves drūzmā, no ikdienas apziņas sekluma, pazībeņojot acu priekšā stāvokli, kuŗā viss ir izpildīts, īstenots, darīts — patiešām eksistējošs. *Eksistenciālais antropoloģisms* — cilvēka dzīves, īstās dzīves iztīrājums no pilnvērtības viedokļa, liela interese par cilvēku tieši no šī viedokļa.
- Empīristi* — kas atzīst, ka vērā ņemamas tikai tās zināšanas, kas smeltas no pieredzes, ir jutekliski pārbaudāmas.
- Entelehija* — Drīša (Driesch) pieņemtais dzīvas, veselas būtnes-veidotājs princips, dzīvība savā būtībā.
- Esība un kasība* jeb tādība — pirmais vārds domā faktu, ka kāda būtne ir, pastāv, eksistē, otrais atbild uz jautājumu, kas tā par būtni, kāda tā ir un trešais — to pašu, bet norādoši, ne jautājoši — ievērotā būtne ir tāda būtne, ne citādāka.
- Esošais* — kas kaut kā ir, tuvāki neinteresējoties par to, kā tas ir, piem., ka tas ir metafiziski — pārjutekliski. *Esošais un patiesme* — pirmajam ir esme, bet tās var arī nebūt, otram tas nekad nevar gadīties, jo ir būtiski esme — pati esme.
- Ētika* — tikumības mācība; vispārīgā ētika apskata principus, īpašā jeb speciālā ētika iztīrā atsevišķu gadījumu saskaņu ar vispārīgās ētikas principiem.
- Evolūcionisms* — bioloģiskās evolūcijas attiecināšana uz visādiem esamības slāņiem (techniku, mākslu, reliģiju) — lielā mērā aklatība progresam un pestīšanai bez Dieva. *Evolucionārs panteisms* — kas saskata īstenības dziļākā slānī dievību un padod arī to pakāpeniskai attīstībai uz lielāku pilnību.

Fainomenoloģija — jeb fainoloģija, filozofija, kas, pārbaudīdama iespaidus — fainomenus, noskaidro uztvērumu būtības — kas kuŗa lieta ir sevī, tātad ir vairāk fainomenu pārbaudītāja metode nekā īpaša filozofija. Kad kā fainomeni ņemti reliģiski pārdzīvojumi un tad pārbaudīti ar fainoloģisko (Huserla izstrādāto) metodi, runā par fainomenālu reliģijas pētniecību (R. Otto „Svētais”).

Finālītāte jeb mērķtīcība — cēlonība zināma mērķa labā.

Fikcija — tukša iedomā.

Fotons — enerģijas kvants, saskaņā ar Einšteinu — katrai gaismas savs.

Fundamentālteoloģija — teoloģijas ievads jeb teoloģijas pamatu zinātne (šī autora Dieva mācības seriā II sējums — Baznīcas Dievs), kas galvenām kārtām pārbauda — pierāda divus faktus: 1) ka Dievs ir atklājis dažas patiesības, 2) ka šīs patiesības māca Baznīca.

Gars — būtne, kas iezīmējas ar divkāŗu atvērtību — uz esmes visumu jeb universālo esmi un uz sevi paŗu, kas, paceldamās pie visa, apzinājas sevi paŗu kā dzīvu un darbīgu subjektu. *Gara brīvība* — stāvoklis, kuŗā nav liegta gara pacelšanās pie esoŗa visuma (ārēja brīvība) un piederēŗana sev jeb būŗana par sevi paŗu (iekšēja brīvība). *Gara filozofija* — kas gara faktam ierāda pirmo vietu (L. Lavela, m. 1951. g. „Philosophie de l'esprit”).

Gudrība — pamat- jeb kardināltikums, kas dara cilvēku spējīgu saprast tieŗi esoŗo no dziļumos paslēptā, visas patiesības — vienas apvienotas patiesības gaismā; filozofs ir — gudrības mīlētājs.

Historisms — prātoŗana, kas stipri uzsveŗ notikumu padotību savam laika posmam (galvenais pārstāvis Diltejs, m. 1911. g.), lai nezaudēŗu ņeit un tagad notiekoŗā vienreizību, savdabību, bet tā darīdama, uzrāda tendenci zaudēŗ notikumu vispārīgo derīgumu.

Humānisms — pārliecība un mācība, ka par visām rosmēm augstāk stādāmas rūpes par cilvēku. Ir visādu nokrāŗu humānisms — pagāniskis (kristietība bijusi nebijusi), kristīgs — jāpalīdz cilvēkam saskaņā ar Kristus norādījumiem (liekot Debesvalstību pirmā vietā!), komūnistisks — piemērojoties Lielās Dzimtenes vai Ļeņina-Staļina prasībām, eksistenciāls — sekojot franču filozofiskās skolas aicinājumiem u.c.

Ideālisms — filozofijas virziens, kas pārvēŗ pasauli par atziņu valstību, noliedzot āŗpasauli, noliedzot materiālo, objektīvo, uzsveŗ subjektīvo, garīgo. Ētikā ideālisms nozīmē cenŗanos pēŗ tikumiskās pilnības.

- Ideja* — nojēgums par kautko, bieži tas pats kas doma („Ideja laba, bet kā to īstenot?“), vispārīgi jēdzieni, nozīmes — Platona idejas.
- Ideju valstība* — platoniskā loģikas uztvere (metaloģika), kas aiz loģiskām formulām redz objektīvu, neatkarīgu, augstāku pasauli.
- Ideoloģija* — šodien ne viegli un precīzi definējams jēdziens, bet parastā runā bieži ar to ir domāta kādas sociāli politiskas sistēmas idejiskā puse, piem., sakot marksistiskā ideoloģija, t.i. liela daļa no idejām ir nākušas no K. Marksa.
- Immanentisms* — pamatpārliecība, kas neredz, kā cilvēks ar savām zināšanām varētu kļūt ārā pats no sevis, kas domā, ka beidzot viss ir jēdzienisks, kaut arī ne gluži subjektīvs, pretējā pārliecība ir transcendentisms — cilvēks tomēr tiek pāri savas būtnes sliegsnim.
- Indiferentisms* — vienaldzība attiecībā uz reliģiju vai kādu citu joslū.
- Individuālisms* — pieeja, kas ierāda pirmo vietu individam, kamēr kolektīvisms uzsvē masas.
- Integrāla evolūcija* — kas pakļauj attīstībai itin visu — arī cilvēka brīvību un pašu Dievu.
- Intellektuālisms* — vadīšanās no vesela prāta spriedumiem, ne no sajūtām vai jūtām.
- Intencionālitate* — dvēseles kustība uz kaut ko jeb kustība saskaņā ar zināmu nodomu, gribu.
- Intuīcija* — saskaņā ar Bergsonu ne prāts, bet gan intuīcija — augstāka spēja — iekšēja nojauta, kas nav pamatota uz prāta spriedumiem, ir patiesā īstenības atklājēja; tā iespīēžas objekta būtībā un uztvēr tās vienreizību.
- Ira* — jaunvārds, lietvārds, darināts no darbība vārda „būt“ tagadnes trešās personas „ir“ (viņš vai viņi ir), darināts kā ļoti piemērots tā apzīmēšanai, kas kaut kā ir; ņemts kā neiras pretstats, tas ir vispārīgākais no jēdzieniem. Lai varētu spīest par kaut kā vērtību, vispirms vajaga būt zināmai tā esamībai — irai; atziņa tātad ir būtiski irziņa.
- Irracionālisms* — pārliecība, ka mūsu uztveres un pieredzes nebalstās uz saprāta, ir prātam netvešanas.
- Īstenība* — kas ir pats sevī un ne tikai cilvēka smadzeņu ietvaros.
- Jaunkantieši* — Kanta ideju turpinātāji, bet reizē arī pārveidotāji lielākoties divas skolas — Mārburgas loģiskā un Bādenes aksioloģiskā (pirmā — izpratēja, otrā — vērtētāja — „axios“ — grieķiski — vērtīgs).
- Jaunplatoniska pieeja* — tuvošanās lietām Platona garā — garīgi, idejiski, uzsvērot garīgus elementus modernās franču un italiešu filozofijas tendence.

Jaunpozitīvisi — lietu izpratne, balstoties uz zinātnes atzinumiem (fizikas, matemātikas u.c.), bet visvairāk akcentēta loģika un tā lielā mērā pārvērsta par vārdu pārbaudi, vārdu matemātiku (Anglijā, Vācijā).

Jaunreālisms — angļu sakšu jaunākās prātošanas tendence — turēties pie „common sense” — pie veselā saprāta — atzīt materiālo pasauli, nepataisīt to pārāk metafizisku.

Jaunscholastiski pētījumi — kas jaunāko pētījumu izraisītās problēmas sekmīgi atrisina ar pārstrādātas viduslaiku metafizikas — scholastikas palīdzību.

Jaunvitalisti — kas nebūdami apmierināti ar kvantu kā mērķtiecības izskaidrotāju dzīvības procesos, atkal ķēžas pie smalkāka — organiska spēka kā individu un sugu veidotāja.

Jēga — visa esošā jeb īras mērķis.

Kanta kategorijas — 12 domu formas, kuņās pēc Kanta atzinuma iekļaujas visi jutekļu sniegtie dati — vienība, daudzums, vispārība, īstenība, noliegums, ierobežojums, substance un akcidentālis, cēlonis un sekas, esme un neesme, nepieciešamība un iznīcība.

Kauzālitate jeb cēlonība — vienas būtnes atkarība no otras kā tās radītājas.

Klasiskā filozofija — labākā grieķu prātniecība — Aristoteļa u.c. un filozofija, kas balstās uz tās. *Klasiskā metafizika* — kas iziet no būtnes jēdziena, sazaros visā tā plašumā un beidzas ar būtiskā absolūtu pilnību.

Konceptuālisms — pārliecība, ka viss pieder cilvēka jēdzienu (konceptu—uztveru) pasaulei, kaut arī tā izrādītos objektīva, t.i. ne paša cilvēka radīta.

Kontemplācija — dzīva patiesības kopskate cilvēkam iespējamā dievības pilnībā.

Kontingence — fakts, ka mūsu pieredzes būtnes nav pašas sevī pamatotas, ka viena atkarājas no otras — ir *k o n t i n g e n t a s*, ne absolūtas.

Kristīgā mīlestība — Kristus sludinātā Dieva un tuvāka mīlestība, kuņā viens „papildina” otru — Dievs cilvēka mīlestību un cilvēks — Dieva mīlestību, vedot uz galīgu pilnību visu esamību.

Kritiskais realists — kas tuvojas īstenībai ne naīvi, bet to pārbaudīdams, meklēdams pēc tā, kas tiešām ir un ne tikai izrādās esošs.

Kults — ārējās attiecības ar pārdabiskām varām, šo varu ievērošanas akti, dzīvi sakari ar dievību vai dievībām.

Kultūras jēdziens — saprotams no verba „kultivēt” — izkopt, attīstīt, izveidot, darīt pilnīgāku. *Kultūrfilozofija* — filozofija, kas pārbauda kultivēšanas likumus, noteikumus, paņēmienu (valo-

- das, mākslas, tehnikas u.c.). *Kultūrdarbība* — apzināta, mērķtiecīga dažādu lauku kopšana.
- Laika gars* — kāda perioda pārliecību un centienu savdabība.
- Laipe* — visu prasību apmierinātības, pilnmēra stāvoklis.
- Ļaunuma problēma* — ja Dievs ir būtiski labs un viss ir Dieva radīts, no kurienes pasaulē ir nācis ļaunums un tik daudz visvisāda ļaunuma?
- Lielākās patikas likums* — kas liek cilvēkam vairāk vadīties no tā, kas ir visvairāk patīkams nekā no tā, kas ir tas pareizākais.
- Loģika* — parcizas domāšanas mācība. *Loģiskais atomisms* — Bertranda Rasela mācība par iespaidu atomiem un par substancēm kā tikai par tādiem prāta domu „gaudiem — atomiem”. *Katēgoriskā loģika*: kaut kas ir vai nu paties, vai nepaties; trešais — izslēgts — tā loģika, kas savos apsvērumos guldījusi šo stingro „trešais — izslēgts” likumu. *Loģikas principi* — loģikā lietotie pamatatzinumi par jēdzieniem, spriedumiem un slēdzieniem. *Loģisks pozitīvisms* — likt loģikai pārbaudīt to, kas skaidrāk tverams, pareizāk noteicams — cenšanās pārbaudīt, sakārtot un savilkt kopā zinātniskus terminus.
- Mainas sērgas laikmets* — mūsu laikmets, kas, neapmierināts ar esošo, grib to mainīt atkal un atkal, īsti nepārbaudīdams, vai jaunais ir patiešām labāks par veco, nomainīto.
- Mākslas aistētika* — zinātne, kas pārbauda skaistuma faktu, skaidro tā principus, veidus, vērtību, izteikšanu — īstenošanu.
- Marksisķā antropoloģija* — sistematizēti komunistu uzskati par cilvēku un sabiedrību, par „īstu” cilvēcību, kas iztieks bez dievības un savā īstenošanā nevairās no vislielākās necilvēcības.
- Makrofizika* — lielāko un vislielāko fizisko faktu pētniecība, pretēja *mikrofizikai*, kas nodarbojas ar mazāko un vismazāko iespējamo faktu pētniecību.
- Matemātiskās aksiomas* — skaidri pamatnoteikumi matemātikā, ko nevajaga pierādīt. *Matemātiskā loģika* jeb *loģistika* — kas operē ar simboliski izteiktiem domu saturiem kā ar kādām algebriskām formulām.
- Materialisms* — pārliecība, kas par vienīgi esošo un patiesi uzzināmo atzīst tikai materiju. *Materijas evolūcija* — tagad konstatējamo esamības formu izskaidrošana ar pakāpeniskas materijas attīstības palīdzību.
- Mērķtiece jeb finalitāte* — būtnu darbība noteiktā virzienā — ārēji noteiktā vai iekšēji brīvi izvēlēta — noteikta rezultāta — mērķa labā.
- Metafizika* — filozofija, kas atzīst augstākas, jutekliski netveramas un skaitliski neizsakāmas īstenības (piem. vārdu nozīmju) eksis-

- tenci, pārfiziskas kārtības pastāvēšanu. *Metafiziskais* — pārfiziskais, pārvērtējamais. *Metafiziska patiesība* — uz iras jēdziena, kas lec pāri visam fiziskajam (ir transcendentāls), dibināts konstatējums.
- Metaloģika* — aizloģika — tā loģikas daļa, kurā pārbaudīti loģikas kā pareizas domāšanas mācības pamati, to daba, vērtība.
- Mistērija* — vispārīgi runājot — noslēpums. Dzīvs noslēpums ir Dievs, jo ir būtiski neapņems, neizsmejams, neizmērojams, bezgalīgs. Arī svētlaimes vizijā viņš parādies kā neizdibināma bezgalība.
- Monisms* — pārliecība, ka viss kaut kur, kaut kā kļūst, ir viens — dzīvā un nedzīvā daba, pasaule, cilvēki, dievība.
- Mūžīgā filozofija*, latīniski philosophia perennis, filozofija, kas pārliecināta, ka bez vēsturiskām patiesībām ir arī mūžīgas patiesības — tās patiesības, kas uztver paliekošo esamības pusi, un to kritiski, sistematiski izvērtē mūžīgā filozofijā.
- Neatbildīgums* — neraudzīšanās uz sava darba sekām, atteikšanās kaut ko darīt, lai novērstu seku nepilnības vai ļaunumu, pretēja nostāja atbildīgumam.
- Negācijas* — noliegumi, piem., par Dievu runājot sakām, ka viņš ir bezgalīgs — nav gala, nemainīgs, ka viņā nav maiņas u.t.t.
- Nekas* — visabstraktākā jēdziena — iras pretstats.
- Nepieciešama būtne* — būtne, kas nevar nebūt, stingri runājot ir tikai viena — Dievs.
- Nihilisms* — negatīva pārliecība, kas atmet visu kā nevērtīgu, neesošu — ticību, pārliecību, politiku, kārtību — visu.
- Nominālisms* — pārliecība, ka visa mūsu runāšana, rakstīšana ir tukša vārdu spēle vien. *M ē r e n s* nominālisms — kas vismaz atzīst zināmus saturus mūsu lietātos vārdos.
- Nozīme* — tas, kas ar vārdu domāts, neredzamā lietotā vārda sastāvdaļa, kas to dara saprotamu.
- Nūminoza izjūta* — savdabīga, dziļa, neintellektuāla, svētjūtīga dievišķā uztvere (R. Otto).
- Objektīva tikumība* — ne cilvēku patikās un iegribās dibināta, bet gan pašu lietu kārtības noteikta tikumība.
- Oikūmeniskā kustība* — centieni apvienot kristīgās baznīcas, sevišķi pēc II Vatikāna koncila.
- Ontoloģija* — mācība par būtni kā būtni. Sniedzama vispārīgas ziņas par būtni, ontoloģija ir visas filozofijas pamatzinātne. *O n t o l o ģ i s k s* — kas ņemts kā sevī esošs, par tik, cik tas ir esošs. *O n t o l o ģ i s k a i z p r a t n e* — kas vienmēr respektē to, kas ir sevī esošs, par cik tas ir esošs. *O n t o l o ģ i s t s* — kas dara šādu pieeju lietām par savu.

- Optimisms* — dzīves uzskats, kas saredz labu un dara to par noteicēju pasaulē.
- Panloģiskums* — filozofija, kas iznīcina atšķirību starp sajūtu un atziņu, kas dara visu par jēdzienu kombinācijām — loģiskiem sakariem (jaunkantiskā Mārburgas skola).
- Panteisms* — uzskats, ka visums savā būtībā ir Dievs — visaptvērējs gars, princips, substance, spēks.
- Parapsīchiski akti* — pārdzīvojumi, izjūtas, piem., šodien dažādi narcozes radīti stāvokļi, kas vairs neiekļaujas parastās izpratnes kategorijās.
- Pārcilvēciski spēki* — tiešām eksistējoši, no Dieva atklāsmes zināmi augstāki nekā cilvēka spēki, piem., eņģeļi, vai atkal mānticīgi pieņemti spēki, dabas spēku personifikācijas, literatūras, mākslas vispār izdomāti spēki — tēli.
- Pārdabiska atklāsmē* — paša Dieva ziņojums par dažādām esamības joslām, sevišķi par savu kā trīsvienīga gara dzīvi.
- Pārjuteklisks struktūraudums* — tas, ko jutekļi uztver, kļūst saprotams tikai savā pārjutekliskajā nozīmībā un būtību cēloniskos sakaros.
- Pārfizika* — metafizika; *pār fiziska domāšana* — kas ņem vērā kā fiziski tveģamo, tā un jo sevišķi arī loģiski domājamo pār fizisko īstenības joslu.
- Pašapzināšanās* — apziņa, kas vērsas ne uz objektu, bet uz pašu objekta uztvērēju, dara to sev zināmu.
- Pašesme un pašdoma* — Aristoteļa ontoloģijā prasītais nekauzētais cēlonis, viens Gars (pašdoma), no kura atkarīgs viss esošais.
- Patiesība* — ir tas, kas ir, sprieduma saskaņa ar to, par ko kas spriests.
- Patiesīgums* — zināma godbija pret pētīšanas objektu, eksistējošo stāvokli, kas liek ziņot tikai par to, kas ir, bija vai būs.
- Persona* — kas pieder sev kā subjekts apzinātos, brīvos sakaros ar īstenības visumu un tā bezgalīgo pamatu un avotu — Dievu.
- Personu Persona* — kam ir tāda piederība absolūti pilnīgā pakāpē — Dievs.
- Personālisms* — XX gadu simteņa filozofijas skola, kas saskata labāko īstenības izskaidrojumu padziļinātā cilvēka būtības — personas un personisko sakaru izpratnē (Būbers, Millers Rāners u.c.).
- Personiska būtne* — pašzinīga, pašgribīga, pašdarbīga — ar garu apveltīta būtne.
- Personālistiska domāšana* — kas norit nupat aprakstītās skolas garā, ierādot cilvēkam kā personai centrālu vietu pasaulē.
- Pesimisti* — cilvēki, kas, saskatīdami pasaulē daudz ļauna, neredz pietiekoša pamata gara pacilātībai — optimismam.
- Pieredze* — ne tas, kas gūts prātojot vien, bet no novērotā, pārbaudītā, pārdzīvotā, darītā.

- Pienākumi un tiesības* — ko cilvēkam jādara (pienākums) un ko cilvēks drīkst darīt (tiesība). Sevišķi pēdējos gadu desmitos ir stipri padziļinājusies abu faktoru izpratne cilvēka kā individa dzīvē un savstarpējās attiecībās.
- Pietiekošs jeb pietiekams pamats* — kāda apgalvojuma vai darba attaisnotājs fakts, apsvērums, iemesls.
- Pirmira* — ira, no kuŗas viss cits ir cēlies.
- Platonisms* — vispārīgi runājot — filozofija, kas nākusi no grieķu lielā domātāja Platona (427.—347. g. pr.Kr.), sevišķi viņa ontoloģiskā pārliecība, ka visu pieredzē doto lietu pamatos ir guldītas nemainīgas idejas.
- Plotina Viens* — jaunplatonisma dibinātāja Plotina (204—270) Dieva ideja, no kuŗas emanē — kā gaismas straumes izlejas visas citas lietas.
- Pozitīvisms* — mācība un pārliecība, kas nopietni ņem vērā tikai zinātnes pierādītus pieredzes (tātad — virspuses) faktus.
- Pozitīvās zinātnes* — viss lielais materiālās pasaules atsevišķo zinātņu vairums, kuŗām eksperimentāli uzzināmais ir vienīgais objekts.
- Pragmatisms* — pārliecība, ka tas, kas noderīgs, praktisks, ir svarīgāks par patieso, jā, ka patiesi ir tikai tas, kas ir derīgs. *P r a g m a t i ķ i* — kas vadās no tādas pārliecības. *P r a g m a t i s k a d o m ā š a n a* — kas, apsvērdams stāvokli, izšķiras par labu tam, kas vairāk noderīgs.
- Praktiskums* — nostāja, kuŗā griba vairāk koncentrējusies uz izmantojamo nekā uz izdomājamo. Mūsu laika gars ir lielā mērā praktisks gars, kuŗam kāda labuma gūšana daudz svarīgāka par kādas patiesības izdomāšanu līdz galam.
- Prātniecības ceļš* — pilna īstenība atveŗas ne vienā acu uzmetienā, bet gan pakāpeniski domājot, secinot vienu no otra.
- Princips* — avots, no kuŗa kaut kas izriet, pamatlukums, noteikums, cēlonis.
- Psicholoģija* — mācība par cilvēka dvēseles dabu un darbību; *r a c i o n ā l ā* psicholoģija vairāk koncentrējas uz dvēseles — psīches dabas pārbaudi, kamēr *e k s p e r i m e n t ā l ā* — uz uztveŗamās dvēseliskās darbības pārbaudi.
- Psicholoģisms* — pārspilēts dvēseliskums, piem., apgalvojot, ka ne domu saturu nosaka mūsu domāšanu, bet gan paša prāta uzbūve, svarīgs ir ne zināmais, bet zināšana kā tāda — savā struktūrā.
- Racionālisms* — pārliecība, kuŗa pieņem tikai to, kas saprotams ar prāta palīdzību — arī reliģijā; drošs var būt tikai tas, ko garantē prāts — visaugstākā mūsu zināšanu autoritāte.
- Radīšana* — Dieva darbība, ar kuŗu viņš sauc esamībā kaut ko ne no kā.

Radītāja evolūcija — Bergsona „évolution créatrice” — evolūcija, kas sevi arvien tālāk izveido, no kuņas dzimst arvien jaunas formas — nepārtraukta dzīvība, darbība, brīvība, kas pati nekad nav tikusi radīta. Pēc viņa apraksta kaut kas ļoti līdzīgs panteistu dievam.

Reakcionāra ideoloģija — pēc marksistu pārliecības visi tie domu gājieni un sistēmas, kas aizkavē arvien lielāku produktivitāti, atpalikusi gara satversme, kas neredz un neveicina strādnieku partijas uzvaru.

Reālitate — īstais, īsti esošais, īstenība, no subjekta neatkarīga esamība.

Relatīvisms — pārliecība, ka vispārderīgas patiesības nav, ka tā atkarīga (relatīva) no dažādiem apstākļiem, katram vai katrai grupai sava. *Relatīvais* un *absolūtais* — pirmais nav iespējams bez otrā, pilnīgi neatkarīgā, sevī esošā bez kādiem ierobežojumiem — atkarībām. *Relatīvais historisms* — ne kādā vispārīgā likumā meklējama jēga, bet gan pašos tagadnes atgadījumos, tā nolasāma no katra „mirkļa sejas”. *Relatīvisms* un *ideālisms* — kas notiek, notiek šeit un tagad; ja tam ir kāda jēga, tad tikai šai atsevišķajā faktā, ne tālāk — relatīviska pieeja, ko var kontrastēt ar atzinumu, ka īstā jēga ir ne atsevišķā faktā, bet gan tā dziļākā nozīmē, kas derīga visiem laikiem — ideālistiskā pieeja.

Reliģiska dinamika — reliģiskas iedvesmas — sajūsmas vadīta dzīva darbība.

Reliģijas filozofija — vai nu reliģijā noenkurota prātošana, vai reliģija par cik tā kļūst labāk saprotama ar dziļāku prāta domu palīdzību.

Sajūtas — jutekliski atzīmēti iespaidi cilvēka apziņā, kas vairāk lokāli, vairāk fiziski, mazāk izprasti nekā otra veida apziņas saturī — jūtas.

Sintētiski spriedumi — pēc Kanta atzinuma tādi apgalvojumi, kuņš predikāti nav izlobāmi no subjektu pārbaudes un kas līdz ar to sniedz kaut ko jaunu.

Sirdsapziņas atziņas — ne vienkārši konstatētas atziņas, bet izvērtētas atziņas, kuņš apskatītais objekts jeb saturs atzīts par pieņemamu vai atmetamu.

Situacionāla morāle — morāle, kas attaisno un nosoda, ne balstoties uz vispārderīgiem dabas un dievišķās atklāsmes likumiem, bet gan uz šeit un tagad konstatējamiem attiecīgā gadījuma — situācijas apstākļiem.

Skaistais — tas, kam ir viss, ko viņa daba prasa, un ir spīdošā pilnības pakāpē.

Skepticisms — pārliecība, ka šaubīšanās ir tas pareizākais. *Skeps e* — tuvošanās kaut kam ar zināmām šaubām.

Šķiru morāle — pārliecība, ka sabiedrība izveidojas no šķirām un to spriedumi par to, kas labs un kas slikts, atkarīgi no šo šķiru centieniem.

Slāņu teorija — N. Hartmaņa mācība par to, ka īstenība uzbūvēta no četriem slāņiem: 1) materiālā, 2) vitālā, 3) psihiskā, 4) garīgā.

Slēdziens — loģisks process, kuŗā, balstoties uz to, kas atrodams divos iepriekšējos konstatējumos (premisās), secina trešā konstatējuma pareizību.

Sociālisms — valsts varas manipulēta dzīves kārtība, kas apsola sagādāt lielāku taisnību plašākām (un nebrīvākām) ļaužu masām.

Statisks un dinamisks — ļoti vispārīgi: pirmais — nekustīgais, nedarbīgais, nedzīvais, otrais — kustīgais, darbīgais, dzīvais.

Subjektīvisms — pasaules uztvere un vērtēšana, it kā viss nāktu un būtu atkarīgs no paša uztvērēja. *Subjektīvais* — kā dažādu aktu izraisītāja objektīvā pretpols. *Subjektīva nostāja* — kas pieņem, ka dažādiem aktiem ir tikai paša aktu radītāja dota vērtība, ne objektu piešķirtā nozīme, vērtība.

Substance — kāda objekta patstāvīgā un pastāvīgā daļa, pamatsastāvs. *Substances* un *akcidentāli.j.a.s* — pašas lietas un to mainīgās īpašības.

Svētais — cilvēks, kuŗa tikumi reliģiskā dzīve visaugstākā iespējamā pakāpē saskan ar kristīgās ticības prasībām. „Svētais” Otto grāmatā („Das Heilige”) — ir reliģijas objekts, ideāls, augstākā labuma pārdzīvojums.

Teorētiska doma — doma, kas nāk ne no dzīves prakses, bet gan no kādas domu kopas, teorijas, kādas parādības teorētiska izskaidrojuma.

Tiesību filozofija — dziļākas, pamatotas un sistematizētas domas par tiesību dabu, faktu, veidiem, izpausmi.

Teze, antiteze, sinteze — Hēģeļa formulētās trīs gara attīstības fāzes.

Tikums — labs ieradums, kas veidots vingrināšanās ceļā, netikuma — ļauna paraduma pretstats.

Tikumisks briedums — pēc patiesā, pareizā (labā) un skaistā, pēc vesela saprāta un Dieva likumiem veidota stāja, dzīve.

Tīrā apziņa — kas ir apziņā vien, ne kādā aizapziņas objektā.

Tīrā esence — kādas lietas būtība — kašība un nekas vairāk.

Tīrā esme — pati esme, absolūtā ira.

Tomistiskā filozofija — filozofija, kas likusi savos pamatos Akvinas Toma metafiziku (13. g.s.) un ar tās palīdzību izvērtē jaunākās filozofijas skolas un atziņas.

Totālitarisms — ar lielāka vai mazāka spiediena palīdzību visa iekļaušana kādā politiskā sistēmā (nacisma, fašisma, sarkanā fašisma jeb komūnisma žņaugos).

Transcendence — cilvēka gara tieksme iet pāri tiešajai pieredzei, pāri cilvēkiem, pāri visai pasaulei, taustīties pēc tās pamatiem jeb pareizāk — pēc tās pamatu pamata. *Transcendentāls* — kas „lec” pāri visu šķiru būtņēm, ir tām kopīgs, piem., ka uz katru attiecināms vārdiņš „kaut kas” — īra (īra ir transcendentāls jēdziens). *Transcendentālais ideālisms* — filozofija, kas taustās pēc tā, kas ir visam kopīgs un saskata to — subjekta prātā (piem. Huserla pēdējie secinājumi). *Transcendentāls reālisms* — atzīst transcendentālītāti īstenības joslā un ne kādā sapņu valstībā (skat. Ed. Hartmaņa „Kritische Grundlegung des transz. Realismus”). *Transcendentāla taisnība* — taisnība, kas respektējama visu individu un apvienību dzīvē, darbībā, savstarpīgās attiecībās.

Universāla atbildība — modernās tehnikas, sevišķi ātrās satiksmes kāpinātā apziņa, ka vienam jāņem vērā otrs un visiem visi, jo kas notiek vienā vietā, drīz atbalsojas otrā vietā un nav bez tālākām sekām, kā labām, tā ļaunām.

Universālā gara domas — ar tām var būt domāta vispārīgā, objektīvā lietu izprotamība un lietojamība, kas norāda uz kāda augstāka prāta noteiktu mērķtieci, vai atkal ar tām var būt domāta ideālistu gara darbība, kuŗā pazūd atšķirība starp subjektīvo un objektīvo un dziļākā saturā viss kļūst par viena gara (panteistu dieva) domām.

Valdītāju ideoloģija — domu gājieni valdītāju — varas nesēju noteiktā virzienā. Pēc Staļina ieskata vārdu nozīmes nosaka stipro personu (partijas) griba.

Vārda nozīme — skaņas un rakstu zīmes, ko saucam par vārdiem, sastādās no divām daļām: no dzirdamām skaņām, redzamām zīmēm un no nojēgumiem, kas saistīti ar šiem jutekļu uztvērumiem, kas ir neredzami, bet īsti un viens atšķiras no otra.

Varbūtība — stāvoklis, kad prātam ir pamats domāt, ka dotajā konstatējumā ir guldīta stingra likumība, bet šī pamata vēl nepietiek, lai rastos drošība. Praktiskā dzīvē mums bieži jāiztieks tikai ar patiesības varbūtību, ne drošību.

Vērtība — būtnes īpašība, kuŗas dēļ tā izrādās zināmā mērā pozitīva, derīga, iekārojama, izlietojama, laba. *Vērtību skala* — vērtību sakārtojums pieaugošā kārtībā atkarībā no pieņemtā pasaules uzskata. Kas neatzīst absolūtu patiesību, tam jāapmierinājas tikai ar relatīvu vērtību skalu. *Vērtības un tīri jēdzieni* — tīrs jēdziens ir tad, kad kaut kas aprakstīts, nepiegiežot vērtību aprakstāma objekta noderīgumam, labumam.

Vesela prāts jeb saprāts — uz vispārīgiem ikdienas novērojumiem, pārdzīvojumiem dibināts prāts, normāla, parasta domāšana saskaņā ar to, kas dots vai nav dots, angļu „common sense”.

Vēsture un vēsturiskums — notikumu padotība un pētniecība pēc laika dimensijas — vēsture; pati šeit un tagad notikšana ievērota kā īpašība — vēsturiskums.

Vēsturiski dialektiskais materiālisms — marksistu pamatpārliecība, ka aiz visiem filozofiskiem ieskatiem un reliģiskām pārliecībām meklējams dziļāks slānis — dažādās vēstures gaitās veidoti saimnieciski (tīri materiāli) konflikti, kuŗu izbeigšana vispārīgas taisnības virzienā ir komunistu partijas uzdevums. Konfliktiem beidzoties — sabiedriski saimniecisko dialektiku — cīņu noslēdzot, būtu jārodas sabiedrībai, kuŗā katrs ražo pilnā jaudā, neviens neplēšas par to, kas mans, kas tavs, nav izmantotāju un izmantoto, nav privātīpašuma, nav šķiru, valda vispārīga apmierinātība. A. Solžeņicina „Vēža nodaļa” parāda, ka „vēstures rats” tomēr negriežas marksistu dialektikas kārtībā.

Vēsturiskuma mistērija — gara skata pievēršana tam, kas notiek šeit un tagad — tuvajam, konkrētajam, vienreizīgajam, cenšoties izdibināt tā vienreizību, lai atzītos, ka tas tomēr paliek noslēpumains.

Vielas substance — kas dažādām īpašībām mainoties, paliek arvien kā tā pati viela, viela pati sevī — agrāk bija vairāk atzīta par pasīvu masu, tagad — par koncentrētu enerģiju.

Viena patiesība — jutekļu pienesumos, ja tie pareizi konstatēti, uzkrīt būtībā dziļi noslēpumains fakts, ka teiktajam jābūt tādām, kas ir viens un tas pats visiem visās pasaules malās, visos laikos. Piem., ja pareizi — patiesi konstatēts, ka „šis šķidrums ir ūdens”, tad šī patiesība atzīstama visiem, un, par šo mirkli un ūdeni runājot, visā nākotnē.

Vienības jēdziens — atsevišķais, nenoliedzami būdams atsevišķs, tomēr uzrāda kaut ko, kas tam kopīgs ar citām būtnēm, ar visām būtnēm, jo citādāk tas nemaz nebūtu uztverams. Dažādas filozofiskas skolas ir mēģinājušas izskaidrot vienības būtību, kas joprojām paliek mīklaina, atstājot pēdējo atbildi reliģijai.

Viengabalaina aktuālītāte — būtne, kuŗā nav nekā neizpildīta, nepabeigta, otrādāk, kas ir būtiski visaugstākais izpildījums, nedalīts un nedalāms, absolūti vienkāršs, viens — pats Dievs.

Vienreizīgs derīgums — prātīga lēmuma īpašība, ko varētu saukt par nozīmību, ja ar derīgumu domāta cilvēka brīva rīcība, kas, par cik tā pareiza, īpatnējā veidā beidzot ir noenkurota absolūtā vērtībā (Dievā). Nedziļā pieejā vienreizīgu derīgumu, protams, var saskatīt visvisādos pasākumos un parādībās.

Vispārīgi jēdzieni — sugas jēdzieni, kojēdzieni, jēdzieni, kuŗu saturs attiecas uz veselu grupu, jo tas ievēro tikai to, kas visiem grupas locekļiem kopīgs, ne īpats — tēvs, koks, grāmata un bezgala daudz citu jēdzienu.

Vispārināta bioloģija — visu parādību izskaidrošana, izejot no dzīvības, sevišķi cilvēka dzīvības, procesiem un pie tam vairāk vadoties no dzīvības fiziskajām manifestācijām nekā no gara dzīves izpausmēm.

Vitālisti — filozofi, kas sekojami Hansa Drīša pēdās, uzsver dzīvību (Drīšs to sauc par „entelechiju”) kā pasaules dimdinātāju spēku, veidotāju enerģiju, totālu kauzālītāti.

Zemapziņa — josla cilvēka psīchē, kas vēl nav sasniegusi apziņas, t.i. apjaustas zināšanas un brīvas gribēšanas limeni.

Zinātne — labi pierādītas un sistēmātiski sakārtotas ziņas par kādu priekšmetu.

Zinātniskums — pieeja lielākoties pieredzes faktiem un to ievērošana tikai par tik, par cik tie ir zinātniski pamatoti.

Zinātniskais sociālisms — sabiedriski saimnieciskās un politiskās dzīves kārtošana zinātniskā ceļā.

LITERĀTŪRA

PASKAIDROJUMS

Stingri zinātniskā darbā būtu sniedzama plaša bibliografija, jo par filozofiskiem tematiem septiņdesmit gados ir rakstīts daudz. Varētu minēt grāmatas, kas parādījušās dažādās zemēs un kontinentos. Bet tā kā ar šo grāmatu ir domāts tikai pavisam vienkāršs un stipri vispārināts pārskats par filozofēšanu XX gadu simtenī galvenoties Eiropā, te būs uzrādīti tikai nedaudzi darbi, kas publicēti pēdējos gadu desmitos vācu, angļu, franču un vienā otrā citā Eiropas valodā, kur lasītājs, iepazīnies ar šīs grāmatas saturu, varētu atrast vērtīgu materiālu tālākai filozofiskai pārbaudei. Publikācijas būs uzrādītas sekojošā kārtībā:

1. Vispārīgais par XX g.s. filozofiju.
2. Galveno autoru darbi pēc apcerētiem tematiem.
3. Ieteicama jaunākā lasāmviela.

1. VISPĀRĪGAIS PAR XX G.S. FILOZOFIJU

- ASTER, E. — Die Philosophie der Gegenwart 1935. (Daudzu vācu grāmatu izdevējs ir Herder im Breisgau. Sakaros ar Herderu viegli dabūjamas arī Herdera neizdotās grāmatas. Tāpēc parasti izdevniecības pilsēta vācu grāmatām netiks minēta).
- BENRUBI, I. — Les sources et les courants de la philosophie contemporaine en France, Paris, 1933.
- BOCHENSKI, I.M. — Contemporary European Philosophy, University of California Press, 1966.
Bibliographische Einführungen in das Studium der Philosophie, Bern, 1948.
- BRUGGER, W. — Philosophische Wörterbuch, Thomas Morus Presse, Herder, Wien, 1961.
- DELFGAAUW, B. — Twentieth Century Philosophy, Dublin, 1969.
- DUMERY, H. — Regards sur la philosophie contemporaine, Paris—Tournai, 1956.
- ENCICLOPEDIA PILOSOFICA, 4 sējumi, Venecija, 1957.
- FARBER, M. — L'Activité philosophique contemporaine en France et aux Etats-Unis, 2 sējumi, 1950.
Philosophic Thought in France and in the United States, Buffalo, 1950.
- FERRATER-MORA, J. — Philosophy Today, Conflicting Tendencies in Contemporary Thought, New York, 1960.
- FERRO, C. — Guida storico-bibliografica allo studio di filosofia, Roma, 1949.
- GIFFORD — Lectures, Universities of Edinburgh, Glasgow, Aberdeen and St. Andrews.
- HAWKINS, D.J.B. — Crucial Problems of Modern Philosophy, Sheed and Ward, London, New York, 1957.
- HEINEMANN, F. — Die Philosophie im XX Jahrhundert, Stuttgart, 1959.

- HESS, G. — Französische Philosophie der Gegenwart, 1933.
 HESSEN, J. — Die philosophischen Strömungen der Gegenwart, 1940.
 KLIBANSKY, R. — La philosophie au milieu du vingtième siècle, La nuova Italia editrice, Firenze, 1959.
 KRINGS, H. — Philosophisches Jahrbuch der Görres Gesellschaft, Fulda, 1962.
 LAIRD, J. — Recent Philosophy, London, 1936.
 LANDGREBE, L. — Philosophie der Gegenwart, 1952.
 LAVELLE, L. — La philosophie française entre les deux guerres, Paris, 1942.
 METZ, R. — Die philosophischen Strömungen der Gegenwart in Grossbritannien, Leipzig, 1935.
 MESSER, A. — Die Philosophie der Gegenwart in Deutschland, 1934.
 MEYER, H. — Geschichte der abendländischen Weltanschauung, 1947.
 MUIRHEAD, J.H. — Contemporary British Philosophy, London, 1938.
 PASSMORE, J. — A Hundred Years of Philosophy, London, 1957.
 PONTI, M. — Les philosophes célèbres, Paris, 1956.
 RAEYMAEKER, DE, L. — Einführung in die Philosophie, 1949.
 REVUE INTERNATIONALE DE PHILOSOPHIE, Bruxelles, 1939. g.
 REVUE PHILOSOPHIQUE DE LOUVAIN, kopš 1946. g.
 RUNES, D.D. — Twentieth Century Philosophy, New York, 1941.
 Dictionary of Philosophy, 1947.
 SASSEN, F. — Wijsbegeerte van onze tijd, Antwerpen, 1957.
 SAWICKI, F. — Lebensanschauungen moderner Denker, 1952.
 SCHILPP, P.A. — The Library of Living Philosophers, New-York, 1939.
 SCIACCA, M.F. — La filosofia oggi, Roma, 1945.
 La philosophie italienne contemporaine, Paris, 1952.
 SERTILLANGES, A.D. — Le Christianisme et les philosophies, Paris, 1941.
 STEGMÜLLER, W. — Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie, 1960.
 UBERWEG, F. Grundriss der Geschichte der Philosophie, kapitāldarbs, 1923.
 VLEESCHAUER, DE, H. — Stroomingen in de hedendaagsche wijsbegeerte, Antwerpen, 1932.
 WEBER, A. — Tableci de la philosophie contemporaine, Paris, 1957.

2. GALVENO AUTORU DARBI PĒS APCERĒTIEM TEMATIEM

- 1) *Marksisms un dialektiskais materiālisms.*
 Šinī grāmatā 22—23, 135—14.

a) *Klasiskie darbi.*

- LENIN, V. — Sämtliche Werke, 30 sējums, Maskavā, 1932. un sekojošos gados.
 Ausgewählte Werke 12 sēj. 1932. g.
 Ausgewählte Werke 2 sēj. 1946. g.
 MARX, K. un ENGELS, F. — Historisch-kritische Gesamtausgabe Rjazanova un Adoraskaja izdev. 1927. g.
 Der historische Materialismus (Landshut un Mayer izdev. 2 sēj.), 1932.
 STALIN, J. — Über dialektischen und historischen Materialismus (grāmatā „Geschichte der Kommunistischen Partei der Sowjetunion), Berlin, 1947.

b) *Jaunākie komūnistu izdevumi.*

- Dialektičeskij materializm (Padomju Savienības Zinātņu akadēmijas filozofiskā institūta izdevums) Maskavā, 1960. g.
Izvestija Akademii nauk SSSR, 1944. un sek. gados.
STALIN, J.W. — Marksizm i voprosy jazykoznanija, Maskavā, 1950. g.
Ekonomičeskie problemy socializma v. SSSR, Maskavā, 1952. g.
ZINĀTŅU AKADEMIJA — Voprosy filozofii, Maskavā, 1947. un sek. gados
Grundlagen der marxistischen Philosophie, Ost-Berlin, 1961.
Grundlagen des Marxismus—Leninismus, Ost-Berlin, 1961.

c) *Kritiskas apceres.*

- ALTIZER, TH. — Radical Theology and the Death of God, New York, 1966.
BOCHENSKI, I.M. — Der sowjetrussische dialektische Materialismus, 1950.
BERDIAJEV, N. — Wahrheit und Lüge des Kommunismus, 1934.
Les sources et le sens du communisme russe, Paris, 1938.
BORNE, E. — Gott ist nicht tot. Über das Ärgernis und die Notwendigkeit des Atheismus, Graz, 1965.
CHAMBRE, H. — Le Marxisme en Union Soviétique, Paris, 1955.
DAECKE, S. — Der Mythos vom Tode Gottes. Ein kritischer Überblick, Hamburg, 1969.
EHLEN, P. — Der Atheismus und dialektische Materialismus, 1961.
FRIES, H. — Zur Theologie der Bekehrung. Überlegungen zum zeitgenössischen Atheismus in Wir und die andern, Stuttgart, 1966.
GURIAN, W. — Der Bolschewismus, 1931.
HOMMES, J. — Der technische Eros, 1955.
MESSNER, J. — Die Soziale Frage, 1956.
PASTORE, A. — La filosofia di Lenin, Roma, 1946.
RAHNER, K. — Atheismus, Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg, 1957—1965.
Atheismus in Sacramentum Mundi I sēj., Freiburg-Basel-Wien, 1967—69.
REDING, M. — Der politische Atheismus, Graz, 1957.
RUSSIAN REVIEW, THE, New York.
SIEWERTH, G. — Der Triumph der Verzweiflung in Häresien der Zeit, Freiburg, 1961.
TILLICH, P. — Der Mensch im Christentum und im Marxismus, 1953.
VRIES, J. De — Die Erkenntnistheorie des dialektischen Materialismus, 1958.
WETTER, G.A. — Il materialismo dialettico sovietico, Roma, 1948.
Der dialektische Materialismus, 1960.

2) *Jaunpozitivisms.*

Šinī grāmatā 16, 20—21, 168—169.

- AYER, A.J. — Demonstration of the Impossibility of Metaphysics, Mind, 1934.
Language, Truth and Logic, Oxford, 2. izdev. 1946.
BLACK, M. — Problems of Analysis, Ithaca and London, 1954.
CARNAP, R. — Der logische Aufbau der Welt, Wien, 1928.
Scheinprobleme der Philosophie, 1928.
Die Aufgabe der Wissenschaftslogik, 1934.
Logische Syntax der Sprache, 1934.
Testability and Meaning, Philosophy of Science, Baltimore, 1936.

- Foundations of Logic and Mathematics, International Encyclopedia of Unified Science, Chicago, 1939.
 A Study in Semantics and Modal Logic, 1947.
 The Logical Foundations of Probability, 1950.
- DÜRR, K. — Der logische Positivismus, Revue Internationale de Philosophie, Bruxelles, 1950.
- FARRELL, B.A. — An Appraisal of Therapeutic Positivism, Mind, 1946.
- FEIGL, H. — Logical Empiricism, Twentieth Century Philosophie, New York, 1943.
- FRANK, P.H. — Modern Science and Philosophie, 1950.
- KRAFT, V. Der Wiener Kreis. Der Ursprung des Neopositivismus, 1950.
- MOLITOR, A. — Zur neopositivistischen Philosophie der Mathematik, Philosophisches Jahrbuch der Görresgesellschaft, Fulda, 1940—41.
- NEURATH, O. — Wissenschaftliche Weltauffassung. Der Wiener Kreis, 1929.
- PAP, A. — Elements of Analytic Philosophy, Revue Internationale de Philosophie, Bruxelles, 1950.
- PETZÄLL, A. — Zum Methodenproblem der Erkenntnisforschung, 1931.
- REICHENBACH, H. — Wahrscheinlichkeitslehre, 1935.
 Experience and Prediction, 1938.
 Der Aufstieg der wissenschaftlichen Philosophie, 1935.
- SCHLICK, M. — Erleben, Erkenntnis, Metaphysik, Kants-studien, Berlin, 19226.
 Fragen der Ethik, 1930.
 Gesammelte Aufsätze, F. Vaismana izd. 1938.
 Grundzüge der Philosophie, Holičera izd. 1948.
- WEINBERG, J.R. — An Examination of Logical Positivism, 1936.
- WERKMEISTER, C. — Sieben Sätze des logistischen Positivismus, Philosophisches Jahrbuch der Görresgesellschaft, 1942.
- WHITE, M. — The Age of Analysis, Oxford, 1955.
- WITTGENSTEIN, L. — Tractatus Logico-Philosophicus, Cambridge, 1922.

3) *Jaunkantisti un jaunhēgelisti.*
 Šinī grāmatā 12—14, 154.

- CASSIRER, E. — Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit, Berlin, I un II sēj. 3. izd. 1923. III sēj. 2. izd.: Die Nachkantischen Systeme, 1923. g. IV sēj. Von Hegels Tod bis zur Gegenwart, Stuttgart, 1957.
 Philosophie der symbolischen Formen, Berlin, 1923. Tulkots anglicki: Philosophy of Symbolic Forms, New Haven, Yale University Press, 1957.
 Zur Logik der Naturwissenschaften, Göteborgs Univer, 1942.
- KLIBANSKY, R. — Philosophy and History, The Ernst Cassirer Festschrift, Harper Torchbooks, New York & London, 1963.
- LÜBBE, H. — Neukantismus, in Staatslexikon, Bd. 5, 1960.
- BOSANQUET, B. — The Value and Destiny of the Individual, London, 1912.
 The Distinction between Mind and its Objects, Manchester, 1913.
 Meeting of Extremes in Contemporary Philosophy, 1920.
 Three Chapters on the Nature of Mind, London, 1923.

- GAMERTSFELDER, W.S. — Thought, Existence and Reality as viewed by F.H. Bradley and B. Bosanquet, New York, 1920.
- BRADLEY, F.H. — The Principles of Logic, Oxford, 1922.
On Appearance, Error and Contradiction, On Some Aspects of Truth, 1911.
- CROCE, B. — Filosofia dello spirito. Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale, 1902.
Logica come scienza del concetto puro, 1905.
Filosofia della pratica, 1909.
Breviario di estetica, 1913.
Cultura e vita morale, 1914 un daudzi citi darbi apcerēti bibliografijā G. Castellano Introd. allo studio delle opere di B. Croce, Bari, 1920 un paša Kročes apskatā: „Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarst., Bd. 4. Lpz., 1923.
- GENTILE, G. — La rinascita dell'idealismo, Nap. 1903.
Scuola e filosofia, Pal. 1908.
L'atto del pensare come atto puro, Pal. 1912.
Teoria gen. dello spirito come atto puro, Pisa, 1916.
Difesa della filosofia, Lanc. 1924.
Giornale critico della filosofia Italiana da Giovanni Gentile, kopš 1920. g.

4) *Historisti.*

Šinī grāmatā 15, 52—55, 158—159.

- ADAMS, A. Transzendenz der Erkenntnis und Eschatologie der Geschichte, 1959.
- BISER, E. — Die Zeit der Wahrheit, žurn. Wissenschaft und Wahrheit, 1957.
- BRÜNING, W. — Geschichtsphilosophie der Gegenwart, 1961.
- DILTHEY, W. — Gesammelte Schriften, 12 sēj., 1913.
- DEMPF, A. — Wilhelm Dilthey, Blätter für deutsche Philosophie, 1933.
- FINK, E. — Welt und Geschichte, in Phänomenologica, Bd. 2, Haag, 1959.
- HOHL, H. — Geschichte und Geschichtlichkeit, Jahrbuch der Görresgesellschaft, 68, 1960.
Lebenswelt und Geschichte, 1961.
- LÖWITH, K. — Weltgeschichte und Heilsgeschehen, 1953.
- KÖHLER, O. — Idealismus und Geschichtlichkeit, in Saeculum 2, 1951.
- KRÜGER, G. Grundfragen der Philosophie — Geschichte, Wahrheit, Wissenschaft, 1958.
- MÜLLER, M. — Expérience et histoire, 1959.
Weisheit, 18, 1955.
- SCHAEFFLER, R. — Zur Struktur der Geschichtszeit, in Wissenschaft und Philosophie, Wissenschaft, Technik in Philosophisches Jahrbuch der Görresgesellschaft, 68, 1960.
- SPRANGER, E. — Lebensformen, 1914.
- TERNUS, J. Mensch und Gesichte, in Scholastik, 33, 1958.
- WELTE, B. — Wahrheit und Geschichtlichkeit, in Saeculum 3, 1952.

5) *Irracionalisms un neovitalisms.*

Šinī grāmatā 160—162.

- DRIESCH, H. — Die Überwindung des Materialismus, 1935.
Die Maschine und der Organismus, 1935.
Alltagsrätsel des Seelenlebens, 1938.

- Selbstbesinnung und Selbsterkenntnis, 1940.
 Biologische Probleme höherer Ordnung, 1941.
 Bibliografija — skat. Überweg IV sēj.
- OAKELEY, H.D. — „On Professor Driesch's Attempt to Combine a Philosophy of Life and Philosophy of Knowledge”, Proceedings of the Aristotelian Society, London, 1921.
- UNGERER, E. — Drieschs Philosophie des Organischen, Blätter für deutsche Philosophie, Berlin, 1941.
- KLAGES, L. — Handschrift und Charakter, 20. izd. 1941.
 Der Geist als Widersacher der Seele, 1942.
- LEWIS, C.I. — Eine Philosophie des Lebens, Blätter für deutsche Philosophie, 1931.
- NINCK, M. — Zur Philosophie Ludwig Klages, Kantstudien, Berlin, 1931.
- KEYSERLING, H. — Das Spektrum Europas, 1928.
 De la souffrance à la plénitude, 1938.
 Das Buch vom Ursprung, 1947.
 Bibliografija — skat. Überweg IV sēj.

6) *Evolūcionisms.*

Šinī grāmatā 47, 161.

- CHARDIN, DE PIERRE TEILHARD Hymne de l'Univers, Editions du Seuil, 1061 un visi citi darbi tai pat izdevniecībā.
- BERGSON, H. — Matière et mémoire, Revue de Métaphysique et de Morale, Paris, 1903.
 L'Évolution créatrice, turpat, 1907.
 Les Deux Sources de la morale et de la religion, 1932.
 Plaša bibliografija un literatūra par Bergsonu, skat: A Contribution to a Bibliography of Henry Bergson, Revue Internationale de Philosophie, Bruxelles, 49, 1949.
- ROY, LE, E. Bergson et Bergsonism, Archives de Philosophie, Vals-près-Le Puy, Haute Loraine, 1947.
- VALERY, P. — Etudes bergsoniennes, Revue Internationale de Philosophie, 10, 1949.

7) *Fainomenālisms.*

Šinī grāmatā 23—25, 164—165.

- BERGER, G. — Husserl (Cahiers de Royaumont, Philosophie Nr. 3), Paris, 1959.
- BREDA, H.L. Van — Husserl und das Denken der Neuzeit, Den Haag, 1959.
- DIEMER, A. — E. Husserl. Versuch einer systematischen Darstellung seiner Phänomenologie, 1959.
- HARTMANN, N. — Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis, 4. izd. 1949.
 Ethik, 3. izd., 1949.
 Das Problem des geistigen Seins, 2. izd. 1949.
 Zur Grundlegung der Ontologie, 3. izd. 1949.
 Möglichkeit und Wirklichkeit, 2. izd. 1949.
 Philosophie der Natur, 1950.
- HUSSERL, E. — Cartesian Meditations: An Introduction to Phenomenology, trans. by D. Cairns, The Hague: Martinus Nijhoff, 1960;
 Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology, trans. by W.R. Boyce Gibson, New York: The Macmillan Company, 1952.

LANDGREBE, L. — Phänomenologie und Metaphysik, 1949.
SPIEGELBERG, H. — The Phenomenological Movement, A Historical Introduction, 2. sēj., Den Haag, 1960.

8) *Eksistencialisms.*

Šinī grāmatā 25—26, 165—168.

BOLLNOW, O. — Existenzphilosophie und Pädagogik, 1959.

Existenzphilosophie, Tübingen, 1960.

FABRO, C. — Dall' essere all'esistente, Brescia, 1957.

FISCHER, F.C. — Existenz und Innerlichkeit. Eine Einführung in die Gedankenwelt Sören Kierkegards, München, 1969.

GILSON, E. — L'être et l'essence, Paris, 1948.

Studi filosofici intorno all' esistenza, al mondo, al trascendente, Roma, 1954.

HEIDEGGER, M. — Sein und Zeit. Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung, Halle, 1927.

Being and Time, trans. by J. Macquarrie, London, Student Christian Movement Press Ltd. 1962.

An Introduction to Metaphysics, trans. by Ralf Manheim, New York, Doubleday Anchor Books.

JASPERS, K. — Philosophie, 2. izd. 1948.

Psychologie der Weltanschauungen, 3. izd. 1925.

La mia filosofia (italiski R. de Rosa), 1946.

Reason and Existenz, trans. by W. Earle, New York, Noonday Press, 1952.

MARCEL, G. — Journal Methaphysique, jauns izd. 1935.

être et avoir (tulkots angliski 1949.).

Existentialisme chrétien Gabriel Marcel présenté par E. Gilson, 1947. (un bibliografija).

The Mystery of Being, trans. by G.S. Fraser and René Hague, 2 vol. Chicago: Henry Regnery Co., 1951.

LÖGSTRUP, K.E. — Existenztheologie, Die Religion in Geschichte und Gegenwart, Tübingen, 1958.

MÜLLER, M. — Existenzphilosophie im geistigen Leben der Gegenwart, Heidelberg, 1958.

Über Sinn und Sinngefährdung des menschlichen Dasens, in Philosophisches Jahrbuch, München, 1966.

Existenzphilosophie, Zürich, 1961.

SARTRE, J.P. — L'être, papild. izdev. 1947.

(Bibliografija: Jolivet, R.: Französische Existenzphilosophie, Berne, 1948) — Being and Nothingness, trans. by H.E. Barnes, New York: Dover Publication, Inc. 1956.

9) *Gara filozofija.*

Šinī grāmatā 16, 163—164.

LAVELLE, L. — De l'être, papild. izdev. 1947.

De l'Acte, 1937.

Du temps et de l'éternité, 1945.

Bibliografija: Delfgaauw, B.M.I. Het spiritualistisch existentialisme van Louis Lavelle, Amsterdamas universitāte, 1947.

SENNE, R. LE. — La Description de la conscience, obstacle et valeur, Paris, 1934.
 Traité de morale generale, 1942.
 Traité de caractérologie, 1943.
 Le Devoir, 1950.

10) *Kritisks skats uz zinātni.*

Šinī grāmatā 29—35.

- BECKER, O. — Grösse und Grenze der mathematischen Denkweise, 1959.
 BOCHENSKI, I.M. — Die zeitgenössischen Denkmethode, 1954.
 CORETH, E. — Metaphysik, 1961.
 DAMPIER, H.C. Geschichte der Naturwissenschaft in ihrer Beziehung zu Philosophie und Weltanschauung, 1952.
 DESSAUER, F. — Naturwissenschaftliches Erkennen, 1959.
 GADAMER, H.G. — Wahrheit und Methode, 1960.
 HEIDEGGER, M. — Wissenschaft und Besinnung, in Vorträge und Aufsätze, 1954.
 Die Zeit des Weltbildes, in Holzwege, 1950.
 Einführung in die Metaphysik, 1953.
 HUSSERL, E. — Die Krisis der europäischen Wissenschaften, in Husserliana. Bd. 4, 1954.
 HEISENBERG, W. — Wandlungen in den Grundlagen der Naturwissenschaft, 1949.
 JASPERS, K. — Vom Ursprung und Ziel der Geschichte, 1955.
 KRÜGER, G. — Grundfragen der Philosophie, 1958.
 Schriftenreihe: „Erfahrung und Denken, kopf 1959.
 LITT, TH. — Das Allgemeine in den Geisteswissenschaften, 1959.
 Naturwissenschaft und Menschenbildung, 1952.
 MÜLLER, M. — Philosophie- Wissenschaft- Technik, in Philosophisches Jahrbuch, 68, 1960.
 RAHNER, K. — Geist in der Welt, 1957.
 SCHADEWALDT, W. — Die Anforderung der Technik an die Geisteswissenschaften, 1957.
 STROLZ, W. — Der Mensch und die Technik, in Handbuch der christlichen Erziehungswiss. 1962.
 TOYNBEE, A. — A Study of History, 6 vols, 1934—39.
 Der Gang der Weltgeschichte (deutsche Auswahl, 1954.)
 ULMER, K. — Von der Sache der Philosophie, 1959.
 WITTGENSTEIN, L. — Tractatus logico-philosophicus, 1960.

11) *Prāgmatisms.*

Šinī grāmatā 157.

- DEWEY, J. — Human Nature and Conduct, 1920.
 Experience and Nature, 1925.
 The Quest of Certainty in Gifford Lectures 1929.
 Logic, the Theory of Inquiry, 1938.
 Knowing and the Known, 1950.
 Bibliografija — skat: Thomas, M.H. and H.W. Schneider — Bibliography of John Dewey second edit. 1939 un History of Philosophy by F. Copleston vol. 8, Image Books 1967, p. 292—2293.

- JAMES, W. — Pragmatism, A New Name for Some Old Ways of Thinking, 1907.
The Varieties of Religious Experience, in Gifford Lectures, 1902.
Letters of William James by Henry James, 1920.
Bibliografija: Perry R.W. A List of the Published Writings of Williams James, 1920. Skat. arī F. Copleston H. of Ph. 8. sēj. 295. lp.
- PEIRCE, CH. — Collected Papers of Charles Peirce, 8 vols, 2. izd. 1960, Cambridge. Raksti par Ch. P. skat. F. Copleston (kā augšā), p. 294.
- 12) *Darbības filozofija.*
Šinī grāmatā 162.
- BLONDEL, M. — L'Action, jaunizd. 1950 (pirmais Parizē, 1893).
La Pensée, 2. sēj. Skat. Dumery, H. La Philosophie de l'action, Parizē, 1949.
- 13) *Personālisms.*
Šinī grāmatā 63—64, 164.
- EUCKEN, R. — Skat. Becher, E. Rudolf Eucken und seine Philosophie, 1927.
Schack, H. Denker und Deuter, 1938. Überweg. Vol. IV.
- GUARDINI, R. — Glaubenserkenntnis, Basel, 1944.
- MOUNIER, E. — Einführung in die Existenzphilosophie, 1949.
- SPANN, O. — Das philosophische Gesamtwerk im Auszug, H. Riehl izd., 1950.
- WUST, P. — Der Mensch und die Philosophie, 2. izd. 1947.
- 14) *Jaunreālisms.*
Šinī grāmatā 169—170.
- MOORE, G.E. — Principia Ethica, jauns izd. Cambridge, 1960.
Philosophical Studies, jauns izd. London, 1960.
Some Main Problems of Philosophy, London 1953.
Philosophical Papers, London, 1959.
- RUSSELL, B. — Principia Mathematica, 3 sēj. 2. izd. Cambridge, 1950.
Jaunākie darbi: Wisdom of the West, London, 1959.
Has Man a Future, London, Penguin Books, 1961.
Fact and Fiction, London, 1961.
Bibliografija — skat. F. Copleston H. of Phil. vol. 8, p. 304.
- WHITEHEAD, A.N. — Principia Mathematica (kopā ar Raselu). The Concept of Nature, 2. izd. 1926, in Proceedings of the Aristotelian Society, London.
Science and the Modern World, jauns izd. 1946.
Process and Reality, in Gifford Lectures, 2. izd. 1950.
Adventures of Ideas, jauns izd. 1947.
Bibliografija: skat. F. Cesselin The Philosophy of Alfred North Whitehead in The Library of Living Philosophers by Schlipp, P.A. 3, 1941.
- WITTGENSTEIN, L. — Tractatus logico-philosophicus, Cambridge, (tulkots no vācu valodas Logisch-philosophische Abhandlung, 1921), 1922.

15) *Filozofija par logiku, dabas zinātni un tehniku.*

Šinī grāmatā 36—50.

- AJDUKIEWICZ, K. — Abriss der Logik, 1958.
 BAVINK, B. — Was ist Wahrheit in der Naturwissenschaft, 1947.
 BERNHART, J. — Der technische Mensch, 1946.
 BERNAYS, P. — Die Grundlagen der Mathematik, 1944.
 BOCHENSKI, I.M. Zur Geschichte und Bibliographie — Logik (formale), Logik und Philosophie, Logisch-Philosophische Studien, 1959.
 Grundriss der Logistik, 1961.
 DESSAUER, PH. — Fortschritt und Technik, 1961.
 HEYTING, A. — Die intuitionistische Grundlegung der Mathematik, 1932.
 HARTMAN, N. — Philosophie der Natur, 1950.
 HEISENBERG, W. — Physik und Philosophie, 1959.
 HEIDEGGER, M. Die Frage nach der Technik, 1954.
 JORDAN, P. — Physik im Vordringen, 1949.
 JÜNGER, E. — An der Zeitmauer, 1959.
 KLEMM, F. — Der Mensch im Kraftfeld der Technik, 1955.
 LORENZEN, P. — Einführung in die operative Logik und Mathematik, 1955.
 MELSEN, A.G.M.v. — Atom gestern und heute, 1957.
 NEUHÄUSLER, A. — Zeit und Sein, 1957.
 Der Mensch und die Abstammungslehre, 1958.
 ORTEGA, J. — Betrachtung über die Technik, 1948.
 PICTH, C. — Technik und Überlieferung, 1959.
 PONS, W. — Steht uns der Himmel offen? (1960).
 SAUSGRUBER, K. — Atom un Seele, 1958.
 SAPPER, K. — Kritik und Fortbildung der Relativitätstheorie, 1958.
 WENZL, A. — Philosophische Grenzfragen der modernen Naturwissenschaft, 1960.

16) *Kultūra, antropoloģija un reliģija kā filozofija.*

Šinī grāmatā 55—68.

- BOER, W. De. — Das Problem des Menschen und die Kultur, 1958.
 BUBER, M. — Das Problem des Menschen, 1948.
 Gottesfinsternis, Zürich, 1953.
 BRUNNER, A. — Die Religion, 1956.
 BRUNNER, E. — Religionsphilosophie evangelischer Theologie, in Handbuch der Philosophie, hrg. von Bäumler-Schröder, 1948.
 DUMERY, H. — Philosophie de la religion, 2 sēj. Parizē, 1957.
 FRIES, H. — Die katholische Religionsphilosophie der Gegenwart, 1949.
 GEHLEN, A. — Anthropologie, 1961.
 HESSEN, J. — Religionsphilosophie, 2 sēj. 1955.
 HOLM, S. — Religionsphilosophie, 1960.
 JASPERS, K. — Der philosophische Glaube, 1955.
 KAMLAH, W. — Der Mensch in der Profanität, 1949.
 KÖHLER, O. — Der Neue Äon, in Saeculum, 12. sēj. 1961.
 KURELLA, A. — Der Mensch als Schöpfer seiner selbst, marksistu filoz., Ost-Berlin, 1958.
 KRÜGER, G. — Abendländische Humanität, 1953.
 LANDMANN, M. — Philosophische Anthropologie, 1955.
 Wesen und Wirklichkeit des Menschen, Festschrift für H. Plessner, 1957.

- LACROIX, J. — *Marxisme, existentialisme, personnalisme*, Paris, 1949.
 LANG, A. — *Wesen und Wahrheit der Religion*, 1957.
 MAYER, E. — *Kritik des Nihilismus*, 1953.
 MÜLLER, M. — *Das christliche Menschenbild*, 1954.
 NINK, C. — *Philosophische Gotteslehre*, 1948.
 OPPEN, D. Von. — *Das personale Zeitalter*, 1960.
 ORTEGAT, P. — *Philosophie de la religion*, 3 sēj. Louvain, 1948.
 PADOVANI, A. — *Filosofia e religione*, Brescia, 1956.
 RAHNER, K. — *Hörer des Wortes*, 1971.
 Chancen des Glaubens, 1971.
 SCHELER, M. — *Vom Ewigen im Menschen*, Bern, 1954.
 SIEWERTH, G. — *Heidegger und die Frage nach Gott*, 1959.
 SPENGLER, O. — *Der Untergang des Abendlandes*, 2. izd. 1924.
 SOROKIN, P.A. — *Kulturkrise und Gesellschaftsphilosophie* (vācu tulk. 1953.).
 TODOLI, J. — *Filosofia de la religión*, Madridē, 1955.
 TOENBEE, A. — *Dichtung im technischen Zeitalter*, 1961.
 VOGT, J. — *Wege zum historischen Universum. Von Ranke bis Toynbee*, 1961.

17) *Jaunomisms un metafiziskā pieeja vispār.*

Sinī grāmatā 68—149

a) *Bibliografijas un periodika.*

- BOURKE, V.J. — *Thomistic Bibliography*, 1920—1940, 1945.
 MARITAIN, J. — *The Thomist*, 1943.
 Revue Thomiste, Paris, 1949.
 WYSER, P. — *Thomas v. Aquin. Bibliographische Einführungen in das Studium der Philosophie*, Bochenski, I.M. 1950, 13—14. Turpat: *Der Thomismus*, 1951, 15—16.
 ANTONIANUM, Romā, *Gregorianum Romā, Dominicam Studies*, Oksfordā, *The New Scholasticism*, Vašingtonā, *Revue de philosophie* un *Revue des sciences philosophiques et theologiques*, Parizē. *Rivista di filosofia neoscolastica* Milānā. *The Thomist* Vašingtonā. *Tijdschrift voor filosofie* Luvēnā. *Wissenschaft und Weisheit* Freiburgā. *Christliche Philosophie in Deutschland 1920—1945*, 1949. Gari raksti šīs filozofijas garā visās katoļu enciklopēdijās.

b) *Ievaddarbi.*

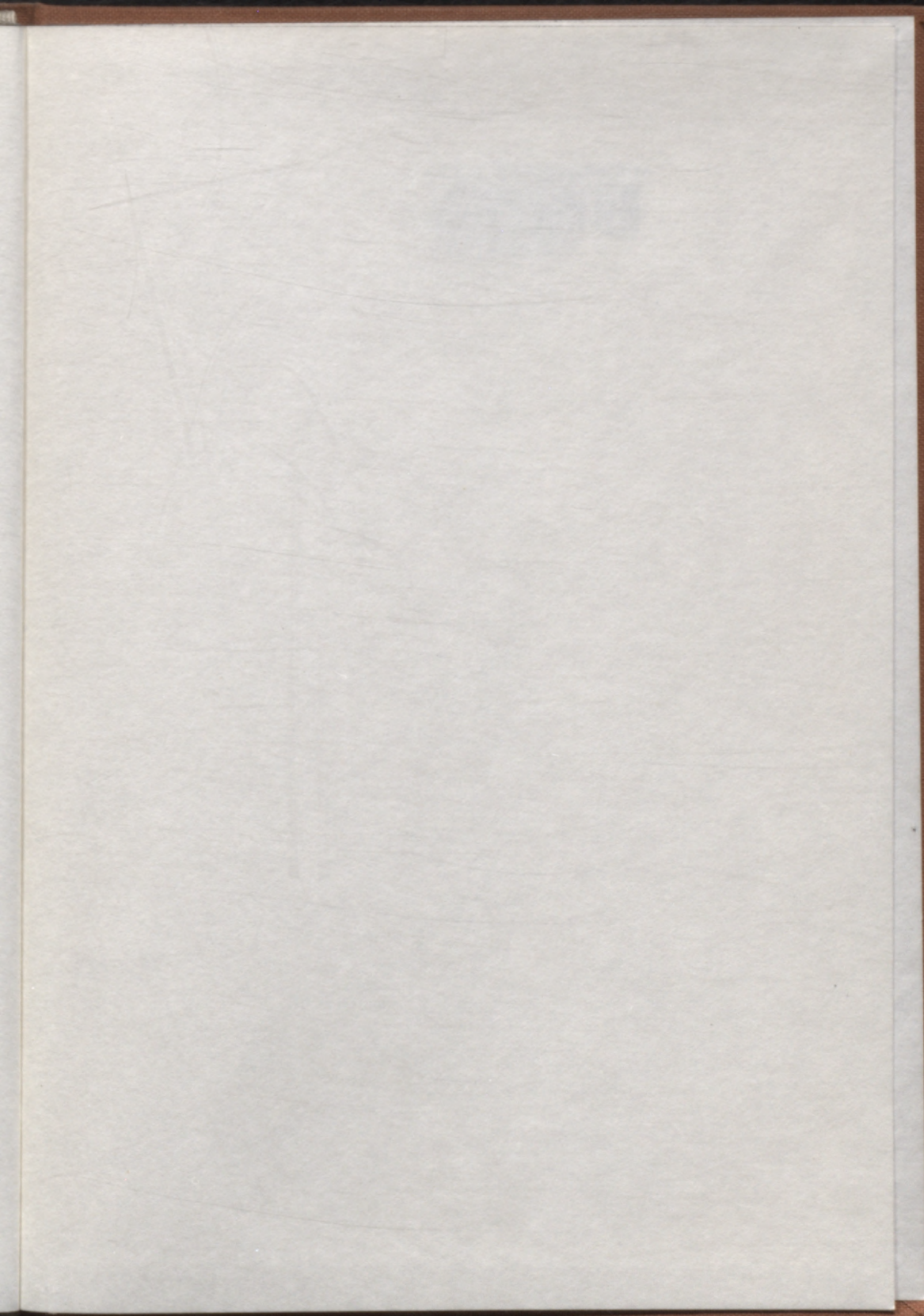
- GILSON, E. — *The Thomisme*, 5. izd. 1945.
 MARITAIN, J. — *Introduction générale à la philosophie*, Parizē, 1921. g. daudzos atkārtojumos.
 SERTILLANGES, A.D. — *Les Grandes Theses de la philosophie thomiste*, 1928.
 WULF, DE.M. — *Initiation à la philosophie thomiste*, 2. izd. 1949.
 MORRIS, H. — *Philosophie for Beginners*, The Mercier Press, Cork, 1960.

c) *Sistematiski darbi.*

- GREDT, J. — *Elementa philosophiae aristotelico-thomisticae*, 7. izd. 1937. (vāciski 1935. g.).
 JOLIVER, R. — *Traité de philosophie*, 4. sēj. 3. izd. 1949.
 MERCIER, D. — *Cours de philosophie*, 11 sēj. daudzos izd.

3. IETEICAMA JAUNĀKĀ LASĀMVIELA

- BRUGGER, W. — Philosophisches Wörterbuch, Freiburg, 1961.
- BRUNNER, A. — Die Grundfragen der Philosophie, Freiburg, 1956.
- CASSERLEY, J.V. — The Christian Philosophie, London, Faber, 1949.
- COLEBURT, R. — An Introduction to Western Philosophie, New York, 1957, London, 1958, Sheed and Ward.
- COPELSTON, F. — History of Philosophy, London, Burns and Oates, 1946—1960. (6 sējumi.)
- CURTAIN, M. — The Integration of Philosophie and Theology, The Irish Theological Quarterly, 33, 1966.
- D'ARCY, M.C. — St. Augustin: His Age, Life and Thought, New York, Meridian Books, 1957.
- EBELING, G. — Theologie und Philosophie, in Die Religion in Geschichte der Gegenwart, VI, 1962.
- FARRER, A. — Finite und Infinite, London, 1943.
- GILSON, E. — Die Geschichte der christlichen Philosophie, Paderborn-Wien-Zürich, 1937.
- The Christian Philosophy of St. Thomas Aquinas, New York, Random House, 1956.
- HAWKINS, D.J.B. — Essentials of Theism, London, 1949, New York, 1950.
- JASPERS, K. — Einführung in die Philosophie, München, 1949.
- JOLIVET, R. — Introduction to Kierkegaard, London, Muller, 1950.
- KEILBACH, W. — Elnübing ins philosophische Denken, München, 1960.
- MARCEL, G. — The Mystery of Being, London, Harvill Press, 1950, Chicago, 1951.
- MARTIN, J.A. — The New Dialogue between Philosophy and Theology, New York, 1966.
- MARITAIN, J. — The Degrees of Knowledge, London and New York, 1958.
- MUCK, O. — Die transcendentale Methode in der scholastischen Philosophie der Gegenwart, Innsbruck, 1964.
- MEYER, H. — Systematische Philosophie I—III, Paderborn, 1955—59.
- NESTLE, W. — Vom Mythos zum Logos, Stuttgart, 1940.
- PIEPER, J. — Happiness and Contemplation, London, Faber, 1958.
- PONTIFEX, D.M. — The Existence of God, London and New York, Longmans, 1947.
- RAHNER, K. — Philosophie und Theologie, in Schriften zur Theologie VI, Einsiedeln, 1965, 91—103.
- Philosophie und Philosophieren in der Theologie, in Schriften zur Theologie VIII, Einsiedeln, 1967, 66—87.
- REARDON, B.M.G. — A Christian in Philosophy: Maurice Blondel, Theology, London and New York, 1958.
- ROUSSELOT, P.S.J. — The Intellectualism of St. Thomas, London, Sheed and Ward, 1935.
- SCHLETTE, H.R. — Philosophie-Theologie-Ideologie. Erläuterung der Differenzen, Köln, 1968.
- SOHNEN, G. — Philosophische Einübung in die Theologie, München, 1955.
- TRETHOWAN, D. — An Essay in Cristian Philosophy, London Longman, 1954.
- WEISCHEDEL, W. — Denken und Glauben, Stuttgart, 1965.
- PIEZIME: Ieteicamā lasāmviela atbilst šīs grāmatas nodāļai: „Lielā brīnuma junda”.

THE HISTORY OF THE UNITED STATES

- CHAPTER I. - The first discovery of America by Christopher Columbus, 1492.
- CHAPTER II. - The first settlement in America, St. Augustine, 1565.
- CHAPTER III. - The first English settlement in America, Jamestown, 1607.
- CHAPTER IV. - The first American revolution, 1776.
- CHAPTER V. - The first American constitution, 1787.
- CHAPTER VI. - The first American war, 1812.
- CHAPTER VII. - The first American president, George Washington, 1789.
- CHAPTER VIII. - The first American state, Massachusetts, 1780.
- CHAPTER IX. - The first American city, New York, 1624.
- CHAPTER X. - The first American university, Harvard, 1636.
- CHAPTER XI. - The first American newspaper, the Boston News-Letter, 1711.
- CHAPTER XII. - The first American book, the Bay Psalm Book, 1640.
- CHAPTER XIII. - The first American ship, the Mayflower, 1620.
- CHAPTER XIV. - The first American road, the Great Road, 1630.
- CHAPTER XV. - The first American bridge, the Long Bridge, 1784.
- CHAPTER XVI. - The first American canal, the Erie Canal, 1819.
- CHAPTER XVII. - The first American railroad, the Baltimore and Annapolis Railroad, 1830.
- CHAPTER XVIII. - The first American telegraph, the Morse Code, 1844.
- CHAPTER XIX. - The first American steamship, the Savannah, 1819.
- CHAPTER XX. - The first American airplane, the Wright Brothers, 1903.
- CHAPTER XXI. - The first American automobile, the Ford Model T, 1908.
- CHAPTER XXII. - The first American radio, the Marconi Wireless Telegraphy Company, 1900.
- CHAPTER XXIII. - The first American television, the National Broadcasting Company, 1929.
- CHAPTER XXIV. - The first American computer, the ENIAC, 1946.
- CHAPTER XXV. - The first American satellite, the Soviet Union, 1955.
- CHAPTER XXVI. - The first American moon landing, Apollo 11, 1969.
- CHAPTER XXVII. - The first American space station, Skylab, 1973.
- CHAPTER XXVIII. - The first American shuttle, the Space Shuttle Columbia, 1981.
- CHAPTER XXIX. - The first American Mars rover, the Mars Exploration Rover, 2003.
- CHAPTER XXX. - The first American Mars lander, the Mars Science Laboratory, 2012.

2. Ls.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0307094990

